IN HET NIEUWS

Lalla Weiss
Spreekt op de Dam over het lot van Roma en Sinti
PAGINA 14-15

WEEKEND

Vrouwenmars
'Op de grens van dood en leven', van Westerbork naar onbekende bestemming
PAGINA 12-13

WEEKEND

Leyb Elias
'Ik las het dagboek van Anne Frank en dacht: wow, ze was pas vijftien!'
PAGINA 14-15

WEEKEND

Essay
Is het mogelijk om het verleden na te voelen?
PAGINA 16-17

OPINIE

Robert Vuijsje
Links wantrouwt de jood, rechts omarmt hem, niemand begrijpt wie hij is
PAGINA 2-3

nrc

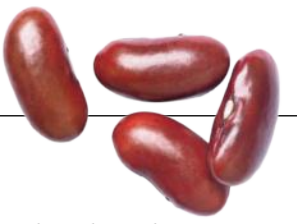
ZATERDAG **2 MEI**
ZONDAG **3 MEI 2026**
LUX ET LIBERTAS

Je haalt deze radar zó van de stroom

Iedereen kan opzoeken waar in Nederland cruciale militaire infrastructuur ligt

IN HET NIEUWS 18-21

ECONOMIE

PAGINA 16-18

Bonen terug op het bord
Hoe klassieke peulvruchten in een hip veelkleurig pak worden gestoken om ze weer op het menu te krijgen

WETENSCHAP

PAGINA 2-3

Zelf op zoek naar een zwart gat
Met een nieuwe app kan iedereen een sterexplosie signaleren. AI rukt op, maar de menselijke blik blijft van onschatbare waarde

MAGAZINE

PAGINA 20-25

Stéphanie Hoogenberk
'Elke prille moeder ervaart een bepaald soort eenzaamheid'

WEEKEND

PAGINA 8-11

Dieuwke Wynia
'Ik was de buffer tussen Matthijs en de redactie'

Advertenties

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY
pag. 7
Data & Intelligence Analyst
Executive Search Associate
legalpeople.nl

nrc › puzzels
Moeilijk doen mag vandaag
Speel alle puzzels op **nrc.nl/puzzels** of download de NRC Puzzels-app

JAARGANG 56 no. 179 **PRIJS €5,70**
BELGIË € 6,70
Bezorginformatie nrc.nl/service
8 710404 000545 61826

COLUMN
CAROLINE DE GRUYTER

Fast track

„Zij doen net alsof ze druk hervormen, wij doen net alsof we hen er graag bij willen." Dit is maar één van de vele wrange grappen die je hoort over de uitbreiding van de EU. Aangezien sommige kandidaatlanden al jaren in de wachtkamer zitten - zelfs een land als Noord-Macedonië, dat aan alle eisen voldoet - kun je je die wrangheid best voorstellen.

Sommigen zeggen dat Oekraïne nu ook in de categorie van 'gefrustreerde *hopefuls*' terecht kan komen. De Hongaarse premier Orbán, die Oekraïne zo ver mogelijk van de EU af probeerde te houden, mag binnenkort weg zijn, maar dat brengt de Oekraïense toetreding niet echt dichterbij. Afgelopen weken is duidelijk geworden dat veel andere Europese regeringsleiders zich soms dankbaar achter Orbáns brede rug hebben verscholen.

In maart veegden ze een voorstel van de Europese Commissie van tafel om met Oekraïne een soort 'omgekeerde uitbreiding' te doen: eerst toelaten, zodat het belegerde land onder de Europese veiligheidsgaranties zou vallen, en dan pas hervormen. Dit plan laat zien hoezeer de uitbreiding, eens een saai, technisch traject van aanpassing aan alle EU-regels, sinds de Russische invasie is veranderd in een strategisch, politiek instrument om Oekraïne in te bedden in de Europese economische en veiligheidsarchitectuur. Zij veiliger, wij veiliger.

Maar het ging de 27 toch te ver. Velen willen Oekraïne nog altijd toelaten, maar niet versneld. Het rechtsstatelijke afglijden van landen als Polen of Hongarije heeft hen voorzichtig gemaakt - als een land eenmaal binnen is en mag meebeslissen, kan de rot zich door heel Europa verspreiden en belangrijke besluitvorming saboteren.

Dat de Amerikaanse 'vredes'-onderhandelaars Steve Witkoff en Jared Kushner keihard bezig zijn om Oekraïense leiders zakelijke voordeeltjes en winstpercentages af te troggelen in ruil voor een wapenstilstand, helpt ook niet: sommigen vrezen dat Oekraïne, dat afgelopen jaren stukken minder corrupt is geworden, nu onder invloed van die maffiose pressie vanuit het Witte Huis juist weer méér corrupt wordt.

Je moet er niet aan denken dat Oekraïense politici straks in Brussel gaan meebeslissen terwijl ze in de zak zitten van MAGA-kleptocraten. Europese regeringsleiders zijn ook bang voor de institutionele aanpassingen binnen de Unie zelf, nodig om zo'n groot nieuw land te kunnen absorberen - anders kan het bestaande systeem van landbouwsubsidies en sociale cohesie uit zijn voegen kraken. En ten slotte vrezen ze ook hun eigen publieke opinie die, decennialang gevoed met negatieve verhalen over eerdere uitbreidingen, bij de ratificatie weleens een spaak in het wiel zou kunnen steken.

Kortom, het is duidelijk dat Oekraïne geen *fast track*-ticket krijgt en gewoon door alle EU-hoepeltjes moet springen.

Toch is dit geen klassiek uitbreidingsproces. De lidstaten beseffen dat achterover leunen, vertragen en op alle technische slakken zout leggen geen optie is. Oekraïne is onontbeerlijk voor de Europese veiligheid nu de Amerikanen afhaken. Als het onderuit gaat, heeft Europa een levensgroot probleem.

De EU is flexibeler dan vroeger. Veel flexibeler

En dus zie je dezer dagen allerlei voorstellen langskomen van EU-landen (een Frans-Duits plan, een Litouws plan) om Oekraïne gefaseerd te integreren of in sommige sectoren op proef te laten meedraaien zonder medebeslissingsrecht.

Hiermee bevestigen ze een ontwikkeling die al langer gaande is, namelijk dat de EU flexibeler is dan vroeger. Veel flexibeler. Oekraïne doet al mee met het Europese roamingsysteem, Erasmus-uitwisselingen en Horizon-onderzoeksprogramma's. Het zit op het Europese elektriciteitsnet, heeft snelle transportcorridors gekregen (*'solidarity lanes'*) en mag meedoen met het Europese SAFE-aanbestedingsprogramma voor defensie. Oekraïense instellingen draaien ook deels mee in het Europese ruimteprogramma en digitale projecten.

Zo wordt het land steeds meer ingebed in Europese systemen, waarbij het perspectief houdt en gemotiveerd blijft. Op hun beurt houden EU-landen greep op dat proces en kunnen ze het - dat staat in die plannen - pauzeren of terugdraaien als Oekraïne niet (meer) aan de voorwaarden voldoet.

Als nationale regeringsleiders zulke ontwikkelingen ook eens zouden bespreken met burgers, met alle bijbehorende geopolitieke context en dilemma's, zou dat helemaal fijn zijn. Wie weet wordt het dan nog eens wat met die uitbreiding.

Caroline de Gruyter vervangt Floor Rusman.

In het nieuws

DE OORLOGEN VAN DE VS

Waarom weten de VS nauwelijks een oorlog te 'winnen'?

Hoewel de VS claimen dat ze van de Iran-oorlog een enorm succes maken, is dat nog niet het geval. De reden? „Een combinatie van te veel zelfvertrouwen, onwetendheid en het selectief leren van de geschiedenis."

Floor Boon en **Toef Jaeger**
AMSTERDAM

Liegen dat je een oorlog aan het winnen bent, maakt nog niet dat je die oorlog ook aan het winnen bent. Toch doet Donald Trump precies dat sinds hij op 28 februari groen licht gaf om een oorlog te beginnen tegen Iran.

„Laat me zeggen dat we hebben gewonnen", zei Trump tijdens een *rally* in Kentucky op 11 maart. „Je wil nooit te vroeg zeggen dat je hebt gewonnen. Wij hebben gewonnen. In het eerste uur was het voorbij."

„We hebben de oorlog gewonnen. De oorlog is gewonnen", aldus Trump in het *Oval Office*, op 24 maart.

„Een hele beschaving zal vannacht sterven, om nooit meer terug te keren", dreigde Trump op zijn eigen sociale mediakanaal Truth Social op 7 april. „Ik wil niet dat dat gebeurt, maar het zal waarschijnlijk wel zo zijn".

Op 29 april verklaarde Trump: „We hebben een machtswisseling gehad." En: „Het ene regime is gedecimeerd, vernietigd, ze zijn allemaal dood. Het volgende regime is grotendeels dood."

Intussen staat de Iraanse beschaving nog overeind, zit het regime nog stevig in het zadel en is van een (nucleair) akkoord in de verste verte geen sprake. Wel duurt de militaire operatie langer dan bedoeld en zijn de opbrengsten vele malen kleiner dan voorgesteld.

Natuurlijk heeft iedere partij er belang bij de werkelijkheid zo voor te stellen zoals die haar uitkomt. Toch komt Trumps werkelijkheid opvallend slecht overeen met de beloftes die hij deed bij het beginnen van de oorlog, eind februari.

Waarom lukt het de VS niet om hier het beoogde succes van te maken en de veranderingen teweeg te brengen die het land vooraf zei te willen - en waarom lukt dat eigenlijk nooit?

Amerikaans patriottisme

We hebben gewonnen, zei voormalig president George W. Bush, in een toespraak op 1 mei 2003, uitgezonden op nationale televisie. Vanaf het Amerikaanse vliegdekschip de USS Abraham Lincoln, vlak voor de kust van Californië, met op de achtergrond een spandoek met daarop *mission accomplished*, vertelde hij dat de VS en hun bondgenoten de strijd met Irak zes weken na de inval hadden afgerond. Het bleek een fikse misrekening: de oorlog duurde tot december 2011.

Een land overheersen vergt andere vaardigheden dan een land veranderen. Voor dat laatste is meer nodig dan militair overwicht. Maar de VS passen zich niet aan lokale politieke dynamieken aan en verdiepen zich niet in het land waartegen ze ten strijde trekken of waar ze naar *regime change* streven, concludeert de Amerikaanse politicoloog Dominic Tierney.

Daarom boeken ze geen succes, zegt de hoogleraar, gespecialiseerd in internationale conflicten en verbonden aan Swarthmore College in de Amerikaanse staat Pennsylvania. „Het is een combinatie van te veel zelfvertrouwen, onwetendheid en het selectief leren van de geschiedenis." In 2015 verscheen zijn boek *The Right Way to Lose a War: America in an Age of Unwinnable Conflicts*.

Volgens Tierney loopt Trump over van zelfvertrouwen. „Hij is duidelijk beïnvloed door de ontvoering van de Venezolaanse president Maduro begin januari. Dat was een, in Amerikaanse ogen, succesvolle actie. Trump dacht waarschijnlijk: dat kunnen we nog een keer."

De machtige positie die de VS hebben sinds de Tweede Wereldoorlog, speelt ook een belangrijke rol. „Door die macht kán het land ook ingrijpen in landen ver weg. Voor de meeste landen is het beginnen van een oorlog niet eens een optie", aldus de politicoloog.

Ook historicus en Amerikadeskundige Willem Post, als *senior research associate* verbonden aan Instituut Clingendael, wijst op de Tweede Wereldoorlog. „Er heerst sindsdien een soort onoverwinnelijk patriottisme in de VS. Ze houden er een ideaalbeeld op na waarvan ze willen dat iedereen het overneemt. De gedachte dat iedereen jouw model als ideaal ziet, typeert hoe grootmachten denken."

> Trump is duidelijk beïnvloed door de ontvoering van de Venezolaanse president Maduro
>
> **Dominic Tierney** politicoloog

Het Marshallplan, dat de VS optuigden om na de Tweede Wereldoorlog Europese landen te helpen bij de wederopbouw, versterkte het idee in Europa dat de VS hulp bieden om kapotte maatschappijen te stabiliseren. Post: „Waarom die hulp werkte, is omdat die werd gegeven aan landen die voor de Tweede Wereldoorlog een deels vergelijkbare democratische traditie hadden".

In Vietnam veranderde de militaire inzet van de VS in buitenlandse conflicten. Sindsdien hebben de VS vaak onderschat wat er speelt bij de bevolking in het land zelf. Post: „Er was oog voor de armoede noch voor het corrupte bewind." Typerend is dat de communistische leider in Vietnam Ho Chi Minh voordat de oorlog tussen Noord- en Zuid Vietnam losbarstte en de Amerikanen zich ermee gingen bemoeien, een overeenkomst wilde sluiten met de VS, vertelt Post. „Hij stelde voor het land op te bouwen en om een compromis te sluiten over de politieke structuur in Vietnam. Daar gingen de Amerikanen niet mee akkoord; het communisme moest volledig verdwijnen en alles moest naar Amerikaans model."

Na de Koude Oorlog hielden de VS vast aan dat idee van democratie opbouwen naar Amerikaans model, aldus Post. „Het ging niet meer om het bestrijden van communisme, maar om het aanpakken van terroristen en het opbouwen van zogeheten *failed states*." Wat dat betreft is er weinig veranderd in de houding naar wie er bestreden moet worden. Post: „De 'communisten' van toen zijn de 'terroristen' van nu."

Britse koloniale kaarten

De Amerikaanse mislukking in Vietnam lag deels aan de onwil om zich te verdiepen in de lokale cultuur, zegt ook Dominic Tierney. Hij zag dat ook in Irak en Afghanistan. „Op het hoogtepunt van de Irakoorlog in 2006 werkten er zo'n duizend mensen op de Amerikaanse ambassade in Bagdad. Van hen spraken er maar heel weinig Arabisch of een andere lokale taal. En in Afghanistan gebruikte het Amerikaanse leger in de eerste maanden verouderde topografische kaarten, die nog stamden uit de periode dat de Britten het land als onderdeel van hun invloedssfeer beschouwden." Dat was tussen 1839 en 1919.

„Hoogmoed en arrogantie", noemt Mario Fumerton het, universitair docent conflictstudies aan de Universiteit Utrecht. „Dat is de *mindset*: Amerikaanse militairen zijn bewust niet cultureel sensitief, het is een manier om de vijand niet als menselijk te zien. Ze komen om flink tekeer te gaan, niet om zich bezig te houden met de lokale cultuur en gebruiken van een samenleving."

Volgens Fumerton is er sprake van zelfoverschatting. Al decennia zien de VS zichzelf als de meest technologisch geavanceerde partij, die langs die weg conflicten kan oplossen. „Terwijl de tegenpartij heel vernuftig kan zijn of juist vasthoudend, zoals ook Iran laat zien." Ook wijst hij op het totale gebrek aan tegenspraak in de regering-Trump, dat onvermijdelijk leidt tot tunnelvisie. „Daardoor laat hij zich in oorlogen praten waarvan hij denkt dat hij ze alleen maar kan winnen. Dat is natuurlijk niet zo."

Leren de Amerikanen dan niet van hun fouten? „Leren is heel moeilijk: dat geldt voor individuen, bedrijven, landen", zegt Tierney. „Het leger is een instituut. Als er wordt geleerd, is het vaak heel specifiek. Zoals het Vietnam-syndroom dat de VS opliepen, de angst om ooit opnieuw in eenzelfde situatie terecht te komen. Dat niet willen herhalen, is niet hetzelfde als iets leren."

Barack Obama

Hij wijst op oud-president Barack Obama: „Een slimme man. Als iemand kon bijleren, was hij het wel". Obama was gevormd door de mislukkingen van de Irak-oorlog en zich bewust van de gevaren van het voeren van een oorlog in het Midden-Oosten. „Toen kwam Libië in 2011", zegt Tierney. „Obama deed het tegenovergestelde van wat er in Irak was gedaan: er was wel een mandaat van de VN, de VS domineerden de militaire inval niet, het land zette niet in op *nation building*, natievorming. Toch gebeurde ironisch genoeg in Libië precies hetzelfde als in Irak: het land stortte in." Zoals vaker liep ook deze buitenlandse interventie uit op een burgeroorlog, die nog steeds voortduurt.

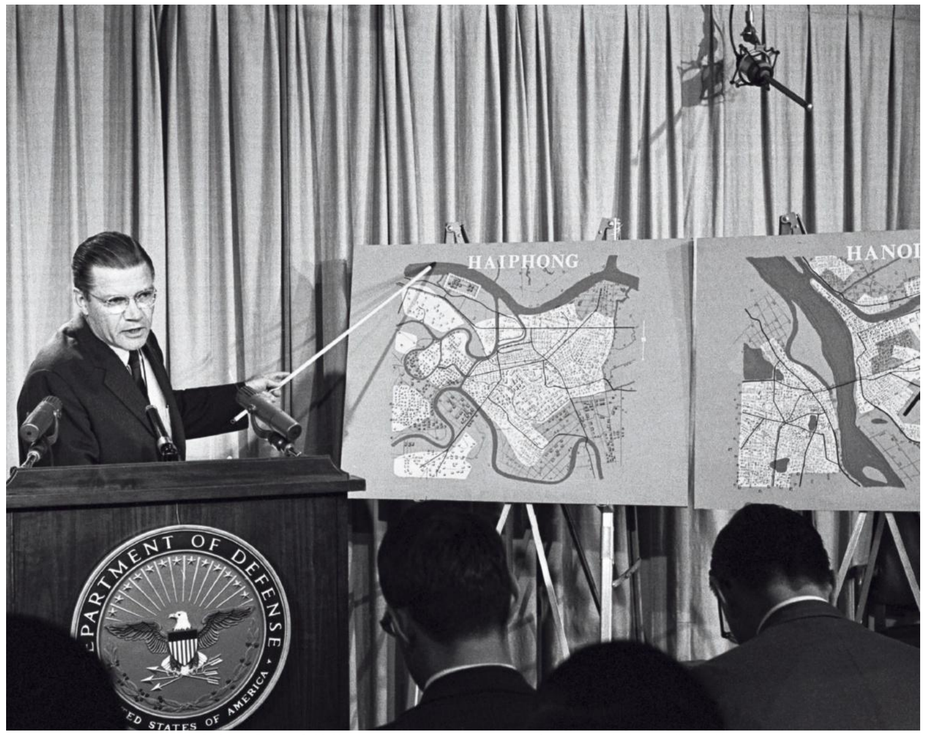
Ook Trump reageert op zijn voorgangers. „Over Iran hebben de VS veel kennis opgebouwd, door het nucleaire akkoord dat onder Obama werd gesloten in 2015. Maar Trump heeft alle belangrijke mensen en onderhandelaars van toen ontslagen. Hij besloot juist niets van Obama te willen leren en het op zijn eigen manier te doen", aldus Tierney.

Historicus Post wijst op de campagne die Trump voerde om juist geen buitenlandse oorlogen te beginnen. „Eerdere oorlogen hadden te veel gekost: levens en geld. En de missies waren mislukt. Hij wilde alleen een politieke agenda uitvoeren van keihard militair ingrijpen en dan niks. Geen tolken of expertise, wel militair machtsvertoon. Dat is nu ook het beleid vanuit Trumps ministerie van Buitenlandse Zaken."

Wat Post betreft zullen de grote bezuinigingen op een organisatie als USAID, waardoor de VS via de *soft power* van hulpprogramma's wereldwijd veel invloed verwierven, zich gaan wreken, net als het verder uitkleden van ambassades. „Om een land echt stabieler te maken, is een lange adem nodig, net als aanpassingsvermogen. Dat bezitten de VS nog steeds niet. En zonder hun soft power zal dat alleen maar moeilijker worden. Zo'n langetermijnstrategie hebben de Chinezen altijd al beter begrepen - zoals alleen al de Nieuwe Zijderoute aantoont - dan de Amerikanen."

Waarom heeft het machtigste land in de moderne geschiedenis nooit een oorlog gewonnen sinds de Tweede Wereldoorlog - op de kortdurende Golfoorlog na waarin een internationale coalitie onder leiding van de Amerikanen Irak uit Koeweit verdreef. Politicoloog Tierney: „Omdat macht de VS ertoe verleidt in conflicten te stappen waar ze geen kennis van hebben."

De Amerikaanse oud-minister van Defensie **Robert S. McNamara** in 1966 tijdens een persconferentie over luchtaanvallen op Vietnam. FOTO BETTMANN ARCHIVE

Advertentie

Maes & Lunau Executive Search zoekt een

Lid College van Bestuur
voor HAN University of Applied Sciences

Informatie over deze functie kunt u vinden op *maeslunau.com/han*

Maes & Lunau
HAN UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

INTERVIEW **EDWIN KOK** LANDELIJK COÖRDINATOR NATUURBRANDBEHEERSING

‘Gelijktijdigheid is een groot probleem voor ons. Het piept en kraakt’

De Nederlandse brandweer moest collega’s om hulp vragen. „Wij zijn goed in flitskracht. Dit vraagt om doorzettingskracht.”

Jorit Verkerk
AMSTERDAM

De natuurbrand in Budel deze week. FOTO ROB ENGELAAR/ ANP

Het waren - en zijn - intensieve dagen voor Edwin Kok. Hij is Landelijk Coördinator Natuurbrandbeheersing namens het Nederlands Instituut Publieke Veiligheid. Een halfuurtje heeft hij tijd om met *NRC* terug te blikken op wat in meerdere opzichten een unieke week is. Nederland wordt geplaagd door de grootste golf aan natuurbranden in jaren. De branden in 2020 in de Deurnese Peel en De Meinweg waren weliswaar groter in omvang, maar relatief overzichtelijk. Deze week kwam, verspreid over het land, alles tegelijk. Donderdag rond 15.00 uur woedden in Nederland gelijktijdig vijf zeer grote branden, en tientallen kleine eromheen. Kok: „Dat is totaal anders dan wat we eerder gezien hebben.”

De situatie was zo *tricky*, zegt Kok telefonisch, dat Nederland donderdagavond voor het eerst in zijn herinnering een hulpverzoek indiende bij de EU in Brussel. Duitsland en Frankrijk gingen daar snel op in, waarop vrijdagmorgen „rond de dertig” bemande buitenlandse brandweerwagens de Nederlandse grens overstaken.

Hoe hard was buitenlandse hulp nodig?

„Als er donderdag nog een grote brand was bijgekomen, hadden we geen capaciteit gehad om die effectief te bestrijden. In ons coördinatiecentrum in Zeist kwamen we tot de conclusie dat we in dat geval nog een of twee pelotons tot onze beschikking hadden. Bij een grote brand stelt dat niets voor.

„Wat ook meewoog is dat we onze eigen mensen al dagenlang hadden ingezet onder zware omstandigheden. Sommigen hebben werkdagen van twintig uur gemaakt. Internationale inzet is ook nodig zodat onze eigen mensen tot rust kunnen komen. De Nederlandse brandweer is erg goed in flitskracht. Denk aan een groot gebouw dat in brand staat: daar ga je met heel veel eenheden op af, daar sta je dan vier à vijf uurtjes, en dan ga je weer terug naar de kazerne. Wat we deze week zien, vraagt meer om doorzettingskracht.”

Zijn we door het oog van de naald gekropen?

„Ik weet niet of je die bewoordingen moet gebruiken. Waar wij al langer voor waarschuwen is dat gelijktijdigheid een heel groot probleem is in Nederland. Als er meerdere grote branden tegelijk uitbreken, is het behelpen. Het is dan niet alleen krap wat betreft de basiseenheden, maar we hebben ook maar één helikopterteam. En twee handcrews. Die hebben nu ook al bijna twee dagen non-stop doorgewerkt. Dat piept en kraakt.”

Zegt het feit dat we buitenlandse hulp nodig hebben meer over Nederlandse tekortkomingen, of over de kracht van de Europese Unie?

„Vooral over dat laatste, wat mij betreft. We hebben donderdagavond een aanvraag gedaan, en voor middernacht was al duidelijk welke teams zouden komen, en dat ze hier om 10.00 uur vrijdagmorgen zouden zijn. Dit is precies waarvoor de Europese Civil Protection Pool [het Europese reservoir van noodhulp waar nu een beroep op is gedaan] is bedacht.

Heel veel water

„In Europa is de verdeling qua weer vaak zo dat als het in het noorden droog is, het in het zuiden nat is — en andersom. Dus als er in Zuid-Europa brand is, kunnen landen in het noorden bijstand verlenen. Nu zie je het omgekeerde. We hebben ook meerdere aanbiedingen gehad, en hebben gekozen voor de dichtstbijzijnde teams. Maar we hadden ook bijstand kunnen krijgen uit Zuid-Europa, waar het nu natter is.”

Hebben we in Nederland niet gewoon meer bluseenheden, -voertuigen en helikopters nodig? Door klimaatverandering zullen de omstandigheden voor brand steeds vaker steeds beter worden, waarschuwen jullie. Is het niet riskant om te gokken op buitenlandse capaciteit?

> Defensie beschikt over een supergespecialiseerde brandweer. Die brand in ’t Harde is keurig binnen de hekken gebleven

Edwin Kok
FOTO GERARD VOORTMAN

„Het is niet voor niets dat het Veiligheidsberaad een hele urgente oproep heeft gedaan naar het kabinet: wij hebben forse investeringen nodig voor de brandweer. De klimaatrisico’s nemen toe. We zien steeds meer hoogbouw en de energietransitie gaat ontzettend hard. Daar moeten we ons op aan kunnen passen. Het gaat trouwens niet alleen over meer spullen. We moeten onze capaciteit ook slimmer inzetten. We zijn het in Nederland bijvoorbeeld gewend om te blussen met heel veel water. In het buitenland wordt meer gewerkt met handcrews, die zijn gespecialiseerd in het weghalen van brandstoffen, door bijvoorbeeld boomwortels te verwijderen.

„Het is ergens ook wel bijzonder dat er een enorm bedrag wordt geïnvesteerd in Defensie. Dat snap ik, er is immers ook een reëel risico — maar we zien ook allerlei andere risico’s op ons afkomen. En die risico’s hadden we voorzien. Waarom blijven investeringen in de civiele beschermingskant dan achter?”

Sterker nog: een groot deel van de natuurbranden ontstaat op defensieterrein, tijdens militaire oefeningen. Dat gebeurt vanuit collectief veiligheidsbelang, terwijl de collectieve veiligheid er nu juist door in het geding komt.

„Dat is een tegenstelling waar ik zelf niet zo’n fan van ben. Defensie heeft de afgelopen jaren honderden branden op die schietterreinen gehad. Ze beschikken over een supergespecialiseerde brandweer, zeker op het artillerieschietterrein [in ’t Harde] waar die hele grote brand was. Daar leren wij heel erg veel van. De brand in ’t Harde is ook keurig binnen de hekken gebleven. Ja, het was een hele grote brand, met impact voor de omgeving, maar alle preventieve maatregelen hebben wel effect gesorteerd. Het frame dat Defensie een brand veroorzaakt en wij met de gebakken peren zitten ontbreekt aan nuance. Dat wil ik wel meegeven.”

Advertentie

PATEK PHILIPPE
GENEVE

THE CUBITUS COLLECTION

YOU NEVER ACTUALLY OWN A PATEK PHILIPPE.
YOU MERELY LOOK AFTER IT FOR THE NEXT GENERATION.

Leon Martens
Maastricht, Stationsstraat 39-41
leonmartens.com

Steltman Watches
Den Haag, Plaats 16
steltman.nl

Schaap en Citroen
Amsterdam, P.C. Hooftstraat 40
schaapcitroen.nl

Advertentie

MILIEUSCHADE

In Rusland regent het olie na Oekraïense aanvallen raffinaderijen

Olieraffinaderijen in Rusland worden bestookt met drones. Inwoners moeten ramen en deuren sluiten.

Eva Cukier
AMSTERDAM

Rook na een drone-aanval op een olieraffinaderij in Toeapse. FOTO AFP

Zwartblauwe luchten waar een vettige olie uit naar beneden komt, besmeurde en stervende dieren, gitzwarte slierten tot tientallen kilometers uit de kust. De milieu-impact van een reeks Oekraïense drone-aanvallen die afgelopen dagen grote en moeilijk te blussen branden veroorzaakten bij verschillende Russische oliefaciliteiten, is enorm. Maar terwijl burgers en deskundigen waarschuwen voor de catastrofale effecten op mens en dier, proberen de Russische autoriteiten de impact van de schade te bagatelliseren.

Woensdag en donderdag vielen Oekraïense drones faciliteiten aan van het Russische oliebedrijf Transneft in de stad Perm, in de Oeral. Telegramkanalen liepen vol met beelden van olieneerslag op gebouwen, auto's en kleding. „Zwarte regens in Perm", schreef een inwoner bij een foto, waarop te zien is hoe zwarte druppels over haar raamkozijn lopen. Gouverneur van Perm Dmitri Machonin stelde donderdag echter dat er geen sprake was van „significante schade" en maande burgers geen beelden te delen. „Daarmee helpt u de vijand", waarschuwde hij op zijn Telegram-kanaal.

In de kustplaats Toeapse, in de regio Krasnodar aan de Zwarte Zee, voerde Oekraïne afgelopen twee weken vier grote drone-aanvallen uit op een strategische olieraffinaderij. Enorme branden waren het gevolg, waarbij kokend hete en soms nog smeulende olie straten en auto's beschadigde.

Dinsdag en vrijdag werd de stad opnieuw getroffen. Gelekte olie kwam in de Toeapse-rivier terecht en stroomde richting Zwarte Zee, waar zich een olievlek van tien vierkante kilometer heeft gevormd. Eind 2024 werd de kuststrook bij de noordelijker gelegen kuststad Anapa ook al ernstig vervuild als gevolg van Oekraïense drone-aanvallen op twee oude Russische olietankers.

De brandende olie bedreigt flora en fauna tot ver in de omgeving van zowel Toeapse als Perm en zorgt voor grote onrust onder de bevolking in beide regio's. Het veroorzaakt ademhalingsproblemen en vervuiling van het drinkwater dreigt. In Toeapse wordt burgers gemaand om deuren en ramen gesloten te houden, terwijl reddingswerkers beelden van stervende vogels en zeedieren delen. „Houden jullie ook zo van dolfijnen?", vraagt een vrijwilliger in een wit beschermingspak cynisch, terwijl hij twee besmeurde dolfijnen toont op een van de kiezelstranden. „Vroeger benijdden mensen ons omdat we hier wonen, maar nu is niemand meer jaloers", zegt een vrouw in een video, waarin een meisje haar met olie bevlekte handen laat zien.

'Een nieuwe fase'

Oekraïne voert al langer gerichte drone-aanvallen uit op de Russische olie-industrie en heeft die de afgelopen tijd flink opgevoerd, mede om te voorkomen dat Rusland extra profiteert van de hoge olieprijzen als gevolg van de afsluiting van de Straat van Hormuz bij Iran. Op X noemde de Oekraïense president Volodymyr Zelensky de recentste aanvallen woensdag „een nieuwe fase in het gebruik van Oekraïense wapens om de oorlogsmogelijkheden van Rusland te beperken". Hij dankte zijn veiligheidsdiensten voor „hun precisie" en beloofde de aanvallen te continueren om Rusland naar de onderhandelingstafel te dwingen.

> In de Zwarte Zee heeft zich een olievlek van tien vierkante kilometer gevormd

Maar als de omvang van milieurampen de Russische president Vladimir Poetin al zorgen baart, dan liet hij daar deze week weinig van merken. Tijdens een Kremlin-bijeenkomst over de aanstaande parlementsverkiezingen, in september, stelde hij dat de drone-aanvallen enkel „in potentie" gevolgen kunnen hebben voor mens en dier. Toch stuurde hij woensdag zijn minister voor rampenbestrijding, Aleksandr Koerenov, naar Toeapse om de situatie te beoordelen. Kremlinwoordvoerder Dmitri Peskov prees de „heldhaftige inzet van honderden specialisten om de gevolgen van de terroristische aanvallen te bestrijden" en stelde dat Kyiv met deze aanvallen de mondiale energiemarkt destabiliseert.

Volgens de Russische - in ballingschap levende - milieudeskundige en activist Vladimir Slivjak zullen de gevolgen van deze en andere milieurampen als gevolg van de oorlog nog jaren merkbaar zijn. „Zelfs als olie wordt verwijderd en de bovenste verontreinigde laag wordt afgeschept en afgevoerd, zal iedere volgende storm opnieuw olieresten aan land laten spoelen", schreef hij in een opiniestuk voor *The Moscow Times*. „Ik denk niet dat iemand de kustlijn na elke storm zal komen schoonmaken. Dat kost veel geld, en Poetin heeft zijn geld nu nodig voor de oorlog."

Advertentie

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

People vormen de kern van wie wij zijn en wat wij doen. Gericht op elkaar helpen om het beste uit jezelf te halen — voor jezelf én voor het team. Wij werken vanuit vertrouwen, met vrijheid en de verantwoordelijkheid die daarbij hoort. We zijn trots op de integere manier waarop wij de juiste persoon aan de juiste plek verbinden. Niet gericht op korte termijn succes, maar op het bouwen aan duurzame relaties en een sterke reputatie. Misschien klinkt dat als een mooi verhaal. Voor ons is het al jarenlang de dagelijkse realiteit. Spreekt dat je aan? Dan gaan we graag met je in gesprek over de functies van

Executive Search Associate of Data & Intelligence Analyst

Als **Executive Search Associate** werk je nauw samen met ervaren consultants en bent van begin tot eind betrokken bij searchopdrachten op senior niveau. Je ondersteunt bij het opzetten van searchstrategieën, het vinden en begeleiden van kandidaten en het onderhouden van contact met opdrachtgevers. De functie draait om samenwerking, nieuwsgierigheid, persoonlijk contact en leren on the job, met ruimte voor initiatief, ontwikkeling en bredere betrokkenheid binnen de organisatie.
Profiel: een afgeronde hbo- of wo-opleiding, bij voorkeur in rechten, HR, bedrijfskunde of (toegepaste) psychologie; scan de QR-code voor alle informatie over deze vacature.

Als **D&I Analyst** ondersteun je de executive searchpraktijk met data, research en AI. Je brengt markten en talentpools in kaart, ontwikkelt longlists, voert analyses uit en vertaalt data naar heldere inzichten voor consultants en opdrachtgevers. Je draagt bij aan een slimmer en innovatiever searchproces en denkt actief mee over het inzetten van technologie en AI. De rol vraagt analytische scherpte, nieuwsgierigheid en zelfstandigheid, met ruimte voor samenwerking, innovatieprojecten en professionele ontwikkeling.
Profiel: een afgeronde hbo- of wo-opleiding, bij voorkeur in AI, Data Science, Business Analytics, Econometrie, Informatiekunde, (Technische) Bedrijfskunde of een vergelijkbare analytische richting; scan de QR-code voor alle informatie over deze vacature.

Propositie
- een professionele werkomgeving bij de marktleider in gespecialiseerde Executive Search
- een hecht team met een informele cultuur en prettige werksfeer, met regelmatig diverse sociale activiteiten
- veel ruimte voor persoonlijke ontwikkeling en doorgroei, ondersteund door een persoonlijk opleidingsbudget

Reacties welkom via het reactieformulier op onze website, onderaan de vacatures die je vindt via bovenstaande QR-codes.

Legal People bemiddelt al meer dan 30 jaar ervaren juristen voor vaste en tijdelijke posities. Deze opdracht is aan Legal People verleend op basis van exclusiviteit.
Legal People is onderdeel van Governance People.

100% Slagingspercentage
30+ Jaar ervaring
PACT Unieke PACT-meting

vacatures

AGRESSIE TEGEN POLITIE

Geweld tegen agenten neemt toe, politie wil ‘aanzienlijk hogere straffen’

Demonstraties, rellen bij azc’s, voetbalwedstrijden: de politie ziet meer geweld tegen agenten en vreest een verdere toename.

Marcel Haenen

BREDA

De politie botste in de herfst van 2025 met demonstranten tijdens een anti-immigratieprotest in Den Haag. FOTO HEDAYATULLAH AMID

De Nationale Politie vreest dat burgers door groeiende geopolitieke spanningen en oplopende binnenlandse politieke twisten steeds vaker agenten gewelddadig zullen belagen. Dat zegt Corry van Breda, plaatsvervangend politiechef in de eenheid Zeeland-West-Brabant en landelijk portefeuillehouder geweld, in een gesprek met *NRC*.

De politie presenteert vandaag jaarcijfers over geweldsincidenten waarmee ze geconfronteerd wordt. Bedreigingen, mishandelingen, beledigingen, bespugen, discriminatie en seksuele intimidatie van agenten zijn in 2025 „in absolute zin en in ernst toegenomen”.

De politie registreerde vorig jaar zo’n 13.000 geweldsincidenten tegen agenten, ruim 2.000 meer dan in 2019. „Dat is onacceptabel hoog. Concreet betekent dit dat dagelijks gemiddeld zo’n 35 politieagenten agressief en gewelddadig worden bejegend. Dat is natuurlijk waanzin en onacceptabel”, zegt Van Breda.

Het meest voorkomend is belediging van politiemensen, ruim 5.000 gevallen. „Maar je ziet een verharding en steeds zwaardere incidenten met alle gevolgen van dien, zoals ernstige trauma’s en zwaar lichamelijk letsel bij agenten.”

Verharding en volharding

Van Breda vindt dat het zo niet langer kan. „Wij doen een appèl op de samenleving. Wij kunnen als politie ongetwijfeld ook dingen beter doen, maar de verharding in de maatschappij en de groeiende onvrede richting overheid is verontrustend.”

Aan de tolerantie zijn grenzen, zegt ze: „Uiteindelijk moeten wij toch echt de openbare orde handhaven. En onze collega’s staan daar keer op keer op keer.”

De politie raakt zwaar overbelast door alle demonstraties, volgens Van Breda. „Die agenten staan niet in de wijk, zitten niet in een surveillancecauto en doen geen opsporingsonderzoeken.” De rellen in gemeenten die een asielzoekerscentrum willen openen worden volgens haar steeds ernstiger.

Bij de klimaatdemonstraties is het probleem „misschien niet zozeer de verharding, als wel de vólharding. Het zijn niet alleen maar vriendelijk zingende en knutselende mensen langs de weg die hun stem willen laten horen”, aldus de politiebaas. „Het mag niks betekenen voor ons werk, maar het is best frustrerend dat het een steeds groter gevecht wordt om te zorgen dat demonstranten naleven wat er is afgesproken over waar ze bijvoorbeeld mogen staan. Uiteindelijk moeten wij als agenten aan de bak. Dit belast het normale werk. We komen er steeds minder aan toe om de verbindende politie te blijven die we in Nederland willen zijn.”

Uit de cijfers die vandaag bekend worden, blijkt dat vooral vuurwerk gooien naar politiemensen de afgelopen jaren flink is toegenomen. Voor dit vergrijp, vaak bij voetbalwedstrijden, werd in 2019 94 keer verbaal opgemaakt. Vorig jaar was dit 307 keer.

Rond de jaarwisseling waren er 344 geweldsincidenten, een verdubbeling vergeleken met een jaar eerder. De politie vermoedt dat de toename van vuurwerkincidenten samenhangt met de parlementaire besluitvorming over een algeheel vuurwerkverbod. „We hopen dat de Wet veilige jaarwisseling nog dit jaar van kracht wordt. We hebben het niet over rotjes, maar over zware explosieven. Het gaat om zelf in elkaar geknutselde bommen waarbij het flitspoeder uit Cobra’s wordt gebruikt. Daarmee schiet je mensen uit hun schoenen. Dit gaat van kwaad tot erger.”

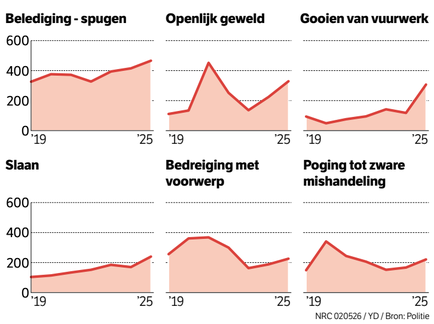
Zwaarder straffen

Het Openbaar Ministerie wil geweld tegen politieagenten en andere mensen met een publieke taak strenger aanpakken. Het hanteert als uitgangspunt een 200 procent hogere sanctie dan bij andere geweldsincidenten, als signaal dat dit soort crimineel gedrag niet wordt getolereerd.

Van Breda: „Het is belangrijk zwaarder te straffen dan bij ‘normale’ geweldsincidenten. We zijn hierover voortdurend in gesprek met OM en rechters, want het gaat niet in alle gevallen goed. Collega’s zijn daar soms ook best teleurgesteld over, daar kan ik eerlijk over zijn. Het kan wel wat strenger. Laten we doen wat we hebben afgesproken. Misschien is 200 procent niet altijd mogelijk, maar een aanzienlijk hogere straf tegen geweldplegers lijkt mij goed.”

Spugen, bedreigen, slaan, met vuurwerk gooien

Politie ziet geweld tegen agenten toenemen
Aantal geregistreerde gevallen van geweld tegen agenten, met een selectie van soorten misdrijven

NRC 020526 / YD / Bron: Politie

Advertentie

Boten tijdens de **Canal Parade in 2025**. FOTO RAMON VAN FLYMEN / ANP

INTERVIEW **SOPHIE ELPERS** RAAD VOOR CULTUUR

Pride genomineerd als immaterieel werelderfgoed

Cultuurminister Rianne Letschert (D66) nomineert Pride Amsterdam voor de Unesco-lijst op advies van een commissie van de Raad voor Cultuur.

Freyan Bosma

AMSTERDAM

Zelf heeft ze ook eens tussen de uitzinnige menigte langs de Amsterdamse grachten gestaan, om te zwaaien naar de minstens zo uitgelaten mensen op de langsvarende boten. Sophie Elpers was samen met een vriend naar de botenparade van de Amsterdamse Pride getrokken - het is jaren geleden, toch weet ze nog hoe ze zich verwonderde over de feestelijke sfeer. „Vrijheid en diversiteit vieren geeft lucht aan een samenleving als geheel, het raakt aan een universeel verlangen om jezelf te mogen zijn”, zegt Elpers. Inmiddels is ze hoofd etnologie en orale cultuur bij het Meertens Instituut en verbonden aan de Raad voor Cultuur.

Wordt Pride Amsterdam straks Werelderfgoed? Wel als het aan Nederland ligt. Cultuurminister Rianne Letschert (D66) nomineert het evenement voor de lijst van immaterieel cultureel erfgoed van VN-organisatie Unesco. Dat doet ze op advies van een commissie van de Raad voor Cultuur, voorgezeten door Sophie Elpers.

Op de Unesco-lijst staan 849 tradities en festiviteiten uit vele landen. Uit Nederland komen er tot nu toe vijf, waaronder het Rotterdamse zomercarnaval, het ambacht van molenaar en de traditie van bloemencorso’s. „Levend erfgoed verbindt mensen” en „versterkt” ze in hun culturele identiteit, zegt Unesco - en dat verdient bescherming.

Om de vier jaar mag Nederland erfgoed aandragen. Pride Amsterdam ‘won’ het bij de Raad voor Cultuur van vier andere erfgoedelementen; de woonwagencultuur, Leids Ontzet, fanfareorkesten en heggenvlechten. De Amsterdamse Pride trekt jaarlijks ruim driehonderdduizend mensen en bestaat deze zomer dertig jaar. Het evenement schippert tussen feestelijkheden en protest voor lhbti-rechten.

Waarom kiezen jullie Pride Amsterdam?

„We vinden het passend en logisch. Nederland heeft een voortrekkersrol vervuld op het terrein van queer-emancipatie, ons land was vijfentwintig jaar geleden wereldwijd het eerste dat het burgerlijk huwelijk openstelde voor paren van gelijk geslacht. In 2019 was Nederland bovendien het eerste land dat Pride heeft bijgeschreven op de eigen nationale inventarislijst [daarop staan ruim vierhonderd Nederlandse erfgoedelementen zonder Unesco-bescherming, zoals Koningsdag, Keti Koti en fierljeppen].”

Welke betekenis heeft zo’n voordracht?

„Juist in een tijd waarin mensenrechten, waaronder die van de lhbtqia+-gemeenschap, wereldwijd steeds meer onder druk staan, kan Nederland op een positieve manier aandacht vragen voor het recht op gelijke behandeling. In sommige landen zijn die rechten zelfs nooit erkend geweest. Mensen lopen dus meer en meer, of nog steeds gevaar om zichzelf te mogen zijn.”

De raad noemt ook ‘de geopolitieke situatie’ als argument. Wat beoogt jullie daarmee?

„Op veel plekken leidt de geopolitieke situatie tot een verslechtering van de mensenrechtensituatie. We baseren ons onder meer op een rapport van belangenorganisatie ILGA, waaruit blijkt dat je in zeker zeven landen nog ter dood kunt worden veroordeeld wegens homoseksualiteit. En een rapport van Amnesty International stelt dat het recht op gelijke behandeling wordt bedreigd. Tegen deze achtergrond is het belangrijk om een erfgoedelement dat vrijheid en tolerantie ten aanzien van seksualiteit en genderdiversiteit viert en in bescherming neemt, internationaal zichtbaar te maken.”

Wordt het nog spannend?

„Nederland heeft een goed *track record* bij voordrachten ter nominatie, maar elke voordracht wordt door het intergouvernementeel comité van Unesco op zijn eigen merites beoordeeld. Dus ja: een voordracht leidt zeker niet automatisch tot een nominatie.”

Voordat Unesco, waarschijnlijk in 2028, beslist of Pride Amsterdam daadwerkelijk Werelderfgoed wordt, moeten Stichting Pride Amsterdam en het KIEN (Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland) een dossier maken.

„Als raad adviseren we om ook andere organisaties die zich inzetten voor de queergemeenschap bij de nominatie te betrekken. Om dat makkelijker te maken, en om het draagvlak internationaal te vergroten, zouden ze het dossier gewoon ‘Pride’ kunnen noemen.”

„Waar ze ook op moeten letten, is dat Unesco bij de beoordeling streng let op erfgoedelementen waar een commercieel doel aan is gekoppeld. Als deelnemen aan de botenparade van Pride bijvoorbeeld te duur wordt voor kleine initiatieven, komt dat inclusiviteit niet ten goede.”

LHBTI-CENSUUR

Meta geeft queerclubs accounts terug

De Instagram- en Facebookprofielen van tientallen lhbti-vriendelijke organisaties zijn weer online.

Marisa Gubbels

AMSTERDAM

Socialemediamanager Caspar Pisters van de Amsterdamse Club Church merkte het donderdagochtend als eerste op. Hij opende Instagram uit gewoonte - „een soort fantoompijn” noemt hij het - nadat het account dat hij beheerde, onder meer voor Club Church, wekenlang offline was. Tot zijn verbazing kon hij plots weer inloggen. „En toen zag ik het: ook andere queercollectieven waren weer terug op Instagram en Facebook.”

In de afgelopen weken verwijderde Meta meer dan tachtig accounts van queerclubs, lhbti+-organisaties en progressieve initiatieven. Voor veel eigenaren kwam dat volledig onverwacht. Accounts met soms tienduizenden volgers, jarenlang zorgvuldig opgebouwd, verdwenen in één klap. Hoogleraar Masuma Shahid sprak van een „opschoning” van queer-accounts.

Inmiddels is een deel van die accounts hersteld. De Berlijnse nachtclub KitKat is weer online, net als Amsterdamse clubs als TillaTec en Club Church. Ook het collectief The Queer Agenda kreeg zijn elfduizend volgers terug. Niet elk account is terug. Zo is het tijdschrift *Butt Magazine*, voor homoseksuele mannen, nog niet online.

Gemiste inkomsten

Samuel King, eigenaar van de progressieve nachtclub TillaTec, kreeg het Instagramaccount vrijdagochtend terug. Twee weken eerder was zijn account - met veertigduizend volgers - plots verdwenen. „Dat merkte je direct in de kaartverkoop”, zegt hij.

Hoewel het account terug is, kampt het nog met een zogeheten *shadowban*. Dat betekent dat berichten minder zichtbaar zijn, zonder dat het platform dit expliciet meldt. „We zijn moeilijk te vinden”, zegt King. „Andere organisaties hadden hetzelfde probleem.” Om jonge mensen alsnog te bereiken met zijn berichten, overweegt King om Meta te betalen om zijn berichten te promoten. „Ze hebben ons in feite gedwongen om geld aan ze uit te geven.”

Toen King zijn account terugkreeg, kreeg hij een melding van Meta. Het bedrijf gebruikte kunstmatige intelligentie om mogelijke schendingen te detecteren. Een bericht over gender werd door die robot gemarkeerd als ongepast, vanwege het woord ‘tit’. Dat bericht heeft Meta permanent verwijderd.

> We hielden ons aan alle regels
>
> **Caspar Pisters** Club Church

Pisters zegt dat hij geen uitleg heeft gehad van Meta. Het is al de derde keer dat het account van Club Church verwijderd is. „Daarom voelt het alsof het morgen weer kan gebeuren. We hielden ons aan alle regels, dat gaf hun systeem ook aan, voordat we werden verwijderd. Het was pure willekeur.”

Meta liet eerder in een standaardbericht aan *NRC* weten dat het bedrijf onderzoek doet naar de situatie. „Hoewel we er altijd naar streven zo nauwkeurig en consistent mogelijk te handhaven, is geen enkel systeem perfect en maken we soms fouten.” Op de vragen van *NRC* heeft het bedrijf geen antwoord gegeven.

King zegt dat hij foto’s heeft verwijderd die er queer uitzien, uit voorzorg. „Het duwt je terug de kast in”, zegt hij. „ Het is pijnlijk dat Instagram ook van je verlangt dat je doet alsof je hetero bent.”

FOTO GETTY IMAGES

Een campagnebord voor de partij Reform UK hangt buiten een autodealer in Caerphilly, Zuid-Wales. FOTO TOBY MELVILLE/ REUTERS REUTERS/TOBY MELVILLE

REPORTAGE **VERKIEZINGEN IN HET VK**

Sinds 1922 is Labour de grootste in Wales. Waarschijnlijk niet lang meer

Regeringspartij Labour wordt waarschijnlijk hard afgestraft bij de verkiezingen van volgende week. Het traditionele stelsel waarin Labour en de Conservatieve Partij in het Verenigd Koninkrijk afwisselend aan de macht zijn, lijkt voorbij.

Annemarie Kas

NEWPORT

Zijn leven lang zijn maar twee partijen aan de macht geweest. Of de Conservatieve Partij, of Labour. „Allebei hebben ze niet geleverd wat ons beloofd is.” Jay Mayhew is 22 jaar en heeft weinig vertrouwen in die gevestigde namen. „Ze hebben hun tijd gehad.”

Mayhew werkt bij JD Sports in het centrum van Newport, de derde stad van Wales. In zijn pauze zit hij op het bankje voor de winkel met een collega, Amber Rose (19). Hij draagt een witte broek, witte trui en witte Nikes. Zij is helemaal in het zwart. In het rijtje van de JD Sports staat ongeveer de helft van de winkels leeg. „We zien hier meer diefstal dan in het filiaal verderop, in het winkelcentrum net buiten de stad”, zegt Amber Rose. Hier in het centrum kan zomaar iedereen langskomen om te jatten, zegt ze, en dáár moet je met de auto heen.

Allebei zijn ze opgegroeid in Newport. Allebei wonen ze nog thuis, allebei vinden ze dat de politiek weinig voor jongeren doet en allebei zien ze dat Newport wordt overgeslagen met investeringen. Rose: „Als ik de kans zou krijgen, zou ik hier weggaan.” Ze gaat niet stemmen, daar voelt ze zich niet goed genoeg geïnformeerd voor. Jay Mayhew overweegt het wel en dan wordt het Reform UK, de radicaalrechtse partij van Nigel Farage. „Een nieuwe partij kan misschien wel verandering brengen en het land vooruithelpen.”

> Is dit fragmentatie, of is dit vooral polarisering, een beweging naar de flanken?

Labour is in Newport de grootste partij. Nu nog, want na de verkiezingen volgende week donderdag verandert dat waarschijnlijk en is Labour voor het eerst in meer dan honderd jaar niet meer de grootste in Wales. En voor het eerst sinds in 1999 de bestuurstaken van de vier landen van het Verenigd Koninkrijk opnieuw werden ingegeeld - Schotland, Wales en Noord-Ierland kregen toen een eigen regering en parlement - levert Labour in het Welsh parlement dan ook niet meer de premier.

Op 7 mei zijn in het Verenigd Koninkrijk de belangrijkste verkiezingen sinds de Lagerhuisverkiezingen van 2024. Inwoners van Wales en Schotland kiezen een nieuw parlement, in Engeland zijn verkiezingen voor lokale en regionale bestuurslagen en in hoofdstad Londen zijn er stadsdeelverkiezingen. Er is één gemene deler: de fragmentatie van het Britse electoraat. Het traditionele stelsel waarin Labour en de Conservatieve Partij de macht met elkaar afwisselden lijkt verleden tijd.

‘Labour ruïneert ons land’

In Wales gaat de strijd tussen Reform UK en Plaid Cymru, een linkse nationalistische partij, en Labour wordt waarschijnlijk derde. In de meeste opiniepeilingen uit Schotland staat de Schotse Nationale Partij (SNP) bovenaan, met Labour, Reform UK en de Groenen als kandidaten voor de tweede plek. In Engeland lijkt het erop dat Reform UK als eerste eindigt, met de grootste verliezen voor Labour en de Conservatieven.

Newport ligt in het zuiden van Casnewydd Islwyn, een heuvelachtig kiesdistrict met een geschiedenis van steenkoolmijnen en staalfabrieken. Herinneringen aan de jaren waarin Labour de vanzelfsprekende keuze was voor de meeste inwoners zijn makkelijk terug te vinden. In het plaatsje Blackwood is het grijze Mijnwerkersinstituut, gebouwd in 1925, gerenoveerd en omgebouwd tot een theater. In Newbridge zit in het rode bakstenen Celynen Kolenmijneninstituut uit 1908 nu een bibliotheek.

Voor de pub in de winkelstraat van Blackwood staat Christopher Phillips een dun sigaartje te roken. Hij werkte vroeger even buiten het dorp in een steenkoolmijn, tot die dicht ging in 1989. „Welsh kolen waren de beste ter wereld. We leverden aan de koninklijke marine. Ik zou morgen teruggaan als ik de kans kreeg.” Nu is Phillips gepensioneerd en wachten zijn vrienden tot hij weer naar binnen komt om zijn pint bier leeg te drinken. Het is half twaalf ’s ochtends.

Phillips zou nooit op de Conservatieven stemmen, met dank aan hun oud-premier Margaret Thatcher, die de mijnen liet sluiten. Hij stemde altijd Labour, maar dat is ook geen optie meer. „Ze ruïneren ons land. Ik kan me niet voorstellen dat Labour na de verkiezingen nog aan de macht is, echt niet.” Als belangrijkste probleem noemt hij de lange wachttijden bij de gezondheidsdienst NHS. In Wales is het nog moeilijker om een afspraak met een arts te krijgen dan in Engeland. Doelen die Labour had gesteld om de wachttijden te verbeteren, zijn niet gehaald.

In Blackwood wonen relatief weinig migranten. Volgens de recentste volkstelling uit 2021 is 96,4 procent van de inwoners in het VK geboren. Toch ziet Phillips migratie als probleem en dan vooral de migranten die met bootjes het Kanaal oversteken vanuit Frankrijk. „Waar is onze marine, waar is onze kustwacht? Het klinkt duf, maar iemand als Donald Trump zou hier de macht moeten krijgen. Als die zegt datie de grenzen op zee sluit, dan gáán ze ook dicht.” Het wordt waarschijnlijk Reform UK voor hem.

Labour krijgt het in Wales dubbel te verduren, voorspelt Laura McAllister, hoogleraar openbaar beleid en bestuur aan de universiteit van Cardiff. De Welsh partijleider van Labour beloofde bij de landelijke Lagerhuisverkiezingen in 2024 dat twee Labour-regeringen elkaar konden versterken en dat er meer investeringen zouden komen. „Die toezegging is spectaculair mislukt en inwoners zijn nu ontevreden over Labour in Londen én in Cardiff.”

Ook het kiesstelsel is in Wales ten nadele van Labour veranderd. Er zijn nieuwe kiesdistricten getekend en elk district krijgt zes zetels in de Senedd, zoals het Welsh parlement heet. Die zetels worden proportioneel verdeeld en daardoor is dit representatiever dan het vorige kiesstelsel, waarbij het grootste deel van de Welsh parlementariërs via *first past the post* werden gekozen, het systeem dat ook voor het Lagerhuis wordt gebruikt. Daarbij krijgt de kandidaat met de meeste stemmen de enige zetel van het district en gaan de stemmen voor andere partijen verloren.

Welsh Labour heeft zelf met deze verandering ingestemd in 2021. „Toen kon Labour zich niet voorstellen dat ze niét een van de grootste partijen zouden zijn”, zegt hoogleraar McAllister.

Lyn Ackerman, kandidaat Plaid Cymru FOTO ANNEMARIE KAS

Veel winkelpanden staan leeg in het centrum van Newport. FOTO MATTHEW HORWOOD/ GETTY IMAGES

„Nu worden ze door de nieuwe regels mogelijk extra afgestraft.” Doordat in elk district zes zetels te verdelen zijn, bestaat in praktijk een kiesdrempel van ongeveer 15 procent van de stemmen. In het noordwesten van Wales, bijvoorbeeld, staat Plaid Cymru er zo goed voor - en Labour zo beroerd dat de partij daar de kiesdrempel misschien niet eens haalt. De misère rond Labour betekent dat veel politici van Plaid Cymru dit keer reële kans hebben om in de Senedd te komen. Lyn Ackerman (62) staat nummer twee op de lijst in Casnewydd Islwyn en is al jarenlang lokaal actief voor Plaid, net zoals haar vader was. „Als kind laadde mijn vader ons in de achterbak van de auto en dan hielpen we folders rondbrengen.” Ze stond al eerder voor het Welsh parlement op de lijst, en ook een keer voor het Lagerhuis. „Ik wist dat dit een Labour-bolwerk is, dat ik niet ver zou komen.” Nu wordt ze waarschijnlijk wel gekozen.

Is dit fragmentatie of polarisering?

Lyn Ackerman woont in Newbridge, een dorpje waar was droogwappert aan de waslijn en het kleine centrum zelfs nog een paar onafhankelijke ondernemers heeft. Een opticien, een apotheek en een fourniturenzaakje. Toch is dit geen rijke omgeving, zegt Ackerman. Ze ziet werkloosheid, geestelijke gezondheidsproblemen, financiële zorgen, slecht onderhouden huizen. „Ik snap de moeilijkheden. Waar komt de volgende maaltijd vandaan, wie betaalt dit keer de energiereke-

> Ze ruïneren ons land. Ik kan me niet voorstellen dat Labour aan de macht blijft
>
> **Christopher Phillips** Voormalig Labour-stemmer

ning?” Ackerman bestrijdt de kritiek die ze zo vaak hoort, dat alle politici hetzelfde zijn. „Dat is gewoon niet waar. Wij proberen iets te betekenen voor onze inwoners.” Het bevreemdt haar dat Reform UK het in Wales zo goed doet in de peilingen. „Ze praten in slagzinnen die in je hoofd gaan zitten. Ik zie het ook bij vrienden en familie gebeuren. Het past niet bij Wales zoals ik het ken. Wij zijn vriendelijk, nieuwsgierig, en we zouden onze laatste *penny* nog aan een ander geven als die het nodig had.”

Op de lange termijn wil Plaid Cymru dat Wales onafhankelijk wordt van het Verenigd Koninkrijk, en dat zou Ackerman ook graag willen. „Ik denk niet dat het nog gebeurt als ik leef, maar hoop wel dat mijn kinderen het meemaken.” In hun verkiezingsprogramma belooft Plaid geen referendum, wel dat er een commissie komt die onderzoek doet naar de haalbaarheid van onafhankelijkheid. Reform UK ziet juist niets in de eigen regeringen van Wales en Schotland en zou de macht terug naar Londen willen brengen.

Plaid Cymru geldt als links, progressief alternatief voor Labour, net als de Groenen en de Schotse SNP. Reform UK haalt de Conservatieve Partij op rechts in met beloftes over belastingverlagingen en vergaande asielmaatregelen. Is hier sprake van fragmentatie, of is dit vooral polarisering, een beweging van kiezers vanuit het centrum naar de flanken?

Het zijn twee aspecten van dezelfde ontwikkeling, zegt Hannah White, directeur van denktank Institute for Government. „De opkomende partijen proberen het gevoel bij kiezers uit te buiten dat de gevestigde partijen niet leveren. Zij bieden de alternatieven, en die bevinden zich aan tegenovergestelde uiteinden van het spectrum.” Zeker kiezers die zich in hun dagelijks leven niet veel met politiek bezighouden zijn makkelijk te verleiden om eens op een andere partij te stemmen, zegt White.

Waarschijnlijk een coalitie Wales

Het vertrouwen in die alternatieve partijen is niet bij voorbaat groter. „Politici kunnen je de wereld beloven, maar kunnen ze dat ook waarmaken?” Rachel Kay is verpleegkundige in de geestelijke gezondheidszorg en ze doet boodschappen op de kleine markt van Blackwood, met haar dochter van bijna twee jaar in de wandelwagen. Ze twijfelt tussen Labour en Plaid Cymru en vindt vooral investeringen in de gezondheidszorg en subsidie van kinderopvang belangrijk. Precies twee onderwerpen waar Plaid meer belooft dan Labour.

Kay heeft het idee dat het politici soms meer om het winnen gaat dan om de inwoners die ze vertegenwoordigen. „Je moet maar hopen dat degene op wie je stemt de juiste keuze blijkt te zijn. Het voelt zwaar om zo’n besluit te nemen en op mensen te moeten vertrouwen.” Ze maakt niet echt onderscheid tussen politici in het Londense Lagerhuis of de Senedd in Cardiff. Dat de manier van stemmen in Wales is veranderd, wist ze nog niet; net zoals twee derde van de Welsh afgelopen week daar nog geen idee had van had.

Waarschijnlijk heeft het nieuwe kiesstelsel, versterkt door de fragmentatie van het electoraat, als gevolg dat geen partij een absolute meerderheid haalt in Wales en dat er dus een coalitie moet komen. Algemene verwachting is dat Plaid met de Groenen en de Liberaal-Democraten gaat proberen samen te werken. Voor Reform UK is dat een ideaal scenario, want dan kunnen zij als grootste oppositiepartij campagne blijven voeren. Zonder het reputatierisico dat besturen met zich meebrengt.

Wales kan zomaar als voorbeeld uitgroeien voor wat er VK-breed kan gebeuren, al zijn verkiezingen voor het Lagerhuis pas voorzien voor 2029. Coalitieregeringen in het Lagerhuis waren de afgelopen eeuw op één hand te tellen. „Ons parlementaire systeem is binair ingericht en niet op versplintering voorbereid. Dat brengt risico’s met zich mee”, waarschuwt Hannah White van het Instute for Government.

In het Lagerhuis is bijvoorbeeld één officiële oppositiepartij, die langere spreektijden krijgt en meer te zeggen heeft over de politieke agenda dan de andere oppositiepartijen. Maar als vijf partijen allemaal tussen de 15 en 25 procent van de stemmen krijgen, zijn dat soort regels niet meer eerlijk. White: „Dan zien kiezers de partij waar zij voor hebben gestemd amper terug en dat vormt een probleem voor de legitimiteit van de politiek.” Zoiets is nu al in lichtere vorm aan de hand. Door het kiesdistrictensysteem won Labour in 2024 63 procent van de zetels in het Lagerhuis met maar 33,7 procent van de stemmen.

Politieke partijen in Westminster zouden vast naar nieuwe regels en misschien zelfs een nieuw kiesstelsel moeten kijken, zegt White, al erkent ze ook dat dat waarschijnlijk niet gaat gebeuren. „Labour en de Conservatieven hopen dat alles vanzelf weer normaal wordt en dat zij weer als grootste partijen eindigen. Ik betwijfel of dat opgaat.”

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

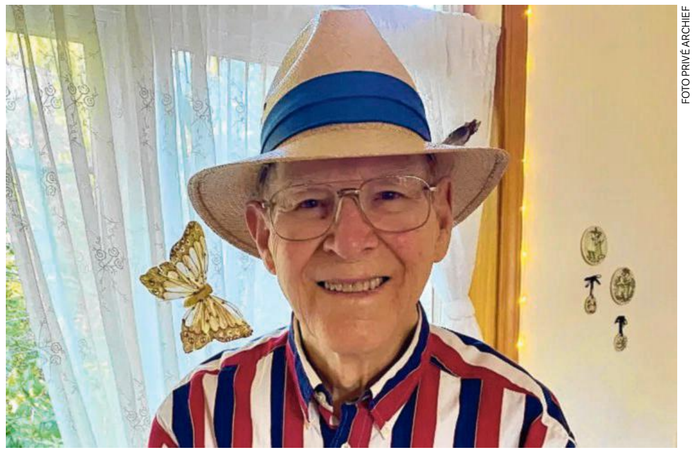

FOTO PRIVÉ ARCHIEF

NECROLOGIE **ROGER SWEET (1935-2026)**

ONTWERPER HE-MAN

Sweet ontwierp nieuw ideaal van mannelijkheid

De gespierde pop He-Man was macho, superheld en gay icoon tegelijk. Zijn schepper, Roger Sweet, overleed deze week.

Wilfred Takken

AMSTERDAM

'I *have the power*!", riepen jongens in de jaren tachtig uit. Het was de kreet waarmee He-Man in de tekenfilmserie veranderde van prins in een superheld met spierballen, een schild en een zwaard. Met zijn opgeblazen spierbundels was He-Man een boegbeeld van het Amerikaanse machismo in de Reaganjaren en een schoolvoorbeeld van succesrijke crossmarketing: begonnen als pop werd hij al snel hoofdrolspeler in een tekenfilmserie voor jongens. Tevens groeide de halfnaakte, blonde superheld uit tot een gay icoon van de jaren 80.

De schepper van de pop, designer Roger Sweet, overleed dinsdag op 91-jarige leeftijd in zijn woonplaats Lake Stevens (Washington). Sweet werd geboren in Akron (Ohio). Als industrieel ontwerper werkte Sweet onder meer aan het interieur van de Boeing 747. In 1972 kwam hij bij speelgoedfabrikant Mattel.

Hoewel Mattel volgens de ontwerper een kwart miljard He-Man-poppen verkocht - op het hoogtepunt verkocht het bedrijf meer He-Mans dan Barbies - werd Sweet er niet veel wijzer van. Hij was in loondienst van Mattel en vertrok in 1990. Een paar maanden geleden begon zijn vrouw een inzamelingsactie om de behandeling van Sweet in een verzorgingshuis te betalen. Mattel stortte vijfduizend dollar.

Sweet had in zijn nadagen weinig goede woorden over voor Mattel, maar was trots op He-Man. Toen hij trouwde, stonden op de bruidstaart poppetjes van He-Man en diens zus She-Ra. Sweet was naar eigen zeggen een „iel mannetje". In 2019 zei hij tegen de lokale krant *The Daily Herald of Everett*: „Ik weet zeker dat iedere jongen in de wereld eruit wil zien als He-Man."

Het succes van He-Man kwam eigenlijk voort uit een kostbare blunder: Mattel sloeg in 1976 het aanbod af om het speelgoed bij de komende ruimtefilm *Star Wars* te leveren. Dat werd hierna een enorm succes voor concurrent Kenner. Wanhopig spoorde Mattel zijn design-afdeling aan om een eigen lijn voor jongensspeelgoed te bedenken.

Ergens in 1980 pakte Sweet de stoere jongenspop Big Jim en gaf deze overdreven spierballen van klei, een schild en een zwaard. Het prototype van He-Man was geboren. Later zei Sweet dat uit marktonderzoek was gebleken dat oertijd-*fantasy* (Conan de Barbaar), ruimteoorlog (Star Wars) en hedendaagse oorlog (GI Joe) het beste scoorden onder jongens. Hij wilde He-Man zo simpel mogelijk houden zodat de pop op al die gebieden inzetbaar was. In praktijk werd He-Man de held in het scifi-subgenre *sword and planet*: avonturen op een primitieve planeet.

Overigens wordt Sweets vaderschap betwist door zijn oud-collega Mark Taylor, die de tekeningen maakte waarop de designer de pop baseerde. Ook Lou Scheimer van animatiebedrijf Filmation verdient credits: met de populaire serie *He-Man and the Masters of the Universe* (1983-1985) bracht hij de pop tot leven en gaf hij de verkoop ervan een enorme boost. In de tekenfilmserie voor kinderen is He-Man het alterego van prins Adam, die met zijn magische zwaard de planeet Eternia moet beschermen tegen de booswicht Skeletor.

Zijn vrouw hield een inzamelingsactie om het verzorgingshuis te betalen. Mattel stortte vijfduizend dollar

Poppetjes van He-Man in diverse verschijningsvormen.
BEELD MATTEL, GETTY IMAGES

Bijzonder aan He-Man is dat hij begon als pop en daarna pas optrad in strips, series en films. Eerder waren er al poppen voortgekomen uit populaire series of strips, maar bij He-Man was het andersom. Toen was dat bijzonder, inmiddels is crossmarketing in Hollywood-amusement normaal.

Net als actiehelden Sylvester Stallone en Arnold Schwarzenegger stond He-Man voor een nieuw, platonisch ideaal van mannelijkheid. En net als zijn vrouwelijke evenknie Barbie werd He-Man bekritiseerd als anatomisch onmogelijk schoonheidsideaal.

Gay icoon

Onvoorzien was dat He-Man ook een idool werd in de gay-community. Zijn spierbundels, zijn luchtige kleding en zijn onverschilligheid jegens meisjes spraken veel jonge gays aan. Dat gold ookvoor het dubbelleven dat He-Man leidt, net als veel andere superhelden. Als prins moet hij zijn ware identiteit verbergen, als He-Man is hij *out and proud*.

Het tijdschrift *Out* omschreef *He-Man and the Masters of the Universe* in 2016 als „een van de gayest tekenfilms aller tijden". De live action film uit 1987 heeft volgens *Out* „een hele generatie op zijn minst een beetje gay gemaakt." Na de flop van die laatstgenoemde film was het trouwens alweer voorbij met de hype. De poppenverkoop stortte in. Maar dankzij de groeiende nostalgiemarkt kreeg He-Man deze eeuw een tweede leven. In 2021 verscheen op Netflix de nieuwe serie, *Masters of the Universe: Revelations*. De makers hebben inmiddels ook het queer deel van de markt omarmd. De spin-off *She-Ra and the Princesses of Power* (2018-2020) is openlijk lesbisch. Begin juni komt een nieuwe bioscoopfilm uit, met Nicholas Galitzine als He-Man en Jared Leto als Skeletor.

Advertentie

4 & 5 mei

‘Mijn vader zei altijd: wij zijn niet bevrijd’

Als jongste kind van haar vader Hannes werd Lalla Weiss zijn ‘uitlaatklep’: hij vertelde haar wat er in de oorlog met de Sinti en Roma was gebeurd. Ze beloofde hem die verhalen door te vertellen. Op 4 mei spreekt ze op de Dam.

Door **Rinskje Koelewijn** Fotografie **John van Hamond**

INTERVIEW
—
Lalla Weiss
—
SPREKER
4 MEI-HERDENKING

Lalla Weiss

Na de twee minuten stilte op de avond van 4 mei krijgt Lalla Weiss drieënhalve minuut het woord. Op de Dam in Amsterdam zal ze vertellen over wat de Roma en Sinti is aangedaan door de nazi’s. Hoe ze werden geïsoleerd, gedeporteerd naar Westerbork en uiteindelijk vermoord in Auschwitz. Een half miljoen Roma en Sinti uit Europa, 245 uit Nederland, de meesten nog geen 16 jaar oud.

Ze had het Nationaal Comité 4 en 5 mei al een paar keer eerder gevraagd om te spreken. Niet dat ze per se zelf op dat podium wilde, het ging erom dat 81 jaar na de Tweede Wereldoorlog iemand „van ons volk” een keer het woord zou voeren. In 2025 had Femke Halsema, de burgemeester van Amsterdam, in haar jaarlijkse Dam-toespraak de Sinti en Roma als éérste genoemd als slachtoffers van de genocide in de Tweede Wereldoorlog, en daarna pas de Joden, de homoseksuelen, de lichamelijk of geestelijk beperkten. Dick Schoof daarentegen, de minister-president, had in zijn rede met geen woord over hen gerept. Lalla Weiss heeft hem een brief laten sturen, opgesteld door een bevriend jurist, en toen werd ze uitgenodigd bij hem op het ministerie en heeft hij haar zijn excuses aangeboden.

Dat zij nu het woord krijgt, ligt voor de hand. Al sinds 1989 is zij de woordvoerder namens de Sinti als het over het oorlogsverleden gaat, ook namens de Roma. Tot zijn dood in 2011 deed ze het samen met haar vader Hannes. Ze kregen voor elkaar dat zij ook een krans mochten leggen tijdens dodenherdenking op de Dam. Voor het eerst in 1996, ze hebben het een paar jaar samen gedaan, zegt ze. „Daarna kon mijn vader het niet meer opbrengen. De gang van de Nieuwe Kerk naar het monument, tussen al die soldaten, de uniformen, de wapens.” Tweeëntwintig leden van haar vaders familie zijn vermoord, aan moederskant zijn het er vierentwintig. Haar vader haatte uniformen, zegt ze. „Zelfs de postbode verdroeg hij niet.”

Lalla Weiss (64) woont in Best, in een huis. Ze wilde haar vier kinderen een betere kans geven in het leven, zegt ze, en dan helpt het als je adres niet „Terraweg” is, de locatie van het woonwagencentrum. De schuttingdeuren achter in de tuin heeft ze weggehaald. Vrij uitzicht op het water en de dijk erachter.

Ze wisselt filtersigaretten af met zelf gerolde en zucht diep bij de vraag waar ze het in haar drieënhalve minuut over wil hebben. Zal het gaan over het leed van haar volk, dat van haar vader, of durft ze na al die jaren te zeggen dat het ook haar leed is geworden? „Ik wéét het nog niet.”

‘Wij zijn niet bevrijd’

Zanger Ali B. heeft in 2015, „toen hij nog niet besmet was”, een bevrijdingslied geschreven geïnspireerd op de oorlogsjaren van Hannes Weiss. Hij was vijftien jaar oud toen op 16 mei 1944 de jacht op ‘zigeuners’ in Nederland begon. Zijn vader was al overleden, zijn oudere broer ziek, hij was de man thuis. Met zijn moeder, vijf broertjes en zusjes plus een neefje dat bij hen logeerde, doken ze onder in een schuur van een boer in Zutphen. „De kinderen kregen honger en hij ging erop uit om eten te organiseren.” Hij werd opgepakt, gemarteld en vastgezet op het politiebureau. Zijn moeder raakte zo ongerust dat ze zich met haar kinderen bij de politie kwam aangeven.

Eén goede politieagent heeft het gezin gered. „Op het station in Assen zei hij hen niét in de volle trein naar Westerbork te stappen, maar in die aan de ándere kant van het perron.” Tot het einde van de oorlog verstopten ze zich in een melkfabriek in Vorden.

„Mijn vader zei altijd: ‘Wij zijn niet bevrijd geworden’.” Woonwagens waren vernietigd, de kampen geruimd en er was geen Nederlandse instantie waar Roma of Sinti terechtkonden voor hulp. „Onze mensen verbleven in de bossen.” De Veluwe vooral. Haar ouders ontmoetten elkaar in de jaren vijftig, al reizend tussen de kampjes die langzamerhand weer werden gevormd. Ze kregen zeven kinderen, Lalla (Zielwa is haar Sinti-naam) is de jongste en zij werd de „uitlaatklep” van haar vader.

Haar vertelde hij wat er in de concentratiekampen met ‘hun mensen’ was gebeurd. Voor hen was een plek afzonderlijk ingeruimd, pal naast de gaskamers. Mannen, vrouwen, kinderen samen - dat was een uitzondering. „Die foto van kinderen bij het prikkeldraad, met dat ene meisje dat haar onderarm laat zien? Sinti-kinderen.” Het meisje met hoofddoek dat tussen de deuren kijkt van de goederenwagon op weg naar Auschwitz? Settela Steinbach - „ook een Sintezza”, zegt Weiss. „Onze Anne Frank.”

> Het meisje met hoofddoek dat tussen de deuren kijkt van de goederenwagon op weg naar Auschwitz? Settela Steinbach. „Een Sintezza. Onze Anne Frank”

De Sinti en Roma in Auschwitz werden niet meteen vermoord, dat gebeurde toen er in 1944 acuut plaatsgemaakt moest worden voor een transport van Hongaarse Joden. Tot die tijd werden ze onderworpen aan metingen en medische experimenten; het nazionderzoek leverde het bewijs dat de oorsprong van Sinti en Roma in India ligt en dat hun talen (Sinti-Romanes en Romani) verwant zijn aan het Sanskriet.

De aversie tegen rondreizende bevolkingsgroepen was er al eeuwen vóór de oorlog. In 1420, toen ze voor het eerst werden gesignaleerd in Nederland, in Deventer, werden ze nog ‘Egyptenaren’ genoemd, later werd dat heidenen, en nog weer later zigeuners. In 1944 werd door Nederlandse burgemeesters al openlijk gesproken van een ‘zigeunerplaag’. „De razzia’s werden niet uitgevoerd door de nazi’s, maar door Nederlandse politieagenten. Dat maakt het zo pijnlijk.”

Bijna niemand zegt nog ‘zigeuner’, zegt Lalla Weiss, en zij heeft daaraan bijgedragen. Zij is er trots op dat mensen nu weten wie de Sinti zijn.

Boos om een billboard

Ze was 9, zegt ze, en altijd als haar vader niet kon slapen, vertelde hij haar over „wat er met ons was gebeurd” en zij beloofde hem toen dat zij zijn verhalen zou doorvertellen. Ze herinnert zich hoe hij zo boos kon worden dat er vlokjes schuim uit zijn mond vlogen. „Hem zouden ze nooit meer te grazen nemen en zijn familie ook niet.”

Hij stelde zijn zeven kinderen op in het gelid, inclusief haar zwaar gehandicapte broer. Ieder met een wapen. „In de wielen van onze woonwagen zaten landmijnen verstopt.” En dan? „Dan werden we gedrild, en eens per jaar, op oudejaarsdag, mochten we vuren.” Ze staat op om haar broekspijp op te rollen en de littekens op haar been te laten zien. „Schampschot”, zegt ze. Ze was te klein, of het wapen was te zwaar, dat kan ook. „Mijn moeder stond er altijd bij te lachen. Later begreep ik dat het geen vrolijkheid was wat ik zag, maar zenuwen.”

Zij was als meisje een van de weinigen op het woonwagenkamp in Best die lezen en schrijven hadden geleerd. Mensen kwamen naar haar om haar brieven te laten schrijven naar de Duitse regering om aanspraak te maken op een *Wiedergutmachungs*-compensatie. Haar vader en zij zorgden ervoor dat niet alleen de Joden maar ook zij excuses kregen van de Nederlandse regering voor de kille naoorlogse behandeling. De regering-Kok trok in 1999 30 miljoen gulden uit voor steun aan slachtoffers en hun familie.

Het verhaal dat Lalla Weiss beloofde door te vertellen, leverde al een tentoonstelling op, *De lange schaduw van het verleden* in voormalig kamp Westerbork. Een theatervoorstelling, *Rugzak vol wantrouwen*, waarmee scholen worden bezocht. Jarenlang was erkenning zoeken en vinden een dagtaak voor Lalla Weiss, naast haar baan als maatschappelijk werker.

Nu werkt ze in een lunchroom en houdt het oorlogsverleden haar bij vlagen bezig. Altijd rond 4 en 5 mei, soms stompt het haar in het gezicht, zoals laatst in Eindhoven. „Staat er in de winkelstraat een bord. Zo’n billboard. Staat erop: ‘Ben jij de volgende Hitler?’. Zij mét dat bord de winkel in. Spugend van woede. Welke gek heeft dat buiten gezet en wisten ze wel wat die man haar familie had aangedaan? Het bleek een advertentie voor *Secret Hitler,* een bordspel.

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

HET MEDIADIER

Toen de bultrug eenmaal Timmy heette, moest-ie per se gered

Mensen hebben snel de neiging iets menselijks te zien in dieren. Dat kan helpen om ons betrokken te voelen, maar ook doorslaan. Zoals bij Timmy, de bultrug die nu in allerijl, en waarschijnlijk tevergeefs, naar de Noordzee gesleept wordt.

Sarah Ouwerkerk
AMSTERDAM

Stel, je ligt na een ongeluk in coma in een ziekenhuis. Voor jezelf spreken kan niet meer. Artsen, mensen die daartoe zijn opgeleid, inspecteren je lichaam en concluderen het ergste. Het in leven houden van dat lijf is enkel uitstel, zeggen zij. Je laten sterven is de meest humane keuze. Maar dan verschijnen een aantal leken aan je bed. Zij zijn van mening dat jij een uniek wezen bent en niet mág sterven. Dus beginnen ze een reddingsactie.

„Dat is eigenlijk wat er nu met bultrug Timmy gebeurt", zegt mens-dierwetenschapper Maarten Reesink, die op een terras in dierentuin Artis de denkoefening oppert.

Timmy, een bultrugmannetje van twaalf meter lang en 12.000 kilo, strandde (voor het eerst) op 23 maart, op een zandbank in Duitsland. Op 1 april besloten Duitse autoriteiten, op basis van adviezen van deskundigen die het touw in het spijsverteringkanaal van het dier niet denken te kunnen verwijderen, de reddingspogingen te staken. Het beste wat ze voor Timmy konden doen is hem laten sterven. Maar toen stonden, onder leiding van multimiljonair en MediaMarkt-oprichter Walter Gunz (79), emotioneel betrokken particulieren op. Zij weigerden de bultrug op te geven.

De Duitse minister van Milieu Till Backhaus bezweek onder de druk en gaf toestemming voor nieuwe reddingsacties. „Hij wil natuurlijk niet bekend komen te staan als de man verantwoordelijk voor de dood van Timmy", zegt Reesink. Verantwoordelijk zijn voor de dood van een walvis is één ding. Voor de dood van *walvis Timmy*, het unieke individu dat via livestreams en liveblogs wereldberoemd is geworden, dat is iets anders.

En dus is het dier, dat een zinkzalfbehandeling heeft ondergaan omdat zijn huid het zoete water van de Oostzee niet verdroeg, in een drijvend aquarium vanuit Duitsland via Denemarken naar de Noordzee vervoerd. Vanaf daar kan hij zelf zijn weg vinden naar de Atlantische Oceaan. Of in elk geval: dat hopen de mensen die Timmy willen redden.

'Verzwakt en getraumatiseerd'

Deskundigen kijken met lede ogen toe. Zo stelde Duitse bioloog Fabian Ritter bij VTM Nieuws dat de walvis „verzwakt en getraumatiseerd is", en „duidelijk in slechte fysieke toestand". Zijn spieren kunnen hem na het lange stilliggen niet meer ondersteunen, denkt hij.

„Vijftig jaar geleden was het ondenkbaar dat we ons zo druk zouden maken om het overlijden van een walvis", zegt mens-dierwetenschapper Reesink. Niet alleen omdat walvissen wel vaker stranden en sterven, maar omdat dieren een andere positie hebben verworven in de wereld van de mens.

„De mens heeft een natuurlijke neiging voor empathie richting levende wezens, maar die is de laatste decennia wel sterk verschoven." Neem honden: niet zo lang geleden hadden die gewoon een functie, ze moesten waken, punt. „Nu is de hond een gezinslid, soms zelfs een kind." Dat zijn dieren in nabijheid, waarvan baasjes wéten dat het een uniek karakter heeft, dat zorg en aandacht behoeft.

Tegelijkertijd: in een wereld waar de natuurlijke leefgebieden onder druk staan, er miljoenen dieren geslacht worden in de bio-industrie en consumentengedrag een wissel trekt op het klimaat, zijn veel dieren het slachtoffer van de mens. Voor veel van hen, de anonieme dieren in de massa, is geen aandacht. Maar eens in de zoveel tijd is er een exemplaar dat eruit springt: het mediadier.

Het komt in de spotlights te staan en dan blijkt dat net als een hond ook een walvis een uniek wezen is, in wiens doodsstrijd we iets menselijks herkennen. „Je kon zien dat de walvis vocht en wilde leven", zei de Duitse ondernemer Karin Walter-Mommert, die samen met Gunz voor de reddingsactie betaalde, tegen *Bild*. Mensen die inspiratie uit Timmy putten, lieten een beeltenis van het dier tatoeëren.

Er zijn experts die moeite hebben met het scherpe onderscheid tussen anonieme dieren en zo'n mediadier als Timmy, zegt Reesink. „Die vinden het hypocriet." Volgens Reesink kan de aandacht voor Timmy er juist voor zorgen dat de mens het bredere plaatje ziet. Mediadieren kunnen ervoor zorgen dat de cirkel van empathie zich verbreedt. Van de individu Timmy naar de bultrug, naar walvisachtigen in het algemeen en uiteindelijk naar alle zeezoogdieren en hun leefomgeving.

Maar zonder gevaar is het niet. Wat als vermenselijking doorslaat? „Het is zoeken naar de balans: wanneer helpt het 'vermenselijken' van dieren om betrokken te zijn en wanneer niet meer? Wanneer zien we het dier niet langer als dier?"

> In Artis willen ze de relatie tussen mens en natuur verbeteren, niet tussen mens en individueel dier

'Dag lieve Tanja, ik zal je missen'

In het Groote Museum in Artis is een tentoonstelling rond de opgezette Tanja, het nijlpaard dat krap vijftig jaar in de Amsterdamse dierentuin verbleef. De dierentuin heeft geworsteld met precies deze balans. In 2015 stopte ze daarom met het communiceren van de namen van dieren aan bezoekers, mede door Tanja. „Ze was een BN'er, een Bekend Nijlpaard", zegt Artis-historicus Wessel Broekhuis.

Hij wijst naar de vitrine, waar tekeningen en brieven liggen die ze ontvingen na het overlijden van Tanja, in 2009. „Dag lieve Tanja, ik zal je missen", staat op een briefje. „*Everybody loves Tanja*, rust zacht", naast een tekening van een nijlpaard.

Elk jaar werd haar verjaardag gevierd, inclusief groentetaart, slingers en een bezoekje van de NOS. „Veel mensen voelden zich verbonden met Tanja, maar je kan je afvragen of dit de verbinding is die je wil bewerkstellingen. Mensen keken naar haar en zagen Tanja het nijlpaard, in plaats van het nijlpaard Tanja." Gaven ze dankzij Tanja om alle nijlpaarden, of alleen om Tanja?

„Ze was niet meer een wild dier, bijna een veredeld huisdier", zegt Broekhuis. Terwijl ze in Artis juist de relatie tussen mens en natuur willen verbeteren, niet tussen mens en individueel dier.

Toch is Artis in december op teruggekomen op dat beleid. „Uit onderzoek blijkt dat bezoekers informatie over een dier met een naam makkelijker en langer onthouden. Het heeft voor de soort wel degelijk een functie om het individu te benoemen." Daarom geven ze nu enkele dieren, zoals de twee pasgeboren olifantenkalfjes, weer een naam.

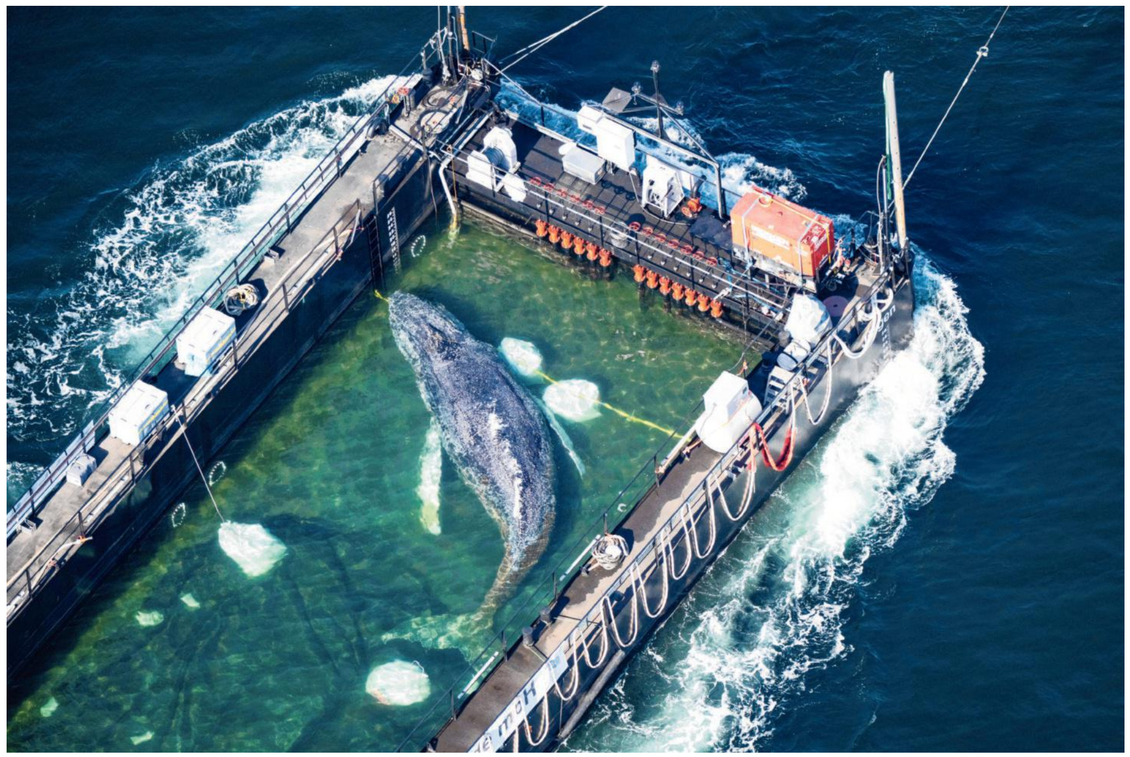
Onthoud dat het een walvis is

Timmy, die zijn naam kreeg omdat hij strandde op het Timmendorfer Strand, is volgens de beide mannen slachtoffer van zijn eigen bekendheid. Broekhuis: „Ik denk dat de emoties die nu spelen het belang van het dier in de weg staan."

Reesink: „Het is goed dat we meeleven met een walvis, maar we moeten blijven zien dát het een walvis is." En walvissen kunnen nu eenmaal stranden en sterven.

Hoe het verder gaat met Timmy is afwachten. De initiatiefnemers van de reddingsactie hopen hem, afhankelijk van zijn gezondheidsstatus en de weersomstandigheden, in de loop van het weekend vrij te laten. Deskundigen vrezen dat het verzwakte dier in de diepere wateren zal verdrinken.

Het lijkt er niet op dat de Denen hem bij zullen staan, mocht hij daar opnieuw in de problemen komen. Walvisstrandingen zijn een natuurlijk verschijnsel, stelt het Deense ministerie van Milieu, en dat mag zijn beloop hebben. Óók als die walvis Timmy heet.

Bultrug Timmy wordt in een varend bassin richting de Noordzee gebracht. FOTO PHILIP DULIAN/AP

Maarten Reesink met het opgezette nijlpaard Tanja in Artis. FOTO MERLIJN DOOMERNIK

Mediadieren bekend uit de vee-industrie, dierentuin en het wild

FOTO SIESE VEENSTRA/ ANP

Vlak voor koe **Hermien** (de naam waarmee ze bekend werd, maar oorspronkelijk Joke 18) naar het slachthuis gaat, in december 2017, ontsnapt ze. Zes weken lang houdt ze zich verborgen in het bos bij Lettele, in Overijssel. Er ontstaan hashtags (#SaveHermien en #MeKoe) en er wordt een cowfunding voor haar gestart. Haar ontsnapping bracht een brede maatschappelijke discussie over de vee-industrie op gang. Sinds 2018 woont ze in een koeienrusthuis in Friesland. Elke dag gaan er in Nederland gemiddeld 5.700 runderen naar de slacht.

FOTO BARBARA SAX/ ANP

In de Zoologischer Garten Berlin wordt in 2006 een ijsberentweeling geboren. Enkele dagen later worden de welpen door hun moeder verstoten. Eén van de twee sterft; de ander, **Knut**, overleeft. Zowel hij als zijn verzorger, die stevig wordt bekritiseerd maar óók tal van huwelijksaanzoeken krijgt, worden wereldberoemd. Knut krijgt merchandise en fans. In 2011, slechts vier jaar oud, verdrinkt hij voor de ogen van dierentuinbezoekers. Uit autopsie blijkt dat hij een auto-immuunziekte had, waardoor hij een hersenvliesontsteking kreeg, die leidde tot een epileptische aanval. In het wild staat de ijsberenpopulatie onder druk door smeltend zee-ijs, veroorzaakt door klimaatverandering.

FOTO CATRINUS VAN DER VEEN

Het duurde ruim honderd uur voor bultrug **Johanna**, die in 2012 strandde op de Razende Bol bij Texel, uiteindelijk overleed. Het aanzien van dat proces en de vrees voor herhaling zorgde er in Nederland voor dat er een Strandingsprotocol werd opgesteld. In het geval van een stranding brengt een team van deskundigen advies uit, waarbij het ministerie van Landbouw, Voedselzekerheid, Visserij en Natuur verantwoordelijkheid draagt over de walvisachtige. Als Timmy in Nederland was gestrand, was er dankzij het protocol waarschijnlijk tot euthanasie overgegaan.

Advertentie

Zomaar ergens.
Zo simpel is het.
kip

kipcaravans.nl

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

Onderzoek

MILITAIRE INFRASTRUCTUUR

Cruciaal voor de veiligheid, en toch reikt de overheid deze kabels en leidingen op ‘een presenteerblaadje’ aan

Online is gedetailleerde informatie te vinden over militaire vliegvelden, munitiedepots, zendmasten en meer. En de overheid publiceert het allemaal zelf. „Het is alsof je zegt: ‘Jongens, als je kwaad wil moet je híér wezen’.”

Door **Carola Houtekamer** en **Karlijn Kuijpers**
Fotografie **Kees van de Veen** Illustraties **Roland Blokhuizen**

Het buizennetwerk dat militaire vliegbases van kerosine voorziet.

Op overheidssites staat gedetailleerde informatie over de **militaire infrastructuur**.

Maak de som zelf, zegt de oud-militair, en dan weet je hoelang de radar zonder stroomtoevoer kan - niet zo lang

„Hier moet het ergens zijn”, zegt de ex-militair die met twee verslaggevers over een strook zompig grasland langs een vaart in Friesland sjouwt. Hij wil ze iets laten zien. Even zoeken met de mobiel in de hand, paar stappen naar links, pas op voor natte voeten, ja hier ongeveer. En jawel. Aan de oever staat een klein oranje paaltje met ‘Hoge Druk Pijpleiding’ erop. Pal onder onze voeten loopt het buizennetwerk van defensie dat militaire vliegbases in Nederland van kerosine voorziet.

Het ministerie van Defensie houdt informatie over deze Defensie Pijpleiding Organisatie (DPO) strikt geheim. Openbaarmaking kan „de veiligheid van de Staat schaden”, schreef het ministerie eerder dit jaar nadat iemand met een beroep op de Wet open overheid informatie over de kerosinepijpleiding had opgevraagd. De stalen buizen zijn „essentieel voor de brandstofvoorziening van de krijgsmacht”, een „sleutelelement van de militaire paraatheid van de NAVO” en „een kritische randvoorwaarde voor militair optreden”, aldus het ministerie. De leidingen zijn daarmee een „primair doelwit” voor „kwaadwillenden” in een tijd waarin sabotage van energietoevoer sowieso „sterk is toegenomen”. Het ministerie publiceerde niets.

Toch kon de ex-militair de precieze ligging van de DPO-pijpleiding heel gemakkelijk op internet vinden, nota bene op een overheidswebsite. In de ‘Atlas Leefomgeving’, een verzameling kaarten die het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat online publiceert, is de pijpleiding tot op de centimeter nauwkeurig te vinden. De ex-militair wil ons laten zien hoe makkelijk dat gaat.

We klikken bij het kopje ‘Thema’s’ op ‘Veilige omgeving’, en toen bij ‘Kaarten’ op ‘Buisleidingen’. Daar zoomden we in op een stuk pijpleiding dat naar de militaire vliegbasis Leeuwarden loopt. Met een klik op de paarse streep klapte een menuutje uit, waarop de exacte coördinaten van deze locatie staan, met alle informatie netjes geüpdatet in februari 2024. Het materiaal van de buis, de dikte van de wand, de druk, dat er kerosine doorheen stroomt en hoe diep-ie in de grond ligt. Alles staat vermeld, tot op twee cijfers achter de komma. De coördinaten voerden we op Google Maps in.

En daar staan we dan, in een Fries weiland met onder onze voeten de kerosinetoevoer naar de militaire vliegbasis. De ex-militair haalt hulpeloos z’n schouders op. „Ik wil niemand op ideeën brengen, ik wil waarschuwen. Bij de bouwmarkt ligt genoeg gereedschap waarmee je deze buis in één minuut kapot krijgt, zo diep ligt-ie niet. En dan zit de vliegbasis zonder kerosine.”

Als *NRC* bij Defensie een gedetailleerde kaart opvraagt van de kerosinepijpleidingen van DPO, komt er alleen een klein, grofmazig overzichtskaartje terug, met veel minder details dan de Atlas Leefomgeving. „We houden het bij deze kaart”, antwoordt de woordvoerder op de vraag naar meer. Waarom? „Vanwege de dreiging in deze tijd geven we minder operationele informatie. We zeggen ook niet meer welk materieel er precies op locaties aanwezig is.”

Gedetailleerde informatie

Detailkaarten, technische tekeningen, precieze locaties van leidingen, stroomkabels, beveiligingscamera’s, technische omschrijvingen van beveiligingssystemen en noodaggregaten: de overheid publiceert het allemaal zelf. Op overheidssites is gedetailleerde informatie te vinden over militaire vliegvelden, munitiedepots, bevoorradingsbases, materieeldepots, radarcomplexen en zendmasten. Alles staat online, en voor iedere publicatie is een reden: ruimtelijke ordening, het voorkomen van graafschade, burgerinspraak.

Maar niemand lijkt te beseffen hoe kwetsbaar Nederland daarvan wordt. Poetin hoeft helemaal geen spionnen te sturen. „Je kunt het in Nederland gewoon googelen”, zegt de ex-militair. „Onze eigen overheid heeft onze defensie met al deze publicaties al heel erg verzwakt, nog voordat er een oorlog begonnen is.”

Hij maakt zich zorgen over hoe achteloos ministeries en andere organisaties met dit soort kwetsbare informatie omgaan. Daarom schreef hij naar *NRC*. De ex-militair, een technicus, wil beslist niet met zijn naam of woonplaats in de krant. Hij is bang dat de overheid het hem moeilijk maakt als hij deze gevoelige informatie naar buiten brengt. Hij las op internet over Britse journalisten die in de jaren zeventig met grotendeels openbare gegevens gevoelige informatie van de veiligheidsdienst blootlegden en daarna werden vervolgd. Hij is bang op een zwarte lijst te belanden.

Een weiland in Wier

Op een dag in maart rijden we met hem door Friesland, en laat hij zien wat hij op overheidssites allemaal te weten is gekomen over strategische defensielocaties. De precieze plekken vermelden we niet, om geen militair gevoelige informatie naar buiten te brengen. Hoe de informatie te vinden is op overheidssites omschrijft *NRC* wel, om te laten zien hoe eenvoudig dat gaat. Na de kerosinepijpleiding gaat de tocht verder naar de militaire radar in Wier, vijf kilometer uit de kust. Onder een donkergroene koepel draait hier één van de meest geavanceerde radarsystemen van Europa, de SMART-L-radar die het Nederlandse luchtruim bewaakt en militaire luchtoperaties begeleidt.

In de weilanden, op zo’n honderd meter van de radar, staat de ex-militair stil. We kijken op onze telefoon naar een kaart van netbeheerder Liander. De radar wordt met twee 10kV-stroomkabels gevoed, zien we. Net voor de radartoren komen de twee kabels bij elkaar en lopen ze in één gootje naar de radar toe. „Als ik híér iets doe - iets simpels, ik zeg niet wat - heeft de radar geen stroom.”

Het is nog gekker, zegt de ex-militair. Op de website van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) vond hij allerlei documenten over de radar in het Gelderse Herwijnen, die volgens de documenten vrijwel identiek zal worden aan die in Wier. De radar in Herwijnen is in aanbouw. Vanaf volgend jaar moet het hele Nederlandse luchtruim worden beschermd door de twee radars in Wier en Herwijnen.

In verband met de bouwvergunning in Herwijnen werden gedetailleerde technische tekeningen en rapporten op de overheidswebsite gezet. De ex-militair las allerlei gevoelige informatie in de stukken: dat de radar onbemand is, hoe de inbraakbeveiliging werkt, hoe het staat met de brandwerendheid, en de exacte hoek van de onderkant van de radarbundel ten opzichte van de horizon. „Dat is interessante informatie voor de vijand”, zegt hij. „Als je onder die hoek door vliegt, ben je onzichtbaar.”

Er was ook in te lezen hoeveel stroom de radar verbruikt en hoe groot de dieseltank voor het noodaggregaat is. Maak de som zelf, zegt hij, en dan weet je hoelang de radar zonder stroomtoevoer kan (niet zo lang). Combineer dat met de kennis over de 10kV-kabels, en ineens is de radar kwetsbaar.

Praktisch-militair redeneren

Je moet denken als iemand die kwaad wil, legt de ex-militair uit. „Daarom moet je praktisch-militair kunnen redeneren.” Vragen: waarvan is dit systeem afhankelijk? Hoe loopt de energietoevoer? Hoe loopt de communicatie? Waar liggen de knelpunten? Wat weten we over de back-upsystemen en beveiliging? „Als je met die blik kaarten en rapporten gaat combineren die gewoon op internet zijn gezet, kun je veel tactische informatie vinden.”

Dat praktisch-militair redeneren is voor de ex-militair een tweede natuur geworden. Interesse in techniek had hij als kind al, vooral in mechanica:

Lees verder op pagina 21 »

Advertentie

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Hier begint jouw volgende stap

Ontwikkel je talent. Versnel je carrière.

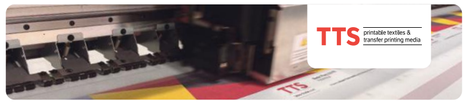
Dealer Manager Baoli Nederland

Bedrijf
Baoli onderdeel van KION Group AG, levert betrouwbare en kosten-efficiënte heftrucks en magazijnoplossingen binnen het value-segment en breidt sterk uit in Europa.

Functie
Als Dealer Manager Nederland ben jij de drijvende kracht achter de groei en zichtbaarheid van Baoli in Nederland. Een unieke kans om iets bijzonders op te bouwen. Je ontwikkelt en stuurt het netwerk van onafhankelijke Baoli-dealers aan, ondersteunt hen in indirecte sales en vergroot de marktdekking door nieuwe partners aan te trekken.

Locatie: Nederland / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Automotive / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** € 6.000 - € 8.000/maand +bonus

Contactpersoon YER
Karen Bausch, +31 6 292 392 02

Finance Manager

Bedrijf
Texo Trade Services is Europa's toonaangevende fabrikant en distributeur van digitaal bedrukbaar textiel en aanverwante producten, met ruim 25 jaar expertise en een breed assortiment voor diverse industrieën.

Functie
Als Finance Manager borg je betrouwbare financiële sturing, sterke analyses en efficiënte processen. Je bent strategische partner voor het management, leidt het finance team (4,2 FTE) en speelt een sleutelrol in de integratie na de overname door Antalis.

Locatie: Moordrecht / **Ervaring:** +10 jaar / **Sector:** Wholesale / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

Senior Controller

Bedrijf
SKF is wereldwijd marktleider in lagers en oplossingen voor roterende apparatuur. Met ruim 38.000 collega's in 130 landen werk je aan innovatie en duurzaamheid. Bij SKF draag je bij aan slimme oplossingen voor meerdere sectoren in de industrie.

Functie
Als Senior Controller ben jij de strategische sparringpartner die financiële diepgang koppelt aan business impact. Je leidt planning, forecasting en analyses, ondersteunt besluitvorming en werkt nauw samen met internationale teams. Klaar om koers te bepalen? Join SKF!

Locatie: Houten / **Ervaring:** +5 jaar / **Sector:** Engineering & Development / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** € 80.000 - € 100.000/jaar

Contactpersoon YER
Janne Knipping, +31 6 23 64 28 87

Business Unit Manager Engineering

Bedrijf
YER is marktleider in de wereld van recruitment, detachering en talentontwikkeling.

Functie
Je ontwikkelt en implementeert strategische groeiplannen voor Engineering Solutions, bouwt en leidt een hoogwaardig team, en realiseert duurzame klantrelaties en winstgevende business development. Wil jij de visionaire kracht zijn achter het opzetten van onze engineeringpropositie binnen YER Tech Solutions?

Locatie: Hybride / **Ervaring:** +10 jaar / **Sector:** Engineering & Development / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** € 100.000 - € 130.000 OTE/jaar

Contactpersoon YER
Vincent Lee, +31 6 527 817 95

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures yer.nl/nrc

YER. Mensgericht. Ambitieus. Deskundig.

YER ambitions in motion

Radartoren in het Friese Wier.

Vervolg van pagina 19 »

zelf vliegers maken, kruisbogen, karren. Met vriendjes las hij de *Elektuur* en bouwde hij radio's, nu maakt hij modelvoertuigen. Sinds een klein jaar is hij ook gericht op internet aan het zoeken naar gevoelige militaire informatie. Dat doet hij met Google en ChatGPT, dat hem op interessante openbare bronnen wijst.

Zo stuitte hij op een uiterst gedetailleerde kaart van ProRail van het hele Nederlandse spoornet. Toen hij inzoomde zag hij wissels, installatiekastjes, detectielussen, kabels, leidingen, zendmasten, radars en zelfs de locatie van beveiligingscamera's, alles met typenummers en exacte coördinaten. Dat is niet alleen verdomd handig voor koperdieven, zegt hij. „Het spoor is óók militaire infrastructuur." Nederland is doorvoerland voor de NAVO, militair materieel gaat via het Nederlandse spoor naar Oekraïne en zulke militaire transporten zullen de komende jaren alleen maar toenemen, verwacht het kabinet.

'Houd rekening met sabotage'

Een half jaar geleden riep het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving, dat op verzoek van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat de kwetsbaarheden op het spoor in kaart had gebracht, op om snel meer te doen aan de bescherming van het spoor voor militaire transporten. Decennialang domineerden „efficiency, punctualiteit en kostenbeheersing", schrijft het orgaan, maar nu moet er rekening worden gehouden met „fysieke sabotage en cyberaanvallen". „Wat eerder als zeer onwaarschijnlijk werd beschouwd, moet nu als realistisch scenario worden meegenomen."

„Een gerichte verstoring" kan grote impact hebben, omdat er nauwelijks alternatieven zijn voor kritische knooppunten. „Gerichte aanvallen op technische ruimtes, kritieke kabels of digitale systemen" kunnen daardoor een groot deel van het spoornetwerk platleggen. Het adviesorgaan doet een lange lijst aanbevelingen, van betere detectie en antidronemaatregelen tot meer reserveonderdelen en noodplannen. Maar één ding staat er niet bij: de toegang tot de informatie inperken.

Dat vindt de ex-militair gek, want bij zeekabels gebeurt dat al wel, nu er steeds sterkere aanwijzingen zijn dat Rusland die gericht bespioneert. Wie op de 'IHM Viewer' kijkt, een zeekaart van Rijkswaterstaat, ziet sinds begin 2025 deze melding: „Om veiligheidsredenen zijn de services op internet van de data van kabels en leidingen Noordzee op 30 januari gedepubliceerd." De oud-militair: „Het kan dus wel. Doe dat dan ook op land."

Andere landen zijn zorgvuldiger

„Je reikt het op een presenteerblaadje aan", verzucht brigadegeneraal Han Bouwmeester wanneer we hem voorleggen wat de ex-militair allemaal online heeft gevonden. „Het is alsof je zegt: 'Jongens, hier liggen de pijpleidingen, de kabels, de bewakingscamera's. Als je kwaad wil moet je híér wezen.'"

Dertig jaar lang hebben we de luxe gehad om niet te hoeven nadenken over wat we publiceerden, zegt Bouwmeester, hoogleraar militair-operationele wetenschappen bij de Defensie Academie, waar militairen wetenschappelijk worden opgeleid. Dertig jaar lang was er in Nederland geen oorlogsdreiging op eigen grondgebied. Maar dat is al zeker vijf jaar voorbij, zegt hij. „We moeten nu veel strikter zijn en er alles aan doen om dit in rap tempo alsnog af te schermen. Dit gaat een verschil maken in oorlogstijd."

Als generaal Bouwmeester voor werk in het buitenland was, in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk of Duitsland, zag hij dat Defensie in die landen veel zorgvuldiger met informatie omging. Dat merkt ook de ex-militair die NRC inseinde: in onze buurlanden is online vrijwel niets te vinden, daar is die informatie afgeschermd. „In Nederland denken we al snel dat het hier zo'n vaart niet zal lopen, dat we als klein landje wel worden beschermd door onze grote buren", zegt Bouwmeester. „We zijn te goedgelovig."

Bouwmeester voelt die goedgelovigheid ook in zaaltjes waar hij presentaties geeft. Dan waarschuwt hij voor de inzet van drones of de mogelijkheid dat er in Nederland groepen geronseld kunnen worden door Russische inlichtingendiensten. „Een jaar geleden dachten mensen nog: die generaal ziet ze vliegen." Inmiddels zijn er verdachte drones gezien op de vliegbases in Volkel en Eindhoven en zijn twee tieners opgepakt die spioneerden voor een pro-Russische hackersgroep. „We zijn dik ingehaald."

Maar dat besef lijkt nog niet ingedaald bij de organisaties die de kaarten online publiceren.

Het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, dat de kaarten over de kerosinepijpleidingen publiceert, laat weten dat het wettelijk verplicht is om de kaarten online te zetten. Die verplichting is begin deze eeuw ingevoerd om burgers meer toegang te geven tot milieu-informatie, vanuit de gedachte dat mensen moeten kunnen weten welke risico's er in hun leefomgeving spelen.

De vuurwerkramp in Enschede in 2000 versterkte de roep om openbaarheid. Omwonenden wisten destijds niet dat er in hun wijk een vuurwerkopslag stond. Sindsdien publiceert het ministerie kaarten met 'risicosituaties'. Dit is „essentieel" voor de belangenafweging rond de ruimtelijke inrichting, laat een woordvoerder weten.

Om gevoelige informatie niet te hoeven publiceren, zou volgens het ministerie een wetswijziging nodig zijn. Onderzoeker veiligheidsrecht Rowin Jansen van de Radboud Universiteit betwist dat. Als de veiligheid van de staat in het geding is, of als er risico is op sabotage, mag de overheid publicatie weigeren, zegt hij. „Ik zie niet direct in waarom daar een wetswijziging voor nodig zou zijn." Het ministerie zegt de toegankelijkheid van de informatie „vanwege de huidige dreiging" opnieuw samen met Defensie te bekijken.

ProRail plaatste de kaart achter een login nadat *NRC* vragen stelde. Een andere kaart met gedetailleerde informatie staat nog wel openbaar online. Transparantie is bij ProRail „het uitgangspunt", mailt een woordvoerder, „zodat werkzaamheden langs en bij het spoor veilig kunnen worden voorbereid en uitgevoerd en bij incidenten snel kan worden gehandeld." De woordvoerder benadrukt dat openbaarheid juist de veiligheid dient, omdat er mede daardoor veilig kan worden gewerkt aan het spoor.

RVO, dat de gedetailleerde tekeningen van de defensieradar publiceerde, laat weten dat de stukken die zijn gedeeld volgens Defensie geen informatie bevatten die de staat kan schaden. „(Data)kabels en leidingen" van de radar zijn niet gepubliceerd vanwege de „nationale veiligheid".

Liander publiceert deze stroomkabels bij diezelfde radar wél, om „transparantie te bieden", onder meer voor „ruimtelijke planning, vergunningverlening en het voorkomen van graafschade", laat een woordvoerder weten. Op de kaart is alleen „gegeneraliseerde informatie" te vinden – details zoals exacte kabeldieptes, technische specificaties en beveiligingsmaatregelen worden niet openbaar gemaakt. Wanneer een klant zoals Defensie zich bij Liander meldt met zorgen over de openbare informatie op de kaart, „kunnen wij daarop handelen".

Verplicht om gegevens te delen

Anderhalve week nadat *NRC* vragen aan Defensie heeft gestuurd meldt de woordvoerder dat het niet lukt om de vragen op tijd te beantwoorden. Het is onduidelijk wie er binnen Defensie over gaat. „En wat moeten wij ervan vinden?", vraagt de woordvoerder retorisch. Enkele dagen later mailt het ministerie in een algemene reactie dat het vanwege de toegenomen dreiging terughoudender is geworden met het delen van informatie, maar dat er tegelijkertijd wettelijke verplichtingen zijn om gegevens te delen. Defensie moet „steeds een belangenafweging maken tussen redenen om informatie te delen en Defensie-veiligheidsbelangen om dat niet te doen." Op de vraag waarom Defensie bepaalde gevoelige informatie geheimhoudt en andere overheidsorganen diezelfde informatie wél online zetten, gaat de woordvoerder niet in.

Onderzoek

> **Een jaar geleden dachten mensen nog: die generaal ziet ze vliegen**
>
> **Han Bouwmeester**
> brigadegeneraal en hoogleraar

Reageren? onderzoek@nrc.nl

Ales Bialiatski: „Je ziet Poetin aan zijn meterslange tafel in het Kremlin en je weet: er komt oorlog. En je kunt niets doen om het te voorkomen."

INTERVIEW **ALES BIALIATSKI** WIT-RUSSISCHE NOBELPRIJSWINNAAR

Ex-politiek gevangene Ales Bialiatski: 'Je wordt geruild als handelswaar'

Eind 2025 werd mensenrechtenactivist en Nobelprijswinnaar Ales Bialiatski vrijgelaten, na bemiddeling door de Amerikanen. Zijn land is inmiddels „uitgemergeld", ziet hij. „In vijf jaar tijd heeft bijna één miljoen burgers het land verlaten."

Door **Eva Cukier** Fotografie **Mykolas Juodel**

VILNIUS

Ales Bialiatski maakt een uitgeruste indruk. Niets verraadt het moordende reisschema van de 63-jarige Nobelprijswinnaar voor de Vrede (2022), wanneer hij op zijn dooie gemak de binnenplaats van het Wit-Russische culturele centrum op loopt in de Litouwse hoofdstad Vilnius. Even verderop ligt het kantoor van de door hem opgerichte mensenrechtenorganisatie Viasna, die deze week haar dertigjarige bestaan vierde. „Dat is niet zomaar een getal, maar een verhaal van duizenden levens, van solidariteit en van een onvermoeibare strijd voor waardigheid", schreef de organisatie op haar website.

In dat verhaal is de kleine, onopvallende man met zijn witte haardos een centrale figuur. Vier jaar lang zat hij opgesloten in Wit-Rusland. Sinds zijn vrijlating, afgelopen december, woont hij in Noorwegen en heeft hij zijn strijd voor vrijheid en waardigheid weer opgepakt. Twee dagen eerder is hij aangekomen vanuit Warschau, waar hij tijdens de jubileumviering uit handen van de daar gevestigde Wit-Russische oppositieleider Svitlana Tichanovskaja een erepenning kreeg uitgereikt. In Vilnius sprak hij het parlement toe, daarvoor was hij in Nederland en Zweden.

„De omstandigheden in Loekasjenko's gevangenissen zijn hard voor iedereen, maar voor politieke gevangenen in het bijzonder", begint Bialiatski, wanneer hij in de expositieruimte van Viasna heeft plaatsgenomen aan het raam. Aan de muren hangen kleurige, futuristische schilderijen. De organisatie geeft in het pand taallessen, organiseert bijeenkomsten en biedt bijstand aan de vele slachtoffers van Loekasjenko's regime. Helemaal veilig is het niet. Afgelopen winter werd het centrum aangevallen. In de hoek staat een raam met een groot gat van een luchtdrukpistool en er is geprobeerd de deur in brand te steken. „Gelukkig regende het, anders was alles afgebrand", zegt een medewerkster.

Bialiatski maakt een bescheiden indruk, maar als hij lacht breekt zijn gezicht open, vormen zijn ogen zich tot vrolijke spleetjes en schatert hij als een kind dat zojuist een goede grap heeft gehoord. Het lachen doet hem zichtbaar goed. Net als de Litouwse lentezon, die door het raam naar binnen valt. In 2021 werd hij opgepakt in de Wit-Russische hoofdstad Minsk. Een jaar eerder waren massale straatprotesten uitgebroken na de vervalste presidentsverkiezingen, waarin Loekasjenko de overwinning claimde. Duizenden activisten, politici en journalisten verdwenen achter tralies, de oppositie vluchtte. Het land stond onder hoogspanning.

Twee jaar zat Bialiatski in voorarrest in de beruchte kasteelgevangenis Volodarka in Minsk, waar politieke gevangenen worden gemarteld en terdoodveroordeelden hun dagen slijten, wachtend op de kogel. In 2023 werd hij tot tien jaar cel veroordeeld wegens 'smokkel' en steun aan 'staatsondermijnende' groepen, waarna hij werd overgeplaatst naar een strafkamp aan de grens met Rusland. Dat was niet voor het eerst. Tussen 2011 en 2014 zat hij ook gevangen.

Wat was het moeilijkste tijdens uw jaren in gevangenschap?

„De isolatie. Ruim een jaar deelde ik een stokoude cel met één andere gevangene. We hadden een televisie, afgesteld op de Wit-Russische staats-tv. Het was 2021, de maanden voorafgaand aan de Russische invasie van Oekraïne en de propagandisten waren druk bezig de mensen voor te bereiden op oorlog. Het was vreselijk. Je zit daar en ziet Poetin aan zijn meterslange tafel in het Kremlin en je weet: er komt oorlog. En je kunt niets doen om het te voorkomen."

De eenzaamheid werd onderbroken door spaarzaam bezorgde brieven van zijn vrouw Natalia Pintsjoek en door zijn slepende rechtszaak. Tot op een dag groot nieuws de gevangenis bereikte. „Ik liep door de gang toen een andere gevangene me in het voorbijgaan toefluisterde: 'Ales, het schijnt dat je de Nobelprijs hebt gekregen.' Ik geloofde hem niet, maar mijn advocaat bevestigde het nieuws. Hij zei: 'Ik verdedig een Nobelprijswinnaar', we moesten allebei lachen. Ook de bewakers waren nieuwsgierig. 'Heeft u die prijs gewonnen?', vroegen ze bij het controleren van onze cel. En ik zat daar in mijn haveloze gevangeniskloffie vrolijk te knikken."

De prijs, die hij deelt met de Russische krant *Novaja Gazeta* en het Oekraïense Center for Civil Rights, werd door zijn vrouw Natalia in ontvangst genomen. Ze vroeg in Oslo direct politiek asiel aan. „Ik had zo'n beetje gedicteerd wat ze moest zeggen", vertelt hij. Op de kop af veertig jaar huwelijk hebben ze erop zitten. In de documentaire 'Unbroken' van de Litouwse filmmaker Eimantas Belickas haalt zij herinneringen op aan hun huwelijksdag. „Het had geregend en het gras was zompig en veerde onder het dansen. Het gaf me een voorgevoel, dat ons huwelijk misschien niet zo stabiel zou zijn."

Nauwelijks medische hulp

In het strafkamp was het gedaan met de eenzaamheid. „We zaten met zovelen dat er geen plek was om te slapen. Maar daarna werd ik opnieuw geïsoleerd." Geen brieven, geen informatie, nauwelijks medische hulp. Wel een antiterreur eenheid, die nauwe banden onderhield met de Wit-Russische KGB. „Dat zijn echte sadisten. Mensen werden donkerblauw binnengebracht." Bialiatski werd naar eigen zeggen niet geslagen, maar de omstandigheden stonden gelijk aan marteling. „Het was vreselijk koud en je kunt niet slapen als je niet iedere twintig minuten opstaat om te bewegen. Dat gaat als je jong bent, maar op mijn leeftijd dacht ik het niet te overleven."

Vanaf 2025 werden steeds meer politieke gevangenen vrijgelaten in ruil voor verlichting van Amerikaanse sancties op bedrijven, instellingen en op de export van het belangrijke landbouwproduct potas. Vorige week hintte Loekasjenko, niet voor het eerst, op een bezoek aan de VS en op een „grote deal" met Trump, maar over de details bleef hij vaag.

Bialiatski en zijn medegevangenen hoopten dat hun beurt ook zou komen. Zo geschiedde. „Om vier uur 's nachts zei een bewaker mij en een andere gevangene mee te komen. Iedereen lag te slapen. Ik klom uit mijn stapelbed. Weet u, politieke gevangenen moeten bovenin slapen zodat ze makkelijker te zien zijn. We werden meegenomen en zo kwam ik vrij." Inmiddels zijn zo'n 500 politieke gevangenen vrijgelaten. Volgens Viasna zitten er nog 831 vast.

De Nobelprijswinnaar koestert dubbele gevoelens over zijn vrijlating. „Natuurlijk ben ik de Amerikaanse regering dankbaar. Politieke gevangenen zitten voor niets vast, worden gemarteld, staan onder grote druk en hun familie zit in onzekerheid. Maar je wordt geruild als handelswaar. Dinsdag kwamen bij een door de VS mede onderhandelde uitruil opnieuw enkele gevangenen vrij, onder wie de Pools-Wit-Russische journalist en activist Andrzej Poczobut, winnaar van de Sacharovprijs in 2025.

Volksfront

Bialiatski's leven staat al veertig jaar in het teken van verzet. Hij werd in 1962 in het Russische Karelië geboren uit Wit-Russische ouders, studeerde taalwetenschappen en werd vroeg politiek actief. Eind jaren 80 was hij medeoprichter van het Wit-Russische Volksfront, dat zich inzette voor cultuurbehoud en politieke democratisering. Tien jaar lang was hij directeur van een literatuurmuseum, na de val van de Sovjet-Unie kreeg hij zitting in de gemeenteraad van Minsk. Er was hoop op democratie, tot in 1994 de Sovjet-apparatsjik Aleksandr Loekasjenko aan de macht kwam. Hij perkte de grondwet in en stuurde aan op nauwere banden met Rusland.

In 1996 liep een demonstratie in Minsk, ter nagedachtenis aan de ramp in Tsjernobyl in 1986, uit op een drama. Bijna 40.000 mensen waren de straat opgegaan uit protest tegen pogingen de gevolgen van de kernramp te verdoezelen en tegen Loekasjenko's plannen voor verregaande politieke integratie met Rusland. De demonstratie werd hard uiteengeslagen, tientallen mensen werden opgepakt. Bialiatski en anderen begonnen een hulporganisatie voor de arrestanten: Viasna 96, naar het Wit-Russische woord voor 'lente'. „Ik dacht dat ons werk hoogstens twee jaar zou duren. Maar het duurde en duurde, en de situatie werd steeds erger."

> Ik zat daar in mijn haveloze gevangeniskloffie vrolijk te knikken

Hoe zou u de sfeer in Wit-Rusland op dit moment omschrijven?

„Het is een uitgemergeld land. Mensen zitten stil en durven niet te bewegen. Anderen vertrekken. In vijf jaar tijd heeft bijna één miljoen burgers het land verlaten. De situatie is niet te vergelijken met die in Rusland, waar veel steun is voor Poetin en zijn imperiale ideeën. Het lijkt meer op het Polen van de jaren 80. Het regime blijft enkel overeind dankzij repressie, maar heeft geen enkele intentie om zijn methodes te veranderen. Als Loekasjenko al iets verandert, dan is het onder zware politieke en economische druk. Daarom zijn sancties zo belangrijk."

Is de Amerikaanse strategie effectief?

„Loekasjenko is een dictator. Alleen sancties zullen hem tot veranderingen bewegen. Onze economie hangt aan de Russische en daar gaat het niet goed. Daarom is sanctieverlichting in ruil voor vrijlating van gevangenen voor Loekasjenko interessant. Maar de VS liggen ver van Wit-Rusland. Polen en Litouwen liggen naast Wit-Rusland en worden bestookt met hybride tactieken door Minsk en Moskou. Ook de [Russische] kernwapens in zijn bedreigender voor Europa dan voor de VS. Dit conflict gaat niet weg. Er is grote behoefte aan een langetermijnstrategie, maar daarover wordt in Europa te weinig gesproken."

Kan dialoog met Minsk Loekasjenko uit de dodelijke omhelzing van Poetin weken?

„De relatie is gedurende drie decennia gevormd en het is een illusie te denken dat die door iemand van buitenaf kan worden beïnvloed. Loekasjenko staat bij Poetin in het krijt, want die hielp hem aan de macht te blijven na de politieke crisis van 2020. Loekasjenko bedriegt iedereen. Zijn overlijden zou een einde kunnen brengen, maar het is onmogelijk om de loop van de gebeurtenissen te voorspellen. Het belangrijkste is dat de buitenwereld de Wit-Russen maximaal blijft steunen door middel van sancties, hulp aan politiek vervolgden en emigranten en door aandacht te blijven houden voor het land. En de oppositie moet verenigd zijn en voorbereid op nieuwe kansen op verandering."

Waar haalt u na dertig jaar de energie nog vandaan om te blijven vechten?

Bialiatski lacht. „Ik heb pauzes gehad, toen ik in de gevangenis zat. Het is een bewuste keuze van de autoriteiten om mensenrechtenactivisten op te sluiten, een signaal dat zij zich van niemand iets aantrekken. En het is de taak van gevangenen zoals ik om de aanval te weerstaan, die niet is gericht tegen een organisatie of de maatschappij, maar puur tegen jouzelf. Jij bent degene die eronder lijdt. Jij en je geliefden. Het is moeilijk maar we hebben het doorstaan. En nu zijn we vrij en zetten we ons werk voort."

Advertentie

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/spinwood**

Midden in de grote zaal hangt **een installatie gemaakt van oude VHS-videobanden** in de vorm van een wereldbol. FOTO'S LES ADU

Cultuur

ZWART ERFGOED

The Black Archives heropent met 'Echoes of In*dependence'

The Black Archives heeft een nieuw archief in Amsterdam-Oost, op dezelfde plek waar het tien jaar geleden begon. Er is ook een nieuwe tentoonstelling: *Echoes of In*dependence*, met werk van kunstenaars uit Suriname, Guinee-Bissau, Congo en Kaapverdië.

Ömer Tuzkapan

AMSTERDAM

'We willen verzwegen geschiedenissen zichtbaar maken", zegt antropoloog en medeoprichter Mitchell Esajas terwijl hij door de nieuwe archiefruimte van The Black Archives in Amsterdam-Oost loopt. The Black Archives is een historisch archief voor zwart erfgoed en cultuur. Terwijl het nieuwe archief nog wordt ingericht, opende deze week ook de nieuwe tentoonstelling *Echoes of In*dependence*. Kunstenaars uit de Afrikaanse diaspora, Suriname en Nederland onderzoeken op de tentoonstelling hoe structuren van kolonialisme tot op de dag van vandaag doorwerken. Tot voor kort was de organisatie gevestigd in Amsterdam-Zuidoost. Een gedeelte van de collectie blijft daar aanwezig.

„In 2011 zijn we begonnen als studentenvereniging, New Urban Collective", vertelt Esajas. „Er was te weinig aandacht voor de geschiedenis van Suriname, slavernij, kolonialisme en het verzet daartegen. Wij organiseerden lezingen en workshops." In 2015 kreeg New Urban Collective de beschikking over een bijzondere boekencollectie van de Surinaamse socioloog Waldo Heilbron. De eerste collectie werd ondergebracht in een kleine ruimte in Amsterdam-Noord.

Een jaar later verhuisde New Urban Collective naar de zolder van het pand van Vereniging Ons Suriname aan de Zeeburgerdijk in Oost. De nieuwe ruimte stond vol dozen; in ruil voor het helpen met opruimen, mochten ze hun eigen collectie er bewaren. „Ik dacht eerst dat het rommel was", zegt Esajas over de dozen, „maar bij het uitpakken vonden we geschiedenis. Boekjes die de vereniging uitgaf in de jaren zestig met artikelen, poëzie en opiniestukken."

Op die zolder werd The Black Archives geboren. De plek is inmiddels gerenoveerd - inclusief een klimaatkamer voor de kwetsbare collecties - en in hetzelfde gebouw is sinds september vorig jaar ook het Suriname Museum gevestigd. Boven in het pand organiseren ze om beurten een tentoonstelling. The Black Archives trapt af met *Echoes of In*dependence*.

Activisme is geen nieuw verschijnsel

In de splinternieuwe archiefruimte toont Mitchell Esajas een Amerikaans magazine met op de cover foto's van Malcolm X, Martin Luther King, W.E.B. Du Bois. Bekende Amerikaanse namen. Maar dichter bij huis, zegt hij, is er ook een lange traditie van zwart activisme en verzet. Een bekend voorbeeld is verzetsheld Anton de Kom. Voor de Tweede Wereldoorlog werd hij omwille van zijn strijd tegen het kolonialisme als 'staatsgevaarlijk' bestempeld. Tijdens de oorlog verzette hij zich tegen de Duitse bezetter, iets dat hij uiteindelijk met de dood zou bekopen. Na een jarenlange strijd werd zijn naam in ere hersteld en in 2023 bood de Nederlandse regering excuses aan.

Het archief vertelt niet alleen het verhaal van Anton de Kom, maar ook over de jarenlange strijd voor zijn eerherstel. Op een van de planken ligt een pamflet uit 1988 dat oproept tot eerherstel. Ook andere objecten laten zien dat zwart activisme in Nederland geen recent verschijnsel is. Er ligt bijvoorbeeld een pamflet uit 1951 over Keti Koti, de dag waarop de afschaffing van de slavernij wordt herdacht en gevierd.

Er worden ook objecten uit de recentere geschiedenis getoond. In een van de kasten ligt een luidspreker die gebruikt werd tijdens demonstraties van Kick Out Zwarte Piet, waar Esajas ook bij betrokken was. „Het activisme op straat is voor mij altijd verbonden geweest met het onderzoek en de culturele activiteiten. Die periode was intens want we kregen te maken met veel racistisch geweld. Het archief hielp om te laten zien dat we niet gek waren. Eigenlijk werden we institutioneel *gegaslight*: de politiek en de media deden alsof we overdreven. Maar als je de archieven induikt, zie je de bewijsstukken van het koloniale en raciale denken en het geweld."

Eén collectie loopt als een rode draad door The Black Archives: de Huiswoud Collectie, vertelt community-archivist Lieke Bremer. Otto en Hermina Huiswoud ontmoetten elkaar in de Verenigde Staten van de jaren 20. Hij kwam uit Suriname, zij uit Guyana. Ze waren beiden actief in de communistische beweging: Otto Huiswoud was de enige zwarte oprichter van de *Communist PartyUSA*. „Aan de hand van hun collectie kun je zien waar ze zijn geweest en met wie ze omgingen", vertelt Bremer, „In sommige boeken zitten handgeschreven briefjes van Hermina of een boodschap van de schrijver." Het zijn gesigneerde boeken van onder meer de bekende Amerikaanse dichter Langston Hughes. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde het echtpaar naar Nederland, waar beiden een belangrijke rol speelden in de Surinaamse gemeenschap en in de strijd tegen racisme. Na hun dood lieten ze een uitgebreide collectie boeken, documenten, magazines en krantenartikelen na.

> Het zou ook moeten gaan over de restitutie van herinneringen
>
> **moreiya**
> Kunstenaar

De sporen van (on)afhankelijkheid

Een verdieping boven het nieuwe archief opent de tentoonstelling *Echoes of In*dependence*. „Het is heel bijzonder om deze tentoonstelling te cureren en de verhalen nu bij elkaar te zien komen", zegt curator en kunstenaar Tania Monteiro. Op de tentoonstelling staan werken van zes kunstenaars uit onder andere Congo, Suriname, Guinee-Bissau en Kaapverdië. Monteiro vertelt dat de kunstenaars de opdracht hebben gekregen om werk te maken dat aansluit bij een van de drie thema's: onderbelichte verhalen van vrouwen in de onafhankelijkheidsbewegingen, neokolonialisme en internationale solidariteit.

Midden in de grote zaal hangt een installatie gemaakt van oude VHS-videobanden in de vorm van een wereldbol. In kleine schermpjes worden beelden getoond van vrouwen die marcheren, trainen en muziek maken. Met het werk wil kunstenaar moreiya het verhaal vertellen over vrouwen in de onafhankelijkheidsstrijd in onder andere Kaapverdië, Mozambique en Angola. „Dit werk is helemaal ontstaan vanuit archieven in Nederland, veel mensen die uit die landen komen hebben hier geen toegang toe." Het gaat nu veel over de restitutie van kunstobjecten, maar ze vindt dat het ook zou moeten gaan over de „restitutie van herinneringen".

Mo Rights - artiestennaam van Maurice Dharampal - is een van de andere kunstenaars die een installatie heeft gemaakt voor de openingstentoonstelling. Hij klopte aan bij het archief met geluidsopnamen van Surinaamse verzetsmuziek ten tijde van de onafhankelijkheidsbeweging. In het archief bleek een van de originele cassettebandjes te liggen. Hij maakte drie dj-sets, geïnspireerd op onder meer de Surinaamse onafhankelijkheidstrijd en de Surinaamse diaspora. „Ik wil hiermee laten zien dat een dj-set meer is dan alleen entertainment. Het kan ook een vorm zijn van onderzoek en archiveren."

Ruth-Rachel Joeroeja en Zulile Blinker, overgevlogen uit Suriname, bouwden de leefruimte van de Surinaamse dichter Johanna Schouten-Elsenhout na. De objecten in de ruimte verwijzen naar spiritualiteit, vrouwelijkheid en taal als instrument voor onafhankelijkheid. Met een koptelefoon luistert de bezoeker naar Blinker die een gedicht voordraagt. In de omschrijving van de installatie staat de prachtige Surinaamse wijsheid (een 'odo') „*uma no abi fadon*": de gevallen vrouw bestaat niet. De kunstenaars willen met de installatie het verhaal van een vrouw vertellen, die ondanks haar kracht is ondergesneeuwd in de geschiedenis.

Op de tentoonstelling speelt internationale solidariteit een belangrijke rol. Ook voor Anton de Kom, Otto en Hermina Huiswoud en de Amerikaanse schrijvers en activisten was het een belangrijk thema. „De dehumanisering van zwarte mensen was zo sterk dat het heel makkelijk was om dezelfde structuren en patronen te herkennen bij andere groepen", legt Esajas uit. „Het is belangrijk om met het archief de verhalen over internationale solidariteit te blijven vertellen. Kijk maar naar wat er nu in de wereld gebeurt, van Palestina tot Sudan en Congo."

*Echoes of In*dependence*, The Black Archives, Zeeburgerdijk 19-21, te zien t/m 31 oktober. Info: theblackarchives.nl

In het nieuwe archief zijn de collecties beter toegankelijk.

Een demonstratie ter ere van Keti Koti in 1963. Honderd jaar na de (officiële) afschaffing van de slavernij.

De leefruimte van dichter Johanna Schouten-Elsenhout, door Ruth-Rachel Joeroeja en Zulile Blinker.

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Schelden

Ik kan mijn ogen niet geloven als ik lees dat wereldvoetbalbond FIFA toch wat fatsoen in het aanstaande WK voetbal lijkt te gieten. Spelers die hun mond bedekken tijdens confrontaties kunnen een rode kaart krijgen, kopt de NOS. Tijdens een opstootje mogen voetballers niet meer met hun hand of hun shirt voor hun mond praten. Doen ze dat dan? Jazeker.

Ik had het een beetje gemist, maar nog niet zo lang geleden trok Gianluca Prestianni van Benfica zijn shirt voor zijn mond om ongezien verbale bagger te spuien op Real Madrid-speler Vinicius Junior. Wat hij zei weet dus niemand echt zeker, maar Vinicius beweerde dat het iets racistisch was. Nee nee, zei Prestianni, ik ben geen racist! Maar wel een homofoob, want dat is waarmee ik schold.

Wonderlijk eerlijk van Prestianni, dat moet ik hem nageven. Hij had net zo goed kunnen zeggen dat hij het zweet van zijn bovenlip veegde, zichzelf een toverspreuk toe riep, of in het slechtste geval had gescholden met het woord 'aardappel'. Bij shirts voor monden weet je het niet hè. Geen liplezer kan daar iets mee, net zoals met die vermoeiende hand als kapje over de mond - die met name in de dug-out nogal gangbaar is. Jammer, het zou zoveel *suspense* aan een wedstrijd toevoegen als een liplezer de commentator van dienst zou influisteren wat daar nu eigenlijk gezegd wordt.

Enfin. Het schelden op de velden is dus voorbij tijdens het WK. Zou dit dan het effect zijn van het in het leven roepen van de FIFA-vredesprijs die in december voor het eerst werd uitgereikt? Gaat de wereldvoetbalbond ervoor zorgen dat ook de sport zelf vreedzamer wordt? Dan is het extra jammer dat de Noorse federatie deze week op het FIFA-congres opriep de prijs af te schaffen, omdat we verdorie het onafhankelijke Nobel-instituut al hebben.

Geen liplezer kan iets met een shirt of een hand voor de mond

Als het effect zo groot gaat zijn dat het schelden uit het voetbal gebannen wordt, dan zijn het kniesoren die erop wijzen dat Donald Trump de nieuwe vredesprijs enkel en alleen van FIFA-baas Gianni Infantino heeft gekregen uit... laten we het gewoon maar kontkusserij noemen.

Maatregelen op WK's worden natuurlijk automatisch doorvertaald naar elk voetbalveld waar dan ook, zo gaat dat in de sport. Ik neem tenminste aan dat de KNVB, geïnspireerd door de FIFA, ook de regels voor het amateurvoetbal al aan het aanpassen is. En zelfs als dat niet zo zou zijn: voorbeeldgedrag wordt overgenomen. Dragen de spelers van het Nederlands elftal roze schoenen, dan dragen voetballers van alle leeftijden ze ineens overal.

Zo gaat het ook hiermee, dat kan niet anders. Als helden niet meer schelden, dan scheldt niemand meer. En als er niet meer gescholden wordt, dan stopt ook alle geweld. Want geweld begint immers met schelden. Hoe meer ik erover nadenk, hoe revolutionairder ik deze maatregel vind. Je zou het zelfs kunnen zien als superslimme kritiek op Trump. Wil jij mensen uitschelden? Wij doen daar niet aan mee, en dat tonen we in jouw land, tijdens het grootste toernooi dat er bestaat. Miljarden mensen zullen het zien.

Die Infantino is geen kontkusser, hij is geniaal. Hij is de aanstichter van wereldvrede; Trump de prijs geven die hij zelf verdient is een meesterzet geweest. Nog twee maanden, en dan verandert de wereld, vanuit het hart van de ellende die Amerika nu is.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

Sport

REPORTAGE **JEUGDVOETBAL**

'Op mijn oude dag wil ik op de tribune zitten en dat mensen zijn naam scanderen'

Veel meer jeugdspelers wisselden de afgelopen jaren van club. Experts wijten dat aan de „prestatiecultuur" en aan ouders die het hoogst haalbare eisen voor hun kinderen. „Kinderen zijn een beetje individuele bv'tjes binnen een teamsport geworden."

Tekst **Sam de Jongh** Fotografie **Mona van den Berg**

Raymond Linger en zijn zoon **Jayvian** bij AVV Zeeburgia in Amsterdam.

In Amsterdam-Oost staat de wedstrijd AVV Zeeburgia O13-1 tegen AZ O13 op het punt te beginnen. Langs de lijn staat de dertienjarige Bentley van den Uithoorn te kijken naar zijn toekomstige club. Hij voetbalt „sinds de bak" bij zijn lokale vereniging in Bussum, SDO. „Het is onze achtertuin", zegt vader Roy (33). Bentley traint vier keer per week, ook bij een particuliere voetbalschool. „Hij staat ermee op en gaat ermee naar bed", vertelt zijn vader. Op aanraden van de voetbalschool kozen Bentleys ouders ervoor om over te stappen naar Zeeburgia. Bij de Amsterdamse amateurclub, waar de selectieteams standaard op het hoogst mogelijke niveau spelen, worden talenten klaargestoomd voor een overstap naar het profvoetbal.

Volgend jaar zullen vader en zoon drie keer in de week per trein afreizen naar Amsterdam. „Wel een hele opgave, logistiek gezien", zegt Van den Uithoorn. Volgens hem was zijn zoon, aanvoerder en rechtsbuiten bij zijn lokale club, „boven het team uitgegroeid". Bij Zeeburgia verwacht zijn vader niet alleen een hoger niveau, maar ook gerichtere aandacht voor Bentleys talent. „Op de huidige club heeft hij er geen plezier meer in."

Cijfers KNVB: team of speler?

De aanstaande 'transfer' van Bentley van den Uithoorn van SDO naar Zeeburgia past in een breder patroon in het jeugdvoetbal. De afgelopen jaren maken kinderen een stuk vaker de overstap naar een andere vereniging, blijkt uit cijfers van de KNVB. In 2025 wisselden bijna 55.000 jongens van club, ten opzichte van een kleine 40.000 in 2017 - het aantal leden was in die twee jaren even hoog. Ook toen het aantal actieve mannelijke KNVB-leden van 2017 tot en met de coronacrisis daalde - van ruim 850.000 naar minder dan 790.000 - nam het aantal overschrijvingen fors toe.

In het meidenvoetbal was er in dezelfde periode zelfs sprake van bijna een verdubbeling van het aantal clubwisselingen. In 2025 waren er meer dan achtduizend overschrijvingen, ten opzichte van een kleine 4.800 in 2017. En dat terwijl het aantal actieve vrouwelijke leden van de KNVB niet enorm groeide: 126.000 in 2017, 140.000 dit jaar.

De keuze om jeugdvoetballers naar een andere club te brengen komt voort, volgens Marco Neuvel, die coaches opleidt en voetbalclubs adviseert, uit een steeds individualistischere beleving van de sport. „Ouders gaan shoppen", zegt hij. Als ze niet tevreden zijn met club A, gaan ze naar club B. Freek van der Maas, verenigingsmanager bij VV Zeelandia Middelburg, herkent dit gedrag. „Sommigen zeggen: als mijn kind niet in een bepaald team komt te spelen, vertrekken we."

Verenigingen spelen zelf ook een actieve rol, zegt Neuvel. Vanaf een jaar of twaalf worden getalenteerde jongetjes geregeld persoonlijk geappt door trainers van andere verenigingen, of ze misschien over willen stappen. Op jongere leeftijd worden dan de ouders benaderd. „Eigenlijk is het heel raar dat een vreemde man jou op die leeftijd gaat appen", zegt Neuvel. „Het brengt het hoofd van ouders en kinderen snel op hol. Terwijl het kind het misschien wel erg naar zijn zin heeft op zijn huidige club."

„Kinderen zijn een beetje individuele bv'tjes binnen een teamsport geworden, waar de ouders veel tijd en geld in hebben geïnvesteerd", zegt Neuvel. „Hierdoor kan de waarde van het geheel en het collectieve plezier van het team wegvallen, wat niet bevorderlijk is voor de ontwikkeling van jonge kinderen."

Ook de clubs zelf worden erdoor geraakt. Doordat ouders amateurverenigingen meer zijn gaan zien als een vehikel om hun kind hogerop te brengen, ontbreekt er vaak loyaliteit aan de club. Amateurclubs in Nederland verliezen hierdoor vrijwilligers en hebben meer en meer moeite hun hoofd boven water te houden.

(Gezamenlijke) ambities

Bij Zeeburgia heeft de O12-1 met 7-1 gewonnen. De sfeer feestelijk; het team is periodekampioen geworden. De twaalfjarige Jenayro Keeldar springt in de armen van zijn vader Ricardo Randon (59). „Nu wil ik een wrap met kip!" zegt hij jubelend. Randon heeft een duidelijke droom voor zijn zoon: „Op mijn ouwe dag wil ik op de tribune zitten en jou als een profvoetballer zien. Dat mensen je naam scanderen. Dat heb ik hem gezegd." Of de andere ouders van het team deze ambities delen? „Ik denk van wel, hoor... dat gevoel krijg ik wel", zegt hij. „Voetbal is geen hype meer, het is een onderneming. Natuurlijk spelen er ook financiële belangen mee."

Vader Randon spreekt veel met Jenayro over voetbal. Net als Raymond Linger (50), wiens twaalfjarige zoontje Jayvian met Jenayro in het team speelt. „In samenspraak", zegt Linger, werd vorig jaar de knoop doorgehakt: Jayvian stapte over van FC Abcoude naar Zeeburgia. Bij zijn vorige vereniging werd Jayvian in de ogen van zijn vader niet op de juiste positie gezet. Junior wil prof worden en daar wil senior hem graag mee helpen. Al benadrukt Linger wel dat die ambitie niet ten koste hoort te gaan van het spelplezier van Jayvian: „Ik push hem niet." Voorafgaand aan elke wedstrijd en na afloop spreekt vader Raymond met zijn zoon over wat wel of niet beter had gekund. Zo evalueren ze ook soms trainingen. „Nu gaat hij daar beter mee om", zegt Linger lachend. „Hij heeft wat temperament van zijn vader."

Roy van den Uithoorn heeft zelf geen voetbalachtergrond. Toch nam hij de passie voor Bentleys hobby over. Hoe vaak hij het met zijn zoon over voetbal heeft? „Elke dag, het hele jaar rond", zegt Roy.

Voetbal-burn-outs

Tijdens het sporten hoort plezier op één te staan. Dat is al jaren - ook vanuit voetbalbond KNVB - het devies. Een gebrek aan plezier is namelijk vaak de reden dat kinderen stoppen met voetbal. Toch kunnen ouders dit soms vergeten, zegt opleidingsdeskundige Neuvel. „We hebben een systeem gecreëerd waarin het gaat om presteren. Ouders moeten weer leren om met een andere blik te kijken naar de sport: die van plezier en ontwikkeling. Veel van hen zijn nu onbewust onbekwaam." Hierdoor hoort hij van ouders vaker verhalen van wat hij „voetbal-burn-outs" noemt. „Deze ouders durven - met terugwerkende kracht - toe te geven dat ze te veel druk op hun kind hebben gelegd, waardoor het kind het plezier is verloren en is gestopt met de sport."

In 2023 publiceerde de Nederlandse Sportraad het *Advies over het pedagogisch klimaat in de sport*. Hierin wordt geconcludeerd dat presteren in sport „vaak nog voorop" staat in plaats van de „wensen en behoeften van kinderen". Niet alleen ouders, ook verenigingen zijn te veel ingesteld op winnen en het succes van de selectie-elftallen, zegt Tessa van der Velden, een van de opstellers van het advies. „De meest pedagogisch onderlegde trainers gaan meestal naar de selectie-elftallen."

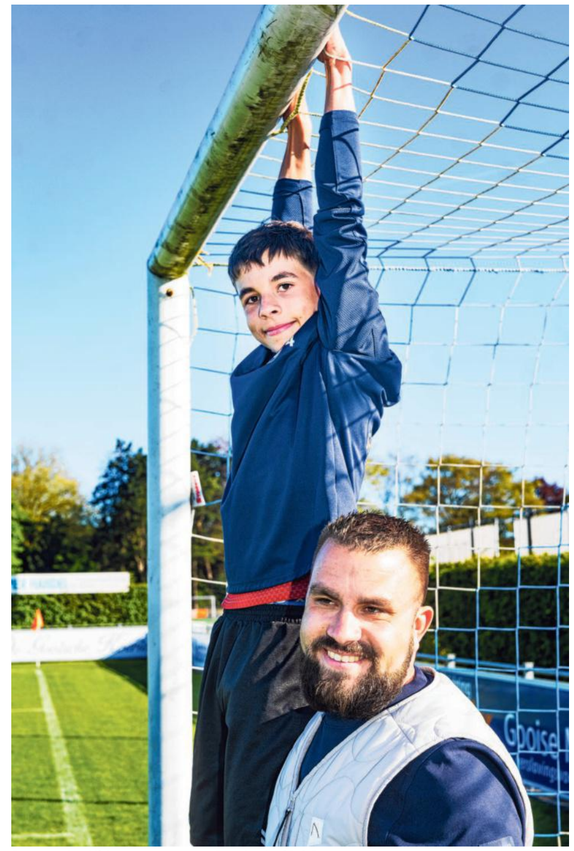
De 'recreatieve' of niet-selectieteams worden door veel clubs, en daardoor ook door ouders en jeugdspelers, als minderwaardig gezien. Dat heeft vervolgens een negatief effect op het ledenaantal en daarmee op de financiële situatie van amateurclubs.

Klagen en agressie

Bij ouders van kleinere amateurclubs komt de hang naar een profcarrière voor hun kinderen minder voor. Toch wordt er bij verenigingen in het hele land geklaagd - vooral over het niet deelnemen aan selectie-elftallen, blijkt uit gesprekken met voorzitters en hoofden jeugdopleiding van tien verschillende amateurclubs in Nederland.

„Ouders zeggen soms: 'Ik heb aan mijn zoontje beloofd dat hij in de selectie komt.' En dan worden ze boos op mij dat ik die belofte niet kan waarmaken", vertelt Freek van der Maas, verenigingsmanager bij VV Zeelandia Middelburg. „Ik schrik van het gedrag van sommige ouders nadat ik de teamindeling voor het komende jaar bekendmaak. Als ze het er niet mee eens zijn, kunnen ze echt door het lint gaan. Ze vinden dat wij hun kind onrecht aandoen. Het gaat totaal niet meer om het plezier."

Toen bij het Almeerse AS '80 een achtjarig jongetje niet - zoals het grootste gedeelte van zijn team wel - in een hogere leeftijdscategorie werd geplaatst, mailde zijn moeder vorig seizoen: „AS '80 gelooft niet meer in de carrière van ons kind", zegt David Vecht, sportconsultant en hoofd jeugdontwikkeling bij de club uit Almere, een zogeheten 'partnerclub' van Ajax. „Hij speelde prima, maar keek steeds naar zijn ouders als hij iets verkeerd deed. Hij liep met zijn ziel onder zijn arm."

Roy van den Uithoorn en zijn zoon **Bentley** bij SDO Bussum.

> Het jongetje keek steeds naar zijn ouders als hij iets verkeerd deed
>
> **David Vecht**
> hoofd jeugdontwikkeling bij AS '80

Op de website van AS '80 prijkt onder het kopje 'AFC Ajax TalentHub' een 'Hall of fame'-pagina, waarop foto's staan van spelertjes die naar Ajax vertrokken. Toch is Vecht kritisch op de huidige „prestatiecultuur" - niet alleen in het voetbal, maar ook in het onderwijs. Ook fanatieke ouders, die erop gebrand zijn hun kind naar een profclub brengen, baren hem zorgen: „Ze zijn niet genoeg bezig met de mentale kant van het voetbal en wat voor littekens de kinderen kunnen overhouden aan afwijzingen en op de bank zitten."

Op het hoogste niveau kan de boosheid over het al dan niet selecteren van spelertjes nog hoger oplopen. René Koster, voormalig hoofd jeugdopleiding van NEC en Almere City, vertelt telefonisch hoe hij fysiek werd aangevallen door een vader omdat diens zoon de opleiding moest verlaten.

Marco Neuvel, die zelf ooit in de jeugdopleiding van Ajax zat, legt uit dat veel ouders zich onbewust kunnen verliezen in het voetbal van hun kind. Vooral tijdens wedstrijden komt dit tot uiting. Ze hebben dan niet door dat ze langs de lijn te veel aanwijzingen geven, veel schreeuwen en schelden. Dat werkt volgens Neuvel averechts voor de kinderen. „Je moet ze eigenlijk filmen en ze na de wedstrijd laten zien wat ze allemaal hebben geroepen", zegt hij. „Dan pas beseffen ze het."

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

Suns-aanvoerder **Nick Thran** in actie tegen PrismaWorx BAL.

Links: het team van PrismaWorx BAL tijdens de wedstrijd tegen Den Helder Suns. **Rechts**: de mascotte van Den Helder Suns.

DEN HELDER

REPORTAGE **BASKETBAL**

‘Van Telstar verwachten we ook niet hetzelfde als van PSV’

Drie van de acht Nederlandse basketbalploegen in de BNXT League hebben geen licentie aangevraagd. „Met de nieuwe eisen trekken wij het niet meer.”

Door **Davey Baak** Fotografie **Bram Petraeus**

Coach Paul Vervaeck (70) loopt al minutenlang foeterend langs het veld. Zijn Den Helder Suns hebben in het tweede kwart een ruime voorsprong van dik twintig punten te pakken tegen PrismaWorx BAL uit Weert. Maar uit gemakzucht krijgen de Suns wat punten tegen. Vervaeck vraagt een time-out aan. De boodschap: als de Suns zo doorgaan, wordt het nog een lastige avond.

Voor beide teams staat tijdens de wedstrijd, begin april, weinig op het spel. Toch is hij bijzonder: het is voorlopig de laatste keer dat de ploegen uit Den Helder en Weert tegen elkaar spelen in de BNXT League. Beide clubs kunnen namelijk niet meer voldoen aan de financiële eisen van de competitieorganisatie. Daarom spelen ze volgend seizoen beide een niveau lager.

Ook LWD Basket, uit Leeuwarden, heeft voor volgend seizoen geen licentie aangevraagd. Zodoende dreigen drie van de acht Nederlandse ploegen te verdwijnen uit de BNXT League, die in 2021 werd opgericht. Dit terwijl elf Belgische ploegen volgend seizoen aan de competitie willen deelnemen.

Financieel onhaalbaar

In de kantine van Sportcentrum Quelderduijn zit Dennis Guldemond, vicevoorzitter en secretaris van Den Helder Suns, ruim twee uur voor de wedstrijd met een colaatje in de hand. De nu nog bijna lege kantine doet denken aan die van een lokale amateurclub. Er hangen wat basketbalshirts aan de muur en een geur van frituur vult de ruimte.

Dat Den Helder Suns volgend seizoen niet meedoet aan de BNXT League, komt volgens Guldemond doordat de kosten voor de club vanaf volgend seizoen de opbrengsten ver zouden overstijgen. Nu al krijgt de Suns de begroting maar net rond, maar voor volgend seizoen heeft de competitieorganisatie de clubs nieuwe eisen opgelegd.

Clubs moeten vanaf dat moment een ‘portable’ vloer hebben; een opbergbare vloer met enkel basketbalbelijning, dus zonder lijnen voor bijvoorbeeld handbal of zaalvoetbal. Zo’n vloer heeft Quelderduijn niet en zou voor de Suns te duur zijn – een kleine 120.000 euro. Ook moet de club een vaste directeur in dienst nemen die de Suns zou moeten leiden – een investering van 50.000 tot 100.000 euro. Het bestuur bestaat nu nog volledig uit vrijwilligers. Guldemond: „Met de nieuwe eisen die erbij komen, trekken wij het niet meer.” De geraamde extra kosten zouden tot een verhoging van de begroting leiden met 20 tot 25 procent.

In Quelderduijn druppelen de spelers van de Suns een voor een binnen. Sommigen maken even een praatje met Guldemond, die zijn verhaal daarna vervolgt. „Wij begrijpen heel goed dat de BNXT League wil professionaliseren. Maar waarom moeten de kleine vissen daarin mee?”, zegt hij. „Bij het voetbal verwachten we ook niet hetzelfde van Telstar als van PSV, Feyenoord of Ajax. En dat is wel wat de BNXT nu doet.”

Een meerderheid van de deelnemende clubs was voorstander van de hogere financiële eisen, vertelt Ramses Braakman, oud-voorzitter van de competitie en bestuurslid bij basketbalploeg ZZ Leiden. Zij wilden volgens hem een sterkere competitie. Braakman snapt de kritiek van de clubs die al langer onder druk stonden, zegt hij aan de telefoon – de Suns stemden tegen de eisen.

Maar volgens hem hebben zij ruimschoots de tijd gekregen om financieel aan te haken. Die overbruggingsperiode had verlengd kunnen worden, maar „de vraag is of het dan wel was gelukt.”

Weinig aandacht

Vanuit de kantine in Quelderduijn kan het publiek zo doorlopen naar de sporthal. Bij aanvang van de wedstrijd tegen PrismaWorx BAL zijn de korte zijdes achter de beide baskets amper gevuld. Aan de lange zijdes zitten wat meer supporters, die veel geluid maken als Den Helder Suns punten scoort. Guldemond schat dat er zo’n vijfhonderd toeschouwers aanwezig zijn. „Dat is vrij gemiddeld voor de Suns”, vertelt hij. Op de tribunes passen zo’n twaalfhonderd mensen.

De halflege tribunes zijn volgens de Belgische coach Vervaeck het gevolg van beperkte media-aandacht voor het Nederlandse competitiebasketbal. „Buiten de regionale kranten is er over het Nederlandse basketbal eigenlijk niets te vinden. Op televisie wordt de BNXT League niet uitgezonden”, zegt hij. Niet alleen lopen clubs daardoor volgens Vervaeck inkomsten uit kaartverkoop mis, ook zou het lastiger zijn om sponsors te vinden. In België is er volgens Vervaeck meer aandacht voor basketbal. Die clubs hebben, zegt de coach, daarom minder moeite rond te komen.

Hoewel drie clubs vertrekken uit de competitie, gaat het niveau van het Nederlandse basketbal dankzij de BNXT League omhoog. Guldemond: „Jonge Amerikaanse spelers die naar de competitie komen, schrikken zich echt een hoedje.” Basketbal is bovendien een van de snelst groeiende sporten van Nederland: de afgelopen vier jaar nam het ledenaantal van de Nederlandse Basketball Bond (NBB) volgens directeur Maarten Hoffer met 40 procent toe tot ruim 61.000.

Om meer supporters in de zalen te krijgen, en daardoor financieel succesvoller te worden, moeten Nederlandse basketbalclubs volgens oud-BNXT-voorzitter Braakman meer „eigen aandacht genereren.” Hij benadrukt het belang van sociale media, volgens hem door meerdere clubs onderbenut. „Onze spelers moeten online helden worden.” Het gebruik van meer snelle, korte video’s noemt hij als voorbeeld.

Nieuwe tussencompetitie

Na de wedstrijd, die de Suns met 101-70 winnen, blijven veel supporters in de kantine hangen. Een klein halfuurtje later zoeken ook de spelers van de Suns een plekje in de kantine op, onder wie aanvoerder Nick Thran (25). Hij is geboren in Den Helder en afkomstig uit de jeugdopleiding van de Suns.

Thran merkt dat het vertrek uit de BNXT League leidt tot onzekerheid bij veel Nederlandse teamgenoten. „Ze willen allemaal in de BNXT League blijven basketballen. Maar er blijven minder teams over en er komen alleen maar meer spelers vrij”, vertelt hij. „Het is hopen dat je nog wat kunt vinden straks.”

Voor Thran was de komst van de basketbalcompetitie een belangrijke reden om in 2021 terug te keren bij de Suns, nadat hij twee jaar bij het universiteitsteam van Saginaw Valley State University had gespeeld in de VS, vaak de opmaat naar een profcompetitie. Of Thran na dit seizoen vertrekt, weet hij nog niet. Dat scenario zit wel in zijn achterhoofd, maar hij laat ook weten voorlopig geen keuze te hoeven maken. „Ik weet ook nog niet precies wat er bij de Suns gaat gebeuren.”

Bekend is wel dat de drie vertrekkende ploegen volgend seizoen actief zullen zijn in de promotiedivisie, het hoogste niveau onder de BNXT League. Maar het niveauverschil tussen beide competities is groot. „Er spelen daar teams die maar een paar keer per week trainen”, zegt Suns-vicevoorzitter Guldemond. „Wij doen dat vijf of zes dagen in de week, twee keer per dag.”

> Buiten de regionale kranten is er over het Nederlandse basketbal eigenlijk niets te vinden
>
> **Paul Vervaeck**
> coach Den Helder Suns

Ook NBB-directeur Hoffer erkent aan de telefoon dit probleem. Hij vertelt dat de NBB hoogstwaarschijnlijk in het seizoen 2027/2028 een nieuwe competitie lanceert, tussen de promotiedivisie en de BNXT League in. Hoffer: „Deze moet ervoor zorgen dat er voor Nederlandse basketbalploegen een betere opstap komt naar de BNXT League.” Voor de nieuwe competitie moeten volgens hem minder hoge voorwaarden gelden dan voor de BNXT League, maar hogere dan voor de huidige promotiedivisie. Den Helder Suns wil deelnemen aan deze nieuwe competitie. Guldemond vertelt dat zijn club zonder de hogere kosten financiële ruimte heeft om de wedstrijden aantrekkelijker te maken, bijvoorbeeld met vuurwerk bij de spelersopkomst.

Na de wedstrijd zit Guldemond aan de bar tussen de supporters. Dit keer met een biertje in zijn hand. Het liefst zouden de Suns op termijn terugkeren in de BNXT League, vertelt hij. Maar zolang de eisen niet veranderen, zit dat er niet in. Slecht nieuws, ook voor andere Nederlandse teams, denkt de vicevoorzitter. Hij benadrukt dat de Suns veel jonge Nederlandse spelers heeft, die vaak de overstap maken naar grotere clubs. „Maar wij gaan op een lager niveau spelen. Met vermoedelijk als gevolg dat ook het niveau van deze teams achteruit gaat.”

Advertentie

ZO SIMPEL IS HET NIET

Aan Wenninks advies ontbreekt iets cruciaals

ILLUSTRATIE LEONIEKE FONTIJN

COLUMN

Ook als het kabinet alle belemmeringen zoals een vol stroomnet wegneemt, heeft de economie een probleem, schrijft *Marike Stellinga*.

Hoe vaak heb ik de grap gemaakt dat ongeveer *elke* Europese minister van Financiën die plots op wonderbaarlijke wijze wakker zou worden als de *Nederlandse* minister van Financiën zou ontwaken in de hemel? Een prima draaiende economie, een lage staatsschuld, wat een feest! Kom daar maar eens om in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk of Frankrijk.

Het enige probleem, schreef ik dan, is dat we te veel economie hebben voor één Nederland. We lopen tegen grenzen op. Politieke wensen en plannen van bedrijven slaan stuk op een gebrek aan werkers, ruimte, stroom en water.

Inmiddels is mijn kijk op de economie minder zonnig aan het worden. De sierlijke bokser, ooit licht op de voeten, snel van de grond na een klap, begint tekenen van stroefheid en ouderdom te vertonen.

In een fitte economie worden kwakkelende, verouderde bedrijven voortdurend vervangen door innovatieve nieuwkomers. Die creatieve destructie is essentieel voor vernieuwing en productiviteit, maar die neemt in Nederland af, constateert het Centraal Planbureau. Oude bedrijven gaan minder vaak failliet. Er komen minder nieuwe bedrijven bij. De Nederlandse economie is minder dynamisch dan die was.

Fundamenten

Er is meer wat me zorgen baart. We verwaarlozen de fundamenten van onze economie.

Nu nog is de Nederlandse beroepsbevolking één van de meest vaardige ter wereld, zo meet de OESO. Slim en kundig. Maar onze toekomstige beroepsbevolking is dat niet. De vaardigheden van onze vijftienjarigen kachelen achteruit. In rekenen zijn Nederlandse vijftienjarigen nog de besten van Europa, maar als het om lezen gaat, behoren ze inmiddels tot de slechtste groep.

En dan verwaarlozen we ook nog onze infrastructuur. Veel van de bruggen, wegen, sluizen en waterwerken die we bouwden in de decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn aan vervanging toe. Maar kabinetten maken daar niet genoeg geld voor vrij.

We praten veel over weerbaarheid in een wereld die agressiever is en waar schokken vaker op ons afkomen, bijvoorbeeld door klimaatverandering. Maar dit zijn de ingrediënten van een economie die zich minder snel aanpast, die veel tijd moet steken in het stutten van de fundering in plaats van in het vernieuwen van het huis.

Hoe worden we weer lichtvoetig en fit?

Oud-ASML-topman Peter Wennink schreef er een advies over. Zijn antwoord: geef bedrijven meer ruimte en investeer, ook als overheid, meer in productieve en strategisch belangrijke bedrijfstakken. Dus: schrap regels, geef sneller vergunningen, maak energie goedkoper, zorg voor meer technisch personeel, los het stikstofprobleem op, verzwaar het stroomnet. Dan komt die vernieuwende economie vanzelf. Die gedachtengang belandde ook in het regeerakkoord.

In Middenmeer kwam meer windenergie, maar óók een nieuw datacenter

Het klinkt logisch, maar het is de blik van de CEO van een bedrijf, zegt Marcel Timmer, hoogleraar en onderdirecteur van het CPB. En daarmee kom je er niet want die blik is te smal. Schaarste zal er altijd zijn, óók als het stroomnet veel zwaarder wordt. „Er is namelijk een oneindige vraag van nog op te richten bedrijven.”

Kijk naar de gemeente Middenmeer, zegt Timmer. Daar kwam meer windenergie. Maar óók een nieuw datacenter van Microsoft. „Het gevolg: de schaarste werd gróter.” Het datacenter slokte niet alleen de nieuwe elektriciteit op, maar ook ruimte en water. „Schaarste kan niet worden opgeheven. Er zullen altijd bedrijven zijn die zich bekneld voelen. De kernvraag is hoe je die schaarste het beste verdeelt.”

Handdoekjes leggen

Een uitstekende, maar door Wennink niet genoemde manier: via de markt. Timmer: „Beprijs de nieuwe schaarstes: aansluiting op het stroomnet, water, uitstoot van stikstof. Nu gebeurt dat niet en is er chaos.”

Want het is volkomen onduidelijk voor welke bedrijven een netaansluiting echt belangrijk is. „Omdat ze geen prijs kunnen bieden, gaan bedrijven maar meer ruimte claimen op het stroomnet dan ze nodig hebben.” Handdoekjes leggen wordt dat genoemd. Ook rond schoon water lijkt een nieuwe crisis in de maak.

Zulke prijsprikkels zijn géén straf voor bedrijven, al wordt dat vaak wel zo gezien, bijvoorbeeld als economen pleiten voor een belasting op stikstofuitstoot. Het geeft bedrijven juist grip, zegt Timmer. Nu staan alle bedrijven in een eindeloze wachtrij. Ze kunnen niks. Als ze een prijs kunnen bieden, kunnen bedrijven gaan rekenen. Het bedrijf dat de meeste toegevoegde waarde met een netaansluiting kan creëren, zal het meeste betalen. Andere bedrijven zoeken naar een andere oplossing. De economie kan verder.

En natuurlijk laat de overheid de verdeling niet volledig over aan de markt, zegt Timmer. Ziekenhuizen voorrang geven bij een stroomaansluiting is logisch. „Maar of een bloemenkweker of een datacentrum die stroom het best kan gebruiken? Daarvoor is welk bedrijf er het meest voor over heeft een goed selectiemechanisme. Zo gaan we ook efficiënter met hulpbronnen om.”

Zo bezien is de schaarste aan technisch personeel géén probleem dat de overheid moet oplossen. „Kennelijk zijn bedrijven niet bereid een hoger loon te betalen om die mensen te lokken. Dan zijn ze in andere bedrijven blijkbaar productiever.”

Dus hoe worden we lichtvoetiger en toekomstbestendig? Bevorder concurrentie, verbeter het onderwijs, steek meer geld in infrastructuur. En wees niet bang aan bedrijven een prijs te vragen voor wat schaars is. Want niet alles kan.

Vaak wordt door mensen uit het bedrijfsleven het belang benadrukt van meer wendbare werknemers, een meer wendbare overheid en verzorgingsstaat. Maar het bedrijfsleven zélf kan een stuk wendbaarder worden. Doen alsof de overheid alle belemmeringen voor bedrijven weg kan nemen - juist dat maakt onze bokser stram.

Luister ook naar de podcast *Zo simpel is het niet*, deze keer over economische schade door de Iran-oorlog.

[+] **nrc.nl/zo-simpel-is-het-niet**

Marike Stellinga (marike.stellinga@nrc.nl) is *NRC*-redacteur en kijkt op deze plek met een economische bril naar ontwikkelingen in politiek en samenleving.

Commentaar

OPEC

Vertrek van Emiraten uit OPEC is voor korte termijn verklaarbaar, maar de wereld wordt er nog instabieler van

Voor wie dacht dat de chaos in de Golf niet groter kon worden: de Verenigde Arabische Emiraten zeiden afgelopen woensdag uit OPEC te stappen. De organisatie voor olieproducerende en exporterende landen heeft nu een belangrijk lid minder. En de door de buitenwereld vaak verondersteld eenheid en lotsverbondenheid in de Arabische Golf loopt nieuwe averij op.

Het Westen kent OPEC vanouds als een beruchte tegenstander. Opgericht in 1960 liet de organisatie in 1973, tijdens de Yom Kippoer-oorlog tussen Israël en Arabische buren, voor het eerst zijn tanden zien. De olieboycot tegen de westerse landen die Israël steunden liet de macht van het oliekartel zien. De prijs van ruwe olie verviervoudigde en zou de rest van de jaren zeventig op dat peil blijven, om daarna tijdens en na de Iraanse Revolutie van 1979 nogmaals structureel omhoog te gaan.

Als groep van grootste olieproducenten, met de grootste reserves in de grond, kon OPEC zich daarna grotendeels gedragen als kartel, dat met productieverhogingen en -verlagingen de prijs van ruwe olie op de wereldmarkt vaak kon bepalen. Maar de macht van OPEC macht is tanende. Ook al werd olieland Rusland - en een aantal kleinere olielanden - vaak aan het overleg toegevoegd, de opkomst van de Verenigde Staten als olieproducent knaagde sinds 2010 aan die machtpositie.

Qatar, vooral een grote gasproducent, verliet OPEC al in 2019, en nu volgen de Verenigde Arabische Emiraten. De Israëlisch-Amerikaanse oorlog tegen Iran zet de regio flink onder druk. De Straat van Hormuz is nu al twee maanden dicht, de inkomsten uit olie drogen op. De nieuwe toekomst die Golfstaten voor zichzelf hadden bedacht, en waarin inkomsten uit olie langzaam, zouden vervangen door andere bedrijvigheid - financiën, internationaal transport, vastgoed, toerisme - loopt gevaar.

Die stress legt nu breuklijnen in de regio bloot die al langer bestonden. De vraag voor het Westen is nu of het zich moet verheugen in de verbrokkeling van de macht van de oliestaten, of zich juist zorgen moet gaan maken.

Economisch gezien is de stap die de Emiraten nu zetten begrijpelijk. De koers van OPEC wordt de facto bepaald door Saoedi-Arabië. De VAE, die zelf als een van de weinige landen in de regio nog een forse reservecapaciteit hebben, zouden graag meer inkomsten uit olie halen, maar dat werd door de Saoediërs geblokkeerd. Anders dan veel andere olieproducerende landen hebben de Emiraten meer baat bij volume dan bij een hoge prijs. Nu het OPEC heeft verlaten, kan de productie omhoog van 3,6 miljoen naar 5 miljoen vaten per dag. Overigens is dit voorlopig allemaal theorie: zolang de Straat van Hormuz afgesloten blijft, stroomt er geen druppel olie de regio uit, los van bestaande pijpleidingen over land.

Keerzijde van de vrijheid die de Emiraten zichzelf nu verschaffen is dat Saoedi-Arabië als enige land binnen de krimpende OPEC nu als buffer moet gaan dienen. Als de olieprijs te laag wordt, moet Saoedi-Arabië de productie terugschroeven om de prijs op te drijven. En omgekeerd, bij een te hoge prijs, zullen de Saoediërs degene zijn die de kraan verder opendraaien. Het nationale belang van Saoedi-Arabië komt zo op een tweede plan te staan, een weinig benijdenswaardige positie voor een machtig land.

Door uit OPEC te stappen, kiezen de Emiraten vóór de VS en Israël en tégen de andere landen in de eigen Golfregio

Dat toont de economische fragiliteit van het kartel. Maar ook uit geopolitiek oogpunt veroorzaakt het vertrek van de Emiraten uit de OPEC extra onrust - en op een bijzonder slecht moment. Direct na het begin van de Israëlisch-Amerikaanse oorlog tegen Iran besloot Teheran de Golfstaten bij het conflict te betrekken met rechtstreekse aanvallen op militaire en economische doelwitten - met name de olie- en gasindustrieën. Mogelijk zocht Iran juist de Emiraten uit als voornaamste doelwit vanwege hun dominante rol als zakelijk, financieel en toeristisch middelpunt in de Golf. De Emiraten behoren binnen de regio tot de felste critici van het Iraanse regime.

Door nu uit de OPEC te stappen, kiezen de Emiraten openlijk vóór de VS en Israël en tégen de andere landen in de eigen Golfregio, met name tegen Saoedi-Arabië. Hoe begrijpelijk ook - de Emiraten willen hun economie verder financieel en toeristisch ontwikkelen - het risico van deze manoeuvre is evident.

Zowel in Israël als in de VS werd de draai van de Emiraten als een overwinning gevierd. Dat geeft te denken. Voor de Emiraten is het een gewaagde noodgreep: op korte termijn kiest het land hiermee voor politiek en economisch lijfsbehoud. Op de langere termijn zal dit allemaal leiden tot extra instabiliteit in deze toch al licht ontvlambare regio.

Een verdere verdieping van het toch al grote onderlinge wantrouwen tussen de Golfstaten zal de regio ook jaren na het eindigen van de oorlog tegen Iran nog blijven teisteren. Dat is niet zozeer de Emiraten aan te rekenen, als wel president Trump, die zich dit had moeten realiseren toen hij door Netanyahu dit conflict in werd gerommeld.

Advertentie

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur: Patricia Veldhuis
Algemeen directeur: Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties? Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties
T: +31 20-755 3049, E: sales@nrc.nl, of adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: 020 - 755 3052, E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service of bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten.
Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.
Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl.
Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing.
Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

BERT SCHRIJFT EEN BOEK

YOUP

Bluswatertranen

Al een tijdje ben ik een zogenaamde *pensionomade*, oftewel een oudere man zonder vaste woon- of verblijfplaats. Als het aan mij ligt blijft dat nog even zo. Zeker nu ik gelezen heb dat er in de Nederlandse supermarkten stroopwafels met kaas worden verkocht. Een gegronde reden om nooit meer een voet op vaderlandse bodem te zetten. Van mij mag de mensheid nu echt stoppen. Een massale suïcide is volkomen gerechtvaardigd. Stroopwafels met kaas. Welke eenzame welvaartsviespeuk heeft deze smeerlapperij verzonnen? De dorpsgek van Gouda?

Of is het een manier om iets aan ons nationale migrantenprobleem te doen? Dat het recept uit het Volendamse keukentje van blonde Mona komt. Dat ruig rechts deze rommel in de lege magen van de vluchtelingen gaat splitsen tijdens een of andere vage inburgeringscursus. Ik vrees dat die arme gelukzoekers na een voorzichtig hapje onmiddellijk naar hun rubberbootjes in de Loosdrechtse Plassen sprinten en keihard terugroeien naar hun verwoeste thuislanden.

Er is ook goed nieuws. Heerlijk om te lezen dat de gezellige omroep Ongehoord Nederland in financieel zwaar weer zit. Ze hebben acht ton aan advocaten moeten betalen om hun onderlinge geschilletjes uit te vechten. Zelfs Marco Borsato weet dat dat advocatenvolk niet goedkoop is. Toen hij deze week de uiteindelijke rekening van de Knoopsjes kreeg lazerde hij spontaan van zijn fiets.

Ook best jammer als dat sympathieke bruinhemdenomroepje, dat bij ons thuis FC Plasterk wordt genoemd, gaat verdwijnen. Vooral hun schuimbekkende nieuwsuitzendingen tussen de middag ga ik verschrikkelijk missen. Dat is namelijk een absolute must voor iedereen die van een beetje leedvermaak houdt.

Dit schrijf ik op 1 mei in het Franse Aix-en-Provence waar ik een gemoedelijke demonstratie over een boulevard zie trekken. Op de Dag van de Arbeid hoort een linkse optocht er in Frankrijk bij. Ze lopen door dit stadje en roepen vooral om wereldvrede. En ze zijn uiteraard tegen extreemrechts. Beschaafde mensen dus. Aan de kop van de betoging rijdt een politieauto die het geheel stapvoets begeleidt. Ik vraag me af of de aanwezige politieagenten al weten dat ze straks met zwaar vuurwerk en straattegels worden bekogeld. Is de chauffeur van de politiewagen al op de hoogte van het feit dat zijn voertuig op zijn dak gaat en in de hens wordt gestoken? Of zijn ze hier nog niet zo ver?

Het enige dat mij tegenvalt in deze vreedzame optocht zijn de rolstoelers die zichzelf met veel moeite moeten voortbewegen. Geen van hun vrienden helpt ze door een beetje te duwen. Dat komt natuurlijk ook omdat al die rooie makkers hun spandoeken omhoog moeten houden. Maar 'links' betekent toch dat je de mensen met minder mazzel een beetje vooruithelpt? Of is je op een oud lakentje gekalkte protest belangrijker? Goeie vraag.

> *Ons leger oefent nu op de 'tactiek van de verschroeide aarde'*

Terwijl de stoet voorbijtrekt lees ik op mijn telefoon dat we in ons land afstevenen op een serieus drinkwatertekort. De overvloed aan particuliere zwembaden is een van de oorzaken. Ieder land zijn eigen problemen. Terwijl ik verder lees denk ik dat bluswater voorlopig belangrijker is dan drinkwater. Want ons leger oefent op dit moment bloedserieus op de 'tactiek van de verschroeide aarde' en volgens een generaal gaan we daar voorlopig nog wel even mee door. Ik word vrolijk van het feit dat we in ons land een heus droogteprotocol en een serieuze hoogleraar bosbranden hebben. Een paar dagen eerder las ik dat de Veluwe wekelijks vertrapt wordt door de duizenden dagjesmensen die er ieder weekend hutjemutje doorheen slakken. Dit probleem is dus in een week helemaal opgelost.

Gister vroeg een Fransman of ik hier in de buurt een vakantiehuis heb en raadde me aan dat zo snel mogelijk te verlaten. Het bosbrandseizoen begint namelijk volgende week en kan tot zeker eind september duren. Alles gaat eraan. Hij vertelde over de voorzorgsmaatregelen van de brandweer en het leger.

„Het wat?", lachte ik.

„Het leger helpt blussen", sprak de man geïrriteerd omdat ik zo hard moest lachen.

Het blussende leger. De tranen liepen me over de wangen.

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

THEE

Sinds we terug zijn uit Londen drinkt mijn oudste dochter graag thee met melk en suiker. Mijn jongste moet er niets van hebben en al helemaal niet van mijn woordgrappen. „THEElefoon, THEEkening", zeg ik. Ze zucht.

Op een dag wil ze helpen met thee maken. En zelfs meedrinken. Maar op haar voorwaarde: zonder theezakjes of blaadjes.

Ze pakt een lepel, roert geconcentreerd suiker door wat melk, proeft, knikt.

Thee, zonder thee.

„Hee", zegt ze zacht.

Renate Heru Utomo

Achterpagina.

Advertentie

Nationale
Opera
&
Ballet

Nieuwe
productie

De Nationale Opera

Le nozze di
Figaro

Wolfgang Amadeus Mozart

8 – 28 mei 2026

Hoofdsponsor
Nationale Opera & Ballet
HOUTHOFF

Meer informatie

nrc WEEKEND

ZATERDAG **2 MEI** &
ZONDAG **3 MEI 2026**

Onderhuidse dwang

Elsemieke werd door haar partner gedwongen zijn naam op haar lichaam te laten tatoeëren. En dat komt vaker voor. ‘Wij horen toch bij elkaar?’

PAGINA 4-6

FOTO SASKIA VAN DEN BOOM

Advertentie

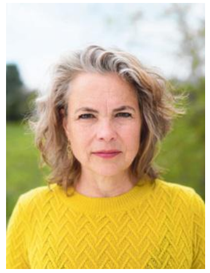

Play Every Day met de perfecte shorts van MR MARVIS. Dit seizoen introduceren we The Short Weekenders: shorts van canvas met een iets kortere fit voor een ontspannen look. Ontdek ook vertrouwde favorieten zoals The Originals – 10 jaar en nog altijd favoriet – of ga voor The Piqués en The Short Linens in nieuwe kleuren. Maak de look compleet met onze polo's, overhemden en truien. Tijdloos design, gemaakt in Portugal. Shop nu op **mrmarvis.com** of in een van de MR MARVIS winkels.

Certified B Corporation

DEZE WEEK

DWDD
Oud-hoofdredacteur Dieuwke Wynia was „medeverantwoordelijk" voor de angstcultuur.
PAGINA 8-11

DEPORTATIE
In de dagen voor de bevrijding moesten 116 vrouwen vanuit Kamp Westerbork op deportatiemars. Over deze vrouwenmars is nu een documentaire gemaakt. „Ze dachten dat ze zouden worden doodgeschoten."
PAGINA 12-13

INTERVIEW
Leyb Elias is verre familie van Anne Frank. „Ik las haar dagboek en dacht: wow, ze was pas vijftien!'
PAGINA 14-15

ZIN IN DE KRANT
Drie porties dan?

Ik was opeens een van die mensen die hier vijftig jaar geleden hadden gestaan. Ik voelde hun blijdschap. Ik was gegaan als toeschouwer, maar voor ik het wist nam ik deel aan een historische gebeurtenis.
PAGINA 16-17

ESSAY
Robert Vuijsje hoorde náást het ziekenhuisbed, niet er in. Dat hoorde hem niet te overkomen.
PAGINA 20-21

GEWELD IN DE KEUKEN
Geweld, vernedering en uitbuiting zijn een wijdverbreid, fundamenteel probleem in de zo geroemde Franse restaurantkeukens. Jonge chefs-koks proberen het anders te doen. „Er heerst straffeloosheid in deze sector."
PAGINA 24-25

DE LAATSTE BLADZIJDE
De overrompelende levenslust van Caroline Ligthart (1965-2026).
PAGINA 31

EN VERDER

IN BEELD
PAGINA 18-19

COLUMN SARAH SLUIMER
PAGINA 26

AUTOTEST
Genesis GV60 is te ongewoon
PAGINA 27

JANNEKE KOOKT
Verslavende viskoekjes
PAGINA 28

RESTAURANT
Otomoto Social in Eindhoven
PAGINA 29

MIJN OUDERS & PUZZELS
PAGINA 30

Elsemieke van der Heijden werd door haar ex-vriend onder druk gezet om een tattoo te nemen.

‘Hij zei: óf je zet mijn naam op je arm, óf ik sla je thuis in elkaar’

Tot voor kort waren ‘dwangtattoos’ een relatief onbekend fenomeen. Maar sinds de media-aandacht voor Joke, die naar schatting 250 keer de naam en voorletter van haar ex op haar lichaam had staan, blijkt dat zij symbool staat voor een grote groep vrouwen. „De tatoeëerder checkte wel tien keer bij me: weet je dit zeker?”

Door
Menno Sedee

Fotografie
Saskia van den Boom

„Het was mijn allereerste liefdesrelatie”, begint Elsemieke van der Heijden (37) uit Amsterdam. „Ik was vijftien, hij tien jaar ouder, knap en groot. Oudere vrienden van mij hadden ons aan elkaar voorgesteld, gekoppeld eigenlijk. Ik kom niet echt uit een warm gezin, voor het eerst was iemand heel complimenteus. Hij overspoelde me met cadeaus, vooral kleding die ik moest aantrekken. Dat zou je nu *love bombing* noemen.”

„Maar na de roze wolk kwam de donderwolk”, zegt Van der Heijden. Langzaam kwam ze in de greep van haar loverboy. „Hij probeerde me steeds meer te controleren. Als ik een sms kreeg van een mannelijke klasgenoot over huiswerk vroeg hij: waarom sms je met hem? Op een gegeven moment mocht ik niet eens meer zelf naar school, sport of werk. Hij reed me altijd rond.”

De tattoo volgde na een jaar, in de zomer. „Een ster met onze initialen erin. Hij had hem al genomen, waarmee hij wilde zeggen: ik doe dit voor jou, jij moet dit voor mij terugdoen.” Weigeren was eigenlijk geen optie. „Altijd als ik hem tegensprak, stonden daar consequenties tegenover. Dat liep uit op ruzie, en dan kreeg ik een mep of een schop. Hij was kickbokser, een intimiderende gozer. Je hoopt altijd dat als je in iets meegaat, je het vervolgens minder erg voor je kiezen krijgt. En dat blijkt dan niet zo te zijn.”

Ze koos zelf de plek: op haar linkerheup en zo laag mogelijk, „zodat ik hem nog een beetje kon verstoppen onder een hoog bikinibroekje. Of ik plakte hem af en zei dat ik me had verbrand en dat plekje niet in de zon mocht. Mijn ouders hadden weleens gezegd dat ze me zouden onterven als ik een piercing of tatoeage zou nemen. We woonden in het Gooi, een conservatieve omgeving op dat gebied. Ik schaamde me er ook voor: je krijgt al vroeg mee dat het dom is om de naam van je geliefde te tatoeëren.”

Grote krulletters

„We ontmoetten elkaar in februari 2020”, vertelt een dertigjarige vrouw uit Deventer. „In een vorige relatie voelde ik me niet gezien. Hij daarentegen was goed in complimenten geven, gaf me bloemen. Met Valentijnsdag gaf hij mij een ketting met ‘Property of…’ en dan zijn naam. Mijn zus zei nog: is dat niet een grote *red flag*? Maar ik was helemaal verliefd. Ik voelde me geweldig.”

Een maand later begon de eerste corona-lockdown, en trok ze maar direct bij hem in. Ze had al wel door dat het een opvliegend en dominant type was. „Hij werd gauw boos en agressief. Toen noemde ik dat nog een ‘uitgesproken persoonlijkheid’. Hij was ook erg charismatisch.”

„Eind mei gingen we met zijn beste vriend naar de tattooshop, en toen zei hij tegen mij: ik wil dat je mijn naam op je hand laat zetten, zodat iedereen kan zien dat je van mij bent. Ik dacht nog: dat is het eerste wat mensen zeggen dat je *niet* moet doen.”

Maar ook zij kon eigenlijk niet weigeren. „Uiteindelijk gaf hij mij de keuze: óf je zet mijn naam op je hand of arm, óf ik sla je thuis in elkaar. Doe de tattoo maar, dacht ik toen. Die kan ik altijd nog bedekken of weglaseren.” Ze kon nog wel een compromis sluiten over de exacte plek: het werd de binnenkant van haar pols.

„De tatoeëerder checkte wel tien keer bij me: weet je dit zeker? Op een gegeven moment werd ik boos op hem. Hou op met me tegenhouden, zei ik. Ik móést dit door laten gaan.” Ze laat haar rechterpols zien: daarop staat in grote krulletters zijn naam.

Dit soort ‘dwangtattoos’ waren tot voor kort een relatief onbekend fenomeen. Maar onlangs kwam een vrouw in het nieuws, Joke, die naar schatting 250 keer de naam en voorletter van haar ex op haar lichaam had staan, ook op haar gezicht. Die tattoos had haar ex, Hans, zelf gezet, met een op AliExpress gekochte tattoomachine. Hans wilde zo elke plek waar Joke ooit door iemand was aangeraakt beschermen tegen de duivel, vertelde Joke in de podcast *Vrouwenmoord* van *Hart van Nederland*.

Hans ging Joke om de dag anderhalf uur te lijf met de tattoomachine. „Ik mocht daar geen vragen over stellen, anders werd hij woedend.” Ze had daardoor veel pijn en was vaak ziek. „Ik moest in een kinderzwembadje met ijskoud water gaan zitten, klappertandend van de koorts. Het pus liep uit m’n benen.” Na een woede-uitbarsting van Hans dreigde Joke om de politie te bellen, waarna hij na vijf jaar eindelijk vertrok.

„Zo extreem als bij Joke komt het in Nederland niet vaak voor”, zegt Sera Schoordijk-Koeleman, eigenaar en oprichter van Undo Your Tattoo, dat dertig huidtherapeuten in dienst heeft in Amsterdam, Den Haag, Utrecht, Rotterdam en Zwolle. Het aantal keer dat ze heeft gehoord van ‘dwangtattoos’, in de veertien jaar dat ze tattoos verwijdert, kan ze op twee handen tellen, zegt ze. Dat ze ervan weet, dan. „We laten het aan de cliënten wat ze willen delen.”

„Achter elke behandeling zit een persoonlijk en vaak vertrouwelijk verhaal”, zegt ook David Pinto van huidkliniek Cosmetique Totale, met 84 vestigingen die laserbehandelingen aanbieden. Daarom houden ze geen cijfers bij over dwangtattoos. „Maar we herkennen dit probleem vanuit onze dagelijkse praktijk.”

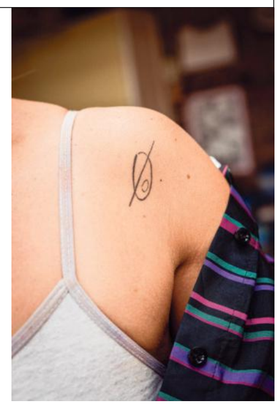
Volgens tattooverwijderaar Andy Han staat Joke „symbool voor een grote groep vrouwen”. Hij is werkzaam in de Rotterdamse vestiging van Tattoo No More, die ook in Amsterdam, Utrecht en Den Haag zit, waar hij „de hele dag niks anders doet” dan tatoeages verwijderen. Als tattooverwijderaar bouw je net als de kapper een persoonlijk band op met je cliënten, vertelt Han, aangezien mensen soms meer dan tien keer moeten terugkomen voor een behandeling. Ook de foto van Joke op zijn bureau brengt volgens Han allerlei gesprekken op gang. „Over narcistische partners die zeiden: ‘Als je echt van me houdt, laat je een tattoo met m’n naam zetten. Of schaam je je soms voor mij? Wij horen toch bij elkaar?’ Het is een machtsmiddel.”

Crowdfunding

Nadat Joke zich had verlost van Hans belandde ze in een opvang en kampte ze met zelfmoordgedachten. „Ik kon geen tien meter buiten lopen of ik hoorde: ‘nou, dan ben je gestoord zeg’ en ‘die is niet goed bij haar hoofd’. Ik werd letterlijk uitgescholden”, vertelde ze in de podcast *Vrouwenmoord*.

Stichting Veilig Thuis vroeg Andy Han of hij Joke kon helpen met het verwijderen van haar tatoeages. Met zijn vrouw richtte Han in 2018 Stichting Spijt van Tattoo op, waar mensen die dat zelf niet kunnen betalen, ook mannen, terechtkunnen om hun tattoos gratis te laten verwijderen. Bijvoorbeeld een man die een pistool onder zijn oog had laten tatoeëren in een depressieve periode, maar vanwege diezelfde tattoo werd ontslagen bij de afvalophaaldienst. Een vrouw met tattoos op haar vingers die ze niet bij haar latere beroep als maatschappelijk werker vond passen. De stichting selecteert kandidaten op basis van verwijzingen van uitkeringsinstantie UWV, hulporganisaties als Veilig Thuis of van de psycholoog.

Algauw slokte Joke alle tijd en middelen van de stichting op, terwijl er 350 mensen op de wachtlijst stonden. Daarom lanceerde Han begin april een crowdfundingsactie om het verwijderen van Jokes tattoos te bekostigen. De actie kreeg veel media-aandacht, zelfs CNN wilde Joke spreken. De benodigde 30.000 euro werd in een week opgehaald. Daarna lag Joke er emotioneel helemaal af, vertelt Han, en wilde ze even geen media meer spreken.

Inmiddels heeft Elsemieke van der Heijden elf gewenste tattoos.

Ze kon nog een compromis sluiten over de plek: de binnenkant van haar pols

LEES VERDER OP PAGINA 6

VERVOLG VAN PAGINA 5

„Had ik maar voor dat in elkaar slaan gekozen”, denkt de dertigjarige vrouw uit Deventer inmiddels. „Want dat is na het zetten van die tatoeage zo vaak gebeurd.”

Therapie

In de 4,5 jaar dat de relatie uiteindelijk duurde, was ze vooral bezig met hem niet boosmaken. „Niet socializen met andere mensen, alles op mijn telefoon delen, mijn bankrekening opzeggen en een gezamenlijke nemen, seks hebben terwijl ik geen zin had. Op mijn verjaardag, vijf maanden nadat we elkaar hadden ontmoet, vroeg hij mij ten huwelijk. Ik durfde geen nee te zeggen.” Ze nam uiteindelijk drie tattoos tegen haar wil.

Ook na haar scheiding durfde ze die niet weg te laten halen, ook al heeft ze geen contact meer met haar ex. Ze is, ruim anderhalf jaar na haar scheiding, nog steeds bang dat hij haar iets aandoet en wil daarom niet met haar naam in de krant (die is wel bekend bij de redactie). Sinds kort zit ze in therapie en denkt ze na over weglaseren. Sommige mensen noemen haar ‘gebrandmerkt’. „Een heftig woord, maar misschien hebben ze wel gelijk.”

Zelf is ze de tattoos gewend. „Vooral anderen worden er ongemakkelijk van, en dan voel ik me weer ongemakkelijk. Een jongen die bleef slapen, is eens op de bank gaan liggen omdat hij de tattoo kon zien. Daar schaam ik me dan voor.” Op foto’s verbergt ze haar pols.

Als ze de tattoo al durft weg te halen, is er nog de geldkwestie. Ze werkt nu niet omdat ze ziek is. Een tattoo laten verwijderen is algauw tien keer duurder dan een tattoo laten zetten. „Het begint bij 49 euro per behandeling, maar dat kan ook 500 euro per keer zijn”, zegt Schoordijk-Koeleman van Undo Your Tattoo. „En er zijn drie tot vijftien behandelingen per tattoo nodig, afhankelijk van de grootte van de tattoo, hoeveel inkt er is gebruikt, welke kleur, het huidtype.”

De vrouw uit Deventer las over de crowdfunding voor Joke omdat mensen die naar haar doorstuurden. Mocht er geld overblijven, dan zou Stichting Spijt van Tattoo daar andere vrouwen mee helpen. Ze had er nooit bij stilgestaan dat er meer vrouwen zijn die gedwongen tattoos hebben genomen. „Nu denk ik dat ik wel behoefte heb aan lotgenotencontact.”

Olievlek

De kosten waren voor Elsemieke van der Heijden de reden om haar tattoo niet weg te laten halen toen de relatie met haar loverboy voorbij was. „Maar iedereen met wie ik datete of het bed deelde, vroeg ernaar. Het voelde alsof ik nog van iemand anders was.”

Het was goedkoper om er een tattoo overheen te laten zetten. Toen ze op haar 26ste weer een vaste relatie kreeg, liet ze van de ster op haar heup een pentagram maken, en over de initialen een veertje met veel schaduw zetten. „Maar dat was niet zo mooi; de veer was duidelijk iets aan het verstoppen.”

De tattoo werd er juist alleen maar zichtbaarder van. „Het was alsof ik de olievlek groter had gemaakt. Zodra ik in de zomer ging zwemmen kreeg ik er vragen over. Dan voelde ik altijd de noodzaak het hele verhaal te vertellen, om me te verdedigen: want was zo’n pentagram nou helemaal ik?” Daardoor voelde ze nog steeds zijn greep, vertelt ze.

In de studio van Elsemieke van der Heijden.

Haar nieuwe vaste relatie bleek opnieuw „toxisch” en agressief. Toen het uitging, besloot ze de tattoo alsnog te laten verwijderen. „Dit mag nooit meer gebeuren, besloot ik. Ik moest zelf iemand zijn, mezelf weer kunnen zijn. En om dat te bewerkstelligen moest ik dat plaatje van mijn lichaam halen.” Gelukkig kon ze het inmiddels ook betalen.

In zes jaar heeft Van der Heijden acht laserbehandelingen gedaan. Ze laat expres een half jaar of langer tussen de behandelingen zitten om zo veel mogelijk uit elke behandeling te halen. „Het lichaam ruimt ook veel op.” Ze denkt dat ze er nog één nodig heeft.

Inmiddels heeft zij elf gewenste tattoos, die ze liet zetten op belangrijke momenten in haar leven. Zoals toen ze werd aangenomen op de Gerrit Rietveld Academie, en ze in morsecode ‘begin 2012’ op haar ruggengraat liet tatoeëren. De zons- en maansopgang op haar knieën staan voor de keer dat ze na twaalf weken zwangerschap een abortus onderging. „Die momenten zijn alleen maar van mij.”

„Op mijn verjaardag vroeg hij mij ten huwelijk. Ik durfde geen nee te zeggen”

Ongeschoolde behandelaars

Drie op de tien volwassenen in Nederland heeft een tattoo, bleek in 2025 uit onderzoek in opdracht van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. Tien jaar eerder was dat nog zo’n 10 procent. Een vijfde heeft spijt van een tattoo, onder 18-24-jarigen is dat zelfs een derde. (Ruim een derde van de mensen heeft spijt van het laten weghalen, volgens hetzelfde onderzoek).

Van de 7.000 mensen met een tatoeage in het RTL Nieuwspanel had 6 procent een tattoo met de naam van een (ex-)geliefde, bleek vorig jaar. RTL vroeg ook cijfers op van het aantal bedrijfjes dat tattoos verwijdert: dat groeide van 94 in 2015 naar 185 in 2025, volgens cijfers van de Kamer van Koophandel.

Van de huidtherapeuten die tattoos weglaseren heeft 87 procent cliënten gezien die eerder zijn behandeld door niet-opgeleide behandelaars. 81,7 procent stelde complicaties vast, blijkt uit onderzoek onder 173 huidtherapeuten, van wie 94 tattoos verwijderen, dat *NRC* heeft ingezien. Het onderzoek van de Tattoopoli van het Alrijne Ziekenhuis in Leiden is geaccepteerd door wetenschappelijke tijdschrift *Dermatology*, maar nog niet gepubliceerd.

„In principe kan iedereen een laser kopen en beginnen”, zegt dermatoloog Sebastiaan van der Bent die betrokken was bij het onderzoek. „Terwijl een tatoeëerder een certificering van de GGD nodig heeft.” De onderzoekers beschouwen iedereen die geen arts, gespecialiseerd verpleegkundige of huidtherapeut is als niet opgeleid. Dus ook schoonheidsspecialisten of tatoeëerders. Branchevereniging van schoonheidsspecialisten Anbos verduidelijkte begin april dat „het verwijderen van tatoeages met laser nadrukkelijk buiten het beroepsprofiel van de schoonheidsspecialist” valt, na een uitzending van *Radar* (AvroTros) over niet-opgeleide behandelaars.

Over het algemeen zijn tatoeages zonder langetermijncomplicaties te verwijderen, zegt Van der Bent. Maar het kan al misgaan bij de intake. „Hoeveel behandelingen iemand nodig heeft, is afhankelijk van hoe de tattoo is gezet, op welke plek en op welk huidtype.” Een omstreden middel is een chemische crème. „Die bijt door je huid heen.” Deze behandeling zag 31 procent van de huidtherapeuten in het onderzoek langskomen, meer dan de helft daarvan zag complicaties.

De Nederlandse Vereniging van Huidtherapeuten wil dat alleen huidtherapeuten de behandelingen mogen uitvoeren. Dat loopt volgens NVH-beleidsmedewerker Anke Overbeek-Berker steeds spaak in de politiek. „Omdat de omvang van het probleem niet duidelijk is. Wij als paramedici moeten complicaties bij de inspectie melden, een buurman met een laser niet. Het is dus een beetje een kip-ei-verhaal.”

Advertentie

nrc webwinkel›

ESSENZA

Haal de lente in huis

100% biologisch katoensatijn beddengoed

Adviesprijs fabrikant vanaf 89,95
71,95

› Omkeerbaar design: bloemrijk en effen in één
› 100% GOTS-gecertificeerd biologisch katoen
› Zijdezacht en licht glanzend door satijnweving

Haal de lente in huis met het Ficaria dekbedovertrek van Essenza. Het ontwerp, geïnspireerd op het werk van fotograaf Kreetta Järvenpää, toont een levendig bloemendessin met onder andere narcissen, fritillaria’s en vergeet-me-nietjes. De warme achtergrondkleur geeft je slaapkamer direct sfeer en diepte. Liever rust? Keer het overtrek om voor een effen zijde in dezelfde tint. Het dekbedovertrek is gemaakt van 100% GOTS-gecertificeerd biologisch katoensatijn: heerlijk zacht, soepel en ademend, met een subtiele glans voor een luxe uitstraling.

In de kleuren:

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/essenza

Door
Rinskje Koelewijn

Fotografie
Cosimo Calabrese

Ja, ze is „medeverantwoordelijk" voor de angstcultuur op de *DWDD*-redactie, zegt oud-hoofdredacteur Dieuwke Wynia. Maar met haar vele anderen. „De mannen zaten achter de frontlinie een kopje thee te drinken en te roepen: 'Wynia! Verdedig jij even het front'."

D

Dieuwke Wynia, in een interview met *NRC* in 2014: „Ik ga natuurlijk ooit dé roman over *DWDD* schrijven." Een sleutelroman over wat toen de succesvolste talkshow ooit was op de Nederlandse televisie. Meer dan één miljoen kijkers per avond, miljoenen aan reclame-inkomsten, gasten vestigden soms door één uitzending hun naam. En zij was met Matthijs van Nieuwkerk het droomduo achter de show. Hij de charismatische presentator, zij de aanjager en beslisser - „bám bám" - op de achtergrond die de vijftigkoppige redactie bestierde. Hij noemde haar in de *VARAgids* „charmante meesteres". En zij zei, tegen *NRC*: „Matthijs en ik, we zijn twee vogels".

Ze was al zes jaar weg - ze vertrok eind 2016 - en *De Wereld Draait Door* was al twee jaar van tv, toen in *de Volkskrant* de angstcultuur op de redactie van het programma werd onthuld. Ruim vijftig oud-medewerkers spraken, anoniem, over scheldpartijen en vernederingen, angst en wantrouwen. Alle vingers wezen naar Matthijs van Nieuwkerk als boosdoener, en naar Dieuwke Wynia als zijn medeplichtige. Een redacteur zegt in *de Volkskrant*: „Als Matthijs iets niet goed vond, kwam zij schreeuwend de redactie op".

Er kwam een onderzoek naar de hele omroeporganisatie NPO, er volgde een rapport en een conclusie: ja, er was sprake van pesten, (fysieke) intimidatie, seksisme en discriminatie. Vijftien jaar *DWDD*-succes werd uitgewist. Bij de viering van het 100-jarige bestaan van de VARA in 2025 werd *DWDD* niet genoemd. Op de uitvouw-cover van het jubileumnummer van de *VARAgids* stonden alle bekende presentatoren, behalve Matthijs van Nieuwkerk.

Dieuwke Wynia werd, zegt ze zelf, ook gecanceld. Zij was „het horrorhulpje", de handlanger, de Ghislaine Maxwell van Matthijs. Het *DWDD*-boek waaraan ze was begonnen vóór de publicatie van het artikel in *de Volkskrant*, wilde de uitgever niet meer uitgeven. Een tweede uitgever trok zich op het allerlaatste moment ook terug. „Ze snoerden me in feite de mond. Mijn kant van het verhaal mocht niet verteld worden."

Ze week uit naar Substack, een online platform waar ze sinds 2025 artikelen plaatst die ruim vijfduizend abonnees - gratis - lezen. Ze begon te schrijven over hoe zij, drie dagen voor het programma live ging, begon als samensteller, hoe memorabele uitzendingen tot stand kwamen, over gasten die soms nog werden afgezegd als ze in de taxi onderweg naar de studio zaten.

En er kwam alsnog een boek, *Je mist meer dan je ziet*. Geen sleutelroman waar het gissen blijft wie nou wie is, Dieuwke Wynia noemt namen en rugnummers van iedereen die volgens haar wegkeek, niet ingreep of beloftes niet nakwam. Toenmalig VARA-baas Frans Klein. Huidig BNNVARA-baas Suzanne Kunzeler. *DWDD*-bedenker en eerste eindredacteur Ewart van der Horst. Voorzitter Martin van Rijn van de commissie die onderzoek deed naar grensoverschrijdend gedrag bij de héle publieke omroep en *DWDD* in het bijzonder. De naam van de financieel directeur van de VARA die jarenlang hinderlijk avances maakte moet je even zelf googelen. En natuurlijk komt Matthijs van Nieuwkerk aan de beurt.

In de epiloog van haar boek concludeert Dieuwke Wynia dat ze veel is kwijtgeraakt: haar werk én haar gezondheid. Ze kreeg in 2013 colitis ulcerosa, een auto-immuunziekte van de darmen. Ze is bij lange na niet meer zo „beresterk en fit" als de *DWDD*-Dieuwke die honderd uur per week werkte. In 2018, het jaar dat haar ziekte ernstig opvlamde en haar leven voor jaren zou beheersen, logeerde ze voor het eerst op de Zuid-Italiaanse boerderij van een vriend van vroeger. Haar kuuroord, noemt ze het, haar veilige haven. „Nederland is ver weg. Hier krijg ik geen narigheid over me heen en hoef ik niet te knokken voor mijn verhaal."

Daar wil ze me ontvangen.

Eind maart is ze met haar nieuwe partner naar Italië vertrokken, nu voor een paar maanden. Ze huren er een *trullo* - een kalkstenen herdershuisje - op drie kwartier rijden van de boerderij.

Haar partner appt van tevoren een draaiboek voor de dag.

11:15 aankomst station Taranto

11:40 aankomst Masseria [boerderij]. Tijd voor koffie, acclimatiseren, opfrissen

12:00 interview

14:00 pauze

Daarna is er - „optioneel" - tijd voor een warme lunch en een wandeling over de boerderij.

Drie flinke honden stuiteren achter het hek. Een heldere vrouwenstem maant ze tot kalmte. De uitspraak en intonatie doen vaag Fries aan. „O ja?", zegt Dieuwke Wynia verbaasd. Zij is opgegroeid in Hoevelaken, haar ouders zijn Friezen. Ze draagt een stadse donkerblauwe broek en vest - eronder zwarte werkklompen. Ze gaat voor het woonhuis in, laat de serre zien die in gebruik is als atelier, ze stelt me voor aan de Italiaanse schoonzuster - zij kookt elke dag voor iedereen. En dan snel nog even naar de kamer waar ze vaak logeerde - haar *safe space,* en meteen erachteraan: „Dat is dus een grapje, hè."

Op de veranda staan twee houten stoelen en een tafel gereed, een fles water en twee glazen. In de verte kukelen hanen keihard in stereo. „VARA-hanen", flapt ze eruit. We gaan beginnen.

In 2011 zou je weggaan bij DWDD om directeur te worden van BNN. Maar je bleef. Was het beter geweest als je toch was gegaan?

„Er waren wel meer momenten dat ik weg wilde." Ze doet alsof ze een grote stap neemt en aan haar vest wordt teruggetrokken.

Matthijs van Nieuwkerk dreigde na haar aangekondigde vertrek ook te stoppen. De VARA-directie wist Dieuwke Wynia te behouden door haar hoofdredacteur te maken van *DWDD*. Naast de talkshow mocht ze spin-offs bedenken en maken. Een *DWDD*-University. Een *DWDD*-restaurant. Een *DWDD*-museum.

Je schrijft in je boek dat je aangekondigde afscheid aanvoelde als een echtscheiding.

„Voor hem zeker. Hij was afhankelijk van mij. We waren heel hecht."

Vrienden?

„Nee, dat beeld heeft iedereen van ons. We hadden een werkrelatie. Incidenteel gingen we samen eten als we wat wilden bespreken. Maar hij is nooit bij mij thuis geweest en ik nooit bij hem. Eens per jaar, in de zomer, reed ik naar zijn vakantieboerderij in het oosten van het land om te overleggen."

Jij wilde die spin-offs graag maken, Matthijs niet per se, lees ik in je boek.

„Ik vond het fantastisch. Ik ben vaak in Princeton geweest, waar Robbert Dijkgraaf toen werkte om met hem de collegeprogramma's voor te bereiden. En ja, ons pop-upmuseum in het Allard Piersonmuseum, gewéldig, ik heb daar nog les gehad op zolder." Ze studeerde kunst- en architectuurgeschiedenis.

Matthijs kwam niet eens naar de opening

„Hij kwam wel. Hij was alleen stront chagrijnig. En bij de opening van de tweede tentoonstelling zei hij ten overstaan van iedereen: 'Nou, dit doen we dus niet nog een keer.' Dat was wel heel bruut."

Vond hij dat het jou te veel tijd kostte?

„In mijn enthousiasme had ik niet door dat onze belangen uit elkaar begonnen te lopen. Voor hem was die talkshow het belangrijkste. In de zomer van 2015 werden we benaderd door de gemeente Amsterdam of we ook iets met Amsterdamse musea in Amerika wilden doen. Fantástisch, ik ging meteen

LEES VERDER OP PAGINA 10

CV

Dieuwke Wynia (Voorthuizen, 17 maart 1969) groeide op in Hoevelaken. Ze studeerde architectuur- en kunstgeschiedenis aan de UvA. Haar televisie-carrière begon bij de talkshow van Karel van de Graaf, in 2005 werd ze samensteller bij *De Wereld Draait Door*. Tot 2017 was ze daar eind- en hoofdredacteur. Met Boudewijn Vos richtte ze productiehuis Mr & Mrs Lane op, gelieerd aan MediaLane van Iris van den Ende. Het bedrijf en de samenwerking met MediaLane stopten in 2020. Dieuwke Wynia heeft twee volwassen zoons en woont samen in Amsterdam. Ze publiceert columns op Substack.

‘Ik was de buffer, de vertaler tussen Matthijs’ grillen en de redactie’

VERVOLG VAN PAGINA 9

een pitch voorbereiden. Matthijs zat de hele zomer op zijn boerderij en ik hield hem op de hoogte. En ineens zei hij, heel boos: ‘Zeg, zit ik nog naast je in de auto of heb je me er allang uitgeflikkerd?’”

Je werd te autonoom?
„Dat is wat ik er zelf achteraf van heb gebakken, want hij sprak zich nooit uit. Ik moest altijd aanvoelen wat er speelde, dat lukte me niet altijd even goed.”

Jij was toch de Matthijs-fluisteraar? Je schreef in een mail aan de directie: „Eigenlijk is het raar dat ik in mijn eentje deze woeste hengst moet mennen.”
„Ik begon me steeds minder van hem aan te trekken. Ik dacht: als je het echt niet wil, moet je je uitspreken. Maar dat gebeurde dus niet. Als je met z’n tweeën iets heel groots aan het besturen bent, maar je bent niet met elkaar verbonden, dan krijg je brokken. Dat blijkt.”

Ben je al eerder gaan nadenken over je omgang met Matthijs, dus vóór de Volkskrant publiceerde over zijn gedrag?
„Je leest toch in mijn boek dat ik al in 2009 die mail stuurde aan de directie? Al die tijd heb ik met hem geworsteld. En die mail uit 2011...” Ze citeert uit haar hoofd: „Ik weet niet hoe het verder moet, we zitten in het zevende seizoen, maar Matthijs isoleert zich volledig. Hij communiceert alleen nog via mij.” En aan hem mailde ze dat de redactie niet zijn vijand was en dat het zou helpen als hij ook complimenten zou uitdelen. „Ik was de buffer, de bemiddelaar, de vertaler tussen zijn grillen en het team. Vijftig procent van mijn tijd ging naar de redactie, de andere helft ging naar Matthijs.”

Waarom dééd je dat?
„Dat is de grote vraag, ook voor mezelf. Heel lang woog mijn plezier in het werk op tegen de zwarte kant. Het was óók geweldig. Elke avond om zeven uur begon er een feestje in de studio, alles kon, alles mocht, alles lukte. En werk is nooit honderd procent leuk, hè. Frans Klein zei tegen me toen ik als eindredacteur begon: ‘Een goede manager wordt door de helft van het personeel gehaat.’ Ik had nul leidinggevende ervaring en ik heb vanaf dag één mails gestuurd over mijn zorgen. Naar Frans Klein, naar hoofd amusement Kathleen Warners, naar hoofd personeelszaken Anjes van der Linden. Ondertussen denderde de *DWDD*-trein door.” Ze klapt in haar handen: „Dus je bent aan het sprinten, je roept ondertussen ‘help, het gaat niet goed’, en iedereen zegt: ‘húp, húp doorrennen, het gaat hartstikke goed.’”

Wist de redactie dat jij het ook moeilijk had?
„Dat is een heel moeilijk punt. Als ik mijn geworstel had gedeeld, had de redactie me kunnen steunen, hadden ze zich misschien veiliger bij me gevoeld. Maar ik had mezelf, als eindredacteur, een *omerta* opgelegd: je praat niet over Matthijs in het openbaar. Ik vond dat ik hem moest beschermen, hij kwam met z’n kop op tv, hij was hartstikke kwetsbaar. Mijn loyaliteit aan hem was denk ik groter dan aan de redactie.”

„Vijftig procent van mijn tijd ging naar de redactie, de andere helft ging naar Matthijs”

Je moet jezelf hebben afgevraagd waarom je zo goed was in die buffer-rol.
„Ik weet niet of ik dat in de krant wil... Laat ik dit zeggen: mijn vader lijkt op Matthijs. Ik kan ook niet tot mijn vader doordringen. Het is een soort gevecht, tot je beseft: dit soort mannen bereik je nooit. Plus, ik kom uit een gezin... Mijn moeder was het vierde kind en het één na oudste meisje in een gezin van elf. Haar moeder ziek. Zeven broers. Zij bestierde het huishouden. Later, met mijn vader, alles draaide om hem, hij was de kunstenaar. Zij deed álles. Ze zorgde voor haar ouders, voor ons, het huishouden en was ondertussen IC-verpleegkundige. Dat enorme doorbijten, doorgaan, volhouden...”

Je zei net dat je vaker speelde met de gedachte weg te gaan, toch bleef je.
„Voor mij was weggaan ook een grote stap. Om mijn hele hebben en houwen achter te laten. Het was ook *mijn* programma...”

Jij was vervangbaar, Matthijs niet.
„Ik denk dat ik helemaal niet zo makkelijk te vervangen was, alleen besefte ik dat toen nog niet. Het was alle ballen op Matthijs. Hij moest scoren, en ik moest dat mogelijk maken. Het staat letterlijk in het rapport van de commissie-Van Rijn: ‘De presentator was boven alles en iedereen verheven’. Achteraf vond ik dat zo erg om te lezen. Ik ben geboren voor de leeuwen gegooid. Zolang ik bleef, was hij rustig. De directie liet mij bungelen, en heeft hém ook niet beschermd tegen z’n succes. Zij waren niet goed voor ons, en daardoor waren wij niet goed voor de redactie.” Ze leunt achterover in haar stoel: „De mannen zaten achter de frontlinie een kopje thee te drinken en te roepen: ‘Wynia! Verdedig jij even het front’. Stond ik daar in mijn eentje.”

Je moet opgefokt, boos, gefrustreerd geweest zijn.
„Nou ja, als je elke dag een keiharde deadline hebt... We waren met een wedstrijd bezig, om zeven uur moest er een programma staan. Alles moet snel. En ik kan heel goed knopen doorhakken. Bám, nee, dát doen we niet. Dat kan bozig overkomen.” Ze klapt weer in haar handen. „Moet je zien hoe voetbalcoaches langs het veld staan. Dat is niet fijn af en toe.”

Ben je medeplichtig...
„Ja.”

...aan de angstcultuur?
„Ja. Ik ben medeverantwoordelijk voor de slechte sfeer achter de schermen. Dat is naar geweest voor mensen. Alleen, je kunt het niet zonder context zien. Als je mijn context kent, snap je beter waarom het zo ging.”

Jouw context, dat zijn de anderen.
„Als ik wil reflecteren op mezelf, ontkom ik er niet aan ook naar anderen te kijken. *DWDD* is geen uniek verhaal, je ziet deze dynamiek in ziekenhuizen, bij de overheid, multinationals. Alleen, daar staan de spotlights niet op. Ik las de biografie van Steve Jobs [de oprichtervan Apple]. Ik had letterlijk hetzelfde boek kunnen schrijven over *DWDD*. Charismatisch leider, iemand die de werkelijkheid naar z’n hand kon zetten, die iedereen meenam in z’n verhaal, ook al klopte er niks van. Er stond ook een beschrijving in van Steve Jobs’ vrouw. Ik dacht: o? Dat ben ik”.

Namelijk?
„Sterke vrouw, moreel kompas waarop hij kon koersen, loyaal, betrouwbaar.”

Toch waren er redacteuren bang voor je.
„Ik zat in mijn eentje in een tussenwereld, in spagaat, en ik ben zelf gesneuveld. Mariëtte Hamer [regeringscommissaris seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld en adviseur bij het onderzoek naar *DWDD*] vroeg of ik me anders had opgesteld met een andere presentator. Zéker. Maar ook met een andere directie, zei ik. Achteraf zie ik dat ik me ben gaan gedragen zoals ik helemaal niet ben. Ik heb mezelf geweld aangedaan.”
Het begint te regenen en als ze terugkomt met een spijkerjasje, zegt ze: „Ik vind dat het niet te veel over Matthijs moet gaan. We moeten het ook over vrouwelijk leiderschap hebben en over seksisme. Ik hoop dat jonge vrouwen wat opsteken van mijn ervaringen.”

Wat valt er te leren?
„Ik dacht dat het uniek was wat mij is overkomen. Dat het aan mij lag. Maar met leidinggevende vrouwen wordt keihard afgerekend. Kijk hoe Khadija Arib [oud-voorzitter Tweede Kamer] is behandeld, of Birgit Donker [oud-directeur Fotomuseum]. Vrouwen zijn of te emotioneel of het zijn *bitches*. Ik werd direct uitgemaakt voor kutwijf, gestoord wijf, heks, feeks. Door mensen die mij niet eens kennen.”

Je schrijft dat je zelf VARA-directeur Suzanne Kunzeler hebt gebeld om te praten over jouw ervaringen. Je hebt je zelf gemeld bij de commissie-Van Rijn.
„Na het artikel in *de Volkskrant* heeft de VARA-directie alle (oud)-medewerkers uitgenodigd voor een gesprek. Mij niet. Matthijs heeft reparatiegesprekken gevoerd met betrokkenen. Niet met mij. De laatste keer dat ik hem sprak, ik was al ziek, was in 2019. Van de commissie-Van Rijn hoorde ik niets. Ik stond al die jaren in de frontlinie, je zou toch denken dat ik veel cruciale informatie had? Iedereen was met z’n eigen imago bezig, en ik was blijkbaar voor iedereen te gevaarlijk. Na het onderzoek en het rapport is de gehaktmolen gaan draaien en is *DWDD*, het kroonjuweel, als een giftige bom, húp in de gracht gegooid. Ja, er zaten krasjes op het juweel, en je had moeten kijken waaróm die daar zaten.”

Jij bent uiteindelijk in 2016 weggegaan. DWDD ging door tot 2020...
„... en de ernstigste incidenten die in *de Volkskrant* worden genoemd - het vernederen, het bij de keel grijpen en tegen de muur zetten - dat is ná mij gebeurd.”
Matthijs van Nieuwkerk heeft altijd ontkend dat er ooit sprake is geweest van fysiek geweld, onder andere in een interview met *NRC* .
Dieuwke Wynia begon in 2017 een eigen productiebedrijf bij MediaLane, het bedrijf van Iris van den Ende, Joop van den Ende investeerde erin. Niet veel later kwam Matthijs van Nieuwkerk onder contract bij Van den Ende. Als zelfstandig producent maakte Dieuwke Wynia mét Matthijs van Nieuwkerk het boekenprogramma *Moby Dick*.
In 2018 werd Dieuwke Wynia ziek. Haar contract werd na twee jaar procederen ontbonden. Ze is nu nergens in dienst of onder contract.

Alleen al de aankondiging van je boek veroorzaakte een hoop commotie.
„Bizar. Om het hardst werd geroepen: *DWDD*, dat is zó lang geleden, wie wil dat nog weten? Vervolgens besteedde *RTL Tonight* er twee avonden aan, *VI* twee avonden, *Shownieuws* ook twee. ‘Speel toch niet weer de seksisme-kaart’, zei Albert Verlinde. Had ik maar eerder ballen moeten tonen. Toon ik ballen, ben ik weer een keiharde bitch.”

Jij schuilt voorlopig in Italië?
„Als ik bang was geweest voor de reacties had ik mijn verhaal niet naar buiten gebracht. Ik pendel voorlopig tussen Amsterdam en Puglia en ik voel me strijdbaar, ik heb niet zoveel meer te verliezen. Kom maar op, weer.”

Reacties

BNNVARA en Matthijs van Nieuwkerk zijn gevraagd om een reactie naar aanleiding van het interview met Dieuwke Wynia. Van Nieuwkerk laat weten: „We kijken allemaal op onze eigen manier terug op deze tijd. En daar laat ik het verder bij.”

Volgens BNNVARA is het onjuist dat het gesprek met Suzanne Kunzeler uitsluitend op het initiatief van Dieuwke Wynia plaatsvond of dat zij nooit is benaderd voor een gesprek. „De eerste handreiking is gedaan door Suzanne, via een WhatsApp-bericht op 19 november, de dag na de publicatie van het *Volkskrant*-artikel.”

Tijdens het 100-jarig jubileum van BNNVARA is volgens de omroep wel aandacht geweest voor *DWDD* in *De Nacht van BNNVARA*. Wat betreft de cover van de *VARAgids*: „Matthijs is hiervoor benaderd, maar heeft hiervoor bedankt.”

Advertentie

nrc webwinkel›

Weekdeals

GELDIG T/M 3 MEI 2026

Bekijk alles

FEEL FURNITURE
Kantelbare parasol

ADVIESPRIJS FABRIKANT
149,95
59,95

DIAMETER VAN 3 METER

› Gemakkelijk te openen met een draaisysteem
› Waterafstotende UV-coating voor extra bescherming
› Bekijk meer Feel Furniture producten online

STEELFUL
Vogelhuisje

ADVIESPRIJS FABRIKANT
65,-
49,-

GEMAAKT VAN RVS

› Weerbestendig en onderhoudsvrij vogelhuis voor buiten
› Minimalistisch cilinder ontwerp in roze of gele kleur
› Bekijk meer Steelful producten online

FLINQ
Opvouwbare stoelen

ADVIESPRIJS FABRIKANT
249,95
129,95

SET VAN 2 STOELEN

› De rugleuning is verstelbaar in 7 standen
› Aluminium frame, textileen zitting en kussen met schuim
› Bekijk meer FlinQ producten online

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/weekdeals

REPORTAGE

De bevrijde vrouwen in Grijpskerk. FOTO WILLEM VAN DE POLL/NATIONAAL ARCHIEF

4 & 5 mei

‘Op de grens van dood en leven’ van Westerbork naar onbekende bestemming

In de dagen voor de bevrijding dwong de bezetter een groep vrouwen tot een deportatiemars, de enige op Nederlandse bodem. Ze spraken er later zelden over. Met behulp van het decennialange speurwerk van een amateurhistoricus maakten kleinkinderen nu een documentaire.

Door **Titia Ketelaar**

In Grijpskerk was dit lange tijd het verhaal dat de dorpelingen kenden: in 1945, in de nadagen van de oorlog en vlak voor Groningen bevrijd zou worden door de Canadezen, was daar opeens die grote groep vrouwen. Met kortgeknipte haren en in blauwe katoenen overalls. Witte banden om hun armen met een rood nummer erop, géén naam.

Een groot deel van hen zou een week op de boerderij van de familie Cleveringa verblijven. „Logeren”, zo omschreef de vader van beeldhouwer Gert Sennema het. Die had de vrouwen nog gezien, vertelt hij. Op een groepsfoto staan ze lachend voor de boerderij. Prins Bernhard, bevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten, in hun midden.

Maar het verhaal áchter hun komst in Grijpskerk bleef lange tijd onderbelicht, in elk geval onbesproken, ook door de vrouwen zelf. Verzwakt, doodmoe en hongerig waren ze daar aangekomen, de jongste 17 jaar, de oudste 72. Drie nachten hadden ze gelopen vanuit Kamp Westerbork, daartoe gedwongen door Oostenrijkse Wehrmachtsoldaten. Ze zaten gevangen wegens (vermeende) verzetsdaden of omdat hun vaders, broers of geliefden in het verzet zaten.

Nu is er de documentaire *De vrouwenmars*, op basis van speurwerk van amateurhistoricus Bindert Helder uit Grijpskerk, een interview dat hij in de jaren tachtig opnam met een van de vrouwen, zeven dagboeken en onderzoek door Ika van Doorn. Zij is de kleindochter van Nonny van Doorn-van den Bosch, nummer 59. De documentaire werd geregisseerd door haar neef, Nonny’s kleinzoon, Ted Alkemade en geproduceerd door Slate51. De komende dagen wordt hij op regionale tv-zenders uitgezonden en in diverse filmhuizen vertoond.

Witte band

„Ze liepen op de grens van dood en leven”, zegt Stefan Szepesi in de documentaire. Zijn oma Nel van Rees-van Geest was nummer 45. „Ze wisten niet waarheen ze liepen of waarom ze meegenomen werden - als menselijk schild of om de bewijslast van martelingen te verdoezelen”, vertelt Ika van Doorn. Gert Sennema, samen met Natasja Bennink maker van een vijftal beelden langs de route die de vrouwen moesten lopen en verre nazaat van Riek Sennema, nummer 111, zegt: „Ze gingen ervan uit dat ze doodgeschoten zouden worden.”

Rieks verhaal staat centraal in de documentaire, waarin ze wordt nagespeeld door actrice Wilke Jansen, lopend door het donkere Drents-Groningse landschap. Maar de stem is die van Riek Sennema zelf, opgenomen in 1985 op een nu gerestaureerd cassettebandje. Ze zegt: „Een witte band betekende dat je ten dode was opgeschreven.”

Bindert Helder - nu 92 - interviewde haar in 1985. Hij was toen al bijna tien jaar bezig te reconstrueren wie de vrouwen waren, de 116 nummers te laten corresponderen met namen, toen iemand hem vertelde dat Riek Sennema een dorp verder woonde, in Zuidhorn. Ze was koerier geweest van het illegale blad *Trouw* en had wapens gesmokkeld. Op het cassettebandje zegt ze tegen Helder dat ze Duitse soldaten was tegengekomen en uit angst was gaan zingen: „Ik heb mijzelf eigenlijk verraden.”

Helder vertelt: „Een paar avonden zat ik daar, met een kleine cassetterecorder. Maar ik moest eerst op mijn knieën. Ze wilde aanvankelijk niet over die tijd praten.”

Dat is ook wat familieleden zeggen. De 116 vrouwen spraken na de oorlog zelden over de deportatiemars, de enige die op Nederlandse bodem plaatsvond. Zelden over Westerbork of de tijd daarvoor, toen ze gevangen zaten en vaak hardhandig waren ondervraagd en gemarteld.

„Alle vrouwen waren slachtoffer van de jacht op verzetsstrijders eind 1944. De meesten kwamen van de Veluwe, een groot deel was naar de Willem III-kazerne in Apeldoorn gebracht en/of De Kruisberg in Doetinchem. Twee transporten kwamen uit de huizen van bewaring in Zwolle en Groningen”, vertelt Ika van Doorn.

„Tussen 21 maart en 6 april kwamen ze in Westerbork aan, maar daarvoor hadden ze al hele nare dingen meegemaakt. Ze vielen in de categorie ‘zware politieke gevangenen’. Sommigen hadden zelf niet in het verzet gezeten, maar hun man, vader of broer hadden een rol en werden gezocht. Dat gold ook voor de schoonmoeder van mijn oma: zij zat gevangen omdat haar zoon niet werd gevonden.”

Losse verhaaltjes

Bij thuiskomst bleek dat niet alle mannen de oorlog hadden overleefd. Zoals in de familie van Jochem van den Top, achterkleinzoon van Jantje Boonzaaijer-Boon (nummer 58): „Mijn grootmoeder was samen met mijn grootvader heel erg actief in het verzet. Haar ouders ook, op de boerderij gebeurde van alles.”

Een originele overall van de vrouwentocht, in Kamp Westerbork tijdens de herdenking van de vrouwenmars. FOTO SAKE ELZINGA

„Losse verhaaltjes”, hoorde Van den Top als kind. Over wapendroppings, het gemeentehuis van Ede dat in brand werd gestoken zodat het bevolkingsregister niet kon worden gebruikt door de bezetter, over het laten ontsporen van treinen.

„Ik wist dat mijn overgrootmoeder in Westerbork had gezeten en dat de mars was geweest, alleen werd daar door mijn grootmoeder niet over gesproken. Want haar moeder was wel teruggekomen, maar haar vader niet. Dat was het meest beladen stukje.” Hij vertelt dat zijn oma tot haar dood op 4 en 5 mei „nooit op haar best” was.

Ika van Doorn: „In mijn familie werd alles uit het leven gehaald. Oma had altijd een lach op het gezicht. Pas toen ze dement werd en ze in het verzorgingstehuis de bewakers aanzag voor Duitsers, en alle filters wegvielen, kwam alles in alle hevigheid binnen.”

In een boek dat zij over haar grootmoeder schreef, haalt ze de memoires van Nonny aan die haar oma in de jaren negentig aan haar kleinkinderen gaf: „Ik voelde er weinig voor om situaties op te rakelen die ik zo onbegrijpelijk en wreed vond, […] wil jullie niet belasten met de droeve en onmenselijke dingen die mensen elkaar aandoen.”

Maar die (klein)kinderen hebben inmiddels wel talloze vragen. Willen de geschiedenis leren begrijpen. „Kinderen en kleinkinderen kregen dingen mee door het gedrag van de ouders, het trauma werd meegenomen”, zegt Van Doorn. „Dat betekent begrijpen welke keuzes mensen maakten om wel of niet betrokken te raken.”

Meer aandacht voor verzetsvrouwen

Pas dit decennium brengt - deels - antwoorden. Allereerst komt er meer aandacht voor de rol van verzetsvrouwen in de Tweede Wereldoorlog. In 2020, ter herdenking van 75 jaar bevrijding, organiseerde het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen, samen met wandelvereniging Tocht om de Noord daarom een wandeltocht in de voetsporen van de vrouwen. Die wordt inmiddels jaarlijks georganiseerd door Rixt van Goslinga. Dit jaar liepen zo’n 130 wandelaars van Westerbork naar Assen, nog eens 65 liepen mee op een herdenkingstocht door Kamp Westerbork.

Rond diezelfde tijd dook Ika van Doorn in het verleden van haar grootmoeder. Net als Jochem van den Top, nadat zijn overgrootmoeder een straatnaam in Ede naar haar vernoemd kreeg en een beeldengroep vlakbij werd geïnspireerd door het verzetswerk van zijn grootmoeder. Zij stuitte op de wandeltocht, hij op haar oproep aan nazaten om zich te melden.

Ted Alkemade werd weer geïnspireerd tot het maken van de documentaire toen Van Doorn hem vertelde over het interview van Bindert Helder en Riek Sennema en over een video die de zoon van Helder in 1995 had gemaakt van een reünie van een aantal vrouwen. „Ik vond dat zo mooi, je hoort het verhaal uit de eerste hand en op die beelden komen die vrouwen ineens tot leven.”

„We hebben een connectie”, zegt Van den Top. Bij de boerderij van zijn grootmoeder werd de grootmoeder van Ika van Doorn en Ted Alkemade opgepakt met een brief voor het verzet in haar bh. Die brief leidde naar Veenendaal, waar de familie van Nonny’s verloofde Tom woonde. Onder anderen zijn moeder Johanna van Doorn-Bos (nummer 62) werd opgepakt.

Raadsels blijven

Als op 11 april in de vroege ochtend op Westerbork de namen van de 116 vrouwen worden opgelezen, doen Jochem van den Top, Ted Alkemade en de vader van Ika van Doorn dat vlak na elkaar. Er zijn andere nazaten, sommigen noemen de naam met een hoorbare brok in de keel. Alleen bij nummer 71 ontbreekt nog een naam. Maar het gróótste raadsel blijft waarom de bewakers, voornamelijk Oostenrijkers, de vrouwen uiteindelijk lieten leven. Ze verwachtten de dood.

Nonny van Doorn tekende in haar memoires op dat ze op 14 april op appèl moesten: „Het duurt minutenlang. Hij [de commandant] kijkt naar ons, wij naar hem. Niemand beweegt zich. Dan verandert zijn ernstige blik in iets zachters en verschijnt er iets wat op een glimlach lijkt. Nog één keer kijkt hij de hele rij langs, alsof hij ons allemaal wil aankijken en heft dan zijn hand op.

‘Ich gratuliere Ihnen. Ihr sind alle frei.’”

De Vrouwenmars wordt onder meer uitgezonden op RTV Oost (2 mei, 18 uur) en RTV Drenthe en TV 8 (4 mei, 18 uur), en zal te zien zijn in filmhuizen in onder meer Groningen, Utrecht, Amersfoort en Veenendaal. Meer informatie: https://www.vrouwenmars1945.nl/documentaire/ en Slate51

Advertentie

VOGELEN VOOR BEGINNERS

Leer in zes weken kijken als een vogelaar en ga zelf op pad

NRC masterclasses zijn speciaal voor abonnees. In een masterclass leer je een vaardigheid van een NRC-redacteur. Je ontvangt elke week een nieuwe les, direct in je inbox.

Schrijf je in via nrc.nl/masterclass

nrc masterclass

Een neef van Anne Frank gaf al zijn kleinkinderen een exemplaar van haar dagboek. Een van hen, Leyb Elias (28), maakte een YouTube-serie over haar.

Door
Wilfred Takken

Fotografie
Annika Weertz

‘Ik las Annes dagboek en dacht: wow, ze was pas vijftien!’

4 & 5 mei

„Anne Frank is altijd een deel van mijn leven geweest”, zegt Leyb Elias. „Mijn opa Buddy praatte altijd veel over Anne en haar zus Margot. Die herinneringen waren heel belangrijk voor hem.” Leyb Elias (28) is acteur en presenteert *Anne Frank was Here*, een YouTube-documentaire over de betekenis van Anne Frank voor jonge mensen.

In acht video’s van tien minuten, geproduceerd door de Anne Frank Stichting, bezoekt Leyb historische plaatsen als Auschwitz, het Achterhuis en het geboortehuis van Anne Frank in Frankfurt. Maar even belangrijk zijn de gesprekken met idealistische jongeren die nu strijden tegen discriminatie en oorlog, en die geloven in de kracht van de dialoog.

Leyb Elias is familie van Anne Frank; het kleinkind van de neef van Anne, om precies te zijn. Het leven van Leybs opa, Buddy Elias (1925-2015), stond in het teken van de herinnering aan zijn nicht. Hij was 35 jaar lang voorzitter van het Anne Frank Fonds in Bazel, beheerder van het dagboek. Leyb Elias wil zich nu ook inzetten voor het erfgoed van Anne Frank.

Kende uw opa Anne Frank en haar gezin goed?
„Zeker, hij groeide met ze op toen ze in Frankfurt woonden. Buddy was van de leeftijd van Annes zus Margot, maar hij was closer met Anne. Ze hadden dezelfde vrolijke energie en dezelfde humor. Hij vertelde hoe ze zich samen verkleedden, lol trapten en de hele familie vermaakten. Buddy zei altijd dat Anne zeker iets met kunst was gaan doen als ze was blijven leven - schrijven of acteren of allebei. In de jaren dertig, toen de nazi’s opkwamen, is het gezin van Buddy naar Zwitserland vertrokken en het gezin van Anne naar Amsterdam. Ze stuurden elkaar nog wel brieven, en het gezin van Anne kwam langs in Bazel, totdat ze in de onderduik verdwenen.”

Wrang dat die sprankelende kant van Anne in de onderduik ongewenst, zelfs gevaarlijk was.
„Als je opgesloten zit, heeft dat een enorme impact op je persoonlijkheid. We kunnen ons niet voorstellen, nou ja, ik kan me niet voorstellen hoe het is om niet te kunnen rennen en springen.”

Wanneer kwam u voor het eerst in aanraking met het dagboek van Anne Frank?
„Opa Buddy gaf het cadeau aan al zijn kleinkinderen als ze twaalf werden, dus ook aan mij. Ik dacht: wow, ze was pas vijftien! Ik voelde me gehoord, we waren ongeveer even oud. Ze beschreef uit de eerste hand dingen die jongeren bezighouden, dat was bijzonder. Ik bedoel, de meeste schrijvers zijn volwassenen. Mensen van vijftien worden onderschat, ik had het gevoel dat ze voor ons opkwam.”

Zou Anne Frank door haar uitzonderlijke situatie - twee jaar opsluiting - zo’n uitzonderlijk boek hebben kunnen schrijven?
„Als je niets te doen hebt, geen smartphones en al die dingen, dan moet je wel creatief worden. Maar ik denk ook dat het in haar zat. Zoals mijn opa over haar zei: Anne was heel intelligent en had een bijzondere manier om zich te uiten.”

Wat wilt u met de documentaire bereiken?
„Allereerst willen we doorgeven wat er is gebeurd. Ten tweede: overeenkomsten zoeken met wat er op dit moment gaande is. Discriminatie is nooit verdwenen en oorlogen zijn nooit gestopt. Ten derde: hoe kunnen we de toekomst veranderen door naar het verleden te kijken? Herinneren betekent niet alleen terugkijken, maar ook naar nu kijken en vooruitkijken. Hoe kunnen we samenleven met mensen die we niet kennen of voor wie we bang lijken te zijn? Hoe kunnen we samen aan tafel zitten, ook al zijn we het niet overal mee eens?”

Enerzijds hebben we geleerd de Shoah te zien als uniek - iedere vergelijking ermee is onsmakelijk. Anderzijds hebben we geleerd de Shoah te gebruiken als moreel ijkpunt: nooit meer. Hoe moeten we daarmee omgaan?
„De Shoah als de grootschalige industrialisering van moord is inderdaad nergens mee te vergelijken. Maar misschien kunnen we wel iets leren van de voorgeschiedenis. Hoe heeft het zover kunnen komen? Hoe begrijpen we waar het fascisme echt begint? Je kunt als uitgangspunt nemen dat ieder mens evenveel waard is als ieder ander mens. Dit is iets wat we kunnen toepassen op veel hedendaagse problemen.”

In het huidige debat stuit zelfs het benoemen van hedendaags fascisme op weerstand. De luiken gaan dicht, discussie gesloten.
„Ik denk dat de kern is: met elkaar blijven praten, ook al heb je meningsverschillen, dat is echt heel belangrijk. En het is ook belangrijk om het oneens te zijn over sommige dingen.”

Moeten we ook praten met fascisten?
„Nou, dat hangt ervan af. Natuurlijk probeer ik altijd eerst met mensen te praten. Maar als de persoon aan de andere kant mijn grondhouding - dat iedereen hetzelfde respect en dezelfde rechten verdient - in de kern wil vernietigen, dan is er natuurlijk wel een grens.”

Sinds twee jaar treedt Leyb Elias met diens zus naar buiten als culturele erfgenamen van Anne Frank, en zetten ze zich in om van het familiehuis in Bazel, het Elias-Frank-Haus, een plaats te maken van waaruit ze de herinnering aan de Shoah levend houden en tegelijk aandacht vragen voor discriminatie, racisme en antisemitisme in deze tijd.

Hoe is het om familie van Anne Frank te zijn?
„Het blijft vreemd dat je een museum binnenloopt en de gezichten van je familie ziet. Verder had ik niet echt de keuze om me wel of niet tot Anne en haar erfenis te verhouden. Het was gewoon iets wat ik meekreeg. Ik voel me verantwoordelijk om daar zorgvuldig mee om te gaan. Mijn zus en ik richten ons op de vraag: hoe kan gedenken werken voor de derde generatie?”

Wordt het familiehuis een nieuw Anne Frank-museum?
„Nee, geen museum. Het moet een soort ontmoetingsplek worden. We willen politieke evenementen en educatieve projecten organiseren. Tegelijk willen we het huis behouden om de familie te gedenken. Het was het toevluchtsoord voor mijn familie, de plek waar ze de Shoah hebben overleefd. Toen Annes vader Otto Frank uit Auschwitz werd bevrijd, kwam hij naar Bazel toe. Dus het was ook een toevluchtsoord voor het enige overlevende familielid. Mijn grootmoeder woont er nog steeds.”

U speelde in het toneelstuk ‘Das Tagebuch der Anne Frank’. Hoe was dat?
„Nou, dat was best moeilijk, want ik wilde mezelf nooit vergelijken met Anne. En als acteur probeer je wel je eigen persoonlijkheid en die van je personage samen te brengen. Dus nu moest ik overeenkomsten vinden, of ik dat nu wilde of niet, want dat is mijn werk. Anne is iemand die zo vertrouwd voor me is, met wie ik al mijn hele leven te maken heb. Soms bekeek ik het vanuit een professioneel acteursperspectief, en soms putte ik uit de kennis die ik als familielid had. En ik probeerde dat te combineren.”

Geldt dat ook voor de documentaire?
„Ik moest iets naar buiten brengen wat echt heel persoonlijk is, in een politieke context. Daar moest ik wel even over nadenken. Tegelijk sloot dit goed aan bij wat mijn zus en ik besloten te gaan doen.”

In de eerste minuut vertelt u dat u non-binair bent. Verbindt u dat ook aan uw strijd tegen discriminatie?
„Zeker, ik beschouw mezelf als een queeractivist. Als we niet vechten voor gelijkheid voor iedereen, dan heeft de strijd geen zin. We zitten er allemaal samen in, of we nu bondgenoten zijn of deel uitmaken van een gemarginaliseerde groep.”

Wat heeft het maken van de documentaire u gebracht?
„Wat me vooral opviel was hoeveel mensen zijn geraakt door Annes verhaal. En hoeveel mensen hun best doen om te strijden tegen discriminatie en oorlog in haar naam. Dat is volgens mij de boodschap van Anne Frank: de hoop die voortkomt uit het wakker worden en besluiten je stem te laten horen om de wereld ten goede te veranderen.”

Leyb Elias

Net als diens ouders en grootouders is Leyb Elias (Bazel, 1997) acteur. Die was te zien in tien Duitse films en series en speelde bij de Münchner Kammerspiele en toneelgroepen in Würzburg, Berlijn, Hamburg. In 2019 speelde Elias in München de titelrol in *Alice in Wonderland*, en in 2022 in Würzburg in *Das Tagebuch der Anne Frank*. Elias is dit seizoen verbonden aan het Schauspiel Hannover, waar die onder meer speelt in *Pride*, een feestelijke performance van Falk Richter over queer zijn.

„Herinneren is ook vooruitkijken. Hoe kunnen we samenleven met mensen voor wie we bang lijken te zijn?”

Anne Frank

Anne Frank (Frankfurt 1929 – Bergen-Belsen 1945) zat met haar gezin tijdens de Tweede Wereldoorlog ondergedoken in Amsterdam. Afgezien van Annes vader Otto Frank werd het hele gezin door de nazi’s vermoord. Het dagboek dat Anne in de onderduik schreef, *Het Achterhuis*, werd na de oorlog een internationale bestseller en maakte van de tiener het symbool van de Shoah, de genocide op zes miljoen Joden. Miljoenen toeristen bezoeken jaarlijks haar onderduikadres, het Anne Frank Huis.

Toen *Warna Oosterbaan* vijftig jaar na dato de bevrijding vierde, werd hij gevoelsmatig deelgenoot van die historische gebeurtenis. Sindsdien vraagt hij zich af: is het mogelijk het verleden na te voelen?

4 & 5 mei

De intocht van de Canadese bevrijders in Amsterdam in 1945. FOTO NEDERLANDS FOTOMUSEUM

De geschiedenis navoelen, kan dat?

De intocht van de Canadese bevrijders in 1995 te Amsterdam, ter gelegenheid van vijftig jaar bevrijding. FOTO ANP

Op 5 mei stond ik op de Berlagebrug, en ik was niet de enige. Honderden Amsterdammers hadden zich opgesteld op de smalle stoepen. Sommigen hadden vlaggetjes in hun handen. De stemming was vrolijk, we wachtten op iets. Er klonk geronk en daar kwamen ze. Donkergroene jeeps, pantservoertuigen, motoren en vrachtwagens met Canadese soldaten. Ze reden de brug op. Ze zwaaiden naar ons, wij zwaaiden terug. Boven ons klonk het diepe gedreun van drie Lancaster bommenwerpers. We juichten en wapperden met onze vlaggetjes. We waren bevrijd!

Toch was het niet 1945, maar 1995. Ter gelegenheid van vijftig jaar bevrijding werd de intocht van de Canadese bevrijders nog eens overgedaan. Met authentieke uniforms, jeeps, motoren en vliegtuigen. Ik was er heen gegaan omdat het me een interessant schouwspel had geleken, al die oude legervoertuigen. Maar er gebeurde iets waar ik niet op was voorbereid: ik werd opgenomen in de menigte en was opeens een van die mensen die hier vijftig jaar geleden hadden gestaan. Ik voelde hun blijdschap, hoe hun harten overstroomden van dankbaarheid. Ik was er heen gegaan als toeschouwer, maar voor ik het wist was nam ik deel aan een historische gebeurtenis.

Misschien kwam het doordat mijn moeder en mijn grootouders zo vaak over de oorlog hadden verteld. Over de hongerwinter, over hun angst, over het geluid van marcherende Duitsers. Ze konden wel mooi zingen, zei mijn moeder. En natuurlijk over de bevrijding, een woord dat een magische klank had gekregen. Toen de Canadezen kwamen, en kauwgum en sigaretten uitdeelden. Mijn moeder had dagenlang gedanst.

Op de Berlagebrug kon ik haar opgetogenheid voelen. Dat kwam door haar verhalen, maar vooral door die geslaagde opvoering, die illusie die zo geloofwaardig was dat iedereen zich er graag aan overgaf: de soldaten die weer even bevrijders werden, de mensen die weer even bevrijd werden.

Toen ik naar huis fietste, bedacht ik dat deze gebeurtenis me iets van de geschiedenis had geleerd dat je op geen enkele andere manier kunt verwerven: hoe iets gevoeld moet hebben. Hoe je een historische gebeurtenis tot je door kunt laten dringen, alsof je er zelf bij bent geweest.

Een vloedgolf van herinneringen

Daar heb je wel iets voor nodig. Zoals een historische plaats. Dat is de Berlagebrug bij uitstek. Dit was de brug waarover de bevrijders de stad in waren gereden en die er in 1995 vrijwel net zo uitzag als in 1945. Verder: een historische datum. Dat de werkelijke intocht op 8 mei had plaatsgevonden, deed aan de feestvreugde niets af. Dan: attributen: authentieke legervoertuigen, dreunende bommenwerpers, historische uniformen. En vooral: deelnemers. Wij waren er, in groten getale. We stonden dicht bij elkaar en we wisten dat er iets bijzonders stond te gebeuren. En er waren Canadezen. Zij waren onmisbaar, ook al omdat wij zo aan een essentieel onderdeel van de feestvreugde uiting konden geven: dankbaarheid. Die werd door de Canadezen gretig in ontvangst genomen. Ik denk dat zij hetzelfde voelden als wij: dat ze even terug in de tijd waren.

Het merkwaardige was dat, getuige hun leeftijd, de meeste Amsterdammers die op de brug stonden de oorlog niet hadden meegemaakt. En het was ook duidelijk dat maar een deel van de binnenrijdende Canadezen dezelfden waren als die Amsterdam vijftig jaar geleden hadden bevrijd.

Dat bleek allemaal van secundair belang. We waren teruggesprongen in de tijd, en hadden daar ontroering, vreugde en dankbaarheid ervaren. Ik had over de intocht gelezen, ik had er verhalen over gehoord, en ik had me kunnen voorstellen dat de mensen toen blij waren geweest. Nu had ik er zelf iets van gevoeld.

Maar was dat echt, of leek het er alleen maar op? Was het kitsch, de ontroering die je bevangt aan het einde van een Hollywoodproductie en die je zo weer vergeten bent? Nee, het was iets anders en die ervaring is me altijd bijgebleven. Ik had het idee dat ik iets echts had meegemaakt. Dat ik geschiedenis had gevoeld.

Gebeurtenissen als die intocht staan bekend als re-enactments, het naspelen van historische gebeurtenissen. Dit is in sommige kringen een populair genre, waartoe vooral beroemde veldslagen behoren, compleet met historische uniformen, musketten, kanonnen en veel losse flodders. Het zijn manifestaties van wat tegenwoordig 'herinneringscultuur' heet; de manier waarop leden van de samenleving proberen contact te maken met de geschiedenis. Niet door een boek te lezen of een documentaire te bekijken, maar door iets te doen. Door iets authentieks te zien of te horen, door iets te herdenken en tegelijkertijd mee te maken. In de historische en menswetenschappen wordt wel gesproken van een *memory boom*, een vloedgolf van herinneringen.

Meer dan ooit is het verleden in het heden aanwezig. Je ziet het bij de bezoekers van oude en nieuwe musea, in de populariteit van genealogisch onderzoek, in het bezoek aan herdenkingsplaatsen overal ter wereld. Je ziet het in de aanhoudende stroom films die over de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust worden gemaakt. En ook in de zich steeds verder uitbreidende categorie 'erfgoed', en in het zoeken naar 'roots' en identiteit.

Niervormige salontafels

De twintigste eeuw was een eeuw met veel radicale en bloedige gebeurtenissen: twee wereldoorlogen, genocides, een economische crisis, wereldwijde dekolonisatie, de val van de Berlijnse Muur. Die grepen diep in op het leven van miljoenen mensen. Ze vonden de dood, verloren vrienden en familie en velen van hen kwamen op nieuwe plekken terecht. De verwerking van al die geschiedenissen is nog verre van voltooid, en dat blijkt bijvoorbeeld bij het bereiken van een bepaalde datum, bij herdenkingen, bij het onthullen van een monument of de verschijning van een boek. De memory boom bestaat vooral uit herinneringen aan smartelijke gebeurtenissen.

Ook de toekomst is een aanjager van de memory boom. We zijn nu getuige van snelle culturele, technische en wetenschappelijke veranderingen, zegt bijvoorbeeld de Duits-Amerikaanse literatuurwetenschapper Andreas Huyssen. En die hebben tot gevolg dat het deel van de toekomst dat we kunnen overzien aan het krimpen is. In die omstandigheden zijn mensen geneigd zich tot het verleden, tot herinneringen te wenden.

Dat doet zich ook op een heel alledaags niveau voor. Ik ben een regelmatig kijker van tv-programma *BinnensteBuiten*, waar in een vast onderdeel mensen je rondleiden door hun huis. Ik heb inmiddels tientallen huizen gezien die geheel ingericht waren in een tijdperk dat al lang tot het verleden behoort. Mensen die de fifties, de sixties of de seventies tot uitgangspunt hadden genomen, compleet met de niervormige salontafels uit de jaren vijftig en zestig, of de oranje beschuitbussen uit de jaren zeventig. Ik zag ook iemand die zijn huis had teruggebouwd naar de jaren twintig, met donkere gordijnen, zware tapijten en een somber radiotoestel. Is dat allemaal nostalgie en heimwee? Misschien, maar veel van de geportretteerde mensen hebben de twenties, de fifties of de sixties niet meegemaakt. Het is ook de sensatie te vertoeven in een tijd die er niet meer is. En als je binnen zit, de lichten gedempt en de ramen dicht, is er niets dat er op wijst dat het in werkelijkheid 2026 is.

De derde oorzaak voor de vloedgolf van herinneringen ligt volgens veel historici in de moderne media en de 'erfgoedindustrie'. In films, boeken, televisieprogramma's, musea en toerisme worden historische gebeurtenissen, opnieuw verbeeld. Om de identificatie te vergemakkelijken vaak aan de hand van de lotgevallen van één persoon, of één familie. En het kon niet uitblijven: inmiddels zijn er ook met AI gemaakte foto's van het leven in concentratiekampen. Een dansende vrouw in Sobibor, foto's van een broodmagere violist in Auschwitz, een vrouw in gestreepte kampkleren die piano speelt. Pure nep, gemaakt door gewetenloze types die flink geld verdienen met de vele clicks die deze beelden op sociale media opleveren.

Je zou de herinneringscultuur kunnen zien als een zoektocht naar historische ervaringen. Mensen willen contact met de geschiedenis, ze willen voelen hoe dat was, die oorlog, of die bevrijding, of dat leven in de jaren twintig.

Bevrijdingsroes

Is dat mogelijk? Ik kan me wel verbeelden dat ik iets van de bevrijdingsroes heb ervaren toen ik daar op de Berlagebrug stond, maar dat weet ik niet zeker. Hoe de mensen dat in 1945 hebben ervaren, weten zij alleen. Dat niet-weten is misschien wel het grootste probleem van de geschiedschrijving. Historici baseren zich op geschreven bronnen en beeldmateriaal. En op grond van dat materiaal proberen ze het verleden te reconstrueren. Maar of die weergave overeenkomstig het verleden is, dat weet je niet, want, zoals historicus Frank Ankersmit opmerkte, het verleden is niet meer beschikbaar om je vermoedens te toetsen.

Intussen doen die reconstructies wel hun werk. De gevoelens die me besprongen op de Berlagebrug waren het resultaat van de verhalen van mijn moeder, maar ook van alles wat ik erover had gelezen en had gezien op oude filmbeelden. De bevrijding was een gebeurtenis waaruit de blijdschap moeilijk te verdrijven was. Toch had ik ook de mistroostige oorlogsromans van Willem Frederik Hermans gelezen. *De donkere kamer van Damokles* en *De tranen der acacia's*. In die laatste roman beschrijft Hermans de 'enige gedachte' die bij zijn hoofdpersoon ter gelegenheid van de bevrijding opkwam: 'O zo, dus toch'.

Maar die woorden hadden geen sporen in mijn herinnering achtergelaten. Die eigenlijk meer een herinnering aan eerdere herinneringen was, want tijdens de herdenkingen was het altijd feest. Fanfarekorpsen, spelletjes in het park, dansavonden. Het kon dus moeilijk anders, ik was in 1995 geheel klaargestoomd om de bevrijding zelf mee te maken in de bevrijdende zin van het woord.

Nederlands beroemdste historicus Johan Huizinga (1872-1945) heeft op verschillende plaatsen iets beschreven dat met mijn gevoelens op de brug wel iets te maken heeft: de historische sensatie. Het was een gevoel dat hem kon bevangen als hij naar iets keek of luisterde uit een voorbije periode. Dat kon een regel uit een oorkonde of een kroniek zijn, een prent of een schilderij, of 'een paar klanken uit een oud lied'. Huizinga spreekt over 'het beleven van waarheid', een 'contact met het verleden, dat begeleid wordt door een volstrekte overtuiging van echtheid, waarheid'. En hij spreekt van een 'bijna extatische gewaarwording van niet meer mij zelf te wezen, van over te vloeien in de wereld buiten mij'.

Ja, en daar moet ik passen. Al vond ik mijn ervaring behoorlijk sensationeel, ik had niet het gevoel dat ik niet meer mijzelf was. Toch begreep ik heel even waar Huizinga het over had: dat het verleden overal is, dat je de geschiedenis kunt aanraken en soms kunt voelen. Door de Amstel stroomt nu ander water dan toen, maar nog wel onder dezelfde Berlagebrug, waarover je nog steeds kunt lopen. Waar de bevrijding begon, nu 81 jaar geleden.

Huizinga spreekt over 'het beleven van waarheid'

Advertentie

UTRECHT
Regio Utrecht en omstreken

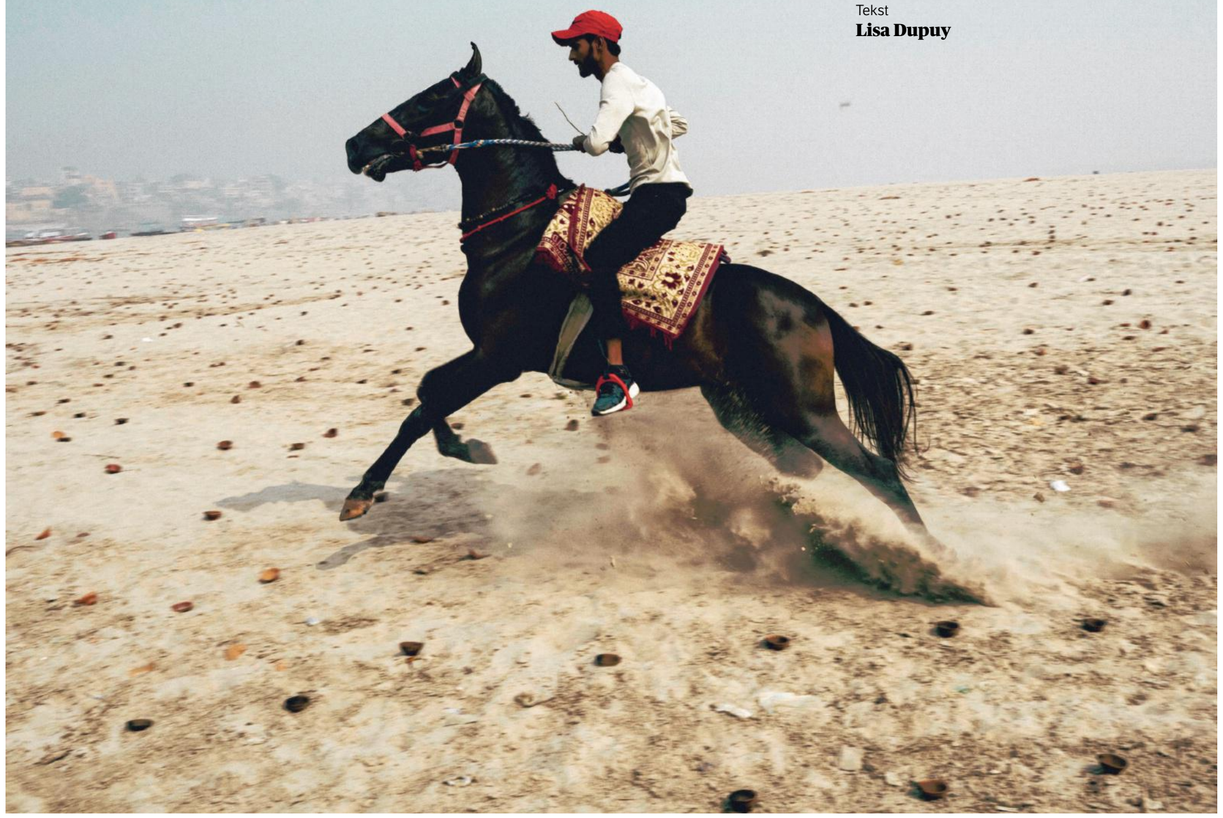
Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

DEN HAAG
Regio Den Haag en omstreken

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

Fotografie
Aaryan Sinha

Tekst
Lisa Dupuy

Ver weg van die eeuwige chaos

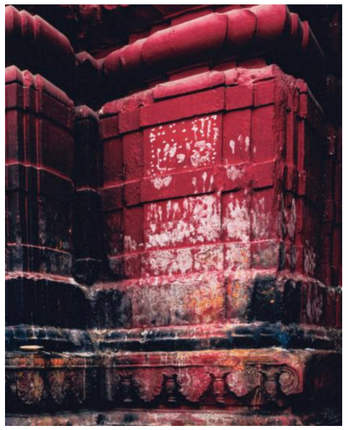
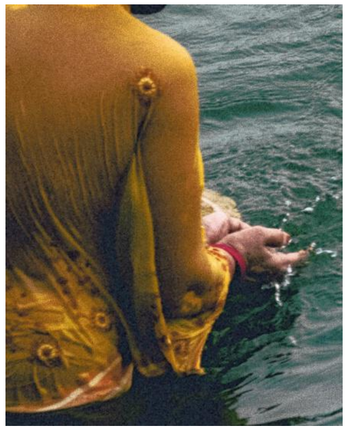
Hoe India in één beeld te vangen? De slangenbezweerder, slechts gehuld in een lendendoek en tulband en met zijn blaasinstrument – een *pungi* – is een vast karakter. Het gebruik van dit stereotype door internationale media roept tegenwoordig verontwaardiging op bij Indiërs, zij ageren online. In de koloniale periode was de exotische slangenbezweerder een onbetwist sujet. „Het is fascinerend hoe lang zo'n beeld blijft hangen", vertelt de Indiase fotograaf Aaryan Sinha (2001) aan de telefoon. In zijn project *Namaste or Whatever* onderzocht hij de herkomst van westerse clichés over India. En hij ontdekte ook hoe diep die 'blik' in hemzelf zit.

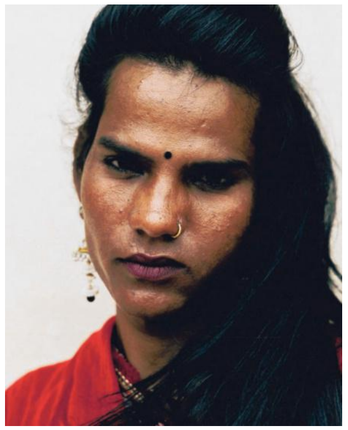
„Het begon voor mij met de realisering dat de term 'Indiase fotografie' doorgaans niet refereert aan de makers, maar aan de foto's die in India werden gemaakt door buitenstaanders." Deze fotografie was in eerste instantie, vanaf 1850, een manier voor het Britse ambtenarenapparaat om het landschap en de etnische gemeenschappen onder het koloniale bewind vast te leggen. Westerse bezoekers die het Indiase subcontinent kwamen 'verkennen', vonden het exotisch. Dat beeld werd voortgezet door moderne fotografen als de beroemde Amerikaan Steve McCurry: in zijn werk komt India steevast over als 'armoedig maar kleurrijk'. „Nergens zie je de gelaagdheid van de maatschappij", echoot Sinha de recente kritiek op die eenzijdige weergave. „Maar het gekke was wel: thuis in New Delhi hadden we ook McCurry-koffietafelboeken. Dus zelfs in India was dat westerse perspectief heel bepalend."

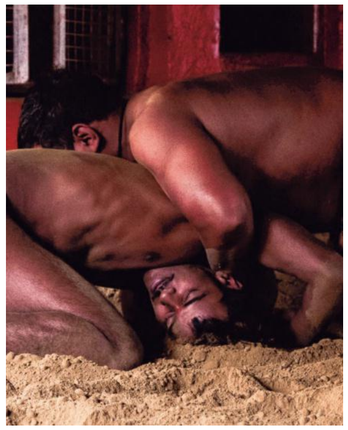
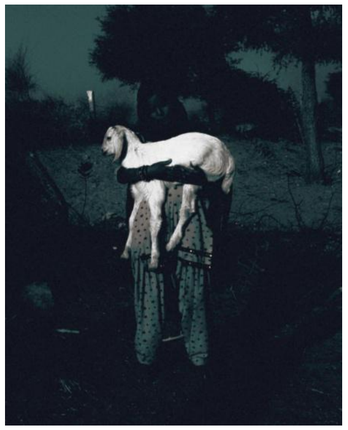
Pas toen hij tijdens zijn opleiding aan de KABK in Den Haag kritiek kreeg op zijn vroege werk, zag hij hoezeer hij de clichébeelden had geïnternaliseerd. Tegelijkertijd werd hij in Nederland zelf met stereotypen geconfronteerd. „De titel van dit fotoproject komt voort uit iets dat daadwerkelijk tegen me is gezegd. Namasté is een normale begroeting in India; in het Westen denkt men dat het een yoga-woord is en dat alle Indiërs daar geobsedeerd over zijn. Zonder verder iets over de cultuur te weten."

Inmiddels is Sinha terug in Delhi. Voor *Namaste or Whatever* reist hij het land door, en toont hij de toeschouwer een andere wereld dan de bekende overbevolking, de chaos en de drukte, hij toont verstilde momenten. De fotoserie laat zien hoe Indiërs omgaan met de sporen van het koloniaal bewind en toont de 'exotische' Indiase taferelen als onderdeel van het alledaagse. Bij de Taj Mahal fotografeerde Sinha niet het beroemdebouwwerk, maar juist de schoolmeisjes die amper acht slaan op het gigantische mausoleum. De stad Banares, ook wel bekend als Varanasi, is beroemd vanwege de crematies op de oevers van de Ganges, maar Sinha nam er een kijkje in een glasfabriek.

Op 23 april kreeg Sinha in New York voor zijn portfolio een prijs van het vermaarde fotografietijdschrift *Aperture* . „Ik moest eerst mijn eigen blik dekoloniseren. Nu kijk ik zo anders naar India, dat ik beeld blijf zien dat ik wil vastleggen."

Robert Vuijsje is schrijver.

Illustratie
Lisa de Rooij

ESSAY

Dit hoort mij helemaal niet te overkomen

Aan de rol van toegewijde dierbare aan het ziekenhuisbed raakte *Robert Vuijsje* noodgedwongen gewend. Zelf in dat bed liggen bleek toch een ander verhaal.

Mijn vrouw lag in een ziekenhuisbed en ik zat ernaast, zoals het hoorde. Het was aan het begin van dit jaar, een geplande operatie, niets ernstigs. Dat is makkelijk gezegd, niets ernstigs, als jij het niet bent die daar ligt. Lynn kwam bij van de narcose en vroeg of ik deze kamer kende. Ja, ik had de kamer al herkend.

Ze begon aan een emotioneel verhaal, wellicht geholpen door de narcose, over de laatste dag dat mijn moeder in leven was, in 2022. Dat gebeurde niet exact in deze kamer, maar wel op dezelfde verdieping van dit ziekenhuis, het interieur zag er identiek uit. Het bed stond ook rechts van de deur, naast het raam, tegenover de privé-badkamer.

Met korte pauzes praatte Lynn over het liedje dat ze die laatste dag had opgezet, van The Temptations, en hoe mijn moeder nauwelijks meer kon bewegen, maar nog wel met haar vingers meetikte op de muziek. In mijn eigen hoofd ging ik terug naar een van de keren dat ik met mijn moeder bij de longarts zat, weer een paar maanden daarvoor. De dokter die haar doorverwees naar het Antoni van Leeuwenhoek-ziekenhuis omdat ze daar 'meer kennis hadden'.

In dat ziekenhuis bevonden we ons nu ook. Waar mijn moeder toen werd verteld dat de kanker te ver was uitgezaaid, ze konden niets meer voor haar doen. Op dat moment bedacht ik: dit durfde die longarts in het andere hospitaal dus niet te vertellen.

Bij hem waren de gesprekken zo vrolijk en hoopvol, vol methodes die we nog konden proberen. Of hij legde weer uit dat bijna iedereen longkanker krijgt van het roken, alleen de variant van mijn moeder was voor niet-rokers. Op een dag vroeg ik, half serieus en lachend, maar ik wilde het toch wel weten, of deze vorm van kanker eigenlijk erfelijk was. Mijn moeder stompte in mijn buik – was *dit* wat ik zo nodig moest vragen, of ik het zelf later ook kon krijgen?

Ik kan niet tellen hoe vaak ik de laatste jaren in ziekenhuizen heb gezeten. Naast Lynn, die borstkanker kreeg en daarvan kon worden genezen. En daarna aan de zijde van mijn moeder, met wie het minder fortuinlijk afliep.

Deze laatste keer, afgelopen februari, mocht mijn vrouw op de dag van de operatie al naar huis. Terwijl we op de kamer haar spullen bij elkaar zochten hoorde de verpleegster dat Lynn en ik praatten over hoe mooi we elkaar hadden afgelost: ik was net hersteld van mijn eigen operatie, dus nu kon ik haar thuis verzorgen in plaats van omgekeerd.

De verpleegster vroeg of mijn operatie ook hier was gedaan, oftewel in het kankerziekenhuis.

„Nee", zei ik. „Gelukkig niet."

Handje vasthouden, vragen stellen

Dit is de rolverdeling. Iemand anders is de patiënt en ik zit ernaast. Of het nou mijn vrouw is, mijn moeder of een van de kinderen, *zij* horen in dat ziekenhuisbed te liggen en mijn functie is die van de zogenaamd stabiele verzorger. De procedure is altijd hetzelfde. Handje vasthouden, vragen stellen, betrokken zijn of in ieder geval de indruk wekken dat je toegewijd bent.

Het komt dichtbij, maar blijft toch op afstand. Als de potentiële gevolgen van de kanker worden besproken is het niet *mijn* leven dat binnenkort eventueel ten einde komt. Ik kan de goede zoon/vader/echtgenoot spelen en urenlang naast een ziekenhuisbed zitten, maar *ik* ben het niet die daar alleen achterblijft nadat het bezoek is vertrokken. Uiteindelijk sta ik op, loop het gebouw uit en ben weer terug in mijn eigen leventje, waar ik de controle heb en gewoon thuis in mijn vertrouwde bed slaap.

En toen ging het niet meer zoals het hoorde. Eerst kreeg ik pijn aan mijn knie. Na twee jaar onderzoeken en foto's bleek het niet mijn knie te zijn, maar een heup die moest worden vervangen. Wie kreeg er om mij heen nou een versleten heup? De chirurg zei er nog bij dat het een operatie was die meestal werd uitgevoerd op bejaarden, de gemiddelde leeftijd lag op tachtig.

Mijn ervaring als secondant werd vooral opgedaan in het AvL. Het kankerziekenhuis is een schone, relatief luxueuze omgeving waar alle bezoekers elkaar toeknikken met gepaste compassie: ik voel wat jij doormaakt, we zitten in dezelfde positie.

Nu werd ik ineens in een rolstoel vooruit geduwd door het BovenIJ-ziekenhuis in Amsterdam-Noord. Daar was het, hoe zeg je dat netjes, volkser? Mijn eerste nacht ooit in een ziekenhuis bracht ik door met twee kamergenoten. Een oudere man van wie me niet duidelijk werd of hij Nederlands sprak. Uit zijn lichaamstaal en de geluiden die hij maakte kon ik alleen afleiden dat hij meer dood dan levend leek.

De andere kamergenoot was spraakzamer. Hij vertelde over het huisje op de volkstuin dat fungeerde als woning, in een ruig deel van Amsterdam-Noord, nadat zijn ex-echtgenote hem de deur uit had gezet. Op een avond was hij in dronkenschap zo hard gevallen dat zijn been een gecompliceerde breuk opliep en nu lag hij hier al een week.

Hoe is het om jezelf terug te vinden in een ziekenhuisbed? Het is niet alsof er een keuze bestond, zonder deze operatie kon ik nooit meer normaal bewegen. Maar het voelde, wat is het juiste woord, hulpeloos? Onmachtig? In een ziekenhuis liggen, dat is voor al die andere mensen, mij hoort zoiets niet te overkomen.

De uitbundige verpleegster die om zes uur 's ochtends de kamer binnenkwam sprak iedereen aan met *schat* of *lieverd* bij het informeren naar de lichaamsfuncties – of ik het nu was of de onbestemde figuur die op sterven lag, of de levensgenieter uit het tuinhuisje, we werden allemaal gereduceerd tot hetzelfde. Mannen die verzorging nodig hadden.

Over het beeld

NRC vroeg een groep studenten van kunstacademie St. Joost in Breda om een illustratie te maken bij dit essay. Lisa de Rooij, derdejaarsstudent Illustrated & Animated Storytelling, maakte het winnende beeld.

Het enige dat telde: hoe kom ik zo snel mogelijk van deze kamer af?

Hoe comfortabel of geprivilegieerd je leven buiten het ziekenhuis was, in de kamer waar we nu samen lagen speelde het geen rol. De verpleegster wist niet wie wij waren of wat we verder deden in het leven. Door hier te zijn begreep ik ook hoe onbelangrijk dat was. Het enige dat telde: hoe kom ik zo snel mogelijk van deze kamer af? Na een nacht in het ziekenhuis mocht ik thuis verder herstellen. Het duurde een maand tot ik weer normaal kon lopen.

'Mijn moeder had ook ALS'

Als ik mensen hoorde klagen over pijntjes was mijn eerste gedachte altijd: niet zo overdrijven, we zoeken allemaal affectie en aandacht, dat hoef je niet te manipuleren door deze vorm van aanstellerij. Ik was toch ook zonder gejammer hersteld en nu liep ik weer rond met mijn nieuwe heup?

En toen begon de pijn in mijn benen, een half jaar na de heupoperatie. De laatste keer dat ik me buiten mijn huis kon bewegen fietste ik naar een werkafspraak. Normaal een ritje van twintig minuten, nu deed ik er drie kwartier over. De mevrouw met wie ik had afgesproken zag hoe moeizaam ik bewoog. 'Ik ken het,' zei ze. 'Mijn moeder had ook ALS.'

Jarenlang lag ik 's nachts in bed naast een vrouw die zich afvroeg of de kanker zou terugkomen. Misschien verspreidde het zich nu alweer door haar lichaam zonder dat we het wisten en zou het al te laat zijn als het werd ontdekt. In de eerste jaren, toen ze de kanker kreeg en onze jongste zoon net op de basisschool zat, was haar grote angst: wat als ik dit niet overleef, herinnert hij zich dan later wie ik ben?

Als je ernaast ligt is het makkelijk om te zeggen: natuurlijk komt dit goed, de doktoren hebben die kanker onder controle, maak je geen zorgen.

Zelf had ik nooit een verband gelegd tussen de plotselinge pijn in mijn benen en ALS. Maar als iemand die letters tegen je zegt gaat het toch in je hoofd zitten. Je eigen wrede verstikkingsdood doordat uiteindelijk de spieren waarmee je ademhaalt niet meer werken – dat is wat lastiger te relativeren dan de kankercellen in het lichaam van iemand anders.

Zomaar wat flarden van gedachten tijdens een door morfine gedefinieerde nacht in het ziekenhuis na de tweede operatie binnen acht maanden. Wordt dit mijn nieuwe leven? Hoe kan het dat mijn gezin na het bezoekuur lekker opstaat om naar huis te gaan en dat *ik* hier in mijn eentje achterblijf zonder te kunnen opstaan uit bed, wat is dat voor rare omkering? Waarom lig ik met twee wildvreemde vrouwen op een kamer, van wie er een naast me de hele nacht ligt te krijsen dat ze doodgaat en de andere tegen haar schreeuwt dat ze de pijngrens van een mug heeft? En waarom blijft de deur naar de gang de hele nacht open, waar komen die andere stemmen met doodskreten vandaan, wie zijn die anonieme schimmen? En nog een omkering: mijn hele leven heb ik iedereen verteld dat ze hun kwaaltjes niet zo moeten dramatiseren en nu ik zelf iets heb, lig ik meteen te ijlen over hoe zielig ik ben, maar toch: voel ik mijn benen nog wel, is die operatie gelukt en – ik werd wakker om te plassen, alleen kon ik niet opstaan.

Explosie van zelfmedelijden

Terug in de tijd. Naar twee weken voor mijn laatste operatie. Bericht van mijn uitgever. Voor wanneer kunnen we je nieuwe roman inplannen? Dat moet maanden van tevoren worden vastgesteld. Als je in deze tijd nog jaren van je leven wil investeren in het schrijven van een roman moet het echt uit jezelf komen. Je moet de overtuiging hebben dat de wereld niet kan voortbestaan zonder dit verhaal en dat er mensen bestaan die de pagina's van dit boek zullen verkiezen boven het scherm van hun telefoon. In je eigen hoofd wordt het van levensbelang dat dit boek er komt.

Voor de operatie kun je niet lopen en lig je thuis in bed te wachten op de verlossing. In de weken na de operatie, als je denkt eindelijk tijd en rust te hebben, kom je door de pijn en de verdoving van de pijnstillers nergens aan toe. Wat voor vragen stel je tijdens deze explosie van zelfmedelijden? Wanneer kan ik verder met mijn leven, hoe lang gaat dit duren? Waarom overkomt mij dit nu voor de tweede keer in een jaar, al die verloren tijd? Kan ik dat boek ooit nog afmaken? En ben ik op tijd hersteld voor die geplande operatie van mijn vrouw?

Ik was op tijd klaar om naast haar bed te zitten. In de ziekenhuiskamer die zo leek op waar mijn moeder lag. Aan het einde, toen ze nog kon praten, had mijn moeder het steeds over de *learning experience* die het leven volgens haar was.

Wat had het me gebracht, het ondergaan van deze twee operaties, behalve dat ik opnieuw normaal kon lopen en daarna even niet, maar uiteindelijk toch weer wel? Verloren tijd, zorgen over werk, de gedachte dat jouw leventje meer waarde zou hebben dan dat van een dronken man met een verbrijzeld been die in een tuinhuisje woont, alles waarvan je dacht dat het zo belangrijk was – het betekent allemaal niets als je niet gezond bent. Je hebt geen andere keuze dan de situatie te accepteren. O ja en ik had geleerd dat je pas echt begrijpt hoe een ziekenhuisbed voelt als je daar zelf in ligt. Het was een beetje kinderlijk om zo zelfzuchtig te zijn. Beschamend ook wel.

Advertentie

3 werknemers, 3 inspirerende verhalen

Het menselijke geheim achter het flesje

Mensen maken het verschil, ook in de Nederlandse Coca-Cola fabriek in Dongen, Noord-Brabant. Al tientallen jaren werken gepassioneerde collega's daar dagelijks aan de productie van frisdranken die voornamelijk bestemd zijn voor de Nederlandse markt. Wat maakt hun baan en werkplek zo boeiend? Tekst: Stefan Popa, fotografie: Janita Sassen

Marc Vos, Jacqueline Theuns-Mertens en Murat Ozkan op de werkvloer in de Dongense fabriek.

'Mijn werk voelt als een betaalde hobby'

Als kleine jongen staarde hij vanuit de auto naar de fabriek in Dongen. „Wat gebeurt dáár, papa?" Zijn vader vertelde hem dat daar mensen dag en nacht werkten aan frisdranken. Marc was meteen gefascineerd.

Jaren later liep hij er zelf als stagiair. Hoewel Marc het er naar zijn zin had, voelde hij ook een zekere onrust. Hij was achttien jaar, het was 2008, midden in de kredietcrisis. „Ik dacht: het wordt lastig om ergens werk te krijgen." Toen werd hij gebeld door Coca-Cola. Wilde hij blijven, maar nu als medewerker? Marc: „Die kans krijg je maar één keer."

Betaalde hobby

Vijftien jaar later is hij senior maintenance manager. Zijn verantwoordelijkheid: zorgen dat de productielijnen blijven draaien. Want die mogen niet stilvallen. 85 procent van alle Coca-Cola-dranken die in Nederland worden verkocht, komt namelijk uit Dongen. „De pauzeknop zit er bij ons niet op. Prima! Mijn werk voelt als een betaalde hobby. Zolang je goed voor het bedrijf zorgt, zorgt het bedrijf ook goed voor jou. Inzet wordt gezien en beloond. Anders houd je het ook niet vol."

Blijven innoveren

De fabriek staat nooit stil en verandert voortdurend. Zo was Dongen een van de eerste fabrieken binnen het hele Coca-Cola-netwerk die volledig elektrificeerde. Geen gas meer voor de processen en alles werkt op groene stroom, deels van het nabijgelegen zonnepark. „Het is goed om te blijven innoveren. Dat we dat doen, vind ik belangrijk." Duurzaamheid stopt voor Marc niet bij energie. Hij werkte mee aan een programma waarbij mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt een plek krijgen op de werkvloer. „We zien die collega's opbloeien doordat ze een doel hebben. Daar krijg ik energie van. Ik vind het tof dat het bedrijf hierin investeert."

Terug naar toen

Marc woont nog altijd in dezelfde Dongense wijk als waar hij opgroeide. Vanuit zijn dakraam ziet hij de suikersilo's. Pasgeleden werd hij vader. Als zijn dochter straks oud genoeg is, weet hij al wat er gaat gebeuren. „Dan vraagt ze mij: 'Wat gebeurt dáár, papa?'" Hij lacht. „Dan kan ik haar nog veel meer vertellen… Het is al helemaal beklonken. De toekomst staat vast, haha."

Marc Vos (35) is senior maintenance manager. Hij begon als stagiair bij Coca-Cola en werkt er sinds 2008. ijn favoriete drankje? Zonder twijfel: „Fuze Tea!"

'Hier blijf ik midden in het leven staan'

Dat Jacqueline uiteindelijk bij Coca-Cola belandde als senior management assistant, voelt achteraf bijna als een beschikking van het lot. Als kind in groep acht mocht ze met school op excursie naar de fabriek in haar geboortedorp Dongen.

Destijds heette die nog Frisdranken Industrie Nederland. „Wij liepen hier toen rond – nu kan dat echt niet meer – en kregen allemaal een flesje Coca-Cola. En mochten we gewoon uit dat flesje drinken! Nou, thuis ging de inhoud altijd netjes in een glas."

Langst werkende

Ze had geproefd van de vrijheid. „Ik kan me dat moment als de dag van gisteren herinneren." Na de middelbare school had ze geen zin in een vervolgopleiding. „Een vriendin van me had gereageerd op een vacature bij Coca-Cola, maar ze werd tegelijkertijd ook aangenomen bij een ander bedrijf. Toen heeft ze mij naar voren geschoven. En moet je nu eens kijken: op dit moment ben ik de langst werkende hier… en dat zal ook nog even zo blijven."

Bezoek met een glimlach

Als rechterhand van de fabrieksleiding is geen dag hetzelfde. Bezoeken van klanten, politici, toezichthouders; Jacqueline regelt het allemaal. „Het schiet van links naar rechts. En dat is ontzettend leuk. Als iedereen na een bezoek met een glimlach wegrijdt en een goede indruk van Coca-Cola heeft gekregen, geeft mij dat veel plezier."

Vrolijk langs de glaslijn

Toen Jacqueline bij het bedrijf begon, had de fabriek nog niet eens computers. „Ik ging thuiswerken op mijn eigen tekstverwerker, moet je nagaan hè?" Sindsdien is er in Dongen veel veranderd op het gebied van veiligheid, technologie, verpakkingen, energie- en watergebruik. „Vroeger liep ik gewoon vrolijk langs de glaslijn zonder alle bescherming. Dat kun je je nu echt niet meer voorstellen."

Thuisvoelen

In al die jaren heeft Jacqueline de fabriek zien veranderen, verbeteren. En voorlopig blijft ze de leiding ondersteunen. „Ik voel me nog jong." Dat blijkt, want ze drinkt nog altijd graag uit het flesje. „Dat drinkt toch het lekkerst", zegt ze met die glimlach van toen. „Als je hier veertig uur per week bent en dat al zo lang, voel je je thuis. Hier blijf ik midden in het leven staan."

Jacqueline Theuns-Mertens (65) is senior management assistant en werkt bij Coca-Cola in Nederland sinds 1978. Haar favoriete drankje? „Coca-Cola Zero Sugar. En ja, het liefst uit het flesje!"

'Pas als mijn collega's met plezier rondlopen, is mijn dag goed'

Murat Ozkan begon aan de lopende band. Letterlijk. Als uitzendkracht op lijn zes was zijn taak simpel: flessen van andere merken van de band halen. „Na een paar weken dacht ik: dit wil ik niet altijd blijven doen. Wat voor werk is hier nog meer te doen?"

Sindsdien heeft Murat vrijwel elke hoek van de frisdrankfabriek in Dongen gezien. Hij maakte wekenlang materialen schoon met de hogedrukspuit. „Mooi werk, maar toen zag ik een vacature bij logistiek. Nog mooier! Daarna ging ik naar het voorraadbeheer, werd ik SAP-analist, teamleider, transportmanager…"

Zelf willen

Nu, twintig jaar later, is hij verantwoordelijk voor twee magazijnen en een team van meer dan honderd directe en indirecte medewerkers. „Als je iets wilt, bereik je dat ook. En zeker bij Coca-Cola, want eigenlijk zijn we een heel platte organisatie. Maar je moet het allereerst zelf willen." Dat Murat zoveel functies heeft doorlopen, helpt hem dagelijks. De heftruckchauffeurs waarmee hij samenwerkt, kent hij nog van vroeger. „Dat zijn mijn jongens. De afstand is veel korter. Daardoor lossen we problemen veel sneller op." Hij vergelijkt Coca-Cola graag met een puzzel, want elke dag verlaten miljoenen flessen frisdrank de fabriek. En die moeten allemaal goed terechtkomen. „Samen lukt het ons elke dag opnieuw."

Rijden op frituurvet

Bij die puzzel hoort ook verduurzaming. De vrachten naar klanten rijden inmiddels op HV100, een biobrandstof. „Zeg maar gewoon een soort frituurvet. Tussen jou en mij: daar investeert Coca-Cola flink in. Maar we doen het voor een betere planeet, en voor onze klanten."
Daarnaast werkt het bedrijf met langere vrachtwagens waardoor er minder ritten nodig zijn, en twee jaar geleden werden zelfrijdende voertuigen geïntroduceerd die pallets automatisch van de productielijn naar de opslag brengen. En het bedrijf blijft kijken naar elektrische oplossingen."

Beste leverancier

Maakt dit alles Murat trots? Hij schudt zijn hoofd. Zijn afdeling scoort jaarlijks boven het bedrijfsgemiddelde qua tevredenheid. „Pas als mijn collega's met plezier rondlopen, is mijn dag goed. Al onze projecten slagen alleen als iedereen tevreden is. Misschien zijn we daarom zes keer op rij uitgeroepen tot beste leverancier door onze klanten."

Murat Ozkan-straat

Medewerkers die vijftig jaar in dienst zijn, krijgen een straat in de fabriek naar zich vernoemd. Murat wil hier nooit weg, dus waar moet zijn bordje straks komen? Hij denkt even na. „Het maakt me niets uit. Elke gang is goed. Als iedereen maar ziet: Murat Ozkan heeft hier ook zo lang gewerkt. Met plezier."

Murat Ozkan (43) is senior manager distribution en werkt sinds 2006 bij Coca-Cola. Over zijn favoriete drankje is hij kort: „Coca-Cola Zero Sugar."

Het geheime recept van Coca-Cola in Nederland

Coca-Cola is al sinds 1928 onderdeel van Nederland. Met onze fabriek in Dongen en ruim achthonderd collega's zijn we zeer lokaal aanwezig. Die lokale verankering gaat hand in hand met een sterke focus op duurzaamheid: van energie- en watergebruik tot verpakkingen en transport. We werken stap voor stap aan het verduurzamen van onze keten, met oog voor de omgeving waarin we actief zijn.

Meer weten over Coca-Cola in Nederland? Scan de QR-code!

Coca-Cola in Nederland

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

REPORTAGE

In Franse restaurantkeukens komt fysiek en verbaal geweld veel voor. „Er bestaat een straffeloosheid in deze sector die pretendeert het toonbeeld te zijn van l'excellence française."

Door
Floor Bouma

Fotografie
Valentina Camu

Jonge Parijse chef-koks vinden geweldscultuur in de keuken níét normaal

In de keuken van restaurant Datil in Le Marais in Parijs.

Op het eerste gezicht lijken de twee restaurants in de hippe, Parijse buurt Le Marais weinig op elkaar. Maslow Temple oogt als een eclectische Amerikaanse *diner*: rode leren banken, overal spiegels, stalen drinkbekers, personeel met petjes en wijde broeken. De stijl van het met een Michelinster bekroonde Datil houdt het midden tussen Japans en Scandinavisch, met lichthouten stoelen, witte tafelkleden en kaarsrecht gevouwen servetten.

Toch hebben de restaurants veel gemeen: beide hebben een klimaatvriendelijke kaart (lees: streekproducten en weinig vlees). En beide spannen zich in om fysiek en verbaal geweld in hun keukens tegen te gaan. „In het eerste restaurant waar ik werkte als sous-chef raakte een collega zogenaamd per ongeluk mijn borst aan", vertelt chef-kok en eigenaar van Datil Manon Fleury (35) een paar uur voor openingstijd aan tafel in haar restaurant - in de brandschone keuken wordt al druk gesneden, gemengd en gekneed. „En ik heb zo vaak pesterijen gezien: beledigingen, een chef die puree in iemands gezicht duwde, mensen die werden geslagen met theedoeken."

Ook Mehdi Favri (34), de met sieraden behangen chef-kok en eigenaar van Maslow Temple en drie andere Parijse restaurants, maakte vroeg in zijn carrière wangedrag mee. „Tijdens mijn eerste baan zag ik een chef-kok perziken naar het hoofd van zijn sous-chef gooien omdat ze niet vers genoeg waren", vertelt Favri rond lunchtijd op het terras van zijn drukke restaurant. „En ik hoorde bizarre verhalen: mensen die zonder bescherming de oven moesten schoonmaken met zuur of een restaurant waar ze de wc op slot deden - werknemers droegen luiers." Het geweld was voor beiden een belangrijke reden eigen baas te willen worden.

De ervaringen van Fleury en Favri staan niet op zichzelf, zegt onafhankelijk onderzoeksjournalist Nora Bouazzouni, die vorig jaar het boek *Violences en Cuisine, une omerta à la française*('Geweld in de keuken, een omerta op z'n Frans') uitbracht waarvoor ze honderden (oud-)medewerkers van Franse restaurants interviewde. „Fysiek en verbaal geweld is in Franse keukens een systemisch probleem", zegt ze via een videoverbinding. „Het komt voor in alle regio's en in restaurants van alle soorten en maten."

Chef-kok en eigenaar Manon Fleury van restaurant Datil in Le Marais in Parijs.

FOTO MAKI MANOLIKIAN

Chef-kok en eigenaar Mehdi Favri van het Parijse restaurant Maslow Temple.

En niet alleen in Frankrijk, zo bleek half maart toen de Deense topchef René Redzepi van het wereldberoemde Kopenhaagse restaurant Noma opstapte, nadat was uitgekomen dat hij zich jarenlang ernstig had misdragen. Redzepi zou koks en stagiairs hebben geduwd, geslagen, uitgescholden en anderszins vernederd.

Iets wat je moet doorstaan

Volgens Bouazzouni speelt de verticale, bijna militaire bedrijfsstructuur in Franse keukens een rol. „De chef-kok wordt *chef* genoemd, het team *la brigade*. De chef-kok staat aan het hoofd en de regel is dat je geen 'nee' mag zeggen tegen hem - veruit de meesten zijn mannen." Hij is bovendien degene die bepaalt of werknemers hogerop komen. „Meestal zijn er beperkte plekken, dus moeten werknemers vechten om te laten zien dat ze de beste zijn en uithoudingsvermogen hebben." Vaak hebben chef-koks zelf ook geweld meegemaakt en dragen zij het idee uit dat het iets is wat je moet doorstaan om op te klimmen.

De restaurantkeuken is sowieso een zeer stressvolle werkomgeving; zeker in steden als Parijs zijn keukens vaak klein en bloedheet, soms raamloos of zelfs onder de grond, en vooral op populaire tijdstippen is de werkdruk torenhoog . „Dit leidt ertoe dat keukenmedewerkers - die vaak jong beginnen en soms in een precaire situatie zitten, zoals migranten - niet de kans krijgen naar het toilet te gaan, te eten of te pauzeren." In haar boek citeert Bouazzouni werknemers van sterrenrestaurants die geen personeelsmaaltijd kregen, of het moesten doen met een cordon-bleu uit de vriezer.

Ook werkte 100 procent van de mensen die Bouazzouni sprak overuren die niet (of zwart) betaald werden - werkweken van tachtig uur zijn geen uitzondering. „Mensen die in chique restaurants dineren, vinden 27 euro veel voor een hoofdgerecht. Maar ze beseffen niet dat dat gerecht wordt gemaakt door mensen die teruggerekend 5 euro per uur verdienen."

Wat voor bekende restaurants bovendien meespeelt, is dat chef-koks als sterren worden behandeld. „Ze komen op tv, worden gesponsord, creëren hun eigen merken. Hierdoor hebben ze een haast onaantastbare status gekregen", zegt Bouazzouni. Ook nu nog verschijnen chefs op tv van wie in het restaurantwereldje bekend is dat ze zich schuldig maken aan fysiek en verbaal geweld. „Er bestaat een bepaalde straffeloosheid in deze sector die pretendeert het toonbeeld te zijn van *l'excellence française*."

Frankrijk exporteerde de geweldscultuur volgens Bouazzouni naar andere landen. „Frankrijk vond het concept 'restaurant' in de achttiende eeuw uit en codificeerde de keuken - overal ter wereld worden Franse termen als *brunoise* en pocheren gebruikt." En het aandeel buitenlandse studenten van prestigieuze Franse keukenscholen is nog steeds groot. „Zij leren niet alleen hoe wortels *à la julienne* te snijden, maar ook de ontmenselijkende werkcultuur. En met die bagage gaan ze weer naar het buitenland."

Dat zag je ook bij het inmiddels gesloten Noma, dat ook de gevreesde brigadestructuur gebruikte. In andere gevallen liepen in Frankrijk opgeleide mensen in het buitenland juist tegen de lamp, zegt Bouazzouni. „Meerdere keukenmedewerkers vertelden dat ze in het buitenland te horen kregen: je techniek is perfect, maar je houding onacceptabel." In de Verenigde Staten kwam het meermaals tot #MeToo-achtige rechtszaken. In Frankrijk gebeurde dit nog nauwelijks, of werden conflicten afgedaan met onderlinge afspraken en een geheimhoudingsovereenkomst.

Manon Fleury leerde in de VS dat het anders kan. „Toen ik in 2015 in New York werkte [in het restaurant van de bejubelde kok Dan Barber], maakte ik voor het eerst vergaderingen mee. Alle medewerkers kwamen samen om het menu te bespreken." Ook zag Fleury dat Barber managers in de keuken heeft, in plaats van enkel een almachtige chef-kok.

'De chef-kok staat aan het hoofd en de regel is dat je tegen hem geen „nee" mag zeggen'

Fleury besloot beide zaken ook in te voeren toen ze Datil in 2023 opende. „We hebben wekelijkse vergaderingen. En als iemand iets fout doet, doen we achteraf een één-op-één briefing om erachter te komen wat er speelt en wat we kunnen doen om te helpen." Ook moeten nieuwe werknemers een manifest ondertekenen waarin ze beloven bepaalde gedragsregels te respecteren.

Ook in de keukens van Favri wordt vergaderd. Daarbij wil Favri dat ieders stem even zwaar telt. „Ik had eens een afwasser die zag hoe ik met de hand een ei pelde. Hij liet zien hoe hij dat in drie snelle bewegingen doet met een theelepeltje. In plaats van boos te worden, heb ik gezegd dat het een geweldig idee was en daarna tegen iedereen gezegd het voortaan op zijn manier te doen." Favri laat medewerkers ook cursussen in thema's als „geweldloos communiceren" volgen. Om scheve blikken te voorkomen krijgen alle medewerkers een niet-onderhandelbaar salaris.

Beide chef-koks wilden aanvankelijk breken met het brigademodel, maar experimenten met een meer horizontale structuur werkten niet. „Bij de opening van Datil hadden we drie chefs met een gelijke positie", vertelt Fleury. „Maar dat leidde ertoe dat niemand beslissingen nam." De horizontale structuur die Favri invoerde bij de oprichting van Maslow leidde tot „gedoe rond ego's en macht", waarna ook hij voor een klassiekere verticale bedrijfsstructuur koos.

Wel ondervonden beiden dat het helpt veel vrouwen in de keuken te hebben - geen sinecure in een sector waarin mannen in de meerderheid zijn. Als *NRC* Datil bezoekt staan er vijf vrouwen en twee mannen in de keuken, die in opperste concentratie flinterdunne plakjes kiwi snijden en deeg uitrollen. „Het is geen bewuste keuze: ik kies simpelweg de beste mensen", zegt Fleury. „Maar we hebben altijd een team met veel vrouwen gehad en ik denk dat dat voorkomt dat er een toxische, typisch mannelijke werkcultuur ontstaat waarin harde grappen en seksisme worden geaccepteerd."

Op alle vlakken diversiteit

Favri wil op alle vlakken diversiteit in zijn keukens: hij werkt met veel vrouwen, onder zijn 170 medewerkers zijn zeker zes transgender personen en mensen van alle mogelijke afkomsten. „Ervaren collega's waarschuwden dat bepaalde culturen niet samen zouden gaan. Dat heb ik genegeerd. In het begin leidde dat weleens tot problemen, maar daarin konden wij een educatieve rol te spelen: dan legden we uit dat wij inclusief zijn en iedereen respecteren. Wie daar niet akkoord mee ging, kon vertrekken. De rest is nu dikke maten."

Afgelopen jaren ontstonden ook andere initiatieven om geweld in de Franse keukens aan te pakken, zoals Instagram-account Je dis non chef („ik zeg nee, chef") dat getuigenissen van wangedrag deelt en stichting Bondir.e die voorlichting geeft op koksopleidingen en een luisterlijn creëerde voor slachtoffers. „We worden steeds vaker gevraagd, wat toont dat opleidingen beseffen dat geweld een probleem is", zegt voorzitter en patissier Vittoria Nardone (30) per mail. Ook zijn er oproepen tot een parlementair onderzoek naar geweld in keukens, zoals ook gedaan is in de filmwereld.

Nog veel te winnen

Maar er is nog veel te winnen. Nardone vertelt dat het nog steeds geregeld voorkomt dat docenten of leerlingen voorbeelden van geweld bagatelliseren tijdens hun voorlichtingsdagen. „Studenten vinden het moeilijk te vatten dat slaan met vaatdoeken geen goede grap is." En hoewel Fleury en Favri nooit fysiek geweld meemaakten in hun keukens, gaat het ook in hun restaurants niet altijd goed. Ondanks hun inspanningen maakten beiden mee dat een medewerker een collega seksueel betastte - in beide gevallen moest de dader uiteindelijk vertrekken.

Favri vertelt bovendien dat hij iemand moest ontslaan omdat die een gesluierde collega 'Batman' had genoemd. „En in een van mijn restaurants gebruiken we gasfornuizen, soms branden mensen zich daaraan en daarbij wordt wel eens gescholden." Fleury vertelt dat ze zelf een paar keer is uitgevallen. „Ik ben niet perfect en onder druk is dat wel eens gebeurd. Wij hebben afgesproken dat we na zo'n incident terugkomen bij de persoon en onze excuses aanbieden". Ook betaalt ze pas sinds kort overuren uit. „Eerder lukte dat financieel simpelweg niet. Er is enorm veel werk te doen, vooral omdat we met verse producten werken.."

Onderzoeksjournalist Bouazzouni denkt dat een aantal structurele veranderingen doorgevoerd moeten worden om het probleem aan te pakken. Ze stelt dat journalisten kritischer moeten zijn tegen bekende chef-koks en bepleit het schrappen van een aantal uitzonderingen voor de restaurantsector uit de arbeidswet (zo is het maximaal aantal werkuren hoger dan in andere sectoren). Ook vindt ze dat op scholen meer aandacht moet komen voor het thema. En net als Bondir.e steunt ze het voorstel voor een parlementaire enquête.

De geweldscultuur aanpakken is niet alleen beter voor werknemers, het kan ook helpen het restaurantwezen aantrekkelijker te maken, benadrukt Nardone van Bondir.e. „Er staan in Frankrijk 200.000 vacatures open. Werknemers hebben de keuze om te vertrekken als een werkomgeving hen niet bevalt, omdat ze weten dat ze snel een andere baan kunnen vinden."

Mehdi Favri is ervan overtuigd dat het ook beter is voor de gasten. Want wie wil nou in een gespannen sfeer uit eten? „Voor ons is de klantervaring heel belangrijk. Als je een restaurant binnenkomt en de werknemers glimlachen niet, dan voel je dat als bezoeker meteen."

COLUMN

Booster

SARAH SLUIMER

We hadden een bruiloft op de Grote Markt, vlakbij de kermis. We waren even van de borrel weggelopen, omdat Willem, met een vriendin die we nog niet zo lang kennen, in de booster ging. De booster is een kermisattractie met twee ellenlange armen waaraan stoeltjes hangen die je ondersteboven, achterstevoren, tot boven de kerktoren en weer omlaag zwaaien, rond en rond en rond.

Ieder jaar stonden we tot nu toe met ons gezin griezelend naar het martelwerktuig te staren. Willem blufte dan steeds: „Zal ik er gewoon in gaan”, waarop de kinderen en ik hem smeekten de dood niet uit te dagen, blijf hier papa, we hebben je nodig.

Nu was hij toch gegaan, terwijl de kinderen thuis bij de oppas waren, en ik, een beetje teut, met twee andere vriendinnen, op hakken en met een glas wijn beneden stond te kijken hoe hij rondgesmeten werd. Ik voerde een half gespeelde show van bezorgdheid op, veel gedrentel, grapjes, Gucci-zonnebril op.

Daar kwamen ze weer voorbijzeilen, één wolk blond haar en gegier.

Willem en ik zijn na tien jaar uit de kleine kinderwoestijn komen kruipen - hand in hand, maar stoffig en dorstig - en komen erachter dat de wereld die we voor de baby’s verlieten er nog steeds is. Voor ons strekt zich opeens een oase uit, waarin mooie mensen wijn drinken, elkaar op ieder feest treffen, hee schat, wat leuk, daar ben je weer, en roddelen, roddelen, roddelen. En daar staan wij dan tussen, het zand uit onze schoenen geklopt, in een nieuw pak en met een nieuw lijf, onwennig, speurend naar de branie van vroeger, die inmiddels begraven is onder een zwaar sediment van nederig stemmend ouderschap, maar

> ‘Jullie zijn echt de enigen!’ roepen ze en kijken naar ons alsof we in brand staan

evengoed verbaasd over hoe alles hetzelfde blijkt te zijn. De wijn, de lange omhelzingen, de klimmers, pleasers, lieverds, ratten, talenten en naïevelingen. Ze hebben andere namen, maar dezelfde gezichten.

Wat wel veranderd is: wij zijn opgeschoven naar een volgende generatie. De drie kinderen en dat taaie huwelijk blijken een uitzondering. „Jullie zijn echt de enigen!” roepen ze en kijken naar ons alsof we in brand staan. De zin om aan nageslacht te beginnen is buitengewoon klein bij de *bright young things*.

De belofte van die lange tafel vol lachende kinderen en kleinkinderen, in scherp contrast met de kinderloze bejaarde zonder bezoek, houdt niet langer stand als motivatie om jezelf voort te planten. Vrienden zijn alles, want je kan ze net zo goed als de leden van een gezin aaien, bevrijen, verkoelen als ze ijlen en vasthouden als ze wankelen.

Het is jaloersmakend om die zelfgekozen families te zien bloeien, zo verbonden, maar vrij van al die repetitieve zorg en verplichtingen. Tegelijkertijd is het verstrengeld slapen met een kind met precies de kromme grote teen die je zelf hebt, na een avondlang op je sociale qui vive zijn, een onovertroffen genot.

En zo is er een nieuwe tijd van schipperen aangebroken, van nieuwe vrienden en vrijheidsdrang, van échte gesprekken met bijna-puberende kinderen, van interne crisis, van zekerheid én van de kleinste zoveel als kan tegen je aan drukken, omdat ze het laatste restje woestijn is.

De booster draaide haar laatste rondje. Willem en de vriendin kwamen eruit, rode wangen, maar supercool. Het was een prima ritje geweest.

Die middag bleef Willem maar tegen me zeggen: „Dat had je niet gedacht hè? Dat ik zou durven.”

Eigenlijk de perfecte zin voor waar we zijn. ■

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is de auteur van boeken, essays en toneelstukken.

Advertentie

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/ligstoel

AUTOTEST

Hyundai komt met een nieuw merk naar Nederland: Genesis. De G80 heeft sfeer en het comfort is fantastisch, schrijft *Bas van Putten*. Maar voor hier is hij te duur, te ongewoon.

Te ongewoon voor Nederland

Ieuk, een voor Nederland nieuw merk dat niet uit China komt. Het Koreaanse Genesis, in de VS en Duitsland al te koop, moet voor Hyundai het topmerk worden dat Lexus met design, luxe en eersteklas service voor Toyota werd.

Daarmee neem je een risico. Zelfs Duitse prestigemerken verliezen overal massaal terrein nu Europese kwaliteitsmerken jongere Chinezen niks meer doen, en ook hier is kwaliteit geen automatische garantie voor succes. Het onverbeterlijke Lexus bleef in Europa tobben en het is de vraag hoe Genesis die weerstand overwint.

In het nieuwsgieriger Amerika, waar Lexus wel aansloeg, hadden ze altijd schik in nieuwe smaken. Hier denken ze, als ze de marketeers van Genesis de slogan *Luxury High Performance* horen uitspreken: wat nou bijna 500 pk, dat heeft mijn Tesla ook. Verder heeft Genesis de handicap dat gewone Hyundai’s al zo goed zijn. Bij mij rammelt ook niks en de dealer staat ook altijd voor me klaar, zal de Hyundai Kona-rijder zeggen, en daar heeft hij gelijk in. Dealers ziet hij sowieso zelden, EV’s mankeert nooit iets.

Luxury High Performance dus. Alsof de NS met leren fauteuils en houten lambriseringen een klasse boven de eerste klas creëert. Wat nou premium, zal de kniesoor zeggen, het is toch dezelfde trein? Anderzijds: met nuchterheid kom je nergens in de luxebranche. Karakter is ook illusie. Je moet willen geloven dat je iets bijzonders rijdt. Hoe vaker Alfa Romeo’s langs de weg stonden, des te loyaler de Alfisti bleven. De overgave aan een voorstelling van geluk is verslavend. Luxe is magisch denken, net als het geloof dat mensen even kwijt zijn en stiekem óók weer terug willen. Daarom zijn ze zo jaloers of kwaad op wie het wel heeft.

Bentley-achtig

Genesis brengt meteen drie elektrische modellen op de markt: de GV60 en GV70, allebei suvs, plus een topklasse sedan, de G80. Alle drie zijn ze herkenbaar aan de dubbele liggende streep in koplampen en achterlichten, de ruitvormige grillepatronen en het Bentley-achtig gevleugelde merklogo op de motorkap. Binnen draait het om de in de luxebranche vertrouwde mooie-materialenshow met leer in exhibitionistische kleuren, exotisch decoratiemateriaal en kristallen elementen.

De G80 is een juweel van een auto. Hij heeft sfeer, een zeldzaamheid in deze dagen. Het is een soort Koreaanse herinterpretatie van een klassieke Jaguar-sedan, laag en gestrekt. Het comfort is fantastisch, de stilte opmerkelijk, het blauw leren interieur van een nostalgische schoonheid, het ontwerp discreet, het dashboard ondanks dat brede flatscreen bovenop zo compact en bescheiden dat het rechtstreeks uit de jaren tachtig lijkt te komen. Met een stroomverbruik tot 17,5 kWh op 100 kilometer is dat gekke apparaat nog zuinig ook. Maar als hij in Nederland drie kopers vindt is het veel, vrees ik. Te duur, te ongewoon.

De importeur zet terecht zijn kaarten op de GV60, vanaf een halve ton een suv in de klasse van de populaire Kia EV6 of Tesla Model Y. Voor de prestaties hoef je de concurrenten niet te laten staan. De vermogens van de 60-modellen blijven met 224 en 490 pk binnen de courante marges. Maar de tegenstrevers hebben op de middentunnel geen kristallen bol die na het starten omdraait om zijn achterkant te tonen, de draaiknop voor de rijrichting. Kinderen worden hier blij van, tovenarij. De rest van de luxe heeft je Kona ook, maar die heeft geen Nappa Leather Pack met gestikt leer of een geluidssysteem van Bang & Olufsen.

Het interieur is een genot voor het oog, prachtig gemaakt en origineel ontworpen. Het bolletje bovenop de handgreep van de deur aan de bestuurderskant blijkt een draai-druksysteem voor de spiegelverstelling te zijn, verrassend en toch praktisch. Voor dat raffinement wil een enkeling misschien de zakken legen en hij krijgt er, mits liefhebber, iets voor terug. ■

Het merklabel doet aan het logo van het Britse Bentley denken.

Het flatscreen met de digitale meters komt rechtstreeks uit gewone Hyundais.

De handgreep doet aan een douchekop denken. In de kop gaat de bediening voor de spiegels schuil, verrassend maar praktisch.

De aerodynamisch gevormde 21 inch-wielen werken niet comfortverhogend, maar bevorderen wel het gevoel van contact met de weg.

FOTO’S MERLIJN DOOMERNIK

Genesis GV60

Motor elektromotor (2)
Vermogen 490 pk
Koppel 700 Nm
Aandrijving voor en achter
Transmissie automaat
Topsnelheid 235 km/u
Acceleratie 0-100 4 seconden
Verbruik gemiddeld 19 kW/ 100 km (fabrieksopgave)
CO_2-uitstoot 0 g/km
Energielabel A
Basisprijs 49.990 euro
Prijs testauto 81.200 euro

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTIJDS WONEN

LEOLUX STOFFENACTIE:
nu alle Leolux stoffen voor de voordeligste prijs
Bv. Flint 3 zits in stof Loft van €4535 voor €3495

ARCO VISION SELECTED JAN VAN BEEK SELECTIE:
van €3497 voor €2898
Direct leverbaar!

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium van €4155 voor €3295
Direct leverbaar

ARTIFORT PIERRE PAULIN ACTIE
Nu 10% korting op al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice van €1986 voor €1787
Blauw, rood en oranje direct leverbaar!

PIURE NEX PUR BOX
Exclusief voor Jan van Beek
Op poten van €3130 voor €2299
op doppen van €2770 voor €1999
Wit, 240 cm direct leverbaar op=op in prijs verlaagd!

MONTIS AXEL STOFFENACTIE
Korting op 4 geselecteerde stoffen.
Bv. Montis Axel 3,5 zits in stof Rondo van €4216 voor €3794

GELDERLAND HERSTOFFEERACTIE:
Nu 15% korting op herstofferen!

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

JANNEKE KOOKT KLASSIEKERS

Janneke Vreugdenhil verslindt Thaise viskoekjes, als het zo uitkomt ook als ontbijt. De lekkerste tod man pla maakt ze van verse vis.

Torenhoge dooreetfactor

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Je gaat met z'n tweetjes wat eten bij de Thai en bestelt viskoekjes vooraf.

Die komen steevast in drievoud, en aangezien dat lastig delen is, bestel je twee porties. Drie van die goudbruin gefrituurde, een tikje springerige schijfjes per persoon. Maar weet je wat? Da's ook nog veel te weinig. Drie porties dan? Vier? Stel dat je onbeperkt viskoekjes zou kunnen eten, hoeveel kun je er dan op?

Veel, zou ik zeggen. Op reis in Thailand eet ik met gemak een stuk of twaalf à vijftien van die vriendjes weg. En als het zo uitkomt, doe ik dat gerust als ontbijt - Aziatische ontbijtjes zijn de beste ontbijtjes ter wereld, ik bedoel, noedelsoep en gebakken rijst zijn toch objectief een veel betere start van de dag dan cornflakes?

Toegegeven, tod man pla (of tod mun pla) zijn in Thailand meestal een stuk kleiner, een centimeter of drie in doorsnede versus vijf à zes centimeter in Nederland. Maar ongeacht het formaat hebben ze wat je noemt een torenhoge dooreetfactor.

Dat is ook de ervaring van de lezer die deze klassieker aanvroeg. Ze at zich er drie keer in de rondte aan tijdens een vakantie en wil graag weten hoe je ze zelf kunt maken. Daar gaan we het over hebben, maar eerst iets over de oorsprong ervan.

Zoals de beste uitvindingen in de keuken zijn Thaise viskoekjes geboren uit zuinigheid. Het was simpelweg een slimme manier - naast het in de zon drogen van vis, wat in Thailand ook veel gebeurde en nog steeds gebeurt - om een overvloedige visvangst maximaal te benutten. Door het visvlees fijn te stampen en te vermengen met specerijen als chilipepers en laoswortel, ingrediënten die bekendstonden om hun antibacteriële werking, kon het langer worden geconserveerd.

Dat in vijzels fijnstampen van het visvlees, en ook wel het herhaaldelijk tegen een houten plank smijten ervan, is tevens verantwoordelijk voor de wat rubberige, terugverende textuur die zo kenmerkend is voor tod man pla en die in het Thais 'hon' wordt genoemd. Naar verluidt evolueerden de koekjes tijdens het Ayutthaya-tijdperk van huiselijke maaltijd tot commerciële snack. In deze periode, die duurde van de veertiende tot en met de achttiende eeuw, bloeiden niet alleen de kunst en cultuur, maar ook de handel in het koninkrijk Siam op.

Viskoekjes groeiden uit tot populair *street food*. De zoete chilisaus die er tegenwoordig min of meer standaard bij wordt geserveerd, stamt uit de twintigste eeuw.

Goed, hoe maak je die verslavende visschijfjes nu precies? Ik vrees dat het antwoord een tikje ontluisterend is. Dat vond ik althans wel toen ik erachter kwam dat de basis die veel Thai gebruiken een bakje kant-en-klare vispasta is. Jaren geleden woonde ik eens een workshop Thais koken bij. Die was wat je noemt nogal informeel en kwam neer op een stelletje witte wijn hijsende en giebelende moeders van school die door Nok, ook een moeder van school, werden ingewijd in de keuken van haar vaderland. Maar ondanks de uitgelaten, niet al te serieuze sfeer heb ik er best wat van opgestoken, onder andere dat van die vispasta.

Zulke vispasta's zijn diepgevroren te koop bij Aziatische supermarkten en bevatten meestal een anonieme witvis, (zet-)meel, wat kruiderij en een zwikje smaakversterkers en conserveringsmiddelen. En het moet gezegd, je maakt er de meest authentieke viskoekjes mee, dat wil zeggen: echt rubberig, ofwel hon. Maar ik vind mijn van verse vis gemaakte viskoekjes stiekem toch echt lekkerder, dus die gaan we maken.

Ook een klassieker aanvragen: mail uw verzoek naar janneke@nrc.nl

■

Thaise viskoekjes met zoete chilisaus en komkommer

Van oudsher worden voor viskoekjes vaak zogeheten slangenkopvissen (pla chon) of clownmesvissen (plag rai) gebruikt, zoetwatervissen met stevig wit vlees. Maar tenzij u in de gelegenheid bent uw hengel uit te werpen in de Chao Phraya is het wat lastig hieraan te komen. Zelf gebruik ik willekeurig welke witvissoort ik voorhanden heb – ik maak ze vaak wanneer ik te veel vis heb gekocht en dus een restje heb liggen – of welke in de aanbieding is bij de visboer.

Gewoon omdat het kan en leuk is om eens te doen, maken we de chilisaus ook zelf. Dat geeft iedereen meteen de gelegenheid om hem iets minder zoet te maken dan hij gewoonlijk is. Verder serveer ik er graag, zoals je het in Thailand op straat ook vaak krijgt, kleine kwartjes komkommer bij. Daar meng ik dan een klein deel van de saus door en een greepje gehakte pinda's, zodat het een soort frisse relish wordt.

Ingrediënten
Voor de chilisaus: *50 ml rijstazijn; 20-30 g kristalsuiker; ¾ tl chilivlokken; 2 tl knoflook, fijngesneden; 2 tl gember, fijngesneden; 2 tl Japanse sojasaus; 1 tl aardappelzetmeel.*

Voor de viskoekjes: *500 g witvisfilet, grof gesneden; 1 el Thaise rode currypasta; 2-3 el Thaise vissaus; 2 tl kristalsuiker; rasp van 1-2 (onbespoten, schoongeboende) limoenen; 1 ei; 8-10 sperziebonen of 1-2 slierten kousenband, in kleine stukjes; plantaardige olie om te frituren.*

Verder nodig: *1/3 komkommer, ongeschild, in kleine kwartjes; 2 el pinda's, middelfijn gehakt.*

Bereiding
De chilisaus

Doe de rijstazijn, 50 ml water, 20 g suiker, de chilivlokken, knoflook, gember en sojasaus in een steelpan en breng aan de kook. Draai het vuur laag en laat zachtjes 2 minuten koken. Proef en voeg desgewenst iets meer suiker toe.

Roer in een kommetje het aardappelzetmeel los met 1 el water en schenk in de pan. Laat al roerend nog 30-60 seconden koken, tot een gebonden saus ontstaat. Laat de saus afkoelen. Hij kan in een schoon potje in de koelkast minimaal een week worden bewaard.

De viskoekjes

Pureer de visfilet met de currypasta, 2 el vissaus, de suiker, de rasp van 1 limoen en het ei in de keukenmachine tot een pasta. Schep er met een spatel de stukjes sperzieboon of kousenband door. Maak een testviskoekje van het mengsel en bak dit in een koekenpan in een drup olie gaar. Proef en voeg zo nodig iets meer vissaus en limoenrasp toe aan de vispasta.

Verhit de olie in een wok of frituurpan tot 175 graden Celsius. Pak met natte handen plukjes van het vismengsel en kneed er platte koekjes van met een dikte van ongeveer 1 cm en een diameter van ongeveer 5 cm. Frituur de viskoekjes, met een paar tegelijk, in 2-3 minuten gaar in de hete olie. Laat de viskoekjes uitlekken op keukenpapier.

Doe de stukjes komkommer in een kommetje, voeg wat zoete chilisaus en de pinda's toe en schep om. Serveer deze relish én nog een schaaltje chilisaus bij de viskoekjes.

VAN DE KAART

Ook voor het eten ga je naar *listening bar* Otomoto, schrijft *Joël Broekaert*. De kaart zit vol leuke vondsten, van mortadella met zuurkool tot vegan bagna cauda.

Otomoto Social in Eindhoven. FOTO MERLIN DALEMAN

Vrolijk experiment bij de Japanse luisterbar

Otomoto is het grootste autoverkoopplatform van Polen. Het is ook een garagebedrijf in het Groningse dorpje Ten Boer. Google verwijst verder naar het Japanse *otemoto*, voor eetstokjes, dat letterlijk 'bij de hand' of 'binnen handbereik' betekent. Het zou ook iets betekenen als: „in goed gezelschap verkeren", zegt chefkok Sebas Reneman van Otomoto Social in Eindhoven. Maar, haast hij zich erbij te zeggen: zijn Japanse vrienden zeggen dat het helemaal niets betekent.

Deert ook niet, de naam is niet gekozen voor de betekenis. Zijn compagnon zag het woord in graffiti op een Parijse muur staan en vond het gewoon lekker bekken, lezen we later in het *Eindhovens Dagblad*.

Otomoto Social is een *listening bar*: een horeca-etablissement dat is ingericht op de akoestiek, met piekfijne installaties en grote vinyl-collecties, dat gefrequenteerd wordt door audiofielen en zijn oorsprong vindt in Japan. Het eerste dat opvalt in het verder *punky* gestylede tentje zijn dan ook de werkelijk immense speakers die met fikse bouten aan de muur zijn bevestigd. Eerder op de avond wordt er op bescheiden volume muziek gedraaid, maar in het weekend na tienen komt de dj en staat het stampensvol, vertelt chef Reneman. Reneman lijkt zo'n beetje alles zelf te doen, van plaatjes opleggen tot uitserveren, van de wijn importeren tot, naar eigen zeggen, de plees poetsen, en staat onderwijl de gasten uitgebreid te woord: „Nu ga ik koken, anders krijgt niemand te eten."

Reneman hanteert een losse stijl: „Hoe staan die oesters op de kaart? O nee, vandaag zijn ze anders: met gebrande-prei-olie en een gefermenteerd druifje. Dat is een experiment." Wel, dat is dan geslaagd: de olie geeft een rokerig zweempje wanneer je de schelp aan de mond zet maar laat alle ruimte aan de volle oester, het schijfje druif geeft fruitige zurigheid bij wijze van mignonnette.

Wasa Lichtgewicht

Zo zitten er meer leuke vondsten in het menu. Toegegeven, het is misschien niet de beste kwaliteit mortadella die ik ooit at, maar de dikgesneden plakken zijn even opgewarmd zodat ze nét opkrullen aan de randen, samen met de dot fijne zuurkool is dat heel aangenaam. Of het echt een verbetering is ten opzichte van witte toast weet ik niet (of dus eigenlijk wel), maar het is wel heel grappig om ansjovis te serveren op een strookje Wasa Lichtgewicht. De zoute filets doen het sowieso heel goed met de beurre noisette (al had de boter wat kouder mogen zijn) en ingelegde peperkorrels. Ik wil maar zeggen: niet alles is helemaal af. Maar het is ook heel betaalbaar en pretentieloos. En het allerbelangrijkste, om met Marie Kondo te spreken: *it sparks joy*!

Neem de sardines. Gewoon een blikje sardines (goede kwaliteit, zonder graat) opengetrokken en bestrooid met een soort gremolata van verkruimelde chips en gehakte peterselie. Superleuk gevonden. En lekker: zout, smeulend pittig, crunchy. De black bean bagna cauda is gewoon losgeklopte Chinese zwartebonensaus met gember en bosui, maar wel warm en bijzonder bevredigend om op te lepelen met 'bootjes' rauwe witlof - heel geslaagd als vegan barsnack.

Twee plompe makreelfilets zijn een heel gulle portie, maar ook wel een flinke hap - die hadden ze even mogen trancheren. Ze zijn stevig van het pekelen, goed hard afgefikt met de brander, in een dressing van karnemelk, met komkommerolie en plakjes kumquat - het geheel had wat zouter en zuurder mogen zijn.

Vier geglaceerde wortels zijn zacht en snoepig (zonder dat het een peuterhapje wordt), dadelchutney maakt het nog zoeter, zoutig-stramme fetacrème biedt iets van tegenwicht - sticky-toffee-worteltaart *meets* Basque cheesecake. Vrolijk en comfortabel. Het tweede vega-gerecht is volwassener: een 'Buffalo roasted' bloemkool met nutella van hazelnoot - zo wordt-ie verkocht. Ik zou het meer een BBQ-saus op mosterdbasis noemen (het is in ieder geval niet de Amerikaanse plakkerige, pittigzure Buffalo-saus) met tahin-pasta van hazelnoot. Maar als zodanig vreselijk lekker vlezig en nootachtig, met een hoeveelheid nootmuskaat die doorgaans alleen oma's nog durven te serveren.

> Bijzonder luchtig blik-anananas-ijs met kokosmelk en rum is meer een bevroren cocktail dan een toetje

Ook zo sympathiek: er is altijd een daghap, het *family meal*: een degelijk bord eten voor 16 euro. Vandaag *pasta in brodo*: heerlijke veteogjes drijven op een diep-geconcentreerde zoute en umami runderbouillon vol beetgare elleboogjes, die in balans wordt gehouden door veel, grote stukken net-niet rauwe, fris-kruidige bleekselderij. Ik ben blij dat we het delen, maar het is een prachtig gestrekt been!

De enorme portie gloeiendhete Franse frietjes - bij de prima medium-rare gegrilde flat iron steak (gesplitste sukade) - wordt geserveerd in een plastic shawarma-mandje, met een bakje mooie dillemayo.

En je kunt er prima drinken - het is per slot van rekening vooral een bar - van een lekkere Orval trappist tot een straffe, licht smokey paloma (mezcal met grapefruit) en veel natuurwijn van kleine boertjes.

Bijzonder glad en luchtig blik-ananas-ijs met kokosmelk en rum is meer een bevroren cocktail dan een toetje - piña colada, maar niet eens zo ordinair zoet. De chocomousse daarentegen - gepresenteerd als „dat binnenste van de chocoladetruffel, waar je wel een hele bak van zou willen" - is vreselijk log en zwaar, meer een soort chocoladespecie. Dat experiment is dan mislukt. Ach, laat dat het enige zijn.

Otomoto is een heerlijk vreugdevol tentje.

■

Prijs: vanaf 100 euro (2 p.)
●●●●○

Mortadella

Mortadella is een grote Italiaanse worst van varkensvlees, met blokjes varkensvet en vaak stukjes pistachenoot erin. De naam is een afgeleide van 'mortar', Latijn voor vijzel, waarmee het vlees vroeger werd fijngewreven. Mortadella komt oorspronkelijk uit de Italiaanse stad Bologna. In de late Middeleeuwen en de Renaissance begonnen steden zich steeds meer te specialiseren. Zo stond Delft bekend om zijn aardewerk, Lyon om de zijde. Bologna (dat ook wel *la grassa*, de vette, genoemd werd) kwam bekend te staan om de mortadella. De Amerikaanse naam voor mortadella, *baloney*, is een verbastering van Bologna.

MIJN OUDERS

‘Net voor zijn huwelijk met Lies wist hij te ontsnappen’

“We zagen net de eerste Canadezen”, staat achter op deze foto van 5 mei 1945 geschreven. Mijn ouders kijken opgelucht en heel gelukkig. Het was voor hen een dubbele feestdag: precies twee jaar geleden waren ze getrouwd.

Bram en Lies leerden elkaar in 1939 kennen; hij studeerde in Delft en zij zat in de vijfde klas van het gymnasium in Hilversum. In de meidagen van 1940 maakte Bram als dienstplichtig soldaat het bombardement in Rotterdam mee. Hij schuilde in de in aanbouw zijnde Maastunnel. Even verderop in de Waalhaven sneuvelde op dat moment zijn oom Hans. Begin 1943 was Bram samen met een grote groep andere Delftse studenten door de Duitsers opgepakt en opgesloten in het ‘Oranjehotel’ in Scheveningen. Daarop volgde een verblijf van twee maanden in Kamp Vught. Net op tijd voor zijn huwelijk met Lies op 5 mei 1943 wist hij daar te ontsnappen. In de Hongerwinter had hij maandenlang pleuritis, een ontsteking van het long- of borstvlies.

Voor Lies was de oorlog ook niet makkelijk. Haar vader was consul in Japan en zij was al vanaf haar elfde bij twee ongetrouwde dames in Hilversum ondergebracht. Haar eindexamen was in mei 1940. Ze maakte zich tegelijkertijd hevige zorgen om Bram.

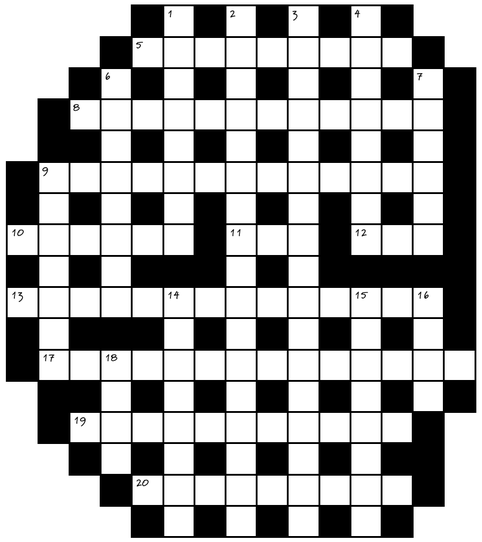
Lies begon een studie Engels in Amsterdam, maar brak die in 1941 al af. De sfeer was te dreigend. Joodse studiegenoten werden opgepakt of doken onder. Ze ging in een kinderziekenhuis werken. Haar ouders en een jonger zusje moesten na de aanval op Pearl Harbor Japan verlaten. Om veiligheidsredenen konden zij geen contact onderhouden. Ze wisten dus niet eens dat Bram en Lies in 1943 getrouwd waren.

Op deze foto zitten mijn ouders, allebei sterk vermagerd, in de tuin van het huis van mijn opa en oma in Naarden. De oorlog was voor hen een bijzonder stressvol begin van een verder heel gelukkig huwelijk van bijna zestig jaar.”

Foto en tekst:
Mienke Simon Thomas

Op de foto: Lies de Roos (1922-2002) en Bram Simon Thomas (1917-2003)

SCRYPTO

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal

5. Uitzendbase in het ziekenhuis (9)8. Lelijk water, echt ongelofelijk (4, 4, 4)
9. Schrijfmateriaal proberen te verkopen, dat is iets voor zielige mannen (13)
10. Hou op, niet doen, je krijgt geen straf (6)
11. (Palja)s (3)
12. en 13. Losse kaak, afgescheurd oor, in elk geval iets dat nadere beschouwing verdient (3, 9, 5)
13. Zie 12 horizontaal (9, 5)
17. Ze werken bij ProRail en staan om beurten in de rij (14)
19. Neigend naar zekerheid (11)
20. Ecologische verdienste voor mensen die van sterk houden (6, 3)

Verticaal

1. Hij doet irritant aanstaande maandag (8 of 4+4)
2. Oh nee toch, ernaast aan het snuiven (3, 2, 2, 4, 6)
3. Singletje waarmee je makkelijk kan keren (6, 11)
4. Dier waar een gefotografeerde op focust (8)
6. Slecht behandeld bakbeest (8)
7. Machines voor de doorstroom (6)
9. Wijde familie van de stoompijp (7)
14. Vruchtboomloot aan snoeren (8)
15. Mishandeling door de versierselen te ontnemen (8)
16. V(ijf in)een (4)
18. Goed om over na te denken (4)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Scryptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scrypto@nrc.nl

Oplossing scryptogram van 25 april:

Horizontaal:
2.schaar; 6.nachtmissen; 8.bleek; 9.modepop; 10.snijsel; 11.wapenrok; 12.werpen; 13.settings; 15.tweede vaderland; 16.grauw; 17.heiig; 18.sinister.
Verticaal:
1.naast de pot gepiest; 2.schakelonderwijs; 3.hamam; 4.Paleis op de Dam; 5.dempen; 7opvolgen; 8.binnenweg; 11.wasmachine; 14.inlegvel.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:
Kees Mühren, Volendam
P.G. Wijtsma, Leeuwarden
Jacob Rousseau, Utrecht

J. J. Steenhuis

nrc › puzzels
NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels
Speel ze allemaal op **nrc.nl/puzzels**

SUDOKU

	5					3		
				7				4
	6		3					5
								9
4				1				
					3		6	
			4					
		8						7

1072

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

4	1	2	3	7	5	9	8	6
7	8	3	1	9	6	2	4	5
6	5	9	2	4	8	7	3	1
2	6	4	7	3	1	5	9	8
1	7	5	9	8	2	4	6	3
9	3	8	6	5	4	1	2	7
8	9	7	4	1	3	6	5	2
3	2	1	5	6	9	8	7	4
5	4	6	8	2	7	3	1	9

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester**
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

DE LAATSTE BLADZIJDE

In deze rubriek elk weekeinde een portret van iemand die recent is overleden.

„Ik was intens gelukkig”, stond op Caroline’s rouwkaart. FOTO’S PRIVÉARCHIEF

1970

2023

Een overrompelende levenslust

Caroline Ligthart (1965-2026) wilde alles onderzoeken, maakte met iedereen verbinding en ontbeerde vooroordeel - maar haar humor was „behoorlijk gruwelijk”.

Caroline Ligthart was het liefst een groot schrijfster geworden. Haar talent had ze tenslotte al bewezen met haar debuutroman *Russisch water*, de verhalenbundel *Tweedehands bloemen*, het kinderboek *Waantje krijgt de knarser* en toneelteksten zoals *De Koerskmonologen*.

Je vraagt je af wat er gebeurd zou zijn als Caroline begin jaren negentig geen whiplash had overgehouden aan een verkeersongeluk en met schrijven was begonnen. Was ze dan gewoon producer gebleven bij de televisie, een vak dat ze rond 2010 als freelancer oppakte voor een serie met ontdekkingsreiziger en schrijver Redmond O’Hanlon? Of was ze toch meer op haar plaats in het basisonderwijs? Dat ze een klas aan kon, bleek toen ze rond 2020 ineens in een Zaanse achterstandswijk kinderen met een migratieachtergrond op een speelse wijze ging helpen om wat taalvaardiger te worden.

„Ze was iemand die alles wilde onderzoeken”, zegt haar elf jaar oudere nicht Joyce Flesseman-Ligthart. „In het verbinding maken met mensen was ze een ster. Zonder enig vooroordeel benaderde ze iedereen. Met veel humor, die overigens behoorlijk gruwelijk kon zijn.”

Paardenmeisje en paradijsvogel

Caroline Ligthart werd op 13 april 1965 geboren in Naarden, in een mooi wit landhuis dichtbij het Gooimeer. Ze was de jongste in het gezin van ingenieur Bernard Ligthart en zijn vrouw Eef Heubel. Als kind was ze een paardenmeisje, dat het liefst een rol in de Britse televisieserie *Black Beauty* had gespeeld. Haar twee oudere zussen en haar broer pestten haar daarmee. „Het was een echte Gooise familie, met hockey en wat je wel of niet hoort te doen”, zegt nicht Joyce. „Maar Caroline liep uit de pas. Ze was een paradijsvogel, zowel in het gezin als voor mij en mijn man, kleurrijk in haar kledingkeuze en in haar geest. Altijd zat ze vol wilde plannen, die ook werden uitgevoerd, al vond ze het vaak eng. Maar ze had nu eenmaal een overrompelende levenslust. Als opstandige puber kwam ze een keer met witte cowboylaarzen thuis, tot afschuw van haar ouders. Pas toen mijn man en ik riepen dat wij die laarzen geweldig vonden, gingen ook zij akkoord.”

Rond 2013 werd ze ziek. Eerst bleek haar hart niet goed te werken en onderging ze een openhartoperatie. Maar een jaar later kreeg ze ook borstkanker. Ineens voelde ze zich eenzaam, ook doordat meerdere liefdesrelaties waren mislukt. „Na haar genezing ging ze de Camino naar Santiago de Compostella lopen”, zegt Joyce. „Ik ben toen met haar gaan oefenen in Amsterdam en liep haar er gewoon uit, terwijl ik absoluut niet sportief ben. Ik vroeg me dan ook af hoe ze die tocht in hemelsnaam kon voltooien. Maar ze deed het. Daarna is ons contact alleen maar hechter geworden.”

Tijdens haar tocht over de Camino adviseerde een Amerikaanse medewandelaar haar om voor kinderen met kanker te gaan schrijven. In 2016 verscheen *Waantje krijgt de knarser*. Voor veel zieke kinderen was dat boek een troost, want ineens durfden ze over hun gevoelens te praten. De juf van Tijn, het jongetje van de nagellakactie, noemde het boek een geschenk uit de hemel, omdat het haar hielp om op een lichte manier over kanker te praten.

‘Shabby en chique’

In 2020 ontmoette Caroline via een relatiesite uitgever en journalist Paul Disco. „Op die site had ze een lief en leuk verhaal,” vertelt hij, „zo van ‘ik ben gelukkig, shabby en chique, ben het liefst op mijn woonboot en volkstuin en wil graag met iemand wandelen’. Dat laatste hebben we tijdens onze eerste afspraak gedaan. En het was meteen raak.”

Die eerste afspraak was op 11 november 2021. Een jaar en een dag later kreeg Caroline te horen dat ze weer borstkanker had, deze keer in een uitgezaaide en ongeneeslijke vorm. Al-

> Altijd zat ze vol wilde plannen, die ook werden uitgevoerd, al vond ze het vaak eng

leen een palliatieve behandeling zou haar leven nog kunnen rekken. „Vanaf dat moment zijn we samen gaan wonen en vrijwel permanent bij elkaar gebleven”, zegt Paul. „Alles wat iemand normaal gesproken in vijf jaar doet, deden wij nu in een jaar. We gingen vaker met vakantie, aten soms in een restaurant met een Michelin-ster. Ook gingen we een Spaanse taalcursus volgen in Cadiz. Ons leven werd door die reizen intenser dan ooit. De vijf jaar na 2021 voelen daardoor als vijfentwintig jaar.”

Ook al namen haar krachten in rap tempo af, Caroline lachte nog voluit als ze bij haar vrienden at en bleef zich om anderen bekommeren. „Je had nooit de indruk dat je met een dodelijk ziek iemand aan tafel zat”, vertelt vriendin Henriette Schenk. „Ze gedroeg zich absoluut niet als een patiënt en bleef vooral in jou geïnteresseerd.”

Dat ondervond ook Mirre Ligthart, de 22-jarige dochter van Caroline’s broer Matthijs. „Ze heeft een kistje voor me gemaakt met door haar geschreven brieven, die ik kan lezen als ik ga trouwen, een kind krijg, verdrietig ben, et cetera. In een van die brieven schrijft ze dat ik niet te lang moet blijven hangen in verdriet, niet te lang moet willen dat iets anders is gegaan dan het is gegaan, maar ook dat ik mijn verdriet altijd moet tonen en vooral moet genieten van de kleine dingen.”

Op 25 februari schreef Caroline haar laatste post op haar blog. Ze lag inmiddels op een hoog-laagbed voor het raam van haar woonboot aan de Kromme Waal in Amsterdam. Een dag later kwam watermusicus Reinier Sijpkens met zijn elektrische bootje langs. Afwisselend op zijn hoorn, bugel en orgeltje spelend, bracht hij haar een serenade. „Hier word ik nu vrolijk van”, schreef ze daarna nog op Facebook.

Op dinsdag 23 maart overleed Caroline. Een week later klonk op de Kromme Waal Händels *Watermusic* uit de instrumenten van Reinier Sijpkens. Terwijl op de brug haar vrienden met een blauwe of paarse bloem stonden en Sijpkens orgeltje het ‘In paradisum’ uit Fauré’s *Requiem* inzette, voer de rondvaartboot met Caroline en haar familie aan boord via de Amstel naar het crematorium van Zorgvlied. ‘Ik was intens gelukkig’, stond op de rouwkaart. En zo was het ook, zeker die laatste vijf jaar met Paul.

Michel Krielaars

EEN WERELD AAN WONEN BIJ VAN TIL

Sinds 1904 is Van Til Interieur een begrip in Alkmaar en omstreken. Het is uitgegroeid tot een compleet designcentrum met nationale bekendheid en een wereldwijde klantenkring.

Bij Van Til vindt u een unieke collectie van meer dan 150 toonaangevende merken. Van modern en exclusief design tot Italiaanse luxury, verlichting, comfortabel slapen en sfeervol woontextiel – overzichtelijk gepresenteerd op gespecialiseerde afdelingen.

LUXURY LIVING

Cassina Maralunga

Edra, Cassina, Poliform, Conde House, Riva 1920, Poltrona Frau, Linteloo, Knoll en B&B Italia.

Edra
Ella

B&B Italia
Husk

Poliform Code Room 3

Fritz Hansen
Egg Chair

Auping Noa

Kave Home
Granite

VAN TIL ONTWERPSTUDIO

In de speciale ontwerpstudio creëren onze interieuradviseurs maatwerk ontwerpen, van moodboard en kleuradvies tot een compleet plan, inclusief textiel- en verlichtingsadvies.

Tijdens een gratis intake vertalen we uw ideeën naar een passend interieur-voorstel. Maak een afspraak en laat u inspireren.

GRATIS INTAKE
Scan de QR of ga naar www.vantil.nl/advies.

PUUR MINIMALISME

o.a. &Tradition, HAY, Muuto, Kave Home, Carl Hansen & Søn, Fritz Hansen en Audo Copenhagen.

SLAAPKAMERS

o.a. Hästens, Auping, Pullman, Vispring, Vandyck, Sangiacomo en Poliform.

Poliform
Senzafine

DESIGN

o.a. Vitra, Gelderland, Artifort, Harvink, Montis, Design on Stock, Label, Muuto, Pode, EYYE, Pastoe en Ligne Roset.

Montis Vico

Artifort
F500

&Tradition
Flowerpot

Martinelli Luce
Elmetto

VERLICHTING

o.a. Artemide, Flos, Luceplan, FontanaArte, Tecnolumen, Martinelli Luce en Secto.

Leolux
Pallone

leolux

Een van de grootste en meest actuele Leolux-presentaties van Nederland!

LEOLUX SELECT STORE

Leolux Flint

Profiteer t/m 31 mei 2026 van de laagste prijsklasse op alle stoffen van Leolux en Pode.

TEXTIEL

o.a. Luxaflex, Jasno Shutters, Kvadrat en Eijffinger.

Samen met onze partner QIID biedt Van Til stijlvolle en praktische oplossingen voor woon- en werkruimtes. Alles onder één dak: van behang tot vloerkleden en raambekleding, van de beste internationale topmerken.

ROLF BENZ EXPERIENCE CENTER

Rolf Benz 322

Een toonaangevend Rolf Benz Experience Center met de hele actuele collectie, direct naast het designcentrum van Van Til.

· 15.000 m² woonbeleving op loopafstand van de historische binnenstad van Alkmaar · Riante eigen parkeerterreinen met honderden plaatsen · Meer dan 500 aanbiedings- en opruimingsartikelen op www.vantil.nl

OPENINGSTIJDEN
Maandag t/m woensdag: 9.30 - 17.30 uur
Donderdag en vrijdag: 9.30 - 21.00 uur
Zaterdag: 9.30 - 17.30 uur
Zondag: gesloten

ADRES
Noorderkade 1038
1823 CJ Alkmaar
Tel. (072) 511 27 60
www.vantil.nl / info@vantil.nl

van til interieur

ECONOMIE

FOTO MERLIN DALEMAN

& VERDER

10/11

Stekkerauto
Europese elektrische-autobouwers proberen in Beijng te leren van China

12/14

Heffingen
De handelsoorlog sluimerde al lang, zegt econoom Baldwin

20/21

Cariben
Meer voedselzekerheid in Caribisch Nederland – wie profiteert daarvan?

Bonen terug op het bord

Peulvruchten staan amper nog op het menu in Nederland. HAK en BOON stoppen ze in hippe pakken om ze weer op tafel te krijgen.

16/18

BRONCODE

Het jarige .nl-domein raakt minder in trek

Wie claimden veertig jaar geleden de eerste .nl-domeinen, en wat is er over van deze trots?

Marloes de Koning en vier andere economieredacteuren schrijven hier wekelijks over technologische ontwikkelingen.

Sommige weetjes hoor je als techverslaggever paraat te hebben, anders val je door de mand. Een daarvan is dat Piet Beertema (1943) van het Centrum Wiskunde en Informatica op het idee kwam om voor Nederland de .nl-domeinen te claimen. Hij deed een aanvraag voor het .nl-topleveldomein, zoals het deel achter de punt heet, en die werd (in de Verenigde Staten) op 25 april 1986 goedgekeurd.

Daarmee was Nederland het eerste land buiten de VS met een eigen landencode op internet. Op 1 mei registreerde Beertema vervolgens cwi.nl. De eerste tien jaar beheerde hij de domeinregistraties voor Nederland zelf. Daarna werd de Stichting Internet Domeinregistratie Nederland (SIDN) opgericht, die het van hem overnam.

Voor dit jubileum vroeg hostingbedrijf Hostnet bij SIDN een lijstje met de eerste honderd domeinen op. Die stammen dus uit de tijd dat er wel internet was (een netwerk waarmee computers vanaf de jaren zestig wereldwijd verbonden werden), maar nog geen wereldwijd web. Op zijn website http://godfatherof.nl legt Beertema het verschil uit door te vergelijken met wegen (het internet, de infrastructuur) en auto's die daar op rijden (de toepassingen, websites en applicaties).

Bij die stap van internet naar 'www' hoort een andere grote naam. Tim Berners-Lee wordt de (co-)uitvinder genoemd van de technologie en het protocol (de taal die computer gebruiken om met elkaar te communiceren) voor het wereldwijde web.

Berners-Lee bedacht het wereldwijde web omdat hij het gemakkelijk wilde maken voor de natuurkundigen waarmee hij werkte om documenten met collega's te delen. Via het web kon je met de ene computer bij de documenten van een andere.

Dat wetenschappers de vroege gebruikers en bewoners van internet waren, blijkt ook uit de eerste honderd geregistreerde .nl-domeinen. Daarvan bestaat maar liefst twee derde uit universiteiten, hogescholen en onderzoeksinstituten. Op cwi.nl volgden onder meer Hogeschool Eindhoven, het Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium en de Haagse Sociale Academie.

Klaar met de zelffelicitaties

Hoe gaat het nu? Ik vroeg SIDN op 22 april naar de láátste 100 domeinregistraties. Het duurde jaren voor de eerste 100 er waren. Tegenwoordig gaat het met tientallen per dag. Wat ze stuurden is dus een momentopname. Die zal ik niet overanalyseren.

Toch een paar observaties: op basis van de namen lijkt het me sterk dat dit ook onderzoeksinstellingen zijn. Ik doe een greep: crystalstudio.nl, juuls-landje.nl, coachinginmalaga.nl, aangifteai.nl, ontsnaptaandedood.nl en natuurlijk de onvermijdelijke: hiergratissex.nl.

Het aantal registraties van .nl-domeinen loopt sinds 2023 terug. 2022 was een topjaar, omdat iedereen tijdens corona probeerde online zaken te doen. Veel van die domeinnamen werden daarna opgezegd, vertelt een woordvoerder van SIDN. Maar er lijkt meer aan de hand dan een corona-dip. Onder jongeren (18-29 jaar) daalt de intentie om een domeinnaam te registreren sterk, peilde SIDN. Vlak na de coronaperiode kon 55 procent zich voorstellen een domeinnaam te gaan registreren. Afgelopen najaar was dat minder dan 20 procent. Zeker weten ze het nog niet, maar het vermoeden is dat dit komt door AI. Een zoekmachine komt tegenwoordig met een antwoord, zonder dat je daadwerkelijk bij een website terecht komt.

Het zal in andere landen niet anders zijn. En al helemaal niet als ze net als wij - kuch - in de kopgroep zitten. Toch voelde ik lichte teleurstelling dat minder mensen een .nl domein willen.

Mogelijk kwam het doordat ik die dag ook een podcast over zeekabels luisterde. Bij BNR werd iemand van de Dutch Subsea Cable Coalition geïnterviewd. Vroeger legden nationale telecombedrijven gezamenlijk kabelsystemen aan. Tegenwoordig zijn dat in de regel grote techbedrijven zoals Google en Microsoft, waar anderen dan weer stukjes van huren. Zo'n 70 procent van de kabels door de Noordzee is inmiddels van de grote techspelers, leerde ik daar.

> *Tijdens corona probeerde iedereen online zaken te doen*

Bovendien komen de kabelbedrijven die een trans-Atlantische verbinding willen tegenwoordig liever in Frankrijk en Portugal aan land. Daar is meer ruimte en minder gezeur. De kabels door de Noordzee zijn bovendien aan het verouderen. Als ik het vriendelijk formuleer, hebben we last van de wet van de remmende voorsprong. Leuk om terug te kijken naar 1986, maar dat was veertig jaar geleden en die koppositie blijft niet vanzelf behouden.

Moet er een tandje bij?

ANALYSE **BRANDSTOFTOP COLOMBIA**

In Santa Marta willen zelfs olielanden met fossiel stoppen

Jarenlang kwam op klimaattoppen niks op papier over uitfaseren van het gebruik van fossiele brandstoffen. Deelnemers aan de recente brandstoftop in Colombia zijn hoopvol die impasse te kunnen doorbreken.

Laura Wismans
AMSTERDAM

Als de aanwezigen de actiebereidheid kunnen vasthouden die afgelopen week werd getoond in Santa Marta, kan het klimaat er weleens een flink stuk mee opschieten. De Colombiaanse kustplaats was van vrijdag tot woensdag het podium voor de eerste internationale top over de uitfasering van fossiele brandstoffen. De 57 aanwezige landen vertegenwoordigen samen een derde van de mondiale uitstoot van broeikasgassen door het gebruik van fossiele brandstoffen.

Vanuit de deelnemers klinken opgewekte geluiden over de sfeer en de opzet van de bijeenkomst en ook veel meegereisde klimaatorganisaties toonden zich verheugd - heel anders dan na afloop van de afgelopen VN-klimaattoppen. „Santa Marta was een hap frisse lucht, de wind lijkt eindelijk te draaien", zegt Shiva Gounden, hoofd van de aanwezige delegatie van Greenpeace in een reactie op haar website.

Het gebruik van fossiele brandstoffen is de oorzaak van het overgrote deel (75 procent) van de broeikasgassen in de atmosfeer. Desondanks zijn op de VN-klimaattoppen van de afgelopen jaren geen doelstellingen of deadlines in de slotverklaring opgenomen rond het uitfaseren van fossiele brandstoffen, dankzij enkele notoire dwarsliggers. Niet alleen klimaatorganisaties en kwetsbare landen die nu al lijden onder de klimaatverandering vinden dit stuitend, ook veel rijke landen en zelfs sommige olie- en gasproducerende landen zijn hier gefrustreerd over.

Gemotiveerd

De grootste uitstoters - China, de VS, India, Rusland - waren er weliswaar niet bij in Santa Marta, andere flinke uitstoters waren er wel, zoals Duitsland, Canada, Mexico en Turkije. De aanwezigen vertegenwoordigen bovendien 20 procent van de productie van fossiele brandstoffen - onder meer productielanden Brazilië, Noorwegen en Nigeria waren present. Zij zijn gemotiveerd om na te denken hoe ze kunnen stoppen met olie en gas, ondanks hun grote belangen rond 'fossiel'.

De eerste winst is dan ook al het bestaan van de top zelf, zei de Colombiaanse klimaatminister Irene Vélez Torres aan het begin van de week. „Door dat hier alleen landen aanwezig zijn die vooruit willen, kan de discussie over fossiele brandstoffen eindelijk inhoudelijk worden gevoerd."

Dat is voor een groot deel een discussie over financiën. Er was veel ruimte voor gesprekken over onder meer schulden en 'fossiele subsidies'. Voor veel arme landen is hun schuldenlast een belangrijke reden dat de energietransitie moeizaam verloopt. Met name op het zuidelijk halfrond zien veel landen die fossiele brandstoffen produceren zich gedwongen die productie uit te breiden om hun schulden te kunnen afbetalen.

Schuldencrisis

„Er is een groeiende schuldencrisis in het mondiale zuiden", zegt Tzeporah Berman, voorzitter van de Fossil Fuel Treaty, een organisatie die een verdrag probeert te bewerkstellingen om uitbreiding van olie- en gasproductie te verbieden, hierover tegen *The Guardian*. „Het is voor veel landen onmogelijk zich een transitie weg van fossiele brandstoffen voor te stellen met zo weinig financiële speelruimte."

Het ging op de top ook over de sturende rol die centrale banken kunnen hebben. Kunnen zij schulden kwijtschelden als het geld dat zo vrijkomt in de energietransitie wordt geïnvesteerd? Onder welke voorwaarden zou zo'n *debt-for-climate-swap* een succes kunnen zijn? Het idee hiervoor is niet nieuw, maar het gesprek erover blijkt opener gevoerd te kunnen worden op een bijeenkomst waar niet direct geld op tafel hoeft te worden gelegd.

De moeite die het kost geld los te peuteren voor investeringen remt in rijke landen de voortgang van de energietransitie al behoorlijk af, en voor arme landen geldt dat nog sterker. Vooral aan het begin van transitieprojecten is veel geld nodig. Bij fossiel moet voor elke nieuwe lading brandstof opnieuw worden betaald, terwijl een windpark vooral veel geld kost als het wordt gebouwd: als het er eenmaal staat, is de wind gratis. De grote investeringen aan het begin maken dat onder meer de hoogte van de rente, waar centrale banken invloed op hebben, veel invloed heeft op het rond krijgen van financiering.

In Santa Marta kwamen ook 'fossiele subsidies' en wet- en regelgeving die de energietransitie tegenwerken ter sprake. Landen moeten manieren zoeken om „de financiële zuurstof voor fossiele brandstoffen af te sluiten", zei Nick Robins tegen *The Guardian*, het hoofd financiën van de denktank World Resources Institute en voorzitter van het overleg met topbestuurders en bankiers uit de financiële sector dat aan de officiële top vooraf ging.

Maar concreet geld werd dus niet toegezegd. Op de VN-klimaattop wordt vaak tot op het laatste moment verhit onderhandeld over vrij te maken bedragen. Dat was niet de opzet van deze top, het ging om het verkennen van mogelijkheden. In het donderdag gepubliceerde slotdocument van de top, de 'co-host takeaways', is wel opgenomen dat er verder gewerkt gaat worden aan de „financiële architectuur" die de energietransitie moet aanjagen.

Afbouw fossiele brandstoffen

Een tweede belangrijke afspraak in de 'takeaways' is dat landen gaan werken aan routekaarten waarin staat hoe en wanneer ze het gebruik van fossiele brandstoffen gaan afbouwen. Colombia maakte alvast plannen en ook Frankrijk kondigde in Santa Marta verrassend aan al een routekaart met deadlines voor zichzelf te hebben opgesteld. Het land wil in de energiesector steenkool uiterlijk in 2030 uitgefaseerd hebben. Met olie wil het gestopt zijn in 2045, met aardgas in 2050.

„Nu het begin van de energietransitie is ingezet realiseren wij ons dat we een elektro-superpower willen zijn", zei Benoit Faraco, de Franse klimaatgezant bij de presentatie van de Franse routekaart. „We willen het Saoedi-Arabië van de elektriciteit zijn voor Europa, en groene elektronen verkopen aan het VK, Ierland, Duitsland en andere landen." Voor Frankrijk valt ook kernenergie onder groene energie. Nederland heeft nog geen routekaart, wel besloot de Tweede Kamer al in 2019 dat de kolencentrales uiterlijk in 2030 sluiten.

In Santa Marta was een grote rol weggelegd voor de wetenschap. Op de eerste dag van de conferentie werd de oprichting van een wetenschappelijk panel voor de energietransitie aangekondigd. Wereldwijd wordt veel onderzoek gedaan naar onderdelen van de energietransitie, maar een instituut dat de inzichten bij elkaar brengt en er adviezen aan vastknoopt was er nog niet. Het panel moet een variant worden van het invloedrijke wetenschappelijke klimaatpanel van de VN, het IPCC. Het nieuwe Science Panel for the Global Energy Transition, oftewel SPGET, laat zich helaas niet zo klinkend afkorten.

Pijnlijk maar waar is dat hogere kosten en importafhankelijkheid voor landen vaak belangrijkere drijfveren blijken om in actie te komen dan het klimaat. Want natuurlijk kwam ook de oorlog in Iran en de brandstoffencrisis die daarvan het resultaat is veelvuldig aan bod in Santa Marta.

Eurocommissaris van klimaat Wopke Hoekstra, ook aanwezig op de top, noemde de crisis een realiteitscheck. „We verliezen in Europa een half miljard euro per dag, zolang deze oorlog voortduurt. Klimaatactie was al een heel goede reden voor deze transitie, maar nu hebben we er ook commerciële redenen voor, en redenen van onafhankelijkheid."

De Colombiaanse president Gustavo Petro gaf op de derde dag van de conferentie een snoeiharde speech. „De wereld wordt bedreigd door een zelfmoorddadig kapitalistisch model dat leidt tot oorlog, fascisme en de potentiële uitroeiing van de mensheid", zei hij tegenover een volle zaal, casual gekleed in spijkerbroek en wit overhemd. Hij beschuldigde de fossiele brandstoffenindustrie ervan de overgang naar groene energie te belemmeren. „De vraag moet worden gesteld of het kapitalisme zich werkelijk kan aanpassen aan een energiemodel zonder fossiele brandstoffen."

> We willen het Saoedi-Arabië van de elektriciteit zijn voor Europa
>
> **Benoit Faraco**
> klimaatgezant Frankrijk

Nederlandse rol

Praten onder gelijkgestemden is leuk en het voelt goed, maar het is de vraag of dit ook verschil gaat maken. Zolang de grote uitstoters niet achter het afbouwen van fossiel staan zal het klimaat immers verder blijven opwarmen.

Nederland, medeorganisator van de top, benadrukte bij monde van minister Stientje van Veldhoven (Klimaat en Groene Groei, D66) de positieve rol die deze top desondanks kan hebben, bijvoorbeeld door invloed uit te oefenen op de jaarlijkse VN-klimaattop. „We willen een accelerator zijn", zei Van Veldhoven op de slotbijeenkomst. „We willen de uitkomsten hier voeden aan de VN, we spreken daar ook over met de voorzitters die de VN-klimaattop eind dit jaar organiseren." Tegen de zaal zei ze dat alle aanwezigen hun best moeten doen om verder te verspreiden wat er in Santa Marta is besproken, zodat de groep 'welwillenden' de komende jaren groeit.

Een kopgroep die anderen verleidt om mee te doen kán goed werken. Overeenstemming in de internationale gemeenschap is de laatste jaren ver te zoeken, schrijft het Wereld Natuurfonds in een hoopvolle reactie over de top, en de aanwezigen in Santa Mara proberen met dit nieuwe model in elk geval de impasse te doorbreken. „In plaats van te wachten heeft deze coalitie een duidelijke richting aangegeven. Dat is in het verleden ook succesvol gebleken op het gebied van kernwapens en landmijnen: processen beginnen met kleine groepen en groeien met de tijd."

Er is al een tweede editie van de brandstoffentop aangekondigd. Volgend jaar organiseren Tuvalu en Ierland de bijeenkomst, die zal plaatsvinden in de eilandstaat. Tuvalu wil dicht op de bal zitten, om vaart te houden in het proces. Dat is voor de archipel nog belangrijker dan voor veel rijke aanwezigen. „De machtige, rijke landen hebben de koopkracht om een plekje aan boord van de Ark te bemachtigen", zei Maina Talia, klimaatminister van Tuvalu bij de bekendmaking van het nieuwe voorzitterschap. „Landen zoals Tuvalu, met een zeer beperkte capaciteit, moeten buiten de Ark blijven zwemmen."

Als het aan Talia ligt wordt de inzet op de tweede editie verhoogd. „Bestaande internationale klimaatkaders zijn er niet in zijn geslaagd fossiele brandstoffen aan te pakken. Nieuwe juridische instrumenten - met duidelijke verantwoordingsplicht - zijn nu essentieel."

Word concreet, is ook de oproep van diverse klimaatorganisaties. „In Tuvalu moet het gesprek veranderen", zegt Gounden van Greenpeace. „We kunnen niet alleen meer ambitie tonen, we moeten bewijs leveren van de daadwerkelijke uitvoering. Santa Marta gaf de impuls, maar Tuvalu moet de plek zijn waar we die impuls omzetten in de praktijk."

Activisten van milieuorganisatie Greenpeace afgelopen maandag op het strand bij Santa Marta in Colombia, tijdens de top over uitfasering van fossiele brandstoffen. FOTO RAUL ARBOLEDA/AFP

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

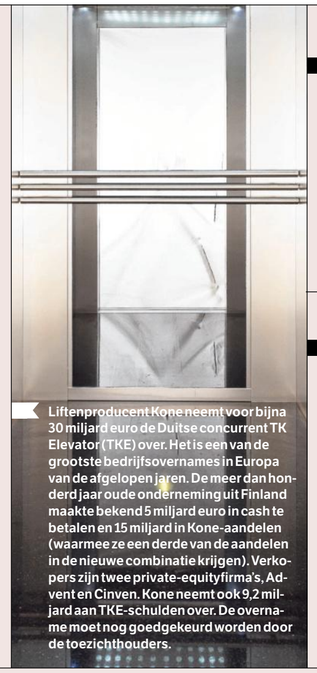
In het kort

De regering-De Wever heeft een akkoord gesloten met energieleverancier Engie om beide Belgische kerncentrales over te nemen, meldde premier Bart De Wever deze week. De twee kerncentrales, met in totaal zeven kernreactoren, liggen stil vanwege onderhoud en modernisering. Vijf van de reactoren stonden sowieso op de nominatie om helemaal ontmanteld te worden. België is hierdoor zeer afhankelijk van energie uit het buitenland. De Belgische regering wil na de overname de heropstart van alle, zeer verouderde reactoren onderzoeken.

„De pijn zit in hogere kosten voor wegtransport, containerprijzen en luchtvracht.

ABN Amro-analisten verwachten dat voedselprijzen langzaam stijgen door de oorlog in het Midden-Oosten. Doordat aardgasprijzen nog wel zijn afgedekt door langlopende contracten, zal de eerste pijn komen door hoge transportprijzen.

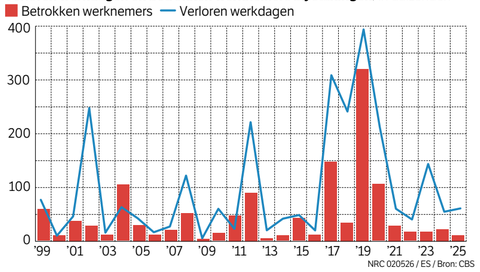
Liftenproducent Kone neemt voor bijna 30 miljard euro de Duitse concurrent TK Elevator (TKE) over. Het is een van de grootste bedrijfsovernames in Europa van de afgelopen jaren. De meer dan honderd jaar oude onderneming uit Finland maakte bekend 5 miljard euro in cash te betalen en 15 miljard in Kone-aandelen (waarmee ze een derde van de aandelen in de nieuwe combinatie krijgen). Verkopers zijn twee private-equityfirma's, Advent en Cinven. Kone neemt ook 9,2 miljard aan TKE-schulden over. De overname moet nog goedgekeurd worden door de toezichthouders.

Meta doet onvoldoende om kinderen onder de dertien jaar van zijn platforms Instagram en Facebook te weren, stelt de Europese Commissie. Daarmee overtreedt Meta de Digital Services Act, een wet die burgers in digitale omgevingen moet beschermen. Mocht de Commissie de reactie van Meta ontoereikend vinden, dan kan een boete opgelegd worden van maximaal 6 procent van de jaaromzet.

Online bank **Revolut** opent binnenkort, in Barcelona, haar eerste fysieke vestiging waar klanten kunnen binnenlopen. Revolut noemt het zelf nadrukkelijk geen 'traditioneel bankkantoor'. De vestiging moet een „zeer zichtbare, meeslepende ruimte" worden. Afgelopen jaren is het aantal vestigingen van banken in Europa hard afgenomen, naar minder dan dertig per 100.000 inwoners (2008: 58). Bankieren vindt in toenemende mate plaats via de bankapp.

GRAFIEK VAN DE WEEK MINDER STAKINGEN

Verloren werkdagen en betrokken werknemers bij stakingen, in duizenden

NRC 020526 / ES / Bron: CBS

In Nederland waren er in het afgelopen jaar minder **stakingen** dan in het jaar ervoor. Het was de tweede daling op rij. Maar de stakingen die er in 2025 waren – 23 tegen 36 in 2024 – duurden wel langer. Geen enkele werkstaking duurde korter dan één werkdag. Daardoor gingen er toch meer werkdagen verloren dan een jaar eerder: bijna 60.000, ruim 6.000 meer dan het voorgaande jaar, aldus het Centraal Bureau voor de Statistiek woensdag . Motief was in de meeste gevallen druk uitoefenen voor een betere cao. De meeste stakingen, tien, vonden plaats in de industrie. In de handel waren dat er maar vier – al waren daar wel meer werknemers bij betrokken: ruim 4.000, terwijl het er in de industrie bij elkaar nog geen duizend waren.

In het onderwijs vond de grootste staking plaats, met ruim 28.000 verloren werkdagen, bijna de helft van het totaal verloren werkdagen in 2025. Deze staking was niet vanwege de eis voor betere arbeidsvoorwaarden, maar gericht tegen aangekondigde bezuinigingen.

Overigens waren werknemers in 2025 tevredener met hun cao en hun salaris dan in de afgelopen jaren. Dat blijkt uit de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) van het CBS en TNO. „In 2025 zei 83 procent van de werknemers (heel) tevreden te zijn met hun cao en 80 procent (heel) tevreden te zijn met hun salaris."

Wingtech, het Chinese moederbedrijf van de Nederlandse chipmaker Nexperia, dreigt in Shanghai zijn beursnotering te verliezen. Reden is dat de accountant zich onthield van een volledig oordeel over de jaarrekening. Dat komt dan weer doordat Wingtech, door de uitzonderlijke ingreep van de Nederlande regering om Wingtech als eigenaar buitenspel te zetten, niet meer in de boeken van Nexperia kan kijken. De accountant kan daardoor niet vaststellen of Wingtech zijn overzeese activiteiten voor het juiste bedrag – bijna 9 miljard yuan, ruim 1,1 miljard euro – heeft afgewaardeerd.

In de strijd tegen misbruik door AI heeft de Amerikaanse popster **Taylor Swift** een nieuwe stap gezet, meldt *Variety*. Twee van de aanvragen voor merkbescherming gaan over haar stem: „Hey, it's Taylor Swift" en „Hey, it's Taylor". Het derde gaat om een iconische afbeelding: een foto met Swift waarin ze een roze gitaar vasthoudt en een veelkleurig strak glitterpak aan heeft. Acteur Matthew McConaughey deed al eerder soortgelijke aanvragen met als doel AI-nepcontent te voorkomen.

Levensmiddelenproducent **Unilever** voelt zich genoodzaakt de komende tijd de prijzen te verhogen om de gevolgen van de oorlog in het Midden-Oosten te compenseren. Het bedrijf verwacht dat transport- en grondstofkosten verder zullen toenemen, waardoor het zich genoodzaakt voelt die ontwikkelingen te compenseren via duurdere producten. Het gaat vooralsnog om een verhoging van 2 tot 3 procent die in stappen zal worden doorgevoerd. Vooral de divisie waarin schoonmaakmiddelen en wasproducten vallen worden getroffen door de inflatie. Merken als Omo, Robijn, Persil en Sun behoren tot deze categorie. In de eerste jaren na de Russische inval in Oekraïne verhoogde Unilever, net als veel andere levensmiddelenbedrijven, de prijzen ook meermaals.

Samenstelling **Eva Smal** Foto's **Getty, Unilever Nederland.**

Advertentie

Zorgeloos, zonder verrassingen achteraf!

Met Verloning.nl geniet je van de vrijheid van een zelfstandige, mét de zekerheden van een dienstverband.

Zonder eigen KVK of btw-nummer regelen wij alles voor je: administratie, belastingen, verzekeringen, AOV, factoring en nog veel meer...

Begin vandaag nog met freelancen via Verloning.nl en werk DBA-proof, voor je opdrachtgevers.

verloning.nl

Advertentie

nrc webwinkel›

BATAVIA

Fixxbrush onkruidborstel set

- Werelds meest effectieve onkruidborstel
- Ideaal voor het verwijderen van onkruid en mos uit voegen
- Onkruid verwijderen zonder rugpijn, pijnlijke knieën, blaren en vermoeidheid

Ontdek de beste onkruidborstel tot nu toe. Met deze onkruidborstel verwijder je moeiteloos onkruid en mos uit voegen, zonder schadelijke chemicaliën te gebruiken. Zeg vaarwel tegen rugpijn, pijnlijke knieën en urenlang onkruid verwijderen.

De Fixxbrush is ontworpen om het verwijderen van onkruid een stuk makkelijker te maken. De innovatieve re-oscillerende borstelkop maakt hem uniek; hij biedt ongeëvenaarde controle en werkt moeiteloos om snel ongewenst onkruid, mos en vuil te verwijderen.

Pas de telescopische steel aan op werkhoogte en gebruik de tweede handgreep voor extra comfort bij langdurig gebruik.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/onkruidborstelset

Op de **Brainport Industries Campus** zijn veel Nederlandse techbedrijven gevestigd. FOTO ROB ENGELAAR/ANP

HANDELSOORLOG

‘Kwart van techbedrijven stelt investeringen uit’

Uit een enquête volgt dat bedrijven last hebben van Amerikaanse heffingen, en daarnaast ook van groeiende export uit China.

Daan van Lent
AMSTERDAM

Bijna de helft van de Nederlandse technologiebedrijven heeft last van de mondiale handelsoorlog die ruim een jaar geleden door Donald Trump werd begonnen, blijkt uit een enquête van ondernemersorganisatie FME. Deze bedrijven zagen in 2025 een daling van de omzet met gemiddeld 3 procent, bij sommige bedrijven lag die aanzienlijk hoger. Van de 156 bedrijven die deelnamen aan de enquête verwacht 19 procent een tijdelijk of structureel verlies of zelfs een bedreiging van het voortbestaan.

Bijna één op de vier bedrijven heeft investeringen uitgesteld. Volgens belangenbehartiger internationale zaken Geoffroy Feij van FME gaat het daarbij om uitstel van uitbreiding van de productie of automatisering en digitalisering om wachten met verduurzaming. „Het is zorgwekkend als bedrijven investeringen uitstellen, omdat dit ten koste gaat van hun concurrentievermogen en groei in de toekomst.”

Verwonderlijk zijn deze uitkomsten niet. Uit gisteren gepubliceerde cijfers van het CBS bleek al dat mede door een daling van de uitvoer van machines met 1,2 procent de Nederlandse export in het eerste kwartaal met 0,6 procent, daalde. Dat machinebouwers, een deel van de achterban van FME, last hebben van de handelsoorlog is al langer duidelijk.

Nog wat opmerkelijke uitkomsten: 28 procent van de bedrijven ervaart toenemende concurrentie door producten uit andere landen, zoals China; meer dan de helft van de bedrijven ervaart problemen in de toeleveringsketen; 13 procent van de bedrijven heeft minder toegang tot (producten met) kritieke grondstoffen uit China; 61 procent van de bedrijven heeft last van concurrerende producten van buiten de EU die niet voldoen aan veiligheidsregels en andere Europese productregels.

Zo blijkt uit deze enquête dat in deze handelsoorlog de technologiebedrijven dus niet alleen last hebben van de Amerikaanse invoerheffingen die hun export belemmeren, maar ook van een toenemende export uit China waarbij de concurrerende producten lang niet altijd aan de Europese regels voldoen.

Opvallend is dat 28 procent van deze technologiebedrijven die al naar de VS exporteren de Amerikaanse markt nog steeds als een groeimarkt ziet. Voor deze bedrijven is de VS met 9,4 miljard euro een van de grootste exportmarkten, groter dan Duitsland. Daarom is het volgens Feij minder verbazingwekkend dan het lijkt. „Zeker omdat de Amerikaanse economie nog steeds meer groei vertoond dan de Europese.” Bovendien zien Nederlandse exporteurs volgens hem kansen omdat Amerikaanse bedrijven vanwege arbeidstekorten willen automatiseren en zij daar mogelijkheden voor aanbieden.

23 procent van deze bedrijven wil de afhankelijkheid van de Amerikaanse markt verminderen en zich meer op andere markten richten.

RECHTSZAAK

Meta dreigt als gevolg van rechtszaak New Mexico te verlaten

Juurd Eijsvoogel
AMSTERDAM

Meta zegt dat het zich gedwongen kan zien om zijn apps Facebook, Instagram en WhatsApp terug te trekken uit New Mexico. Met dat dreigement reageert het bedrijf op de openbare aanklager van de Amerikaanse deelstaat, die in een rechtszaak eist dat Meta een aantal fundamentele veranderingen in de platforms doorvoert om de veiligheid en geestelijke gezondheid van minderjarigen te beschermen.

Meta zegt dat het „technologisch en praktisch ondoenlijk” zijn om, zoals de aanklager eist, 99 procent van materiaal dat op seksueel misbruik duidt tegen te houden en effectieve leeftijdsverificatie uit te voeren voor alle gebruikers in New Mexico. Volgens het bedrijf „komt dit erop neer dat Meta ofwel zijn diensten staakt - voor alle gebruikers in de deelstaat - of moet voldoen aan onmogelijke verplichtingen”. In New Mexico wonen 2,1 miljoen mensen.

Het proces is het tweede deel van een zaak waarin Meta eerder is veroordeeld om 375 miljoen dollar (319 miljoen euro) te betalen, nadat de jury had geoordeeld dat het bedrijf de geestelijke gezondheid van kinderen heeft geschaad en geen open kaart heeft gespeeld over wat het wist over de seksuele uitbuiting van kinderen op zijn platforms.

In Los Angeles bevond een jury in maart Meta en YouTube aansprakelijk voor de geestelijke schade die minderjarige gebruikers hebben opgelopen door de verslavende elementen als oneindig scrollen en algoritmische aanbevelingen op hun platforms.

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht *NRC* mee bij een bedrijf. Deze week: ticketbedrijf Celebratix

Onder de tafel bij evenementenbedrijf Celebratix verdwijnt een stukje kipfilet in de bek van kantoorhond Mila. FOTO BRAM PETRAEUS

Bij Celebratix is de lunch een moment om te viben met elkaar

Naam bedrijf: Celebratix
Locatie: Amsterdam
Branche: Evenementenindustrie
Jaaromzet: Wil het bedrijf niet delen
Aantal werknemers: 30
Kosten lunch: Gratis voor medewerkers

‘Yooo”, zegt een jonge man met te goed haar en witte tanden. Hij steekt gedurende de hele yo-begroeting - ruim drie seconden - twee vingers in de lucht. Frank Roskam (27), de ceo en oprichter van Celebratix, hangt wijdbeens op een fluwelen groene bank, boven hem posters van platenlabels en festivals. Frank wil weten of we het makkelijk konden vinden. Het kantoor is op het Leidseplein in Amsterdam, we konden het makkelijk vinden. „Oké, chill, chill”, zegt Frank.

De ovalen tafel in het midden van het kantoor is gedekt met brood, beleg en twee grote stapels al klaargemaakte tosti’s. Rond de tafel staan groepjes breed lachende jonge mannen die op Frank lijken. „We zijn eigenlijk een soort vriendengroep, daar letten we ook op qua *hiring*”, zegt Frank. Het is voor de mannen van Celebratix belangrijk dat ze samen naar een feestje kunnen of op vakantie. „Gewoon die start-upvibe”, zegt Frank leunend op de pingpongtafel.

Een jonge blonde vrouw zet een schaal gekookte eieren op tafel. Elke dag zet een studente de lunch klaar. Vandaag heet ze Bibi, degene die het normaal doet had tentamens. „Chill, oké we kunnen beginnen”, zegt Frank. Eerst haalde iedereen broodjes buiten de deur. Frank vindt het belangrijk dat iedereen met elkaar aan tafel zit en dus kwam er gratis lunch vanuit het bedrijf: „*Development* is voor ons extreem belangrijk omdat we ons juist willen onderscheiden op die *features*. Nu kunnen we tijdens de lunch gewoon beetje *viben* met elkaar.”

Compagnon Hans-Jochem Dijk (43) schuift aan en pakt de kipfilet. Een rolletje bleek vlees verdwijnt onder tafel in de bek van kantoorhond Mila. Het volgende rolletje in de mond van Hans-Jochem. Hans-Jochem was vroeger DJ: „Nu lossen we het *ticketing*-probleem op met gebruik van blockchaintechnologie”.

Speels gooien de mannen gekookte eieren naar elkaar in plaats van het bakje door te geven. Het gaat over festivals, waar je wel of geen kaartje voor moet kopen. Mede-eigenaar Timar Ebbinge (38) vangt een ei. „Ibiza is een hele moeilijke markt”, legt hij uit aan een collega. Hond Mila krijgt nog een stuk kipfilet, Hans-Jochem een tosti.

> *We merkten gewoon dat het heel lekker is om samen even weg te zijn uit Nederland*
>
> **Frank Roskam**
> ceo en oprichter Celebratix

Veel klanten van Celebratix, clubs en festivals, hebben het moeilijk. Dat komt volgens Jess Kuzelj (26) door *de healthy lifestyle* van Gen-Z: „Uitgaan is te duur en te ongezond.” Frank legt zijn pistolet humus, avocado, kipfilet even neer om te vertellen over een „fucking vette” samenwerking met club Jimmy Woo: elke zaterdagochtend een *runningclub* met daarna een *dayparty*. „Super relevant. Hoe beter het met de Jimmy Woo gaat, hoe beter dat is voor iedereen”, denkt Frank. Volgens Timar is het omvallen van clubs „gewoon marktwerking”. „Vroeger was iedereen opeens DJ en organiseerde een festival, het was gewoon te veel”, zegt hij. Ook Timar was vroeger DJ, maar een „hele kleine”.

Frank nodigt ons uit voor „een borreltje in De Soos” (Chicago Social Club) later vanmiddag. Timar moet draaien. „Ik vind het wel vet om gewoon lekker iedereen bij elkaar te hebben, toch een stukje bedrijfscultuur”, zegt Frank. Afgelopen winter nam hij daarom iedereen twee en een halve week mee naar Kaapstad. „We merkten gewoon dat het heel lekker is om samen even weg te zijn uit Nederland”, zegt Frank. „Lekker vette ideeën bedenken, nieuwe *features* uitbouwen. En in het weekend een feestje. Dat is gewoon een lekker ritme.”

Emma Vos

ENERGIE

Links Frankrijk wil oliewinst delen

De oliegigant TotalEnergies behaalde enorme winsten door de oorlog in Iran. Progressief Frankrijk wil dat eerlijker verdelen.

Floor Bouma
AMSTERDAM

Is TotalEnergies een „oorlogsprofiteur" of een bedrijf van onmiskenbaar strategisch belang dat niet bekritiseerd mag worden? De Franse oliereus is in opspraak gekomen nadat het woensdag zijn kwartaalcijfers deelde. Want die zijn niet misselijk: het bedrijf behaalde in het eerste kwartaal van 2026 een gecorrigeerde nettowinst van 5,8 miljard dollar (5 miljard euro), een stijging van 51 procent ten opzichte van dezelfde periode in 2025.

Ook concurrent BP haalde zijn hoogste kwartaalwinst in bijna drie jaar en naar verwachting zullen ook de winsten van vergelijkbare oliegiganten als Exxonmobil, Chevron en Shell toenemen - deze bedrijven moeten hun kwartaalcijfers nog bekendmaken. Intussen zijn de aandelen van de 117 grootste olie- en gasbedrijven sinds het begin van het jaar gemiddeld met 29 procent gestegen, schrijft *Le Monde*. Dit alles tegen de achtergrond van de Amerikaans-Israëlische oorlog in Iran, die heeft geleid tot een wereldwijde oliecrisis.

Terwijl de aandeelhouders van TotalEnergies in hun handjes knijpen - hun dividend wordt met 5,9 procent verhoogd - leidt de *boom* in progressief Frankrijk tot grote onvrede. Econoom Gabriel Zucman (bekend van de *Taxe Zucman*: een gedroomde extra belasting van 2 procent voor de allerrijksten) riep TotalEnergies en co eerder deze maand op zijn blog al op tot „nationale solidariteit". Hij noemt het onaanvaardbaar dat „bedrijven zoals TotalEnergies, die zichzelf verrijken ten koste van onze planeet, onze afhankelijkheid van olie vergroten en onze geopolitieke kwetsbaarheid versterken" profiteren van deze oorlog. „Net zoals de winsten van wapenhandelaren tijdens de wereldoorlogen werden geconfisqueerd (...) moeten de oorlogsprofiteurs nu ook betalen."

Ook linkse politici roepen op tot herverdeling. Zo wil de Parti Socialiste (PS) dat „de superwinsten van de profiteurs van deze crisis" terugvloeien naar de Fransen, en wel in de vorm van een extra belasting van 20 procent op 'uitzonderlijke winsten'. „Hoe kan iemand zich voorstellen dat een bedrijf profiteert van een illegale oorlog?" zei PS-partijleider Olivier Faure donderdag op radiozender RTL, doelend op de breedgedeelde conclusie dat de Amerikaans-Israëlische oorlog in Iran in strijd is met het internationaal recht. De radicaal-linkse partij LFI gaat als altijd een stap verder en wil essentiële delen van oliebedrijven zelfs nationaliseren.

Premier Sébastien Lecornu heeft het opgenomen voor TotalEnergies - in lijn met het bedrijfsvriendelijke beleid dat president Emmanuel Macron al jaren voert. „Ik verzet me tegen Total-*bashing*", zei de premier woensdag in de Senaat. Hij benadrukte dat TotalEnergies „een Frans bedrijf is met Franse werknemers" en „een van de strategische belangen van het land" - het bedrijf aanpakken zou in zijn optiek dan ook schadelijk zijn voor Frankrijk. Wel vraagt hij TotalEnergies vrijwillig Fransen te laten meeprofiteren van de enorme winsten. Hij roemt hierbij dat het bedrijf sinds kort de prijzen aan de pomp heeft begrensd.

Toch is niet uitgesloten dat er dwingende maatregelen komen mocht de crisis nog veel langer duren. Eerder heeft de regering gedreigd brandstofdistributeurs een maximumgrens voor hun winstmarges op te leggen (hier werd uiteindelijk van afgezien), en ook nu zegt regeringswoordvoerder Maud Bregeon „dat we onszelf niets verbieden". Duitsland, Oostenrijk, Spanje, Italië en Portugal hebben onlangs in Brussel een verzoek hebben ingediend tot een heffing op energiebedrijven. Onder die brief staat geen Franse handtekening.

Een tankstation van TotalEnergies bij Toulouse. FOTO FREDERIC SCHEIBER/SIPA

nrc carrière› samen ambities waarmaken nrc.nl/carriere

BESTUURDER
VERBINDEND, INSPIREREND LEIDER MET VISIE
wijzijnmilo.nl
Stichting Milo is een dynamische, jonge en landelijk opererende organisatie die zorg en ondersteuning biedt in de leefomgeving van kinderen en jongvolwassenen met communicatief meervoudige beperkingen. Zij heeft een directe koppeling met de leerstoel 'Ondersteunde Communicatie' aan de Radboud Universiteit. Stichting Milo vormt het hart van de activiteiten die samenkomen en elkaar versterken zoals behandeling, opleiding, innovatie en wetenschap. Kernwaarden zijn: samen, passie, professioneel en grensverleggend. Zie ook: wijzijnmilo.nl.
- Geeft richting aan de strategische koers en werkt met de directeuren Bedrijfsvoering en Expertise aan de verdere groei en borging van de expertiseorganisatie.
- Stuurt op hoofdlijnen, weet wanneer de diepte gezocht moet worden, versterkt eigenaarschap van professionals.
- Wo werk- en denkniveau, affiniteit met/ervaring in zorg, onderwijs en/of bedrijfsleven en is een echte netwerker.
- Ondernemend, ziet kansen, brede scope, empathisch en ervaring met governance.

Informatie: mr. Erik Batenburg, 06 12479826, referentienummer R3769

Kijk op beljonwesterterp.nl voor volledig functieprofiel en tijdsplanning
CFR Global Executive Search
beljonwesterterp.nl
Eindhoven Enschede Groningen Heerenveen Utrecht Zwolle

TOEKOMST EXPEDITIE door imcweekendschool
CHASSE Executive Search
Voor Stichting IMC Weekendschool zoekt Chasse Executive Search de:
Directeur-bestuurder Strategie
Bekijk hier het profiel en solliciteer: chassesearch.nl/vacatures

Bekijk actuele vacatures
Omdat mensen met jouw advies vooruit kunnen.
Raad van Bestuur vacatures vind je ook via NRC Carrière.
Ga naar nrccarriere.nl/vacatures
nrc carrière› samen ambities waarmaken

De **vrijmarkt** in Utrecht. FOTO JEROEN JUMELET/ANP

CIJFERS IN HET NIEUWS

Meer tikkies én meer cash betaald op Koningsdag

ABN Amro-app Tikkie is populair voor rekeningen delen. Op Koningsdag werden records gebroken.

Eva Smal
AMSTERDAM

Vaste prik vlak na Koningsdag: een bericht van Tikkie over hoeveel betalingen er zijn geweest, en voor welke bedragen. Koningsdag staat doorgaans in de top drie van dagen waarop de meeste Tikkies worden verstuurd - naast bijvoorbeeld de dag dat het vakantiegeld wordt verstuurd. Op de editie van dit jaar is een nieuw record is: 756.316 betalingen. Dat is 9 procent meer dan in 2025.

ABN Amro-dochter Tikkie is bijna tien jaar oud, en is de bekendste onderlingbetaalapp - de merknaam staat zelfs in de Van Dale: 'per smartphone verstuurd verzoek om te betalen'. Tikkie claimt op 10,5 miljoen smartphones te staan.

De app werd in juni 2016 gelanceerd en loste het probleem op dat je, zonder gepast contant geld op zak, alleen een rekening kon delen door de ingewikkelde IBAN-rekeningnummers met elkaar uit te wisselen. Met Tikkie hoef je enkel een linkje te delen als je elkaars telefoonnummer hebt, of een qr-code te laten scannen mocht het om een onbekende gaan.

In geheel 2025 werden er 170 miljoen Tikkies verstuurd. Tikkie is echter niet de enige manier om een rekening te delen. De nummers een en twee van het Nederlandse bankenlandschap, ING en Rabobank, bieden sinds respectievelijk najaar 2016 en zomer 2017 een 'Betaalverzoek', en ook andere banken bieden deze dienst aan.

Tikkie is wel veruit de grootste: over 2025 zijn de cijfers er nog niet, maar in 2024 werd volgens de Betaalvereniging in totaal 392 miljoen keer onderling digitaal betaald in Nederland, waarvan volgens Tikkie 157 miljoen keer via hen. Dat terwijl qua aantal Nederlandse particuliere klanten ABN Amro het met 5 miljoen ruim aflegt ten opzichte van Rabo (9 miljoen) en ING (8 miljoen).

Alleen voor eigen klanten

Groot verschil van Betaalverzoek van ING en Rabo met Tikkie: een Betaalverzoek kan je alleen in de eigen bankapp beginnen, waar Tikkie een aparte app is. Hierdoor kan iedereen die met iDeal | Wero kan betalen ook Tikkie gebruiken, terwijl een Betaalverzoek van ING en Rabo alleen door de eigen klanten kan worden geïnitieerd.

Dat is terug te zien in de aantallen op Koningsdag. Bij Rabobank werden er op Koningsdag ruim een kwart miljoen Betaalverzoeken verstuurd, een half miljoen minder dan Tikkie. De stijging was wel groter dan bij Tikkie: 17 procent meer dan een jaar eerder. Op het drukste moment werden er 22 verzoeken per seconde vanuit de

> In het weekend voor Koningsdag waren er 854.430 opnames bij een automaat van Geldmaat

Rabo-app verstuurd; bij Tikkie was dat 45 per seconde. Bij ING werden er 280.000 betaalverzoeken verstuurd, 15 procent meer dan een jaar eerder. Het gemiddelde bedrag bij ING was veel hoger dan bij Tikkie: 53 euro om 33 euro.

Contant geld ook in de lift

Dat laatste zal er mogelijk aan liggen dat er tijdens Koningsdag bovengemiddeld veel Tikkies zijn verstuurd onder de tien euro en ook meer dan normaal via qr-codes: ruim een derde waar dat op een normale dag 5 procent is. Bij menig verkoopkleedje of wc-mogelijkheid hing of lag waarschijnlijk ook een Tikkie-code om de gevraagde 50 cent of 1 euro te betalen, en niet een Betaalverzoek-qr.

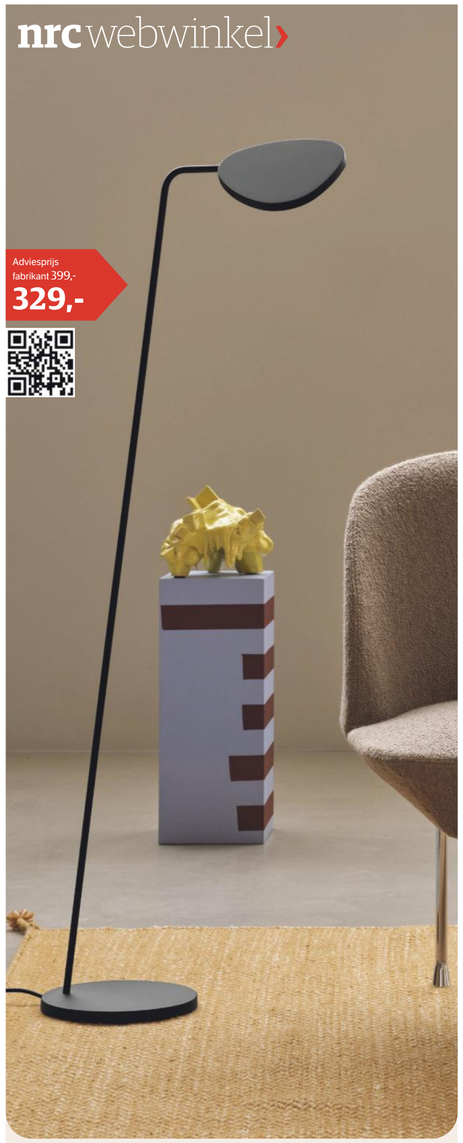
Betekent de groei van Betaalverzoeken dan dat cash minder populair wordt voor een dag als Koningsdag? Wat op zich logisch zou zijn, aangezien met pin of smartphone betalen al tien jaar winst van contant geld in Nederland wat betreft betalingen?

Nee, is het antwoord. Het aantal opnames en het gemiddeld opgenomen bedrag rond Koningsdag vertonen al enkele jaren een heel licht stijgende lijn, laat Geldmaat na vragen van NRC weten. Geldmaat is de organisatie die namens de vier grootbanken in Nederland het grootste netwerk van geldautomaten bestiert.

Wat Geldmaat zag is dat vooral op de dagen voor Koningsdag, zaterdag en zondag dus, meer biljetten zijn opgenomen uit de 3.862 felgele automaten. „Dat moedigen we ook aan: wacht niet tot het laatste moment in de buurt van een vrijmarkt of feest, maar neem contant geld eerder op", schrijft de zegsvrouw van Geldmaat. Dat leverde op zaterdag 523.665 opnames op en op zondag 330.765 opnames. Er is in het hele bestaan van Geldmaat (sinds 2019) geen zondag geweest met zoveel transacties, „ook niet op de voor ons heel drukke periode met feestdagen in december".

Op Koningsdag, maandag, werden nog eens 441.003 geldopnames gedaan. Dat is wel minder dan de Koningsdag vorig jaar: 539.339. Dat komt waarschijnlijk omdat Koningsdag vorig jaar op een zaterdag was en op zaterdagen doorgaans sowieso veel meer transacties zijn dan op maandagen. „De 441.003 is wel het dubbele van transacties op een normale maandag," aldus Geldmaat.

Hoeveel men gemiddeld opnam? 225 euro op de dagen voor Koningsdag, en 165 op de dag zelf. Dat bedrag stijgt, elk jaar met ongeveer 7 tot 10 euro. Dat kan naast meer uitgaven op Koningsdag, ook te maken hebben met inflatie.

Advertentie
nrc webwinkel›
Adviesprijs fabrikant 399,-
329,-

MUUTO
Leaf vloerlamp
› Ideaal als leeslamp
› Draaibare, asymmetrische kap
› Energiezuinige geïntegreerde LED
De Leaf vloerlamp van Muuto, ontworpen door Broberg & Ridderstråle, is een elegante en lichte vloerlamp met een organisch, asymmetrisch ontwerp - ideaal om te lezen. Door de draaibare kap ontstaat een subtiel spel van licht en schaduw dat de ruimte tot leven brengt. De energiezuinige LED-verlichting zorgt voor zowel gericht als sfeervol licht, ideaal voor een leeshoek of als stijlvol accent in de woonkamer. Een verfijnde designlamp die functionaliteit en Scandinavische eenvoud moeiteloos combineert.
Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/muuto

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

Auto- en technologiebedrijven willen op de beurs opvallen, met nieuwe technologie en muziek. FOTO'S AFP/AP

REPORTAGE **AUTOMAKERS**

De markt voor elektrische auto's in China is voor Europa niet bij te benen

Op de grootste autobeurs ter wereld proberen Europese autobedrijven de kunst af te kijken van China, waar elektrisch rijden domineert. Chinese automakers vestigen juist hun hoop op de export: de hoge olieprijzen vormen „een historische kans" voor de markt.

Tabitha Speelman

BEIJING

Tientallen bezoekers van de Beijing Auto Show 2026 staan te dringen rond de Volkswagen ID.ERA 9x. Ze willen het liefst even zitten in de lange elektrische terreinwagen vol technologie, een samenwerking tussen het Duitse autobedrijf, Chinese partner SAIC en Chinees softwarebedrijf Momenta. Als dat vanwege de drukte niet gaat, leunen ze door het open raam, bekijken ze zorgvuldig de laadruimte of raken ze de lindegroene lak aan.

Ook de 32-jarige motorontwerper Yang Guang, die met zijn partner over de beurs struint, heeft de Duits-Chinese auto net bekeken. Hij is enthousiast. Volgens Yang laat het model zien hoe Volkswagen zich succesvol aanpast aan de wensen van de Chinese autokoper. Die wil graag veel gemak en entertainment in de auto. In de nieuwe Volkswagen zitten stoelen met massagefunctie, een ingebouwde koelkast met warmhoudfunctie, en touchscreens in de zijdeuren.

„Ze hebben zich heel erg verjongd. Beter dan andere buitenlandse automerken zoals Toyota," vindt Yang. Hij rijdt een Chinese elektrische auto maar zou nu Volkswagen weer overwegen. „Dat had ik een paar jaar geleden niet gezegd."

Tijdens de autoshow van Beijing, de grootste ter wereld, willen buitenlandse automerken laten zien dat ze relevant blijven in de Chinese markt. Die is extreem competitief en vraagt om snelle innovatie. Sinds de opkomst van Chinese elektrische auto's in de afgelopen vijf jaar hebben buitenlandse automerken het zwaar. In 2020 hadden zij, meestal als onderdeel van een joint venture, 64,3 procent van de Chinese automarkt in handen. In 2025 was dat nog 35,4 procent.

De nieuwe elektrische modellen van Volkswagen, die op dit moment alleen in China beschikbaar zijn, zijn het resultaat van miljardeninvesteringen die het Duitse bedrijf de laatste jaren deed in het land. Die vernieuwing moet Volkswagen ook helpen bij de elektrische transitie elders in de wereld. Topman van de Volkswagen-groep Oliver Blume noemde China deze week „de sportschool van de auto-industrie" – wie hier traint is overal sterker.

Voor Chinese automerken draait het echter vooral om de onderlinge concurrentie: de elektrische-automarkt zit in een proces van pijnlijke consolidatie. Van de meer dan honderd elektrische-automakers die het land telt zullen uiteindelijk een stuk of tien winnaars overblijven, verwachten analisten. En het landschap is al enorm veranderd: in 2018 telde China nog vijfhonderd fabrikanten.

Op de autoshow probeert nu elk merk zich te onderscheiden, met dj's, robots, en grote dansende knuffels die de talloze productlanceringen opvrolijken. 'Wie staan hier nog over vijf jaar?', kopte Chinese zakensite Yicai deze week.

Europese automakers raakten achterop

Voor buitenlandse automerken kwam het besef dat ze achterliepen op Chinese elektrische autoproducenten *tijdens* een autoshow. In 2023, op de eerste grote autoshow die China hield sinds het begin van de coronapandemie, werden buitenlandse topmanagers die de show in Shanghai bezochten geschokt door de vooruitgang die Chinese automakers tijdens de pandemiejaren hadden geboekt. Ford-ceo Jim Farley noemde de Chinese vooruitgang „het meest nederigmakende wat [hij] ooit had gezien".

„Wij hadden al wel gewaarschuwd," zegt Christine, een medewerker van een Duits autobedrijf die buiten pauzeert tijdens een lange dag op de autoshow en haar volledige naam niet wil geven omdat ze geen toestemming heeft om met de media te spreken. Ze werkt sinds 2018 in China en herinnert zich nog goed hoe weinig bewustzijn er tijdens de pandemie in Europa was van de snelle opkomst van elektrische auto's in China. Vanwege strenge coronarestricties was het tot eind 2022 moeilijk om het land te bezoeken.

„Je hoefde maar te kijken naar wat er op straat rondreed om te weten wat er gebeurde. Maar alleen foto's sturen was niet overtuigend genoeg voor de mensen in Europa." Ze noemt de besluitvorming in autobedrijven in Europa „conservatief". „Het zijn veel oude mannen die de beslissingen maken."

Om het tij te keren zochten buitenlandse automakers naar nieuwe Chinese partners. Zo kocht Volkswagen een aandeel van 5 procent in XPeng, een elektrische automaker van wie het AI-chips en systemen voor autonoom rijden afneemt. Mercedes-Benz werkt met automaker Geely en ook met Bytedance, het moederbedrijf van TikTok. Terwijl partnerschappen met Chinese autobedrijven in het verleden vooral draaiden om toegang tot de Chinese markt, zijn de Chinese partners nu onmisbaar op technologisch vlak.

Europa moet wel van ver komen. Inmiddels is zo'n 60 procent van de nieuwe autoverkoop in China elektrisch. Maar voor Volkswagen bestond slechts 4 procent van de auto's die het bedrijf in 2025 in China verkocht uit elektrische modellen. Voor Japanse automerken is het beeld niet beter. Alleen het Amerikaanse Tesla staat als buitenlands bedrijf in de top tien van bestverkopende elektrische automerken in China, achter marktleiders BYD en Geely.

'Historische kans'

Voor 2020 was er buiten China nauwelijks vraag naar Chinese auto's, vanwege de matige kwaliteit. Maar een combinatie van technologische innovatie, harde concurrentie en industrieel beleid voor opkomende groene technologieën bleek een winnende formule. China ging ook internationaal domineren op het gebied van elektrische auto's.

Nu elektrische auto's niet langer een opkomende industrie zijn, heeft China de overheidssteun grotendeels afgebouwd. In 2022 deed het dat al voor nationale subsidies, en in het nieuwe vijfjarenplan vanaf 2026 worden elektrische auto's niet langer genoemd als strategische industrie die lokale overheden moeten ondersteunen. De autobedrijven strijden nu zelf voor hun toekomst. In China is de autoverkoop op dit moment slecht: in het eerste kwartaal van 2026 daalde de verkoop met 20 procent ten opzichte van vorig jaar, onder andere door het wegvallen van belastingvoordeel.

Beter nieuws voor de Chinese stekkerauto komt van elders in de wereld. Vorig jaar groeide de wereldwijde markt voor elektrische auto's met meer dan 20 procent, en dit jaar lijkt die trend alleen maar te versnellen. Zo maakte het aantal registraties van elektrische voertuigen in de grootste Europese markten een sprong van 50 procent in maart. Daarbij spelen ook de gestegen olie- en gasprijzen als gevolg van de oorlog in Iran een rol.

Volgens autoanalist Yale Zhang van Automotive Foresight, een adviesbureau in Shanghai, vormen de hoge prijzen en dreigende olietekorten een „historische kans" voor de Chinese elektrische-autosector. In de *South China Morning Post* vergelijkt hij de huidige crisis met de oliecrisis in de jaren zeventig. Die leidde tot bredere acceptatie van de kleinere, zuinigere Japanse auto's die net begonnen door te breken in Westerse landen. De Chinese thuismarkt blijft in absolute aantallen veel groter dan de exportmarkt, de groei bij Chinese autobedrijven zal de komende jaren van de export moeten komen.

Op de autoshow in Beijing klinken analyses zoals die van Zhang vaak. De wereldwijde vraag naar elektrische auto's uit China blijft groeien, ondanks de maatregelen waar de sector in sommige landen mee te maken heeft. Zo voerde de EU in 2024 antisubsidieheffingen in voor Chinese elektrische auto's van 17 tot 35 procent, bovenop de algemene heffing van 10 procent. Al mogen Chinese autobedrijven sinds januari ook met de EU in onderhandeling over een minimumprijs.

Autoexporteur Li Zhaofa werkt voor autoalliantie HIMA, een samenwerking tussen techbedrijf Huawei en vijf Chinese automerken. Hij moet rekening houden met de restricties die er in verschillende landen tegen Huawei bestaan uit naam van nationale veiligheid of strategische afhankelijkheid. „Huawei kan deze auto's niet makkelijk op eigen naam exporteren," legt hij uit.

Toch denkt Li dat de grote, luxe elektrische auto's die Huawei mede-ontwikkelt, en waar de Chinese markt zich steeds meer op richt, ook in het buitenland toekomst hebben. „Ze zijn volgens mij gewoon veel beter dan wat een Tesla te bieden heeft," grijnst hij, terwijl hij de 'smart cockpit' van een elektrische SUV van AITO laat zien. Daarna moet hij snel verder met een Braziliaanse klant.

Afleiding door AI

Ook toeleveranciers – van batterijen, autochips, autonome rijsystemen en AI-toepassingen in auto's – krijgen op de autobeurs in Beijing veel aandacht. Nu de markt meer draait om de technologie worden zij belangrijker. Zo worden de batterijen, lang het zwakke punt van de elektrische auto, steeds beter. Net voor de autoshow kondigde batterijmaker CATL een batterij aan die met 6 minuten opladen een bereik van 1500 kilometer zou hebben.

Bij Horizon Robotics, een AI-bedrijf, kijkt een groepje bezoekers naar een demonstratie van een AI-agent voor in de auto. Het systeem is op basis van open-source OpenClaw-technologie, gespecialiseerd in 'persoonlijke AI-assistenten', in China razend populair. De AI-agent opereert zelfstandig en zal de bestuurder tijdens het rijden proactief benaderen met tips en suggesties, bijvoorbeeld over waar je zou kunnen stoppen om te eten.

„Gaat dat bestuurders niet heel erg afleiden?" vraagt toeschouwer Pan. De medewerker van Horizon denkt van niet. „Dan moet je gewoon tegen hem zeggen dat hij niet tegen je moet praten tijdens het rijden."

AI in de auto lijkt een onstuitbare trend. „We willen een auto die ons beter begrijpt, en die alles onthoudt wat je hem hebt verteld," zegt Pan na de demonstratie. Maar ze maakt zich wel degelijk zorgen over de veiligheid, en over privacy. „Je wil niet dat al je gegevens naar OpenClaw gaan." Een ander systeem, met een sensor die de bestuurder waarschuwt als hij moe lijkt te worden, vindt ze juist wel een goed idee.

Elektrische auto's hebben veel minder bewegende onderdelen en hebben vooral een goede batterij en veel chips nodig. Dat maakt dat techbedrijven de sprong naar auto's wagen. Op de beurs staat er een rij voor het paviljoen van smartphonebedrijf Xiaomi, dat sinds 2024 ook elektrische auto's verkoopt. In China zijn de sportieve Xiaomi-auto's populair, volgend jaar hoopt het bedrijf ze ook in Europa te verkopen. Ook maker van slimme stofzuigers Dreame maakt inmiddels auto's.

'China heeft alles al'

Onder de metallic-oranje bogen van het beursterrein in Beijing lopen bezoekers van over de hele wereld. Anders dan in de EU, waar de heffingen de auto-industrie moeten beschermen en het Chinese marktaandeel nog onder de 10 procent ligt, is China in grote delen van het mondiale Zuiden de voornaamste leverancier van elektrische auto's.

Autodealer José Monteiro uit het West-Afrikaanse Kaapverdië handelt in tweedehandsauto's. „Bij ons is de koopkracht lager," legt hij uit. Omdat Chinese consumenten hun auto zo snel vervangen, heeft hij in China veel keus uit goede tweedehandsauto's. „Ze zijn nog behoorlijk nieuw. Bijvoorbeeld uit 2020."

Elektrisch rijden is ook onder zijn klanten in opkomst, al moet de infrastructuur nog beter. De keus tussen een Chinese en een Europese EV vindt hij snel gemaakt. „Het is als het verschil tussen een smartphone en een oude mobiele telefoon met drukknopjes. Het verschil in software is zo groot. En dan is een Europese auto ook nog duurder."

Ook Mauritiaanse autohandelaren willen de autoshow niet missen, vertelt de 24-jarige Shifa, die rondloopt terwijl ze op haar ouders wacht. Het gezin maakte de reis naar Beijing op zoek naar een nieuw Chinees automerk voor hun familiebedrijf om te importeren. „Gisteren kwamen we al iemand anders uit Mauritius tegen." Omdat in Mauritius links wordt gereden is de keuze beperkt. „Veel modellen moeten speciaal worden gemaakt."

Shifa is voor de tweede keer in China en vindt vooral de communicatie lastig. „Tegelijk vind ik dat juist het meest indrukwekkende aan China. De hele wereld past zich aan het Westen aan, maar hier maakt het niet uit of je Engels spreekt of niet. China heeft alles zelf al."

BYD, Volkswagen en Lynk & Co op de beurs. Eerstgenoemde wikkelt een auto in roze pluche. FOTO'S AFP/REUTERS

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

Richard Baldwin, hoogleraar internationale economie aan de IMD Business School. FOTO ANP / TT NEWS AGENCY

INTERVIEW **RICHARD BALDWIN** ECONOOM

‘De handelsoorlog is vooral Trump-theater. Maar hij boekt geen enkele overwinning’

De mondiale handelsoorlog is niet zomaar begonnen, stelt econoom Richard Baldwin, die sluimerde al lang. En terwijl de Verenigde Staten zich in rap tempo isoleren, bouwen andere handelsblokken aan een alternatief systeem waar wetten en regels nog wel gelden.

Daan van Lent en **Egbert Kalse**

Wat doe je als handelsexpert als de president van de Verenigde Staten krap een jaar nadat hij een handelsoorlog heeft gestart ook ineens een échte oorlog begint? Richard Baldwin, verbonden aan de IMD Business School in het Zwitserse Lausanne, wacht de vraag niet eens af. „De overeenkomsten tussen de manier waarop president Trump zijn handelsoorlog voert en hoe hij nu in het Midden-Oosten te werk gaat zijn talrijk”, zegt hij.

Tijdens een videogesprek somt de handelseconoom enthousiast de redeneringen op, die hij later die dag zal opschrijven in zijn nieuwste post op LinkedIn. Daar publiceert hij wekelijks scherpe observaties over de handelsoorlog. Baldwin: „Eerst test Trump de temperatuur van het badwater met een kleine maar normdoorbrekende schok.” In de handelsoorlog waren dat de heffingen op Canada en Mexico in februari 2025, na de beschuldiging dat ze fentanyl naar de VS exporteren. In de ‘echte’ oorlog was het de kidnapping van Nicolás Maduro uit Venezuela.

Baldwin: „Als hij daarmee wegkomt, volgt een gigantische schok die wereldwijd het nieuws domineert.” In de handelsoorlog: 2 april 2025, ‘Liberation Day’ met hoge invoerheffingen op de hele wereld. In de echte oorlog: 28 februari 2026, de aanval op Iran. „Dit alles vanuit de premisse, of de hoogmoed, dat de tegenstander snel geïntimideerd en dus overwonnen zal zijn. Het is meer schok dan strategie, en hij heeft al helemaal geen plan B.”

En dat is niet het enige: „Voor beide oorlogen geldt ook: kom pas in beweging als je in je eigen land in de problemen komt.” Dat gebeurde met de oplopende prijzen als gevolg van de heffingen die al tot de betaalbaarheidscrisis leidde, en nu door hogere brandstofprijzen en daarmee oplopende inflatie in de Midden-Oostencrisis. Baldwin: „Waar deze president ook zeer bedreven in is: laat de wereld in het ongewisse over de doelen die je wilt bereiken met je beleid. Dat geeft je de mogelijkheid om te draaien, je terug te trekken of een overwinning te claimen ongeacht de uitkomst.”

Hetzelfde geldt voor de ‘spontane deals’ die te midden van de oorlog gesloten worden: hou ze zo vaag mogelijk, onderteken niets, hou alle opties open. En zodra er iets van een wapenstilstand is getekend (zoals nu in Iran, of in de handelsoorlog met de nondescripte ‘akkoorden’ met Europa, het VK en anderen), verleg je de aandacht naar een volgend thema. „Het zou mij niet verbazen als Trump het huidige staakt-het-vuren met Iran beschouwt als een eindpunt. Hij is er klaar mee, de ophef ebt weg. Het wordt tijd voor een nieuwe rel.” Alleen zal hij er niet zo snel mee wegkomen: „Uit een handelsoorlog kun je je terugtrekken, maar dat kun je niet zomaar uit een oorlog in het Midden Oosten.”

Baldwin beklemtoont zelf dat hij geen Midden-Oosten-expert is en ook geen militair strateeg. Wel een wetenschapper die al decennia over handelseconomie publiceert. Vorige maand publiceerde hij zijn nieuwe boek *World War Trade*, over de aanloop naar de wereldwijde handelsoorlog en de vraag hoe de wereld daar weer uit zal komen.

Gedurende de handelsoorlog was de leercurve voor de rest van de wereld steil, aldus Baldwin, en de chaos groot. Maar dát de handelsoorlog, die al lang voor de tweede termijn van Trump was ingezet, in de hoogste versnelling raakte, was te voorzien. „De escalatie was een schok, maar geen verrassing.”

Fundamenten onder de handelsoorlog

Om te snappen dat de handelsoorlog een lange historie heeft, moeten we ver terug in de tijd, legt Baldwin uit. „Begin jaren zestig zette Amerika de deur open voor meer vrijhandel. Stapsgewijs werden fabrieken verplaatst naar lagelonenlanden en Amerikaanse fabrieken kregen steeds meer moeite om te concurreren met fabrieken in lagelonenlanden. Sinds de ict-revolutie in de jaren negentig ging de technologie daar achteraan en verplaatste de productie zich nog verder. Er gingen veel banen verloren. Dat gold in meer westerse economieën, maar in de VS drukte dat extra zwaar, omdat arbeiders daar niet worden beschermd door sociale zekerheid. Zonder baan ben je nergens.

„Het gevoel dat er economische groei werd behaald over de ruggen van de arbeiders - de vergeten mannen en vrouwen, zoals Trump ze in navolging van crisis-president Franklin Roosevelt is gaan noemen - werd concreet in de Grote Financiële Crisis van 2007-2008. Banken werden met miljarden gered, de rekening was voor de maatschappij. Daar is de basis gelegd voor het idee dat de middenklasse uitgekleed werd door een corrupte elite. En vervolgens werd dat door zowel Democraten als Republikeinen om binnenlands politieke redenen verdraaid tot: de buitenlandse elite heeft ons in het pak genaaid. Daarmee lag er een politiek-economisch fundament onder een handelsoorlog.”

De ontwikkelingen in de VS kunnen volgens Baldwin niet los gezien worden van wat er tegelijkertijd aan de andere kant van de Stille Oceaan, in China gebeurde. Vooral recent, onder president Xi, veranderde ook daar de handelspolitiek. De agressievere opstelling van China werkte het ontstaan van de handelsoorlog ook in de hand.

„Toen China zich in de jaren zeventig, tachtig en daarna meer ging ontwikkelen tot productiehuis van de wereld, zag je de economie jaarlijks met 10 procent gemiddeld groeien. Die welvaartsgroei legitimeerde het communistische regime. De Chinese Communistische Partij heeft de impliciete afspraak gemaakt met de bevolking dat het systeem onvrij mag zijn, zolang de belangen van de partij gelijk oplopen met de belangen van de bevolking”, aldus Baldwin.

„Maar door de Grote Financiële Crisis van 2008 stootte ook China zijn neus, toen de jaarlijkse groei daalde naar 4 tot 5 procent. De groei van binnenlandse consumptie stagneerde en een met goedkoop geld opgeblazen vastgoedzeepbel barstte.”
Om de groei weer op te krikken richting de gewenste 10 procent, moest China de export wel verder aanjagen. „Productiehuis China ging nog harder draaien, waarbij het grote productie-overschotten zo goedkoop mogelijk op de wereldmarkt zette.” Daarbij kwamen industrietakken in de VS en Europa, die zich eerder niet bedreigd voelde, ineens ook onder druk te staan.

„China heeft altijd profijt gehad van de op regels gebaseerde wereldhandel en was extreem kwetsbaar geworden voor verstoringen daarin”, zegt Baldwin. ” Daarom ook hebben ze onder Trump-I hun bilaterale handelsconflict met hem snel beslecht met een deal. Maar onder Trump-II werd ineens alles anders.”

Vriend of vijand maakt niet meer uit

De schok van april 2025 week sterk af van alle eerdere handelsconflicten, stelt Baldwin. „In plaats van een bilateraal conflict aan te gaan met één land, legde Trump ineens de hele wereld invoerheffingen op. Het was voor hem en voor zijn achterban de vertaling van de ‘buitenlanders hebben Amerika genaaid’-doctrine. Vriend of vijand, het maakte hem niets meer uit.”

Zo kwam Trump zijn verkiezingsbeloften na door na 2 april een pandemonium los te laten barsten van heffingen: elk land kreeg van Trump een ‘op maat gemaakt’ wederkerig tarief. Baldwin: „De logica en de ratio ontbraken volledig, een plan was er niet, laat staan een strategie. Toen de financiële markten vlak na 2 april over de volle breedte in mineur gingen, moest Trump een terugtrekkende beweging inzetten. Noem het een staakt-het-vuren. Dat gebeurde al op 9 april, een grootscheepse terugtrekking was dat, maar het werd verkocht als een overwinning. De daaropvolgende negentig dagen zou Trump negentig handelsdeals gaan sluiten: dat had hij toch maar mooi voor elkaar met zijn dreiging met invoerheffingen.”

Bijna alle landen hadden na 2 april vol verbijstering gereageerd, maar geen vergelding afgekondigd. Behalve China. Waar China tot dan toe rustig had gereageerd, voelde het zich nu in zijn bestaansrecht aangetast. President Xi had van China weer een trots en patriottistisch land weten te maken, en door de actie van de VS werd China’s eer gekrenkt.

„Het herinnerde Chinezen aan de vernederingen in de Opiumoorlog van 1840 met de Britten, toen China gedwongen werd opium als betaalmiddel te accepteren”, zegt Baldwin. „Trumps hoog oplopende invoerheffingen richting China zorgden ervoor dat China zich niet alleen richting de VS, maar ook richting de rest van de wereld ging verweren. En dus verscherpten ze de exportbeperkingen van onder meer zeldzame aardmetalen naar alle landen.”

China koos als enige land voor een agressief antwoord op de hoge heffingen van Trump. Het verhoogde na 2 april fors de invoerheffingen op Amerikaanse goederen en dat leidde tot een dusdanige escalatie met de VS dat er de facto handelsembargo’s ontstonden omdat de heffingen tot 145 procent wederzijds waren opgelopen. Baldwin: „Wat iedereen van tevoren had kunnen zien aankomen gebeurde nu ook: China bleek de pijn van een conflict met de VS beter te kunnen verdragen dan de VS zelf. En dus moest Trump de Chinezen aan tafel krijgen om een deal te sluiten. Nog voordat de onderhandelingen begonnen waren, verlaagde Trump de invoerheffing naar 20 procent. En het wonderlijke is, China handhaaft nog steeds exportbeperkingen voor een aantal cruciale grondstoffen. Wat China echter goed begreep was: gun Trump een ogenschijnlijke overwinning door kleine concessies of vage beloften te doen, en zorg dat je zelf degene bent die materieel gezien het beste uit een deal komt.”

Trumps heffingentheater

Die les dat je Trump maar beter de mogelijkheid kunt bieden om met een overwinning te pronken, trokken andere landen ook.
Maar zij kozen niet zoals China voor een tegenaanval, maar besloten om de narcistische Trump in te palmen. De handelsoorlog werd een staaltje Trump-theater, en dat is volgens Baldwin ook de enige manier waarop je ernaar kan kijken. Die andere landen vreesden dat het theater alleen maar groter wordt bij vergelding en dat zou alleen maar contraproductief werken.

> Wat China goed begreep: gun Trump een schijnoverwinning door kleine concessies, en kom zelf materieel het beste uit een deal

Slijmen kan ook werken, leerden die andere regeringen. Al duurde het even voordat ze dat gingen inzien. Het kantelpunt was het bezoek van Trump aan het Midden-Oosten. „Iedereen zag hoe ze daar de rode lopers uitrolden voor Trump, hem cadeautjes gaven tot aan een Boeing-747 aan toe en hoe ze hem vleiden. Hij was er dol op en gaf ze allemaal veel vriendelijker akkoorden.”

Andere regeringen stuurden daarna niet meer hun handelsministers, maar hun koningen. Ze gaven hem ook cadeautjes, zag Baldwin. „Iedereen had uitgevogeld dat het met de heffingen niet echt om economisch beleid ging. Dat het helemaal niet over het handelstekort ging of over de de-industrialisatie. En ook niet om het helpen van de middenklasse. Ze doorzagen het theater: het was Trump alleen maar om de *happy headlines* te doen waarin hij tot winnaar werd uitgeroepen.”

Met vage beloften over investeringen en door het accepteren van heffingen die veel lager waren dan waar Trump mee had gedreigd, paaiden tal van landen de Amerikaanse president. Hij kon zo overwinningen claimen, waarmee hij zijn achterban tevreden kon stemmen. Maar niets is vastgelegd in handelsovereenkomsten, nergens zijn handtekeningen onder gezet. Illustratief daarvoor is volgens Baldwin het papiertje met wat krabbels over getallen dat Trump vasthield op zijn Schotse golfbaan Turnberry, toen hij samen met Ursula von der Leyen in de zomer het akkoord met de EU bekendmaakte.

Bunkers, bruggen en dominostenen

Op de invoerheffingen zijn naarmate de prijzen in de VS voor consumenten stegen, steeds meer uitzonderingen gemaakt. Vooral voor voedingsmiddelen, zoals vlees of koffie. Ze zijn daardoor nog lager dan wat er in de deals is afgesproken. In zijn boek toont Baldwin een tabel met berekeningen waaruit blijkt dat de gemiddelde heffing voor Europese producten bijvoorbeeld slechts 8,6 procent is, in plaats van de 15 procent waar Trump mee pronkt.

Escalatie was tegen het eind van het jaar veranderd in de-escalatie, constateert Baldwin. Daarna kwam nog de uitspraak van het Hooggerechtshof, die de wettelijke basis aan veel van de door Trump ingestelde heffingen ontnam. De rest van de wereld wist dat de grootste bedreigingen van de wereldhandel voorlopig waren ingedamd, stelt hij.

Een klassieke handelsoorlog is zo voor-

LEES VERDER OP PAGINA E14

VERVOLG VAN PAGINA E13

komen, de rest van de wereld weet zich steeds beter te beschermen tegens Trumps willekeur. Met die bescherming zijn ze volgens Baldwin in de eerste termijn van Trump al begonnen, toen hij al met invoerheffingen begon te strooien. In die tijd begon China ook al een agressievere handelspolitiek te voeren.

„Uit zorg daarover gingen de EU-landen en ook andere landen bunkers bouwen", zegt Baldwin. „Ze gingen zich zorgen maken over hun toeleveringsketen, voor bijvoorbeeld halfgeleiders of medicijnen. Ze vroegen zich af of het wereldhandelssysteem misschien niet meer zo veilig was. Ze bouwden een schild op, ter verdediging. Ze hebben nog geen zwaard gebruikt in hun afweer. Europa ontwikkelde bijvoorbeeld zijn anti-dwanginstrument." Daarmee kan de EU tegenmaatregelen treffen tegen landen waardoor het zich in zijn handel beperkt ziet.

Sinds Liberation Day en de exportbeperkende maatregelen van China realiseren de EU-lidstaten zich ook dat ze meer bruggen moeten bouwen met gelijkgezinde landen. „Het is krankzinnig hoeveel handelsakkoorden er sindsdien zijn getroffen in de wereld." Dat begon ermee dat de EU eindelijk met de Latijns-Amerikaanse landen het Mercosurverdrag sloot, waar meer dan twintig jaar over was onderhandeld. „Aan beide kanten zag men dat de wereld gek is geworden."

Daarna trad een domino-effect op. „Als Brazilië zijn vlees goedkoper naar Europa kan exporteren, dan wil Australië dat ook.

Zeecontainers in de haven van Balboa in Panama-Stad. FOTO MARTIN BERNETTI/AFP

Allerlei gesprekken leidden plots tot akkoorden. Zelfs India, een land dat altijd wel hield van handel maar zeker niet van vrijhandel, sloot een akkoord met de EU. En daarna ook met het Verenigd Koninkrijk."

Overlappende zonnestelsels

Baldwin ziet zo twee nieuwe „zonnestelsels" van handel ontstaan. Het ene met de EU als het middelpunt. „En bedenk wel dat de EU goed is voor een derde van de totale wereldhandel." In het andere is de samenwerking van een aantal Aziatische landen onder leiding van Japan – in het Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Prosperity (CPTPP) – het epicentrum. Over afstemming wordt tussen die twee inmiddels ook gesproken, zodat er een soort wereldhandelsstelsel ontstaat naast de vastgelopen Wereldhandelsorganisatie (WTO).

Die ontwikkeling doet Baldwin terugdenken aan de jaren negentig van de vorige eeuw, toen hij al een domino-theorie van regionalisme ontwikkelde. „Destijds speelden de VS nog een belangrijke rol, het streven was destijds om de regels vast te stellen voordat China verder zou opkomen", vertelt hij. „Daar kwam de Grote Financiële Crisis tussendoor, en daarna trok Obama zich terug uit pogingen om handelsakkoorden te sluiten. De VS keerden zich daarna tegen vrije handel. Wat zich nu ontwikkelt was dus al zonder die crisis tot stand gekomen en zien we nu gebeuren, maar dan zonder de VS in het centrum."

Handel gebaseerd op internationale afspraken en regels is daarmee dus allerminst verdwenen, andere landen gaan door met liberalisering van de wereldhandel. Baldwin: „Trumps ideeën zijn gewoon waanzin, het is alleen maar populisme en heeft geen enkele economische betekenis. De rest van de wereld gaat gewoon door, en dat kan Trump niet schelen."

Kunnen die zonnestelsels dan zonder de voorheen zo dominante en onmisbare VS? „De VS zijn slechts een kwart van de wereldeconomie en de Amerikaanse importen zijn slechts 15 procent van de wereldhandel. Dat de VS zich nu helemaal afsluiten is slecht, maar niet bepalend", zegt Baldwin.

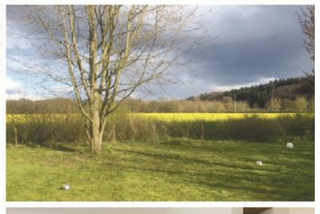
En zonder China? „China hoeft geen onderdeel te zijn van zo'n stelsel", stelt Baldwin. Het land is groot en machtig genoeg om zelf handelsvoorwaarden af te dwingen. „China heeft zich niet afgesloten van de wereldhandel. Ze blijven de op een na grootste importeur van de wereld en dat blijft zo. Als je naar China wilt exporteren, dan heb je geen akkoord nodig. En ze zijn de grootste exporteur. China heeft geen problemen, omdat heel veel landen lage invoerheffingen hebben op Chinese producten. Ze hebben niet meer nodig."

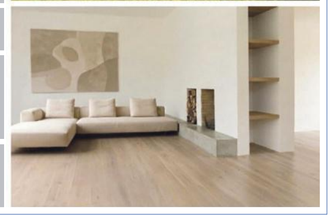
Advertentie

VRIJSTAANDE VILLA TE KOOP net over de grens.

Investering € 790.000,-

168 m² woonoppervlak

Gelegen tussen Nijmegen en Kleve met vrij uitzicht over onbebouwbare natuur. 20 autominuten van het centrum van Nijmegen, 30 minuten van airport Weeze. 60 minuten van Düsseldorf. Bouwjaar 2002.

605 m² grondstuk

3 parkeerplaatsen op eigen grond, garage, terras rondom de woning, 28 m² dakterras, half open keuken, open haard, 4 slaapkamers, 2 woonkamers, eiken parket, 3 design badkamers.

Interesse? Stuur reactie naar: mail@capitalmediaservices.nl

Advertentie

NRC brengt je het beste van

The Economist

Met je NRC-abonnement lees je nu ook de beste artikelen van het Britse weekblad **The Economist.** Voor jou geselecteerd door de redactie van NRC.

nrc› The Economist

De geselecteerde artikelen worden gepubliceerd door NRC en zijn te vinden op **nrc.nl/the-economist**

Links: velden met **lupines van Jamael in Driel**, waar deze grote bonen ook worden verwerkt. Rechts: medewerkers sorteren **limabonen** in de Jamaelfabriek in Driel.

REPORTAGE **VOEDING**

Hoe het saaie, stoffige boontje **een hip pak** aangemeten krijgt

Bonen zitten niet meer standaard in het menu van Nederlanders. Conservenfabrikanten HAK en BOON proberen peulvruchten weer op tafel te krijgen. Desnoods verstopt tussen pasta, groente en saus.

Tekst **Martine Kamsma** Fotografie **Merlin Daleman**

Torens met bonen zo ver het oog reikt. In de loods van HAK, aan de Hendrik Cornelis HAK-straat, midden in het Brabantse Giessen, lijkt het alsof alle Nederlanders morgen van overheidswege bonen verstrekt krijgen voor hun noodpakket. Voordat de potten en zakken naar de supermarkt gaan, is dit het laatste station van de gedroogde witte bonen die we eerder op een lopende band de fabriek in zagen rollen.

Peulvruchten staan in de belangstelling, niet in de laatste plaats doordat de nieuwe Schijf van Vijf ze in grote hoeveelheden aanbeveelt. Een bezoek aan HAK, en eerder die week aan het kleinere merk BOON, laat zien hoe conservenfabrikanten de weg naar het bord proberen te vinden.

Via één productielijn komen bij HAK de boontjes in potten terecht, daarna gaat er tomatensaus bovenop. Bij een nieuwere lijn is te zien hoe de bonen in kleurige stazakken worden gestort. Gedroogde groente, pasta en saus erbij, en daarna de ketel in om samen tot ‘pasta pomodoro’ gekookt te worden. Een complete lunch - al mag dat er niet op staan omdat een zak ‘Easy eats’ daarvoor te weinig calorieën bevat.

Te weinig calorieën zijn in Nederland, waar de helft van de volwassenen overgewicht heeft, het probleem niet. Te weinig groente en peulvruchten, dat is eerder een kwestie. Bijna niemand komt aan de aanbeveling van minimaal 250 gram peulvruchten per week.

HAK, conservenfabrikant sinds 1952, probeert met dit soort kant-en-klaarproducten „het eten van groente en peulvruchten makkelijker te maken”, zegt marketingmanager Kyra Zonderop. Nóg makkelijker dan met de eerder gelanceerde ‘schotel’-stazakken, zoals de burritoschotel, waar je zelf nog gehakt en wraps bij kunt doen.

De boontjes in de Easy Eats zitten een beetje verstopt tussen allemansvrienden als pasta, rijst of noedels. Dit moet nieuwe doelgroepen over de streep trekken, die niet zijn opgevoed met één keer per week kapucijners met spek. En die ook niet goed weten welke modernere gerechten ze zelf kunnen maken met een pot bonen. Als ze daar al tijd voor hebben.

Peulvruchten behoren al decennia niet meer tot het standaardmenu in Nederland. De laatste consumptiepeiling, van zo’n vijf jaar geleden, liet zien dat volwassenen amper op vijftig gram per week komen. Gemiddeld. Intussen zijn er voorzichtige aanwijzingen dat het tij begint te keren. Volgens een ruwe schatting van Rabobank nam de verkoop van peulvruchten in de afgelopen drie jaar met 10 à 15 procent toe.

De groei is mede te danken aan het uitdijende assortiment gemaksproducten van merkfabrikanten als HAK en BOON, aldus de Rabobank-analisten. Vleesvervangers op basis van peulvruchten hebben het moeilijk, maar „herkenbare” peulvruchten, van maaltijdzakken tot edamameboontjes, zitten in de lift.

Bonen hebben geen haast

Bijna iedereen in Nederland kent HAK. BOON is een kleinere, minder bekende speler; een dochterbedrijf van Jamael Food Group. Daar rollen jaarlijks 50 miljoen potten en pakjes groente, fruit en peulvruchten van de band. Ongeveer de helft daarvan bestaat uit peulvruchten, zegt directeur Jasper Bringsken. Hij zit aan de keukentafel in Driel, vlak bij Arnhem, bij de oudste, nog actieve conservenfabriek van Nederland: Baltussen (sinds 1868), ook een dochter van Jamael.

De fabrieksvloer, laat Bringsken even later zien, ziet er bloederig uit door het sap van rode kool. De laatste vrachtwagens lossen de laatste kolen van dit jaar. Elders liggen bergen droge bonen te wachten op verwerking - bonen hebben geen haast.

„BOON is ons uithangbord”, zegt Bringsken. Veel groter is Jamael in huismerkconserven. En in *‘white labels’*, neutrale verpakkingen die naar verschillende ketens gaan. Zo verkoopt Lidl sinds kort de nieuwe biologische peulvruchtenlijn van Jamael.

Behalve een uithangbord is BOON ook een ‘uitdager’, zoals het in supermarktkringen heet. BOON stopte peulvruchten in 2023 als eerste in Tetra-pakjes in knallende kleuren. Ineens kreeg het saaie, wat stoffige boontje een hip uiterlijk.

Bringsken laat zijn favoriet zien: zwarte bonen in teriyakisaus. Daarnaast zijn er linzen in tandoorisaus, of kikkererwten in tajinesaus. En pakjes met één soort boon - ook minder bekende, zoals limaboon of lupine, met achterop recepten ter inspiratie. Duidelijk bedoeld voor een jonger publiek.

Het inzaaien van bruine bonen in Mookhoek in de Hoeksche Waard voor HAK. Bruine bonen behoren tot de bestsellers van HAK, samen met witte bonen in tomatensaus.

> Nederlandse inkopers letten vooral op prijs, en de allerlaagste prijs vind je buiten de Europese Unie
>
> **Jasper Bringsken** directeur Jamael Food Group

HAK en de supermarkten brachten schielijk hun al even fris gekleurde look-alikes in de winkel. Niet zo gek, want hoewel je glas eindeloos kunt recyclen, hebben pakjes minder gewicht en je kunt meer rijen kwijt op een meter schapruimte.

Anders dan bij HAK, dat bonen voor zijn kartonnen pakjes naar een Italiaanse fabriek moet vervoeren, worden de pakjes van BOON in Nederland gevuld. Het familiebedrijf Jamael wil zo veel mogelijk ‘lokaal’ produceren, zegt Bringsken. „Lokale teelt, lokale verwerking en lokale consumptie.”

Dat doet Jamael niet alleen omdat consumenten dat leuk vinden of omdat het beter is voor het klimaat of voor Nederlandse boeren. Maar ook vanwege de geopolitieke onrust. „We zien geregeld dat landen zoals China of Turkije tijdelijk een exportverbod instellen als er voedseltekorten dreigen. Als je risico’s in je aanvoer wilt verkleinen, moet je meer lokaal produceren.”

Lokaal is weliswaar een rekbaar begrip, voor HAK en Jamael. Vlak over de grens in België en Duitsland is óók lokaal, voor een fabriek die in Brabant of Gelderland staat. Lokaal betekent voor HAK: niet verder dan 125 km van de fabriek. Voor peulvruchten die hier niet goed groeien, zoals kikkererwten en linzen, móeten producenten wel uitwijken naar landen met een gunstiger klimaat.

Zonder import lukt het niet. Toch vindt de Jamael-directeur dat Nederlandse supermarkten en consumenten „wel wat chauvinistischer” mogen zijn, en Nederlandse producten wel wat meer mogen waarderen. „In Frankrijk is ‘geteeld en geproduceerd in Frankrijk’ vaak een harde eis voor producenten”, zegt Bringsken. „Nederlandse inkopers letten vooral op prijs, en de allerlaagste prijs vind je buiten de EU.”

Nederlandse telers zitten op dure grond, met dure arbeid en energie. Dat alles maakt, zegt Bringsken, dat Nederlandse bonen het nooit op prijs kunnen winnen. „We raken enerzijds contracten kwijt in Frankrijk omdat onze bonen niet in Frankrijk geteeld zijn. Tegelijk verliezen we in eigen land contracten omdat afnemers kiezen voor goedkopere partijen in Spanje of Hongarije.”

De verwerkers zitten vaak klem tussen telers en retailers, zegt Bringsken. Het is in het belang van telers en producenten om afspraken voor de lange termijn te maken, zodat boeren weten dat het de komende jaren ook nog loont om in Nederland peulvruchten te telen en producenten leveringszekerheid hebben. Maar met de supermarkten lopen de contracten vaak korter. „Dan kan het gebeuren dat er overschotten ontstaan en dat de handelsprijzen dalen. Wij willen dat risico niet afwentelen op onze telers, maar die dynamiek maakt het wel moeilijk om meer peulvruchten van Nederlandse bodem te verkopen.”

Biologisch uit het elitaire hoekje

Minstens zo ingewikkeld blijkt het om in Nederland de biologische teelt van peulvruchten aan te jagen. Daar weet HAK over mee te praten. In 2023 kondigde het bedrijf vol overtuiging aan in vijf jaar honderd procent van de Nederlandse gewassen biologisch te laten telen. „Voor de Tweede Wereldoorlog was dat de standaard”, zegt Zonderop. „We willen biologisch uit het elitaire hoekje halen en voor iedereen toegankelijk maken. Zonder het groot op de verpakking te zetten.” Het móest ook, volgens de toenmalige topman Timo Hoogeboom, omdat kunstmest de bodem uitput.

LEES VERDER OP PAGINA E18

Eigenaar
Conserven-bedrijven

HAK is onderdeel van Neerlands Glorie Groenten & Fruit, met een omzet in 2025 van 130 miljoen euro en circa 210 werknemers. NGG&F is een dochter van Flexway, een levensmiddelenconglomeraat gevestigd in de Verenigde Arabische Emiraten en eigendom van de in Australië wonende Russische Denis Shtengelov.

Jamael Food Group (in totaal zo’n zeventig werknemers in Nederland, van wie vijftig bij conservenfabriek Baltussen in Driel) is een familiebedrijf en geeft geen omzet prijs. In Tanzania heeft Jamael nog een akkerbouwbedrijf en een levensmiddelenfabriek met circa 150 werknemers. Jasper Bringsken (33) nam vorig jaar de leiding over van zijn vader Ruben Bringsken, die in mei op 57-jarige leeftijd overleed.

VERVOLG VAN PAGINA E17

Maar de verwachting dat schaalvergroting vanzelf tot lagere kosten zou leiden, bleek wensdenken. Stijgende kosten, prijsdruk van supermarkten en minder vraag van consumenten waren één kant van het verhaal. Daarnaast viel ook de opbrengt tegen, zegt Zonderop. „Vorig jaar mislukte een hele tuinbonenoogst door een insectenplaag. Sommige gewassen bleken moeilijk te telen zonder gewasbeschermingsmiddelen.”

Fibermaxxing-trend

HAK is niet gestopt met bio. De proefboerderijen en telers waarmee HAK samenwerkt blijven experimenteren met nieuwe gewassen, technologieën en minder kunstmest en pesticiden. Maar de ambitie van honderd procent is verlaten.

Niet alles gaat dus vlekkeloos op peulvruchtengebied. Maar een gebrek aan aandacht, behoort in elk geval niet tot de problemen. Van alle kanten krijgen peulvruchten de laatste tijd applaus. Voor consumenten die zich afkeren van ultrabewerkt voedsel zijn bonen een natuurlijke, pure eiwitbron. Bonen passen bovendien naadloos in de fibermaxxing-trend, het opvoeren van je vezelinname voor een gezonde darmhuishouding.

Onlangs deed het Voedingscentrum er nog een schepje bovenop met de nieuwe Schijf van Vijf, die twee keer zoveel peulvruchten adviseert als de vorige versie. Om allerlei redenen. Ze zijn cholesterolverlagend, goed voor hart- en bloedvaten, een bron van vitamine B1 en ijzer. En omdat ze veel eiwit bevatten, zijn het goede vleesvervangers, met een geringe klimaatimpact.

Prominentere plek

Een volwassen man die vlees en vis eet, doet er goed aan wekelijks 250 gram peulvruchten te eten. Voor volwassen vegetariërs is het advies bijna 500 gram. Als heel Nederland de Schijf van Vijf zou volgen, zijn de conservenfabrieken snel door hun voorraden heen.

Toch wijst niets bij HAK en BOON op een verhoogde staat van paraatheid. De fabrikanten weten dat Nederlanders zich niet zoveel aantrekken van voedingsadviezen. Het groene A’tje of B’tje van Nutriscore, dat op het etiket staat, doet ook weinig voor de verkoop.

Een prominentere plek in de supermarkt, zeggen Bringsken en Zonderop, is waarschijnlijk de beste manier om bonen aan de man te brengen. Het conservenschap, waar bonen tussen augurken en blikvis liggen, is niet bepaald de plek waar mensen inspiratie opdoen. Maar om in het oog te springen, op de kop van het schap of met promoties, moeten leveranciers vaak flink betalen aan de supermarkt.

Tegelijkertijd is duidelijk dat ook supermarkten belang hebben bij een hogere bonenconsumptie, als ze hun uitstoot willen verlagen. Dat is in de winkels te merken. Retailers vergroten de schapruimte voor peulvruchten, brengen meer huismerkbonen, stoppen bonen in kant-en-klaarmaaltijden of promoten Nederlandse spliterwten en edamameboontjes. Om klanten naar een meer plantaardig eetpatroon te sturen, hebben ze de heilige boontjes hard nodig.

„In sommige supermarkten staan peulvruchten nu op het versplein, naast groente en fruit”, zegt Zonderop optimistisch. Op die eerste vierkante meters van de winkel beslissen klanten wat ze die avond gaan eten. En in die omgeving zien ze misschien ook sneller wat ze allemaal met peulvruchten kunnen. „Dat helpt om wat meer in de routine van mensen te komen.”

De overvloed aan stazakken en gekleurde pakjes peulvruchten wekken de indruk dat de ouderwetse bonen in glas het onderspit zullen delven. Wie weet nog wat ‘blote billetjes in het gras’ zijn? Het klopt, zegt Zonderop, dat de omzet uit klassieke varianten gestaag daalt. „Met een paar procent per jaar.”

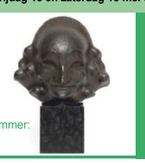
De groei zit bij kikkererwten en linzen. En bij de stazakken met ‘gemaksproducten’. Maar groei en daling zijn relatief. Er zijn, weet HAK, nog veel traditionele eters in Nederland. Zonderop: „Nog steeds komt ongeveer de helft van de peulvruchtenomzet uit de klassiekers. Onze bestsellers zijn nog steeds bruine bonen en witte bonen in tomatensaus.”

Advertentie

XXX
AMSTERDAM
Regio Amsterdam en omstreken

Kunst- en Antiekveiling
20 MEI T/M 3 JUNI
veilinggebouw de Zwaan
Sinds 1818
Directie-Makelaar G. van den Brink bv

Kijkdagen: donderdag 7 t/m zondag 10 mei en
vrijdag 15 en zaterdag 16 mei telkens 10.00-17.00 uur

John Rädecker
(1885-1956)

bruin gepatineerd bronzen sculptuur
‘Masker’, circa 1923.

Lotnummer:
2565

Taxatie
€15.000-25.000

Live Online Zaalveiling
ONLINE CATALOGUS EN BIEDEN: WWW.DEZWAAN.NL
Keizersgracht 474 - 1017 EG Amsterdam | 020 622 0447 | info@dezwaan.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

Advertentie

Wrakingen, advocaten die met geweld de zaal uit worden gezet en onderzoeksrechters die worden geschaduwd. Jan Meeus en Mark Eeckhaut volgen het megaproces tegen Flor Bressers en zien hoe de zaak uitgroeit tot een stresstest voor de Belgische rechtsstaat. Ondertussen meldt ook Bressers zich, via zijn advocaat Yehudi Moszkowicz.

Luister nu aflevering 5 in je favoriete podcast-app
Ga naar nrc.nl/cocainekoorts voor meer over de podcast

nrc DS

Boven: een werknemer van **Made in Statia**, onder: verkoop **op een markt op Sint Eustatius**.

REPORTAGE **LANDBOUW**

Voedsel is duur op de Cariben, want bijna alles moet worden geïmporteerd. Den Haag stelt de komende jaren miljoenen euro's beschikbaar om de landbouw op de eilanden te versterken. Maar kleine boeren vrezen dat dit vooral naar grote spelers zal gaan.

Tekst en fotografie **Robert Slagt**

Meer voedselzekerheid op de Caribische eilanden is mooi – maar wie wordt daar beter van?

ARUBA/SINT EUSTATIUS

Sherman Libiee is gefrustreerd. Van alle kanten ziet de Arubaan hoe zijn veehouderij onder druk staat. Hij wijst naar de hekken rondom zijn stuk grond, die zijn vee niet goed beschermen. „Ik heb hier vierhonderd varkens en geiten, die voortdurend worden aangevallen door loslopende wilde honden. Vorig jaar zijn er 38 dieren gedood. En we krijgen nul compensatie van de overheid."

De veehouder heeft ook last van het oprukkende toerisme. Er komen op Aruba jaarlijks 1,5 miljoen bezoekers, en die sector blijft maar uitdijen, merkt Libiee. „Deze cunucu (papiaments voor landbouwgrond) bestaat al sinds 1982, maar er vestigen zich hier steeds meer Airbnb's die land pakken. Die klagen dan bij ons over stank of geluidsoverlast, omdat de haan 's ochtends kraait."

Libiee verkoopt varkens- en geitenvlees aan slagerijen en restaurants op het eiland. Maar hij weet niet of zijn bedrijf zal overleven. „We krijgen geen bescherming van de overheid, terwijl we maar een klein deel van de markt vormen. Jarenlang deden ze vrijwel niets voor boeren. En toen zei de minister vorige zomer opeens dat hij juist meer landbouw wil, en sla gaat verbouwen. Dat begrijpen wij niet."

Op Aruba wordt, net als op de andere Caribische eilanden van het Koninkrijk, ruim 90 procent van het voedsel geïmporteerd. Boodschappen doen is duur: de prijzen liggen 40 procent hoger dan in Europees Nederland, terwijl de koopkracht lager is. Op de zes eilanden leeft gemiddeld een derde van de bevolking onder de armoedegrens.

Het Caribisch gebied is ook kwetsbaar voor wereldwijde prijsbewegingen. Sinds 2010 zijn sommige producten exorbitant in prijs gestegen, soms tot 140 procent. Volgens de lokale toezichthouder Fair Trade Authority zijn aardappelen, groenten en fruit op Curaçao zelfs vier keer duurder geworden. Door de stijging van de energieprijzen sinds de Iran-oorlog loopt dit snel op. King Cargo, de enige rederij die Curaçao en Aruba bedient, heeft de tarieven voor het containervervoer in april verdrievoudigd.

Zelf produceren

De huidige landbouwproductie op de Cariben komt nu vooral van kleine boeren, aldus een vorig jaar gepubliceerd VN-rapport. Hun productie is beperkt, maar belangrijk in tijden van nood, zoals tijdens de coronacrisis. De pandemie legde het toerisme, de economische motor van de Cariben, compleet stil. In 2020 was dit aanleiding voor de Wereldbank om een rapport te schrijven over hoe Aruba zelf meer voedsel kan produceren, ook om zo nieuwe banen te creëren en minder afhankelijk te zijn van toerisme. Dat advies was tweeledig: bied meer structurele steun aan kleine boeren, en ontwikkel daarnaast commerciële landbouw.

Aruba lijkt nu vooral voor de tweede optie te kiezen. Vorige zomer lanceerde minister van Economische Zaken Geoffrey Wever een plan om later dit jaar een glastuinbouwcomplex van dertigduizend vierkante meter te bouwen: het Agri-Innovation Park (AIP). Het idee is dat boeren hier kasruimte huren, om met de modernste technieken groente als tomaten, sla en spinazie efficiënt mogelijk te gaan telen.

Het AIP-project is slecht gevallen bij kleine boeren. Zij hebben het idee dat het AIP-project hen economisch buitenspel zet, zegt veeboer Jair Britten, voorzitter van de Comision Pro Cunukero Arubiano die 65 Arubaanse boeren vertegenwoordigt, twee derde van alle boeren op het eiland. Glastuinbouw vereist grote investeringen en technologische kennis, waarover kleine boeren niet beschikken, zegt hij. Ook is hij het oneens met het plan van de minister om gewassen voor horeca en export te produceren. „Waarom steunt men de bestaande boeren niet met subsidies, zoals in Nederland? Wij leveren voedzame groenten, zoals yams en yuca's. En vlees. Stel je voor dat er straks een storm komt, en de schepen komen niet: wat ga je dan eten? Geen sla en garnering. Zo bied je geen voedselzekerheid."

Britten heeft geen goed woord over voor het AIP. „Dit project lijkt te zijn opgezet vanwege het nieuwe landbouwfonds in Nederland. Je moet beseffen, dit zijn de Cariben. Als men geld ziet, zoals met het fonds uit Den Haag, dan duiken er piraten op die hun handje ophouden."

Haagse subsidie

De Cunukeros-voorman doelt hiermee op de 24 miljoen euro die het kabinet-Schoof vorig jaar beschikbaar stelde voor de voedselzekerheid op de eilanden. In Den Haag groeit het besef dat de voedselproductie hier omhoog moet. Zes miljoen euro gaat als subsidie naar de eilandoverheden, waaronder ook Aruba, om de landbouw en infrastructuur te versterken. De overige 18 miljoen komt in een particulier fonds dat gunstige leningen biedt aan landbouwbedrijven. Het zogeheten CariFoodFund (CFF) zal als stichting vanuit Den Haag opereren.

„We verwachten dat het fonds eind dit jaar de eerste aanvragen zal beoordelen", zegt Gerbert Kunst, vertegenwoordiger van Nederland op Aruba, Curaçao en Sint Maarten.

Volgens Kunst is het CFF „vooral bedoeld voor lokale ondernemers op de eilanden zelf", waarbij kleinere boeren in aanmerking komen voor „een mix van subsidies en leningen". Landbouwbedrijven uit Europees Nederland kunnen deelnemen als ze zijn ingeschreven in een van de Kamers van Koophandel op de zes eilanden, en ze hier ook een bankrekening hebben. Het fonds is volgens Kunst gericht op „innovatie stimuleren, zodat boeren een slag maken in voedselteelt".

Het is vooral de nadruk op innoveren en investeren die de kleine boeren op Aruba zorgen baart. Zij vrezen dat de financiële steun voor voedselzekerheid straks naar grote landbouwbedrijven zal gaan, waardoor zij uit de markt worden gedrukt. „Het voelt als een top-downproject", stelt boerin en activist Kinsasha van der Bliek. „De minister houdt geen rekening met ons. Hij zegt de voedselimport te willen verminderen, maar hij importeert zelf een duur landbouwsysteem van beton en glas."

In februari 2025 publiceerde Priva, een Nederlands bedrijf dat klimaatsystemen levert voor glastuinbouw, in opdracht van minister Wever een rapport over het AIP als „toekomstige kennis- en innovatiehub op Aruba". Daarin wordt sterk ingezet op hightech kassen, die sterk geautomatiseerd zijn. Een woordvoerder van Priva zegt dat het bedrijf liever niet reageert op de keuze voor glastuinbouw van Aruba, en dat het „aan het ministerie is om hier commentaar op te geven".

Kort daarna kreeg hetzelfde Priva van het CariFoodFund de opdracht een nulmeting naar de huidige landbouw op de zes eilanden te doen. Volgens de Arubaanse boeren is hier geen aanbestedingsprocedure voor geweest. Ook hier wil de woordvoerder van Priva niet op reageren, ook omdat „ons werk op de eilanden nu is afgerond". Gerbert Kunst zegt dat Priva voor de nulmeting is gekozen „vanwege hun expertise".

In oktober won het advies- en ingenieursbureau AAB uit Maasdijk, dat ook is gespecialiseerd in glastuinbouw, de tender van Aruba om het technisch ontwerp en de economische haalbaarheidsstudie van het Agri-Innovation Park uit te voeren.

Kassen onder doek

Er zijn vraagtekens over de keuze voor glastuinbouw omdat het door het warme klimaat op Aruba veel energie kost om kassen te koelen. Slechts een handvol boeren op Aruba gebruikt nu moderne technieken als hydroponics, een manier van telen waarbij de planten op water met voedingsstoffen in plaats van in aarde gekweekt worden.

„Hydroponics werkt op zich goed op de eilanden, want de grond is erg zout en je kunt het water hergebruiken", zegt Janneke Grit, plantenfysioloog bij Wageningen University & Research. „Maar als de pomp niet elke dag aangaat, gaat het mis. Dit betekent dus 24/7 actie op je bedrijf. En dat zijn kleine boeren niet altijd gewend - ze willen dat niet allemaal."

Grit deed onderzoek op Barbados, dat een voedselhub wil worden voor de Cariben. Op het eiland is vertical farming, het verticaal stapelen van gewassen, nu een hype. „Dat gebeurt in gebouwen of containers in meerdere lagen boven elkaar met LED-lampen, zonder daglicht. Het kost veel energie, terwijl zonlicht daar gratis is."

Hightech landbouw levert niet per se meer op de Cariben, vindt Grit, al willen veel eilandbesturen het graag hebben. „Een leverancier uit Nederland denkt dan: ik verdien meer met zo'n moderne kas. Maar dat is niet altijd in het belang van het eiland, want ze missen daar het kennisniveau, en het klimaat is anders. Doe het dan liever simpel: gewoon plastic kassen, met veel ventilatie, en een simpel hydroponics-systeem. Daarmee produceer je al meer, zonder hoge bijkomende kosten."

Ari Lichtenstein gebruikt hydroponics op een eenvoudige manier in zijn twee schermkassen bij Santa Cruz, waar hij tomaat en komkommer teelt voor winkels en verse markten. Door de hitte is landbouw op Aruba sowieso lastig, zegt de boer, maar ook zijn marktpositie is kwetsbaar. „Enkele jaren terug verlaagden importeurs hun prijzen voor tomaat: toen kon ik mijn oogst weggooien."

Lichtenstein krijgt er een concurrent bij, want het AIP zal straks vooral tomaten produceren. De boer heeft geen trek in deelname aan het project. „Ik gebruik al een modern systeem, dus wat heb ik aan glastuinbouw? Ze kunnen beter de kleine boer steunen. De overheid subsidieert water, maar doet verder weinig. Als wij vragen om logistieke hulp, zoals machines, lopen we tegen een muur van bureaucratie op. Zo kun je niet eens cactussen verbouwen."

Made in Statia

Vijftig jaar terug produceerden de Caribische eilanden veel voedsel nog zelf. Sint Eustatius, dat vruchtbare vulkanische grond heeft, leverde tot de jaren zeventig groente en fruit aan omliggende eilanden. Met de opkomst van de olie-industrie en het toerisme, dat beter betaalde voor minder zwaar werk, zakte de landbouw in.

Het Statiaanse bestuur steunt kleine boeren actief. Op de lokale Made in Statia-boerderij wordt sinds dit najaar steeds meer groente geproduceerd, vertelt Kimani Kitson-Walters, landbouwmanager bij de gemeente. „Het bestuur liet een ervaren boer van Curaçao overkomen als adviseur. Er wordt nu veel groente aangeboden en de inwoners zijn er blij mee."

De vrijdagse versmarkt bij het slachthuis is druk. De komkommers, meloenen en paprika's van Made in Statia lopen goed. Een pond tomaten kost hier drie dollar: ruim de helft goedkoper dan in de supermarkt, die Amerikaanse importgroente verkoopt. „De winkels krijgen leftovers aangeleverd, voedsel van lagere kwaliteit", zegt Kitson-Walters. „Het meeste is ingevroren: dat kun je misschien een paar dagen bewaren. De groente van het eiland blijft twee weken goed, smaakt beter en is goedkoper."

De gemeente legt nu ook bassins aan voor regenwater. Door de klimaatverandering valt er minder regen en dat maakt water op de eilanden duur. Ook is dit najaar met steun van de EU een pilotproject gestart waarbij groente wordt geteeld in de schaduw van zonnepanelen. „Dit is uniek voor de Cariben", zegt Kitson-Walters. „De panelen beschermen planten en boeren tegen de felle zon. En je gebruikt de schaarse grond efficiënter."

Het versterken van de Caribische voedselzekerheid draait vooral om de vraag wát je produceert, en voor wie. De Wageningse onderzoeker Peter Verweij, die sinds 2010 actief is in de Cariben, is positief over het landbouwfonds, al speelt er rond de wederopbouw van de landbouw volgens hem nog een andere kwestie. „Op de eilanden wordt relatief veel ongezond en sterk bewerkt voedsel gegeten, mede als gevolg van een beperkt aanbod en hoge prijzen." Ruim zeventig procent van de Caribische Nederlanders kampt met overgewicht. „Je wil dus ook het lokale dieet veranderen. Dat vereist een omslag in denken."

Wat er ook verbouwd gaat worden, hightech landbouw bevoordeelt volgens Verweij moderne bedrijven boven lokale kleinschalige bedrijven en initiatieven. „Onder lokale boeren leeft de angst dat ze geen toegang krijgen tot de nieuwe fondsen. Deze mensen kunnen niet investeren zoals grote partijen. Je moet dus een inclusieve mix ontwikkelen, en zorgen dat dit de gemeenschap versterkt en lokaal werk oplevert."

NRC heeft de Arubaanse minister van Economische Zaken Geoffrey Wever meermalen vergeefs gevraagd om een interview. Op een mail met vragen werd door zijn landbouwcoördinator niet gereageerd.

Boven: **het Agricoltaics-project** op Sint Eustatius.
Onder: **boer Sherman Libiee** op Aruba.

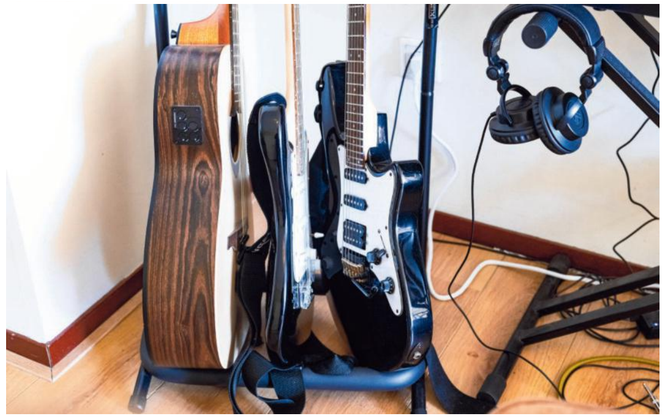
SPITSUUR

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren.
Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

In de woonkamer van **Ruben** staat een terrarium (boven).
In zijn vrije tijd speelt hij graag gitaar. FOTO'S MONA VAN DEN BERG

'Geen enkele bso zit te wachten op ouders die willen inschrijven voor wekelijks andere dagen'

Ruben van Ruijven (48) probeert met zijn werk als adviseur bij een ingenieursbureau mee te werken aan een duurzamer toekomst. Twee jaar geleden gingen hij en zijn ex uit elkaar, ze hebben drie kinderen. „We besloten meteen de zorg fiftyfifty te verdelen."

Ruben van Ruijven: „Ik ben drieënhalf jaar geleden overgestapt naar mijn huidige baan als adviseur bij een architecten- en ingenieursadviesbureau in De Bilt. Daarvoor werkte ik als hoofd engineering bij een ander bedrijf, dat sterk bleef hangen in de olie- en gasmarkt. Ik merkte dat ik daar niet meer trots op was, hoewel die functie op technisch vlak waarschijnlijk uitdagender was.

„Ik hou van technisch uitdagende puzzels leggen, en met de huidige netcongestie zijn die er zeker. Het mooiste: wanneer je een groot, verouderd gebouw met een energieslurpende gasketel hebt dat – als wij er klaar mee zijn – een gasloos en mooi pand is waar mensen fijn kunnen verblijven. Die intrinsieke motivatie, waarbij je je inzet voor verduurzaming, is ook erg belangrijk, heb ik gemerkt. Je wil je ervoor inzetten de wereld iets mooier te maken, niet lelijker. Daarbij denk ik natuurlijk ook aan de toekomst van mijn drie kinderen. Ik lig er nog niet wakker van, maar maak me wel zorgen.

„Hun moeder en ik kenden elkaar uit het Statenkwartier in Den Haag, waar we allebei zijn opgegroeid. We gingen eerst samenwonen in Utrecht, maar konden hier in Den Dolder een huis met een tuin krijgen. Zij werkt als verpleegkundige en in haar werkroosters zit geen enkele regelmaat of voorspelbaarheid, dus elke week is anders.

„Ik werk nu 34 uur per week, verspreid over vijf dagen. Een groot voordeel is dat ik mijn werk eigenlijk overal en op ieder moment kan doen. Zelf ben ik ook flexibel: als na schooltijd blijkt dat de kinderen ergens gaan spelen, klap ik thuis weer even de laptop open. Andersom ook, als het 's middags druk is met de kinderen, werk ik 's avonds nog anderhalf uur door. Het risico is hooguit dat ik té veel ga werken.

Negatieve energie

„Onze kinderen zijn nooit naar de buitenschoolse opvang geweest. Dat hoefde voor ons niet zo, we werkten beide parttime. Maar bovenal: geen enkele bso zit te wachten op ouders die willen inschrijven voor wekelijks andere dagen. Daar heb ik wel kritiek op. Ik had toen al het geluk dat ik mijn werk zelf kan indelen, maar hoe zou dit moeten als ik lasser was geweest met strikte werktijden of wanneer beide ouders in de zorg werken? Flexibiliteit is bij ons een uitkomst, maar ook een must geweest.

We zagen er enorm tegen op de kinderen te vertellen dat we uit elkaar gingen

„Twee jaar geleden zijn we gescheiden. We bleken uit elkaar te zijn gegroeid, al gaat er natuurlijk nog een flinke tijd overheen voordat je er daadwerkelijk een punt achter zet. Ik heb haar kunnen uitkopen en zij woont nu hier op een steenworp afstand vandaan. Gelukkig maar, want de kinderen gaan soms meerdere keren per week heen en weer. We besloten meteen om de zorg voor hen fiftyfifty te verdelen, omdat we ze allebei niet minder wilden hebben.

„We zagen er enorm tegen op de kinderen te vertellen dat we uit elkaar gingen. Het was natuurlijk ook heel treurig, er vloeiden tranen. Het ideaalplaatje dat je had, valt uit elkaar. Later zagen we juist dat de kinderen ontdooiden. Dan zie je dat de kinderen die negatieve energie ook hebben opgepikt, maar dat had ik zelf destijds niet door.

„Sindsdien is het een hele puzzel om alles te plannen, maar met een strakke agenda is het goed te doen. Zodra het kwartaalrooster van mijn ex bekend is, weet ik welke dagen ik de kinderen naar school moet brengen en ophalen. Dat is vaak drie keer in de week. Ook afspraken voor leuke dingen overleggen we zo veel mogelijk met elkaar. Dat gaat ook weleens mis: ik was vergeten op tijd door te geven dat ik in juni naar een festival wil, dus hopelijk lukt dat nu nog.

Luxepaarden

„Gelukkig word ik enorm gesteund door mensen om me heen. Mijn werkgever geeft me alle vrijheid en ook de collega's zijn heel begripvol, dat is echt geweldig. Ik zit in de barcommissie van mijn tennisvereniging en als ik weer eens niet van huis weg kan, zeg ik tegen hen: kom maar hier aan de keukentafel zitten. Er zijn ook veel mensen in de buurt die weleens inspringen. Zo kan er eigenlijk toch heel veel. Ik ga naar de sportschool, speel tennis en doe hier in de buurt regelmatig een rondje op de mountainbike.

„Als ik de kinderen heb, sta ik doordeweeks om kwart voor zeven naast mijn bed. Dan douche ik, maak ik de oudste wakker en zorg ik alvast voor boterhammen en fruit voor de jongste twee. Luxepaarden zijn het! Om half acht maak ik die andere twee wakker, regel ik dat het ontbijt loopt en dat ze om half negen op school zijn. Ik fiets daarna door naar mijn werk in De Bilt, daar ben ik rond kwart voor negen. Ik klap dan mijn laptop open en vind het heerlijk tussen de collega's te werken. Zij maken vaak een lunchwandeling in de omgeving, het is mooi daar. Ik zou graag meegaan, maar gun mezelf die tijd vaak niet en lunch dan toch achter mijn bureau.

„Mijn agenda na half twee staat dan geblokkeerd en om twee uur ben ik op het schoolplein om de kinderen te halen. Soms klap ik thuis de laptop nog open om door te werken, maar als één van de kinderen nieuwe kleren nodig heeft of naar de kapper moet, ben je die middag kwijt. Twee zitten er op voetbal, één heeft daarnaast nog dansles en de oudste zit op volleybal, dus het is vaak ook een hoop trainingen en wedstrijden. We eten vaak pas na half zeven, gisteren was het zelfs half acht. Die tijd rond het avondeten, met boodschappen, koken en soms nog een sporttraining, is tegenwoordig wel het spitsuur.

„Ieder jaar dat ze ouder worden, kunnen de kinderen meer dingen zelf en kost het me minder tijd in de ochtend. De huishoudelijke taken doe ik nu alleen, maar dat heeft ook voordelen: als ik stofzuig, is mijn manier van stofzuigen altijd goed genoeg, haha.

„Rond acht uur breng ik de kinderen naar bed. Ik lees ze alle drie nog voor, dat vind ik heel leuk. Pas als je de laatste slaapkamerdeur achter je dichttrekt, kun je aan je avond beginnen. De laatste tijd ben ik meer gaan lezen, *Anna Karenina* van Tolstoj heb ik net uit. Half elf, kwart voor elf ga ik naar bed, anders val ik echt om.

„Als ik iets zou kunnen veranderen, zou ik toch graag een bandje beginnen. Ik ben een paar jaar geleden weer gitaar gaan spelen en dat kriebelt wel. Ik heb al een paar ouders van dezelfde school op het oog, dan kunnen we lekker samen *dad rock* maken."

Casper van der Veen

IN HET KORT

Ruben van Ruijven (48) is adviseur bij architecten- en ingenieursadviesbureau Sweco en specialiseert zich in gebouwgebonden installaties. Hij heeft drie kinderen: Siem (12), Mirre (10) en Teije (7), voor wie hij de zorg deelt met zijn ex-vrouw die een straat verderop woont. Hij woont in Den Dolder en verdient bijna twee keer modaal. Sinds kort hebben de kinderen twee landschildpadden: Sjokker en Shelly. „Wie wie is, kan ik nog niet herkennen", aldus Ruben. „Shelly heeft gele strepen en Sjokker is de andere!", roept Siem.

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

„Dat was de rekening na een avondje eten met vrienden. De aanleiding was minder vrolijk. Het was namelijk na de uitvaart van een van de leden van de vriendengroep."

Weekboodschappen of elke dag naar de supermarkt?

„Met een supermarkt binnen het zichtveld van mijn huis ga ik er toch wel meerdere keren per week naartoe."

Wat was je laatste grote uitgave?

„Afgelopen jaar heb ik een andere vouwwagen gekocht, tweedehands. Het is er één die je net wat handiger in je eentje kunt opzetten."

Tweedehands of liever nieuw?

„Ik koop niet heel veel, dus als ik dan iets aanschaf, is het meestal nieuw. Behalve die vouwwagen dan."

Hoeveel zakgeld krijgen jullie kinderen?

„Ze vroegen zakgeld, maar toen bedacht ik dat ze kleine klusjes konden doen waarvoor ze dan steeds een streepje verdienen. Voor vier streepjes krijgen Mirre en Teije een euro, Siem krijgt twee euro."

Hoe vaak ruim je het huis op?

„Een keer per week. Dat doe ik tijdens het schoonmaken.

Wat was echt een miskoop?

„Een effectpedaal voor mijn elektrische gitaar, gekocht via Marktplaats. Toen ik het uitprobeerde, bleek het ding te piepen. Heel irritant."

Wie bedenkt wat jullie eten?

„Ik vraag het nu vaker aan de kinderen en steeds vaker komen ze met goede ideeën. Koken vind ik steeds leuker, de kruidentuin helpt daar ook wel bij. Ik ben meer met curry's bezig en kook bijna niet meer met vlees. Siem vindt dat prima en Mirre vindt het verschrikkelijk, dus soms bak ik dan nog een kipburgertje voor haar."

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

„Eigenlijk nergens aan."

Waar spaar je voor?

„Voor een warmtepomp. Als je die aan je klanten adviseert, kun je zelf natuurlijk niet achterblijven."

Beste tip voor huishouden of financiën?

„Dat we vroeger de hypotheek flink extra hebben afgelost, heeft ons na de scheiding wel gered. Daardoor kon ik haar uitkopen en kon zij een straat bij mij vandaan een huis aanschaffen. Zo wonen we allebei in een koopwoning."

Advertentie

VOOR JOU ALS ABONNEE

DOWNLOAD TOT EN MET 31 MEI DIT **E-BOOK**

In samenwerking met WPG Uitgevers geven we abonnees de mogelijkheid om elke maand een e-book te downloaden, als aanvulling op het NRC-abonnement.
Heb jij het e-book van deze maand al gedownload?

Hoe werkt het?

- Elke maand staat er een nieuw, kwalitatief hoogwaardig e-book voor je klaar op nrc.nl/ebook. Je kunt het downloaden tot en met het einde van de maand.
- Het e-book is een hele maand te downloaden.
- In de nieuwe maand verschijnt er een nieuw e-book. Op dat moment kan je het oude e-book niet meer downloaden.
- Heb je het e-book eenmaal gedownload? Dan kan je het lezen op een moment dat het jou uitkomt. Op je e-reader, laptop, telefoon of tablet.

nrc›

Geboren

In dankbaarheid geboren

Juliette Tjada Martha Zwanenburg

Judith Pekelharing en Lennert Zwanenburg
Rotterdam, 23 april 2026

Geboren:

Leo Pieter Cornelis

Laurens Platteeuw
Pien van Paassen

Amsterdam, 24 april 2026

Dolgelukkig zijn wij met de geboorte van onze zoon

Dies Theo Adriaan Le Fever

Annelot & Govert Le Fever
Niene
Den Haag, 25 april 2026

Geboren!

Hugo Rogier Hanselaar

Broertje van Sebastiaan en Jonathan
Zoon van Judith Hilderink en Rogier Hanselaar

Rotterdam, 29 april 2026

Geboren!

Sam Antoon Mart Jongsma

Ingrid Bakker, Thomas Jongsma
David

Amsterdam, 28-4-2026

Geboren:

Otto Orlando Lucas

James en Caroline Cooke-Hooft Graafland
Felix

Londen, 27 april 2026

In memoriam

ARS LONGA, VITA BREVIS

Johannes Maurits (Jan) Vernie

Buitenzorg, 20 maart 1938 – 's-Gravenhage, 3 mei 2001

Vandaag één jaar geleden
overleed mijn lieve echtgenote

Rietje van der Werf – Haring
1930 -2025

Ik mis haar

Overleden

Ons lieve zusje, tante en vriendin is overleden

Elisabeth Ybeltje de Koster

12-08-1935 25-04-2026

Gerda Zellentin †

Margreet de Koster en Fred Velders
Andrea †
Janneke Brewer-de Koster † en Jan Brewer
Leonard en Kumi: *Mia*
Dosia en Tobias: *Noah, Jonas*
Mary: *Liv*
Lucie Le Poole-de Koster en Robert Le Poole
Kaatje: *Kamiel, Rafik*
Wicher en Inge: *Lumi*
Annelies Grotenhuis-de Koster en Fred Grotenhuis
Dorette de Jong †
Aitor
Hanneke McQuoid-de Jong
Johanna
Pamela
Robert: *Sarah, Meagan, Emily*

De begrafenis heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Post: Lucie Le Poole | lepoole15@icloud.com

"Mijn oog is op u."
Psalm 32: 8

Geborgen in Gods liefde is van ons heengegaan
onze lieve vader, schoonvader en opa

Rinse Frans Westerman

Frans

* 16-08-1934 † 29-04-2026

weduwnaar van Netty van der Horst

Leidschendam:	Anne Marie Westerman
Rotterdam:	Veerle Petersen
	Florens Petersen
	Jooske Petersen
Rotterdam:	Elsbeth Westerman, Antal Baggerman
	Joost Baggerman
	Theun Baggerman
Noordwijk:	Erwin Petersen

De dienst van Woord en Gebed wordt gehouden op woensdag 6 mei om 11.00 uur in de Dorpskerk aan het Plein 3 te Wassenaar, waarna de begrafenis zal plaatsvinden op de begraafplaats bij de kerk.

Aansluitend is er gelegenheid tot condoleren in de kerk.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor Uitvaartverzorging, t.a.v. familie Westerman
Benoordenhoutseweg 279, 2596 BJ Den Haag

En dat Woord geschiedt waar mensen zijn,
Licht en duisternis waar mensen zijn.
En het Licht schijnt in de duisternis.
En de duisternis heeft het Licht niet overmeesterd.

Evangelie volgens Johannes, h. 1: 4 en 5
(vert. Huub Oosterhuis)

Met groot verdriet delen wij mee dat de liefde van mijn leven, onze bron van inspiratie en lieve, altijd betrokken mama en oma

GREET PRINS

(geboren Modderaar)

Ridder in de Orde van Oranje Nassau
Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal

* 5 januari 1954 † 24 april 2026

van ons is heengegaan.

Wij moesten haar loslaten maar houden haar
-in grote dankbaarheid voor wie zij was
en wat zij voor ons betekende-
in ons hart voortaan anders vast.

Teus Prins

Marie-Sophie en Floris Prins Driessen
Isabel

Mathieu en Sabine Prins Ebbing
Oliver

De begrafenis heeft plaatsgevonden op vrijdag 1 mei jl. op de Algemene Begraafplaats te Nieuwkoop.

Correspondentieadres:
Uitvaartzorg De Meer | t.a.v. de familie Prins
Jacobus Spijkerdreef 202 | 2132 PZ | Hoofddorp

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze oud commissaris:

mevrouw Greet Prins

Wij herinneren haar als een betrokken, deskundig en zeer gewaardeerd lid van de Raad van Commissarissen. Met haar wijsheid en toewijding heeft zij een betekenisvolle bijdrage geleverd aan onze organisatie. Wij zijn haar dankbaar voor alles wat zij voor Total Care heeft betekend en zullen haar met respect en waardering blijven herinneren.

Onze gedachten gaan uit naar haar gezin en naasten. Wij wensen hen veel sterkte met dit verlies.

Mirjam van Lamoen namens de familie van der Heijden
Esmée Ficheroux namens de Raad van Bestuur
Kick van der Pol namens de Raad van Commissarissen
Total Care

Uden, 2 mei 2026

Total Care

Met groot verdriet heeft de Eerste Kamer der Staten-Generaal kennisgenomen van het overlijden van het gewaardeerde Kamerlid

Greet Prins

Greet Prins was sinds 11 juni 2019 lid van de Eerste Kamer voor het CDA. Wij herinneren ons Greet als een betrokken volksvertegenwoordiger die zich in het bijzonder inzette voor volksgezondheid, natuurbeleid en milieu. Ondanks haar ziekte bleef ze actief als senator en was ze tot het allerlaatst van grote betekenis voor de samenleving.

Greet zal door collega-senatoren, fractie- en griffiemedewerkers zeer gemist worden.
Dat ons respect voor haar verdiensten voor de Nederlandse parlementaire democratie tot steun mag zijn voor familie en andere dierbaren.

Mei Li Vos
Voorzitter

Remco Nehmelman
Griffier

Het CDA is verdrietig door het overlijden van onze senator

Greet Prins

Greet was sinds juni 2019 senator namens het CDA. Daarvoor had zij een indrukwekkende maatschappelijke carriére in de zorg en het openbaar bestuur.

Greet Prins was een warm en betrokken mens. Vol overtuiging en doorzettingsvermogen zette zij zich als volksvertegenwoordiger in voor een samenleving waarin iedereen meetelt en gezien wordt.

Het CDA is Greet Prins dankbaar voor het vele werk dat zij voor de samenleving, ons land en het CDA heeft verricht.

Het bestuur van het CDA, de CDA Tweede en Eerste Kamerfractie, de CDA-bewindspersonen en de CDA-delegatie in het Europees Parlement wensen haar familie en dierbaren veel sterkte en Gods nabijheid bij het dragen van dit verlies.

Jean Wiertz
Partijvoorzitter CDA

Henri Bontenbal
Fractievoorzitter CDA Tweede Kamerfractie

Theo Bovens
Fractievoorzitter CDA Eerste Kamerfractie

Bart van den Brink
Vicepremier

Jeroen Lenaers
Delegatieleider CDA Europees Parlement

Met verdriet heeft het ministerie van Economische Zaken en Klimaat kennisgenomen van het overlijden van

Greet Prins

Wij herinneren ons Greet als een betrokken en bevlogen voorzitter van het bestuur van de Kamer van Koophandel, die zich ten volle inzette voor de belangen van ondernemers.

Greet leed aan de ziekte ALS, maar zij liet zich daardoor niet uit het veld slaan. Tot het laatst toe bleef zij zich met grote toewijding inzetten voor haar werk als voorzitter. Haar veerkracht en optimisme blijven een inspiratie voor ons.

Wij danken Greet voor alles wat zij heeft betekend voor de Kamer van Koophandel en voor ons ministerie. Onze gedachten gaan uit naar de naasten van Greet. Wij wensen hen veel sterkte met dit grote verlies.

Namens het ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Sandor Gaastra
secretaris-generaal

Aart van der Vlist
plaatsvervangend secretaris-generaal (wnd.)

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Greet Prins

voormalig voorzitter van de Raad van Bestuur van KVK

Greet was een bevlogen en warm mens, met een groot hart voor ondernemers, haar collega's en de samenleving. Tijdens haar voorzitterschap zette zij zich vier jaar lang met grote toewijding in voor toegankelijke dienstverlening en de menselijke maat. Haar verbindende, inspirerende manier van leidinggeven liet een blijvende stempel achter op onze organisatie.

Wij zijn haar dankbaar voor alles wat zij voor KVK heeft betekend.

Wij wensen haar familie en dierbaren veel sterkte bij dit grote verlies.

Rodrique Engering, voorzitter Raad van Bestuur KVK
Rob Becker, voorzitter Raad van Advies KVK
Gerben van der Meulen, voorzitter Centrale Raad KVK

Tot ons grote verdriet is onze lieve moeder, schoonmoeder en grootmoeder overleden.

Wij zullen haar humor en scherpzinnigheid missen.

Laetitia Maria Louise van Rijckevorsel

Delft, 29 september 1937 Den Haag, 24 april 2026

Weesp Floris Bongaerts

Amersfoort Saskia Bongaerts en Paul van der Sijs
Bruno, Olivier, Lucia

Haarlem Jelka Bongaerts en Tom van Aken
Emilie, Liselot, Jasmijn

Het afscheid heeft reeds in besloten kring plaatsgevonden.

Na een rijk, veelzijdig en welbesteed leven, waarin zij er altijd voor iedereen was, is overleden mijn lieve vrouw, onze moeder en oma

Christine Elisabeth van Til-Schaefer

Liesbeth

☆ Haarlem, 22 februari 1951
† Heerenveen, 26 april 2026

echtgenote van

Casik van Til

Vincent en Leigh
Luke
Arthur en Diene
Rik
Dominic

Het afscheid vindt plaats in besloten kring.
Schoolstraat 28 | 8388 MG | Oosterstreek

Onze lieve en opgewekte vrouw, moeder, oma en grootoma is overleden

Anita Braams - Horst

Lochem, 26 maart 1942 Leiden, 28 april 2026

Wij zullen in intieme kring afscheid nemen van Anita.

Frans

Francine en Hans
Menno en Ronald
Clemens en Inez

kleinkinderen en
achterkleinkind

Correspondentieadres:
Familie Braams, p/a Maestro-Uitvaarders,
Raaphorstlaan 10A, 2245 BG Wassenaar

Veel te vroeg hebben we in ons midden afscheid genomen van onze lieve, sterke, zorgzame en trotse echtgenote, moeder en oma

Yvonne Antoinette Geerling

Echtgenote van
Aart van Gorkum

* Paramaribo, 26 december 1954 † Eindhoven, 23 april 2026

Eindhoven: Aart

Bussum: Roel en Sanne
Finn, Sofie

Driebergen: Steven en Vivian
Loek, Pepijn

Wij hebben in besloten kring afscheid genomen van Yvonne

Correspondentieadres:
Uitvaartzorg Hans Raaijmakers
T.a.v. Familie van Gorkum
Emopad 56
5663 PB Geldrop

Na een korte periode van afnemende gezondheid is toch nog onverwacht overleden mijn dierbare echtgenoot

Eric Vriesinga

Amsterdam, 5 maart 1933
Vleuten, 21 april 2026

Narda Vriesinga - Uitzinger

Overeenkomstig de wens van Eric heeft op 1 mei de begrafenisplechtigheid in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Uitvaartverzorging A. van Pijpen
T.a.v. Mevrouw L.F. Vriesinga - Uitzinger
Postbus 245, 3740 AE Baarn

Met intens verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van mijn dierbare Jorn, onze lieve Pappa en geweldige Opoef

Ir. Cornelis Johannes Nierstrasz

Jorn

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Enschede, 1 juni 1953
Zeist, 25 april 2026

Simone Nierstrasz - de Bie Leuveling Tjeenk

Merel en Hendrik
Phileine
Bodine

Tom en Cosette ♡
Vivienne

Bunsinglaan 2
3709 JN Zeist

Het afscheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Op zijn eigen land en in zijn eigen huis, zijn paradijsje waaraan hij zo gehecht was, overleed mijn kleurrijke, dierbare broer, mijn originele zwager en onze markante oom

Cornelis Johannes Nierstrasz

1 juni 1953 - **Jorn** - 25 april 2026

Doesburg — Eugénie van den Berg – Nierstrasz
Meindert van den Berg

Bennekom — Erik van den Berg
Pjer van den Berg – Westerlaken
Imme, Maxim, Amber

Hilversum — Maurits van den Berg
Emma Peet
Victoria, Philip

Rotterdam — Timon van den Berg
Amber Peters – van den Berg

Correspondentieadres:
Flugi van Aspermontlaan 4a, 6981 AN Doesburg.

Droom ik, en is het nacht,
of is mijn Sterr' verdwenen?
Ik waak, en 't is hoog dag,
en zie mijn Sterre niet.
O hemelen, die mij haar
aangezicht verbiedt,
spreek mensentaal, en zeg waar is
mijn Sterre henen!

Constantijn Huygens

Ellen van Hasselt

*12 mei 1948 - † 25 april 2026

In tranen laten wij haar los

Ruud
Jaap en Alix
Jet
Francine en Tammo
Maud en Philipp
Tycho en Marije

Het afscheid vindt plaats in besloten kring.

Correspondentieadres: Familie Van Hasselt
p/a uitvaartverzorging De Laatste Eer
Juniusstraat 4, 2625 XZ Delft

Han was er altijd - zonder voorwaarden, zonder aarzeling.
Voor Francy, zijn kinderen, zijn kleinkinderen.
Voor iedereen. Hij was het vaste anker, waar alles om
draaide. Velen kenden hem als een tweede vaderfiguur,
iemand bij wie je altijd terecht kon. Als pater familias was
hij de stille kracht die het geheel bijeen hield, in het gezin,
in het leven, in de harten van wie hij liefhad.

Mijn allerliefste man, onze papa en opa is geheel onverwacht uit ons leven gerukt

Johan Cornelis Goudsmit

Han

Wassenaar, 4 juli 1944
Den Haag, 24 april 2026

Francy

Bart en Anna
Céline

Mark en Daphne
Marijn

Judith en Martijn
Floor
Pieter

Vandaag nemen wij in besloten kring afscheid van Han.

Correspondentieadres: Baken Uitvaarders
t.a.v. familie Goudsmit, Kwekerijweg 5, 2597 JK te Den Haag

With deep pain and thankfulness,
we wish you a good final journey.
Thank you and farewell.

Wij zijn zo ongelooflijk dankbaar
dat je bij ons was. Wat ben je lief en wijs
en wat gaan we je missen.

Ria Oates - Hagestein

10th February 1944
28th April 2026

Findlay, Ruby, Tatiana

Het afscheid zal op maandag 4 mei
in besloten kring plaatsvinden.

Correspondentie:
Eva de la Mar - Afscheid op Maat
t.a.v. familie Oates
Jan van Goyenlaan 3
1181 TG Amstelveen

Paardenbloemen –
van tijd tot tijd schudden ze
een vlinder wakker.
Kaga no Chiyojo 1705 - 1775

Onze geliefde moeder is vredig opgegaan
in de bundel van eeuwig licht.

Wij zullen haar vreselijk missen.

Elisabeth Stranders

☀ 's-Gravenhage, 24 juli 1931
✡ Oegstgeest, 24 april 2026

Heiloo: Eva Kater - Boon
Edwin Kater
Nowah Kater
Merlin Kater

Lunteren: Daan Boon

Den Haag: Channa Boon

Wij hebben in besloten kring afscheid genomen.

Correspondentieadres:
Uitvaartcentrum Amvoorde t.a.v. Familie Stranders
Mozartweg 58, 3816 LT Amersfoort

But if the while I think on thee, dear friend,
All losses are restored, and sorrows end.
(Sonnet 30, William Shakespeare)

In liefdevolle herinnering hebben wij afscheid moeten nemen
van onze trouwe en zorgzame vader, schoonvader, opa en overgrootvader

GERARD THEO BOSSCHAART

Slikkerveer, 24 augustus 1933
Tiel, 18 april 2026

Henny Bosschaart - Lagendijk †

Willem en Marit
Max en Rachel
Thomas
Wim en Lies
Annemieke en Boy

Adwin
Luise
Felix

Annemarie †

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

BREATH
When it's time, let me walk where the gray moon
is light enough to lead. I'll need nothing more.
No streetlight. Not a star in the chilling sky.
My breath will be moonlight then, one step,
maybe two, no more. All I need to steer by.
I will learn, gray moon, how we disappear.
David Baker

Met zijn 96ste verjaardag in zicht is onze bijna onsterfelijke vader, schoonvader en grootvader dan toch overleden

Hans von Lindern

Franz Harms

Den Haag, 3 juni 1930
Wassenaar, 26 april 2026

Weduwnaar van Mieke von Lindern - Hummel

Den Haag, Amsterdam — Frédérique en Marc Diepstraten - von Lindern
Sophie
Pepijn en Jet
Ole en Annabelle

Naarden, Rotterdam — Franz en Jojanneke von Lindern - Herman de Groot
Loet, Feija
Tjark

Stoeplaan 11, flat 8, 2243 CW Wassenaar

Het afscheid van Hans heeft in familiekring plaatsgevonden.

Met verdriet nemen wij afscheid van
onze lieve, levenslustige oudste broer, zwager en (oud-)oom

Hans von Lindern

Weduwnaar van Mieke von Lindern - Hummel

Wassenaar
Rudi von Lindern en Cathrien von Lindern - ter Meulen †

Kaapstad, Z.A.
Tjark von Lindern

Great Wenham, UK
Michael en Mariëtte Woods - van Haaften

Soest
Noor van Haaften

Neven en nichten

Met verdriet nemen wij afscheid van onze energieke, geïnteresseerde en altijd opgewekte oom

Hans von Lindern

Sinds 2021 weduwnaar van onze lieve tante Mieke

Carolien en Foppe Huitema - Hummel
Karen en Albert Six - Hummel
Connie en Felix (†) Rhodius - van Alphen
Willem en Barbara van Alphen - Lekkerkerker
Coriet en Henk Stapel - van Alphen

Thuis, in alle rust, is onze lieve echtgenoot, vader, schoonvader en grootvader overleden. Robert was een echte familyman, creatief en altijd opgewekt. Wij zullen hem enorm gaan missen.

Robert Jacques Schoonbeek

15 februari 1942 24 april 2026

Wassenaar
Marina Schoonbeek–von Oven

Chicago
Ima Schoonbeek en Coen Tjebbes
Aiko, Ted, Boris en Max*

Miami
Wendela Schoonbeek en Dries Bruyland
Lucas, Alba en Max

Laren
Coline Tiethoff- Schoonbeek en Maurits Tiethoff
Robert, Annelie en Maurits

Geheel volgens zijn wens zal het afscheid in familiekring plaatsvinden.
Robert heeft zijn lichaam ter beschikking gesteld aan de wetenschap.

Correspondentieadres:
Prinses Marielaan 1a, 2242 CG, Wassenaar

In dierbare herinnering aan onze lieve zwager en oom

Robert Schoonbeek

Thera Folmer-von Oven en Tiddo Folmer i.m.
Irene von Oven en Jannes van Everdingen
Machteld von Oven en Geert Wielenga
Jan Willem Veenman i.m.

Nichten en neven

Creativiteit was in alle opzichten haar rode draad.

Joke Krul
- Johanna Cornelia -

* 14 september 1957 Delft † 28 april 2026

Geliefde van: Hanneke
Zus van: Caroline
Schoonzus van: Tim, Pieter, Gerard, Jolande, Alina, Paul, Ton
Tante van: Sebastiaan, Suze, Niels, Dennis, Jelle, Michel en partners

Wij vieren het kleurrijke leven van Joke tijdens onze informele bijeenkomst in de koffiekamer van begraafplaats Iepenhof, Hoflaan 18 in Delft, op woensdag 6 mei om 15.30 uur, om samen herinneringen te delen en nieuwe te maken.

Waarna wij haar naar haar graf brengen en aansluitend ontmoeten wij elkaar weer in de koffiekamer.

Correspondentieadres: Hanneke Blom
p/a uitvaartverzorging De Laatste Eer, Juniusstraat 4, 2625 XZ Delft

---

Uit ons leven,
maar nooit uit
ons hart

Op 25 april overleed mijn geliefde echtgenoot, onze vader en grootvader

Theodorus Hendrikus Peek

-Theo-

Echtgenoot van
Sieglinde Peek

* De Meern
2 november 1939

† Scheidegg
25 april 2026

Theo laat een grote leegte achter bij allen die hem kenden.
We zullen hem verschrikkelijk missen.

Scheidegg: Sieglinde
Amsterdam: Marius, Ingrid, Daan & Sebastiaan
Cambridge: Niels & Sabine
Ruhla: Caroline & Bernhard
Hannover: Paula, Philipp & Wim
Göttingen: Carlotta

Correspondentieadres:
Lindenweg 17, 88175 Scheidegg, Duitsland

De crematie en het afscheid in Nederland en Duitsland vinden in besloten kring plaats.

Wereld, ik ga!

Eigenzinnig, creatief en met veel verbeelding leefde hij zijn leven. Wij zijn verdrietig maar dankbaar voor wat hij voor ons betekende. Hij heeft een mooi leven gehad.

Op 29 april is overleden onze vader, grootvader, overgrootvader en mijn dierbare vriend

Jan Rudolph Bienfait

weduwnaar van Truus Bienfait-Prins

Eindhoven, 3 september 1933 - Wageningen, 29 april 2026

Annette en Eric
Jacobine en Martijn, Pleun, Philine, Juune
Wouter en Shucria, Darius

Frits en Loes
Tessa en Jelle
Frédérique en Daniel

Lieke en Gerard
Wytse en Marloes
Jochem

Jacqueline Nauta

De uitvaart vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres:
A.M. Bienfait
Dalenk 21
7321 DE Loenen (Gld)

Выхожу один я на дорогу ...
Michail Lermontov

Op 23 april is overleden mijn man, van wie ik sinds we allebei 21 waren innig veel heb gehouden, en onze lieve en krachtige vader, schoon- en grootvader

Willem G. Weststeijn

Alkmaar 5 december 1943
Amsterdam 23 april 2026

emeritus hoogleraar Slavische letterkunde

Roosje Voorhoeve

Johan Weststeijn en Sara Molinari
Nikki

Thijs Weststeijn en Marieke van den Doel
Lavinia

Christiaan Weststeijn †

Arthur Weststeijn en Anna-Luna Post

Correspondentieadres:
Herengracht 146 | 1015 BW Amsterdam

Ze had een rijk leven.
Na haar laatste moeilijke jaren nemen we bedroefd afscheid van

Greet
Margaretha Noorduyn-Crevecoeur

Leiden, 11 augustus 1929
Gorinchem, 30 april 2026

Klaas Noorduyn †

Arnold en Carolien
Suzan
Else
Laura

Mirjam en Ferry
Martijn en Lotte
Jochem en Jet
Sara
Bart

Joost en Louella
Sietze
Tjerk
Lavie

Wij nemen in kleine kring afscheid.
Aansluitend begraven wij Greet bij het Sleeuwijks kerkje aan het Kerkeinde te Sleeuwijk.

Correspondentieadres: familie Noorduyn,
Escarp 16, 4207 GK Gorinchem
E-mail joost@noorduijn.nl

Tot ons verdriet is overleden onze liefhebbende, betrokken en tot het laatst nieuwsgierige

Joost Egbert Beukema

25 - 01 - 1940 24 - 04 - 2026

Huisarts te Leens en later in Winsum

Hinke Beukema - Siebenga

Menno en Lilian
Fenna, Joost, Karst

Gerbrig en Dominic
Menno, Marnix, Fintan, Bryn

Rypko en Marijke
Tom, Joris

Hoofdstraat O. 21, 9951 AG Winsum

Na een rijk leven is van ons heengegaan onze lieve, erudiete en eigenzinnige echtgenoot, vader, schoonvader en opa

Cornelis Egbertus Smale (Cees)

Dordrecht, 19 november 1931
Beneden-Leeuwen, 28 april 2026

Zijn eigenheid, zijn onstilbare honger naar kennis en zijn originele kijk op het leven hebben ons vele dierbare herinneringen gebracht. We gaan hem enorm missen.

Irena Smale-Nováková

Petra Smale en Desmond Hijman
Milan Hijman
Nout Hijman

Bart Smale en Michèle De la Haije
Marijn Smale

Correspondentieadres: iron@hetnet.nl

Aan een lang en mooi leven is een einde gekomen

Vier maanden na het overlijden van de door haar zo geliefde echtgenoot Frits, nemen wij afscheid van onze dappere, onafhankelijke, lieve en betrokken moeder, oma en schoonmoeder

Margaret Elsie Kothe - Lane

Wednesbury 20 maart 1935
Hilversum 24 april 2026

echtgenote van Frits Kothe †

Saskia en Marc de Bièvre - Kothe
Tim
Jasper
Thijs en Liduine
Sander en Katia

Tineke Kothe en Mark Huddlestone
Ben †
Jack en Jieun
Charlie en Lise

Liesbeth en Pieter van der Honing - Kothe
Max

Correspondentieadres:
Constantijn Huijgenslaan 4, 1401 AM Bussum

Het afscheid zal plaatsvinden in kleine familiekring.

Na een mooi en groots leven is overleden onze lieve, scherpzinnige vader, schoonvader en Opi

YORCK HENDRIK DE HEER

levensgenieter pur sang

Den Haag 14 oktober 1943
Crailoo 28 april 2026

echtgenoot van Liesbeth de Heer - Ketjen
in dierbare herinnering

Hij gaf ons een leven vol verhalen
en kon ons als geen ander laten lachen.
Zijn scherpe geest en savoir-vivre zullen
voor altijd in ons voortleven.

Bussum, Astrid en Daan Nollen - de Heer
Femke, Christiaan, Josephine

Bussum, Marlies de Heer
Friso, Emilie

Wassenaar, Valeria Cnossen
Maxwell, Chloe, Toby

Correspondentieadres:
Familie De Heer
p/a Niels Jens
Van Tuyll van Serooskerkenweg 27hs
1076 JB Amsterdam

We vieren het leven van Yorck op woensdag 6 mei om 16.00 uur in Crematorium Laren, Weg over Anna's Hoeve 1 te Laren.

'Zo veel liefde
zo veel geluk
zo veel vriendschap
zo'n prachtig leven
ik wens het jullie allemaal toe.'
Rita

Met groot verdriet geven wij kennis van het overlijden van onze allerliefste, zorgzame, sociale en enorm bij ons leven betrokken moeder, schoonmoeder en oma

Rita Alberta Mok - Post

Weduwe van Gerry Mok

5 augustus 1938 Amsterdam 21 april 2026

Marlous Mok en Rolf Beck
Fleur en Julian

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Singel 88'", 1015 AD Amsterdam

Colofon familieberichten

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl
Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Maak werk van jouw ambitie

En geef je carrière een vliegende start

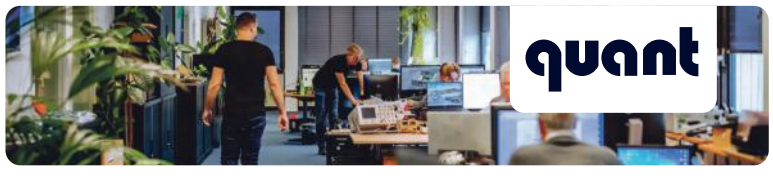
Production Manager

Bedrijf
Sonneborn is een internationale producent in de chemische procesindustrie, gespecialiseerd in hoogwaardige toepassingen voor pharma, personal care en industrie, met een sterke focus op veiligheid, GMP-richtlijnen en operational excellence.

Functie
Als Production Manager bij Sonneborn stuur je een team van 55 medewerkers aan en optimaliseer je de productie binnen een 24/7 Seveso-omgeving, waarbij veiligheid, kwaliteit en compliance centraal staan.

Locatie: Amsterdam / **Ervaring**: +10 jaar / **Sector**: Chemicals / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Toon Nieuwenhuizen, +31 6 115 978 41

General Manager

Bedrijf
Quant Consultancy Electronics is al meer dan 30 jaar specialist in de ontwikkeling én productie van hoogwaardige en betrouwbare elektronische oplossingen waarbij zij klanten binnen de industrie, rail en health-tech ondersteunen van concept en ontwerp tot validatie en seriematige productie.

Functie
Je bent eindverantwoordelijk voor de aansturing van de organisatie en het verbinden van commercie, engineering en operatie voor duurzame groei. Je ontwikkelt en benut de contacten met key klanten en voert regie over de langjarige samenwerking met de EMS-partner in Azië.

Locatie: Alkmaar / **Ervaring**: +10 jaar / **Sector**: Engineering & Development / **Opleiding**: Hbo/wo Master / **Voorwaarden**: € 120.000 - € 140.000/jaar + bonus +auto

Contactpersoon YER
Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

Supply Chain Manager

Bedrijf
Goudsmit Magnetics ontwerpt en produceert wereldwijd industriële magneten en magneetsystemen, zowel standaard als maatwerk, voor diverse sectoren zoals recycling, automotive en hightech, met als doel processen veiliger, efficiënter en betrouwbaarder te maken.

Functie
De Supply Chain Manager is eindverantwoordelijk voor inkoop, planning en logistiek, waarbij hij als verbindende schakel tussen strategie en operatie zorgt voor structuur, KPI-sturing en de ontwikkeling van het supply chain team.

Locatie: Waalre / **Ervaring**: +10 jaar / **Sector**: Engineering & Development / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Tot € 8.250/maand

Contactpersoon YER
Marco Geijsels, +31 6 303 915 37

General Manager Engineering

Bedrijf
YER is marktleider in de wereld van recruitment, detachering en talentontwikkeling.

Functie
Je geeft richting aan het kantoor Rotterdam door een ambitieuze groeivisie voor engineering neer te zetten, een sterke en open cultuur te bouwen, klantrelaties te verdiepen en de operatie slimmer en effectiever te maken. Ben jij de energieke en verbindende leider die klaarstaat om Rotterdam verder te laten groeien?

Locatie: Rotterdam / **Ervaring**: +10 jaar / **Sector**: Staffing / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: € 120.000 - € 200.000 OTE/jaar

Contactpersoon YER
Vincent Lee, +31 6 527 817 95

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures yer.nl/nrc

YER. Mensgericht. Ambitieus. Deskundig.

YER ambitions in motion

OPINIE & DEBAT

FOTO KOEN VAN WEEL / ANP

De ander is geen vijand

Rechts-extremisme krijg hardnekkig optimisme er niet onder, ziet *Karin Amatmoekrim*.

4/5

& VERDER

2/3

Waarom roepen Nederlandse Joden diepe emoties op, vraagt *Robert Vuijsje* zich af.

6

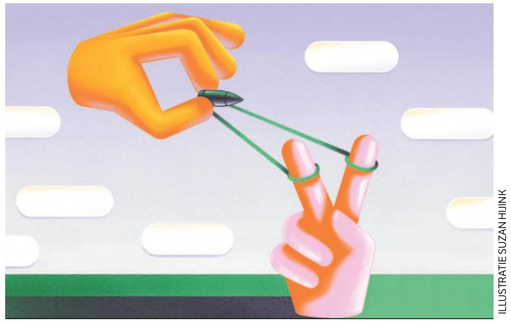
Jongeren gaan vapend, depressief en druk met looks-maxxing ten onder, ziet *Stine Jensen*.

7

Waar blijft de verbindende toespraak van Rob Jetten? Een oproep van *Nienke de Bruijn*.

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUINK

Hypocriete reacties

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Als er een groep mensen bestaat die het recht niet heeft te stellen dat 'geweld nooit de oplossing is', dan zijn het wel de wereldleiders. Hemeltjelief, wat lost dat volk graag dingen op met geweld. Ze formuleren het vaak handig; dan smijten ze een bom op een ander land 'om erger geweld te voorkomen', maar wie hou je daar nou helemaal mee voor de gek? Zoals veruit de meeste kopstoten niet deëscalerend bedoeld zijn, zijn bommen dat ook niet. Het heeft dan ook op z'n minst iets schijnheiligs als uitgerekend wereldleiders pacifisme gaan lopen prediken op het moment dat iemand anders een keertje geweld gebruikt.

En toch doen ze het keer op keer. Ook afgelopen zondag weer, na de mislukte aanslag op Donald Trump tijdens het Correspondents' Dinner. Of het nou president Claudia Sheinbaum van Mexico, buitenlandchef Kaja Kallas van de Europese Unie of onze eigen premier Rob Jetten was, ze zeiden allemaal hetzelfde. De Speld vatte het kernachtig samen: „'Geweld is nooit de oplossing', aldus wereldleiders die 'begrip' hadden voor platbombarderen van Iran." Jetten voegde aan zijn reactie toe dat je in een democratie „een verschil van mening oplost met woorden". Dat klopt maar tot op zekere hoogte. Als het systeem functioneert voeren we met woorden een debat over welke normen en waarden we handhaven, zo nodig met grof geweld.

Volgens de NOS reageerden wereldleiders 'geschokt' en 'met afschuw', maar dat geloof ik niet. In een land waar wapens overal te koop zijn wil een man met een wapen de president doodschieten, maar voordat hij de ruimte met de president heeft bereikt, is hij al overmeesterd. Ik denk dat wereldleiders het vanuit het diepst van hun hart ter kennisgeving hebben aangenomen.

Ik begrijp dat je in zo'n positie het best toch maar iets gratuits kunt roepen, iets dat niet uit de toon valt bij de reacties van je collega-wereldleiders, iets dat geen internationale rel veroorzaakt, maar mag het misschien ietsje minder infantiel, ietsje beter passend bij de situatie? NAVO-baas Rutte - we zijn het inmiddels van hem gewend - maakte het 't bontst door de mislukte aanslag een „aanval op onze vrije en open samenlevingen" te noemen.

Dan denk ik aan de roemruchte bijdrage van Susan Sontag in *The New Yorker* in 2001, een paar dagen na de aanslagen van 11 september. Ze hekelt daarin de „zelfingenomen onzin" en de „regelrechte misleiding" als reactie op de aanslag. Ze wijst erop dat het geen aanval op 'beschaving', 'menselijkheid' of 'de vrije wereld' was, maar een aanval op een zelfverklaarde supermacht, als reactie op specifieke acties van die supermacht, zoals het bombarderen van Irak. Ook schrijft ze dat je - hoewel het voortdurend gebeurt - de aanslagplegers moeilijk laf kunt noemen, zo'n term zou „beter passen bij degenen die doden vanuit een positie buiten het bereik van vergelding, hoog in de lucht, dan bij degenen die bereid zijn zelf te sterven om anderen te doden".

> *Wereldleiders reageerden 'geschokt'*

Een dappere bijdrage in een week waarin iedereen over elkaar heen buitelde met superlatieven over de betekenis van de aanslag. Ik moet er altijd aan denken als ik de hysterische reacties zie op veel kleinere incidenten, zoals afgelopen zondag. Het is volgens mij goed om te onthouden dat een aanslag per definitie wordt gepleegd vanuit een positie van onmacht. Anders zou het wel een militaire operatie of precisiebombardement heten. Het is gevaarlijk om zoiets groter te maken dan het is. Grootschalige moordpartijen worden zo gerechtvaardigd, uitgevoerd door professionele legers, aangestuurd door leiders die zeggen dat geweld nooit de oplossing is.

Robert Vuijsje is schrijver.

OPINIE
Identiteit

Robert Vuijsje beschrijft hoe zijn joodse identiteit hem in het Nederland van nu in een ongemakkelijke positie brengt: hij wordt voortdurend aangesproken op Israël en gedwongen partij te kiezen. Links wantrouwt hem, rechts omarmt hem, maar niemand weet of begrijpt wie hij echt is.

Niemand vraagt wie ik ben, mensen willen alleen weten aan welke kant ik sta

In Suriname bestaat een gezegde dat luidt: *opo yu kloru*. Het betekent zoveel als: breng je kleur omhoog. Oftewel een donkergekleurde ouder krijgt kinderen met een lichtere partner en zorgt daarmee dat het nageslacht een hogere status krijgt. Hoe lichter hoe beter, hoe donkerder hoe meer discriminatie een kind zal ondervinden. Dat is hoe het altijd wereldwijd heeft gewerkt.

Volgens deze redenering zou mijn vrouw, van Surinaams-creoolse afkomst, onze zoon omhoog hebben gebracht. Haar huidskleur is donkerbruin, hij is lichterbruin. Als je die gedachte doortrekt zou ik mijn zoon dus een lagere positie hebben bezorgd dan ik zelf heb. Hij is bruin en heeft kroeshaar en ik ben joods, met een huidskleur die minder racisme hoort op te roepen.

Ik kan geen voorspellingen doen over hoe het hem in de toekomst vergaat, maar in het Nederland van 2026 durf ik de stelling aan dat mijn zoon op zijn school en in het dagelijks leven van de Randstad beter af is met zijn donkere huidskleur dan wanneer hij een joods uiterlijk zou hebben. In een stad als Amsterdam, waar wij wonen, bestaan er zogeheten witte en zwarte scholen. In feite zijn zwarte scholen, met een gemengde leerlingenpopulatie, de standaard in de grote steden. Die paar witte scholen in de niet-gemengde reservaten vormen de uitzondering. Voor zijn medeleerlingen is mijn zoon een van hen. Hij krijgt geen vragen over wel of niet genocide en waar zijn loyaliteit ligt, bij Israël of Gaza?

Aanvallen van links

Ik zie er wel joods uit en voor wie het niet kon zien draag ik een ketting met een davidster om mijn nek. Vroeger zei ik nog voor de grap: zodat ze zien dat ik geen Marokkaan ben. Sinds 7 oktober 2023 is de dynamiek veranderd. In ieder gesprek over mijn joodse achtergrond gaat de tegenpartij nu recht op het doel af: wat vind jij ervan, waar sta je? Eigenlijk zou je het een joodse voorgrond moeten noemen.

Wanneer de aanvallen vanaf links komen is het uitgangspunt dat ik eerst moet bewijzen of ik wel een goede jood ben die wil bevestigen hoe misdadig ik het regime van Netanyahu vind. Bij een belaging vanaf rechts ontbreekt dat toelatingsexamen, maar wordt de toon direct samenzweerderig: laten we eerlijk zijn, jij bent joods, dus wij weten allebei dat die geradicaliseerde linkse activisten allemaal antisemieten zijn.

Mijn eigen politieke kleur heeft altijd meer links gelegen. Dat kan zorgen voor verwarrende situaties. Afgelopen jaar bestond het hoogtepunt uit een vrouw van mijn leeftijd die vertelde dat haar opa tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland zo fout was geweest dat hij eerst ter dood werd veroordeeld en uiteindelijk na meer dan tien jaar in de gevangenis werd vrijgelaten. Daarna was hij gewoon haar opa, een lieve man. Deze vrouw kwam uit wat ik maar even mijn eigen wereldje zal noemen, wij begeven ons in dezelfde kringen. Het kwam niet in me op om haar te veroordelen voor de daden van haar grootvader.

Het gesprek ging naar mijn joods-zijn. De vanzelfsprekende start was: wat vond ik van de oorlog, die toen nog volop bezig was? Ik zei dat oorlogen vreselijk zijn, ik hoopte dat het snel ophield. Ja nee, zo makkelijk ging dit niet, wat vond ik er echt van? Ik zei dat het een oorlog in het Midden-Oosten was, zoals daar helaas al decennialang wordt gevochten en dat ik geen representant ben van Israël, een land waar ik nooit heb gewoond, ik spreek er de taal niet eens. Nu wees ze naar de ketting om mijn nek: ik was joods, daar identificeerde ik me mee. Haar stem werd luider, de toon feller. Doordat ik me joods voelde was ik gewoon medeplichtig, ik hoorde bij deze daders, bij de kindermoordenaars.

> **In een wereld waar vrijwel iedereen tegen joden lijkt te zijn is het makkelijk om in de war te raken**

Voor joden of tegen moslims?

Tot zover de linkerkant. Dan de rechterkant. Ruim twee jaar geleden schrok ik er nog van. De PVV was net de grootste geworden bij de verkiezingen, de dag erna liep ik over straat en kwam los van elkaar twee joodse vrienden tegen die allebei zeiden: gelukkig maar, wij hebben gewonnen, dit is beter voor Israël. Op dat moment dacht ik nog: wat een krankzinnige redenering, om bij een Nederlandse verkiezing je stem te laten bepalen door het Israëlstandpunt van een partij.

Inmiddels zijn we zover dat ik niet meer op een linkse partij kan stemmen. Net zoals bij veel andere joden die zich progressief noemden was de motie-Piri voor mij de druppel. Hoe moet ik stemmen op een partij die een motie indient met als doel dat Israël zich niet meer kan verdedigen, waardoor duizenden onschuldige burgers vermoord zouden worden? Ja, ik ben een goede jood, dus ik weet dat Israël zelf ook vele tienduizenden onschuldige slachtoffers heeft gemaakt. Maar zou ik daarom moeten stemmen op een partij die - theoretisch gezien, in het geval dat Nederland een relevante rol speelde in de wereld - mijn in Israël wonende familieleden zonder bescherming wil laten bombarderen?

Het probleem is dat ik ook niet rechts wil stemmen. In een curieuze omkering van de verhoudingen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn het nu de conservatieve politieke partijen die zich opwerpen als beschermers van de joden. Wanneer politici of andere niet-joden een uitgesproken pro-joodse of pro-Israëlische mening hebben, die twee zijn kennelijk onlosmakelijk aan elkaar verbonden, dan vertrouw ik ze bijna nooit. Zijn ze werkelijk voor joden of vooral tegen moslims?

In een wereld waar vrijwel iedereen tegen joden lijkt te zijn is het makkelijk om in de war te raken. Je hoort het zo vaak en zo vol overtuiging dat je bijna gaat denken: al die mensen hebben gelijk, wij moeten wel heel kwaadaardig zijn. Maar je denkt ook: hoe moet dit verder, waarom is iedereen zo geobsedeerd door ons, hoe kan het dat niets zulke diepe emoties oproept als onze positie? In Nederland wonen enkele tienduizenden joden, na de oorlog waren er niet veel over, maar al bijna drie jaar lang gaat het permanent over ons, waar komen deze woedeuitbarstingen vandaan?

Woede over de McDonald's

Of de verhalen die over ons worden opgehangen nou van links komen of vanaf rechts, waarom moeten wij zo worden misbruikt voor het punt dat zij over onze rug willen maken? Waarom kan joods leven in Nederland niet plaatsvinden zonder bewaking? Waarom wordt alleen bij ons automatisch een verband gelegd tussen een oorlog in een ander werelddeel en joden hier? Wij weten allemaal dat McDonald's het lievelingseten is van president Trump, maar het zou absurd zijn om uit woede over zijn beleid een Nederlandse vestiging van deze Amerikaanse restaurantketen te belagen, waarom gebeurt dat wel bij joodse scholen en instellingen?

Wat me opvalt bij al die gesprekken, zoals met de vrouw uit mijn eigen kringetje, is de zekerheid waarmee mensen denken te weten: ik ben goed, mijn denkbeelden zijn de enige juiste, de verbanden die ik leg zijn kloppend en niemand kan me daar vanaf brengen. Die gesprekken werden zo vermoeiend dat ik ermee ben gestopt.

Ik vergelijk het wel eens met Amerika, waar ik veel kom. Daar heeft het woord *Mexicanen* een betekenis. In Nederland betekent dat woord niets. Omgekeerd hebben wij het woord *Marokkanen*. Wanneer je daar decennialang over hoort, krijgt het een bijsmaak. In Amerika betekent hetzelfde woord niets, ze kennen het land hooguit van de mondaine vakantiebestemming Marrakech.

Zo is het ook met *joden*. Wanneer je daar zoveel over hoort, en nooit in positieve zin, krijgt het woord een inhoud, een gevoel. In het meest extreme scenario kon dat leiden tot de uitmoording tijdens de Tweede Wereldoorlog. En het wonderlijke is dat, hoeveel we ook herdenken of het proberen te verklaren, we er niets van lijken te leren.

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

Karin Amatmoekrim is schrijver en letterkundige. Ze publiceerde onlangs *Grenzend aan liefde. Een nieuw verhaal over Nederland*.

OPINIE
Protest

4 & 5 mei

FOTO JEROEN JUMELET / ANP

Medemenselijkheid verdwijnt niet

De spierballentaal is dominant, maar *Karin Amatmoekrim* ziet een ander verhaal dat nog hardnekkiger is: dat van mededogen en empathie.

Toen Paus Leo tijdens een gebedswake begin april mensen opriep om de wapens neer te leggen, zei hij dat dit gebed „een bolwerk (was) tegen die waan van almacht die ons omringt en steeds onvoorspelbaarder en agressiever wordt”. Ik las het met een zucht van verlichting. Niet omdat ik katholiek of überhaupt gelovig ben, maar omdat zijn woorden een herinnering waren aan de kracht van een empathisch verhaal.

Niets lijkt het absurde karakter van de huidige tijd beter te beschrijven dan de woedende reactie van de Amerikaanse president op die woorden van de paus. Niets verbeeldt de heersende waanbeelden over almacht ook beter dan het plaatje dat Trump van zichzelf als Jezus de wereld instuurde.

Ik schreef onlangs een boek dat precies hierover gaat: dat het idee dat we verantwoordelijk voor elkaar zijn, soms diep weggezakt lijkt te zijn in ons denken over de samenleving. Zo diep, dat zelfs een oproep tot vrede verdacht of belachelijk gemaakt kan worden. Zo diep dat sommige Nederlanders het een doodnormaal idee lijken te vinden om medemenselijkheid in de vorm van hulp aan illegalen, strafbaar te stellen.

Een onverbloemde, trots gedragen onverschilligheid lijkt alomtegenwoordig. Het is om woedend én om moedeloos van te worden.

Protest voor mededogen

En toch denk ik dat een groot deel van de samenleving een heel andere overtuiging aanhangt. Want wie goed oplet, ziet dat Nederlanders nog steeds om andere mensen geven - ook als ze niet tot dezelfde groep behoren. Ondanks het verhaal dat ons in spierballentaal wordt opgedrongen, dat ons vertelt dat de Ander lijnrecht tegenover ons staat, dat wij de Ander buiten moeten houden, moeten bestrijden of wantrouwen, kijken veel van ons nog steeds met mededogen naar elkaar, en proberen wij ons nog steeds in andermans schoenen te verplaatsen. Noem het een hardnekkige empathie, of naïviteit, maar het blijft een feit dat vorig jaar een kwart miljoen mensen met het laatste Rode Lijn-protest hun solidariteit toonden met slachtoffers van een strijd die ver van ons land gevoerd wordt.

Het doet me bovendien denken aan de Black Lives Matter-protesten die een paar jaar eerder overal in de wereld werden georganiseerd. De dood van George Floyd, gefilmd en ontelbare keren gedeeld, was de druppel in de overvolle emmer van onrecht tegen zwarte mensen. Hij moest talloze keren sterven, door talloze mensen in zijn meest menselijke want meest kwetsbare moment gezien worden, voordat de emmer overliep.

Door zijn dood, onder de achteloze knie van een agent, ontstond er die ongewone solidariteit die we zagen op de Dam en op al die andere plekken in de wereld. We leken allemaal te begrijpen dat de ruimte die agenten zoals de moordenaar van George Floyd namen, alleen kan bestaan als er maar genoeg mensen wegkijken.

De solidariteit van de witte burger destijds markeerde een kantelmoment. En natuurlijk is er in de tussentijd veel gebeurd, en hebben alle oproepen tot solidariteit met zwarte mensen, met queer mensen, met vrouwenrechten, juist geleid tot een opgelaaid racisme, homofobie en misogynie die allemaal luidruchtig op social media én in politieke ruimtes gevierd worden.

En toch denk ik dat het al te laat is: het huidige extreemrechtse klimaat kan deze momenten van bewezen naastenliefde niet terugdraaien. De mensen die destijds op de Dam stonden, en ook zij die vorig jaar een eindeloze rode lijn vormden tegen het genocidale, koloniale geweld van Israël - die laten zich toch niet meer in de het korset van wit identiteitsdenken snoeren? Die kan je toch onmogelijk meer wijs maken dat alleen de witte heteroseksuele christen een onbetwijfelbaar bestaansrecht heeft in dit land?

Het is bevrijdend om te besluiten om ze maar te laten zitten in hun wrok en in hun woede, en zelf een ander verhaal na te jagen

Hardnekkig optimisme

De antikoloniale, queer en antiracistische geest is uit de fles. En er is geen enkele luidruchtige zelfverheerlijkende witte man die hem er weer in krijgt. Veel van ons weigeren klakkeloos een crimineel, een gevaar, een beest te zien in mensen, met als enige reden dat zij niet op ons lijken. In plaats daarvan zien we een man, een oom, een broer. We zien iemand die misschien niet een van ons is, maar dat net zo goed wel zou kunnen zijn.

En misschien is dit een wel erg optimistische gedachte, maar hardnekkig optimisme is de enige manier om de haatspraak te neutraliseren. De woorden van de paus herinneren zowel gelovigen als ongelovigen eraan dat het najagen van een fatsoenlijke samenleving niet extremistisch is. Dat medemenselijkheid geen heikel politiek standpunt zou moeten zijn.

Zelf raak ik bovendien, kijkend naar die ontevreden gezichten van de mensen die alles wat er mis is in ons land gemakzuchtig in de schoenen van de eeuwige Ander schuiven, steeds vaker overvallen door een gevoel van medelijden. Je zal maar zo iemand zijn, denk ik dan. Het is bevrijdend om te besluiten om ze maar te laten zitten in hun wrok en in hun woede, en zelf een ander verhaal na te jagen. Een verhaal waarin het juist van waarde is om elkaar te benaderen, en te blijven vechten om tot iets als genegenheid, begrip of empathie te komen.

En als alles straks dan toch voor niets blijkt te zijn - als Wilders de steden van Nederland vrij heeft gemaakt van hoofddoekjes, de BBB haar zin krijgt in het afremmen van gendertransities onder het mom van van Caroline van der Plas' uitspraak „doe maar normaal, dan doe je al gek genoeg” en FvD met steun van de bevolking hun extreemrechtse remigratie-agenda uitvoert waarbij asielzoekers en mensen met een migratieachtergrond massaal worden gedeporteerd - dan nog is het beter om strijdend ten onder te zijn gaan. Zodat je op zijn minst kan zeggen dat je altijd, ondanks je wanhoop, hebt geprobeerd om de waarde en de schoonheid van je medemens te vieren.

COLUMN STINE JENSEN

Neverland is niet meer: wie wil nu nog jong blijven?

Niets in de biopic *Michael* herinnert je aan de slepende rechtszaken, de beschuldigingen van kindermisbruik, de getuigenissen uit de documentaire *Leaving Neverland*. De film eindigt vóór de Bad Tour in 1988, toen de geruchten niet meer de kop ingedrukt konden worden. Dat was ook het moment waarop ik hem als zestienjarige voor het eerst live zag optreden in de Kuip in Rotterdam.

Ik herinner me dat we Michael Jackson toen al een paar jaar „*Wacko Jacko*" noemden; kinderen en tieners voelen het haarfijn aan als volwassen mannen afwijken van de norm. We maakten ons er niet zo druk over; het totaalpakket van een superster leek als vanzelfsprekend gepaard te gaan met noodzakelijke aberraties.

De tijden zijn veranderd, sterren komen niet langer met wangedrag of erger weg. Ik schaar me in het kamp van de kijkers die de film *Michael* in muzikaal opzicht fenomenaal vinden, maar die de nostalgische heiligverklaring niet trekt.

De algehele boodschap van *Michael* is duidelijk: Michael Jackson is een slachtoffer, hij werd onderdrukt door zijn grote boze vader. Wie wil, kan in een joystickscène, waarbij Michael een kind instructies geeft hoe een game te spelen, nog een penisverwijzing in zien, of in de slang, het huisdier van Michael Jackson, een verwijzing zien naar 'het kwaad' (lees: seksueel misbruik). Want de realiteit van de veranderde tijdgeest vol #metoo-schandalen laat zich tijdens het kijken niet wegdrukken.

Er is meer dat wringt. Ook de uitgesponnen liefde van Michael Jackson voor dieren werkt niet in deze tijd. Het is helemaal niet schattig om een chimpansee, een wild dier, in je kamer te hebben, zoals het evenmin verteder end is om een giraf in je achtertuin te stallen. Met een heel welwillende blik zie je er misschien nog een panpsychische - panseksuele? - of animistische blik op het leven in.

Dat panpsychisme, het idee dat alles om ons heen een geest/ziel/bewustzijn heeft, lijkt intussen aan een vrolijke opmars bezig. Werd 'bomenknuffelaar' prinses Irene er ooit om bespot, nu is er een film over de gevoelens van bomen (*Silent Friend*), en kwam deze krant met een boekenspecial over het contact met bomen. Maar het ongemak dat ik voel bij de relatie tussen Bubbles de chimpansee en Michael overheerst: we hebben inmiddels geleerd dat dieren geen rekwisieten zijn.

De liefde voor dieren en zieke kinderen fungeren als signalen van onschuld; dat geldt natuurlijk ook voor Peter Pan. In *Michael* komt het boek Peter Pan zo vaak in beeld dat het een verantwoording wordt. Michael identificeert zich met de jongen die graag in onschuld wil opgroeien, hij noemt zijn landgoed Neverland.

Journalist Margo Jefferson formuleert het in *Over Michael Jackson. Een analyse van The King of Pop* (2019) treffend: „Neverland is een opgewekt preseksueel eiland dat door jongens geregeerd wordt." Het is een van de beste boeken die ik las over de rechtszaak rondom Jackson, met aandacht voor de rol van fictie daarin: de verdediging wilde een psychiater laten getuigen die zou uitleggen waarom Jacksons (kinder)boekencollectie - inclusief zijn obsessie met Peter Pan - aantoonde dat hij niet voldeed aan het profiel van de pedofiel. Maar de aanklagers dreigden op hun beurt met een psychiater die dezelfde boeken zou bespreken en het tegendeel zou concluderen.

Peter Pan werd door filosoof Susan Neiman in *Waarom zou je volwassen worden?* (2014) ooit uitgeroepen tot „zinnebeeld van onze tijd". Peter Pan, schrijft ze, werd daarbij „het grondigst nagevolgd door Michael Jackson". We zitten, zo betoogde ze, helaas vast in een systeem waarbij volwassenheid als iets onaantrekkelijks wordt voorgesteld. Volwassen is saai en serieus, jong zijn is avontuurlijk en bovendien ben je op je mooist. In een hedonistische en consumentistische samenleving verkeer je in een staat van eeuwige adolescentie: je hele leven *forever young*.

Niets wijst er nog op dat tieners graag in Neverland willen wonen

Is Neimans Peter Pan-hypothese in deze tijd nog geldig? Nee, want jammerlijk verouderd, denk ik. Neem de Netflixserie *Adolescence*, waarin de puberteit allang niet meer de gelukzalige tijd van onschuld en schoonheid is, maar een periode waarin je kind een mes mee naar school kan nemen, in Andrew Tate-holen kan verdwijnen, op een dag een meisje kan neersteken. Niets wijst er bovendien nog op dat tieners graag in Neverland willen wonen: op hun veertiende staan ze pronkend met hun cv op LinkedIn. De adolescentie is de meest gevaarlijke periode geworden: vapend, depressief en looksmaxxend ten onder.

Wat zou het zinnebeeld van deze tijd zijn? Ik denk aan een indrukwekkend beeld dat ik ooit zag in het beeldenpark Vigelandpark in Oslo: een stampvoetende peuter, het heet *Sinnataggen*, te vertalen als kleine driftkop. Er is iets merkwaardigs met dat beeld: de linkerhand is afgesleten, net als de genitaliën. Mensen raken dat, naar het schijnt, de hele tijd aan. Ze adoreren het kind. Er is ook iets aan de hand met de fan, blind voor de realiteit, bezeten door de droom. Margo Jefferson eindigt haar boek zo: „Michael Jackson spreekt tot en voor het monsterlijke kind in ons allemaal." Neverland is verdrongen door dat monsterlijke kind.

Stine Jensen is filosoof, schrijver en programmamaker.

BRIEVEN

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

Beste Rob Jetten, waar blijft uw toespraak?

Op 1 december 1973 hield Joop den Uyl een premierstoespraak op televisie vanwege de oliecrisis. De aanleiding was een olieboycot door Arabische landen vanwege Nederlandse steun aan Israël tijdens de Jom Kippoer-oorlog. Niet alleen werden er tien autoloze zondagen ingesteld, ook was benzine tijdelijk alleen verkrijgbaar op de bon en ontstond er hoge inflatie. Ruim vijftig jaar later bevinden we ons opnieuw in een oliecrisis. De Straat van Hormuz, verantwoordelijk voor een vijfde van de wereldwijde oliehandel, is nagenoeg gesloten door de Verenigde Staten en Iran. De benzineprijs aan de pomp is de twee euro zeventig gepasseerd. Intussen neemt de onvoorspelbaarheid van de Amerikaanse president toe en spreekt hij openlijk over het uitwissen van een beschaving. Een afschuwelijke retoriek die Europa in decennia niet heeft gehoord. Uit een *EenVandaag*-opiniepanel blijkt dat 48 procent van alle kiezers vindt dat Rob Jetten zich moet uitspreken tegen het beleid van Trump. Toch lijkt Jetten niet te anticiperen op een premierstoespraak. Hij gaf aan niet op de dingen vooruit te willen lopen, ondanks dat hij oprecht bezorgd is. De parallellen met 1973 dringen zich op, en die spreken niet vóór hem. Den Uyl regeerde met een coalitie die net zo fragiel was als het huidige minderheidskabinet van D66, VVD en CDA. Ook zijn kabinet was afhankelijk van gedoogsteun, omringd door politieke tegenstanders. Toch gebruikte hij die kwetsbaarheid niet als excuus voor stilzwijgen, maar begreep hij dat crises het gezag van een premier kunnen versterken, mits die premier die ook erkent en benoemt. Dat is precies wat Jetten nalaat. De maatregelen zijn er, maar een duidelijk verhaal ontbreekt. Een premier die tegen de samenleving zegt: dit is wat er aan de hand is, dit is wat het van ons vraagt, en dit is waar we naartoe gaan. In plaats van een premierstoespraak kiest premier Jetten voor de taal van crisismanagement. Dat is uiteraard nodig, maar het is niet genoeg. Een premier is meer dan een bestuurder. Met de stijgende prijzen, oorlog op meerdere fronten en een wereld die haar houvast lijkt te verliezen hebben mensen behoefte aan geruststelling, aan begrip, aan iemand die de zorg van het land onder woorden brengt. Niet om valse hoop te bieden, maar om te zeggen: ik ben er, ik zie jullie en we dragen dit samen. Dat is wat een toespraak aan het land kan doen, wat geen persconferentie ooit zal kunnen.
Den Uyl zei in 1973 dat de wereld van voor de oliecrisis niet terugkeert. Hij bedoelde de tijd van goedkope energie en zorgeloze groei. Vijftig jaar later zijn deze woorden nog steeds relevant. De vraag is of zijn opvolger de moed heeft om het ook te zeggen. Dit is zijn moment.
Nienke de Bruijn Amsterdam

ONDERWIJS

Praktisch opgeleiden

Een mbo-leerling heet tegenwoordig een praktisch opgeleide (22/4). Hoger opgeleide mensen heten voortaan theoretisch geschoolden. Ik ben in mijn inmiddels lange leven een paar maal in het ziekenhuis beland, waar ik gelukkig door een praktisch opgeleide chirurg werd geopereerd. Civiel ingenieurs worden hopelijk ook nog praktisch opgeleid, anders moet ik mijn auto maar laten staan. Moet ik voortaan in het Concertgebouw naar een theoretisch-opgeleide violist luisteren? Onbekendheid met de structuur van opleidingen, in het specifiek het mbo, is de basis van dit onjuiste taalgebruik.
Frits Springveld Oegstgeest

EUROPESE GRENZEN

Europese begrenzing

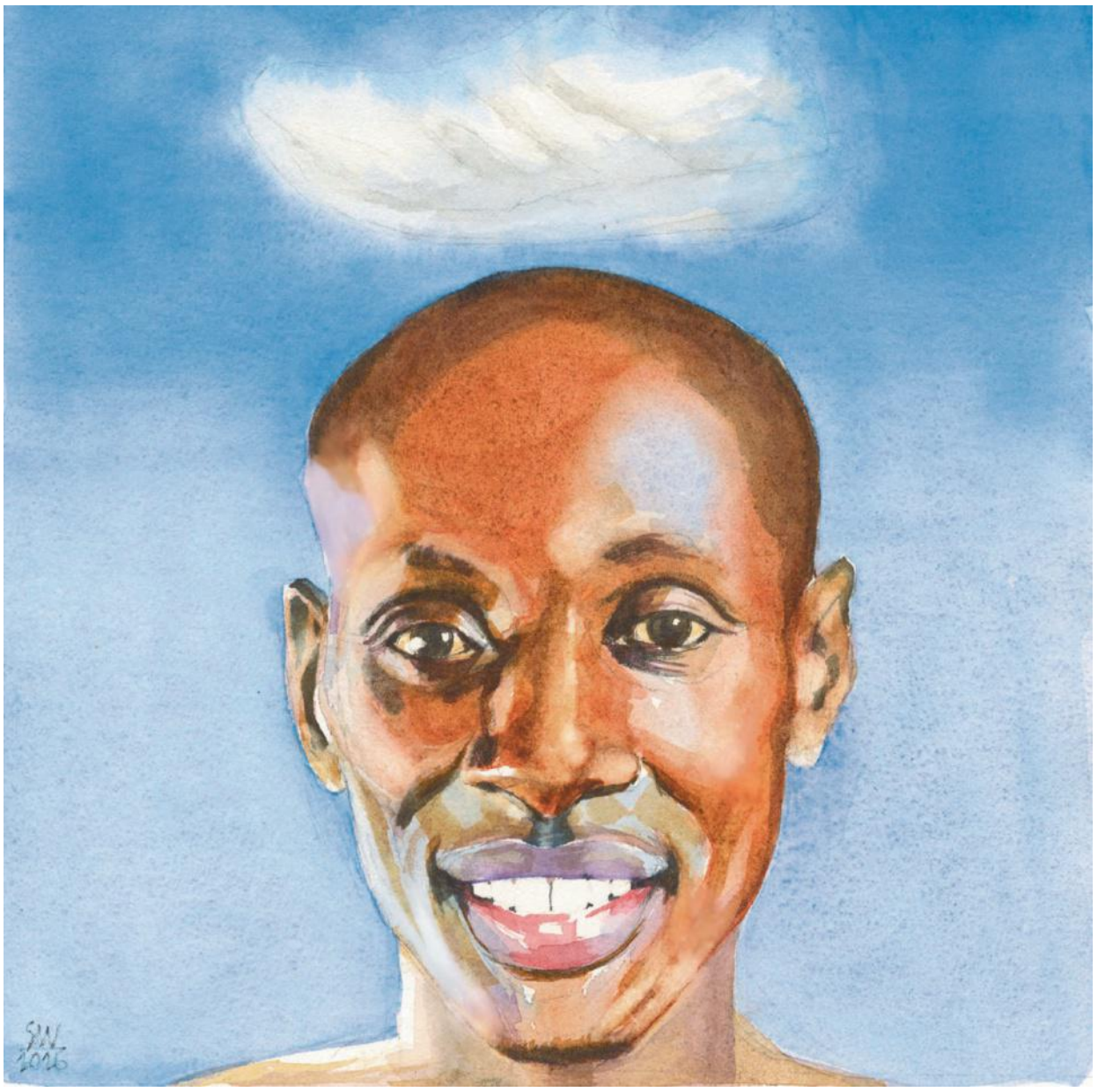
Zoals terecht in het artikel over de Eritrese bendeleiders wordt aangehaald (24/4), zal het afsluiten van grenzen om Europa heen niet zorgen voor minder mensensmokkel via levensgevaarlijke migratieroutes, maar juist voor meer. Hoe minder reguliere routes er overblijven, hoe meer levensgevaarlijke irreguliere routes via mensensmokkelaars aangeboden en gebruikt worden. Wil je (als overheid) mensensmokkel tegengaan, creëer dan meer en flexibeler reguliere migratiemogelijkheden. Geen mens vlucht zomaar en het getuigt van enorme wanhoop, maar ook van enorme moed en wilskracht om de stap te wagen en de reis aan te gaan. Dus of je nu in IJsselstein, Loosdrecht of ergens anders woont, laten we dat niet vergeten. Laten we samen zorg dragen voor sobere, fatsoenlijke, kleinschalige en duurzame opvang. En laten we ons samen niet gek en bang maken met spookverhalen die ongefundeerd zijn of uit de context zijn getrokken.
Maarten Goezinnen Rotterdam

CORRECTIES EN AANVULLINGEN

AI en de spelende mens

In de toelichting over de illustratie bij *In 2030 maakt AI ruimte voor de spelende mens* (O&D, 25/4, p. O6-7) stond „In dit verhaal staat in het hoofd de makende mens en de mens die zoekt naar verbinding centraal. Ver op de achtergrond, zie je nog wel de AI-rand: hij is aanwezig, maar ver weg." Dat moet zijn: In dit verhaal staat de spelende mens centraal: je ziet een wereld vol spelelementen, ontdekking en speelse architectuur, waarbij de AI-rand de technische voorwaarden biedt om die wereld en de mens te laten floreren.

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE
Sabastian Sawe (31)

WAAROM
De Keniaan Sawe liep als eerste mens ooit een officiële marathon onder de magische grens van twee uur.
Op vederlichte nieuwe schoenen van nog geen 100 gram per stuk.
De nummers 2, 4 en 5 liepen ook op zulke schoenen.

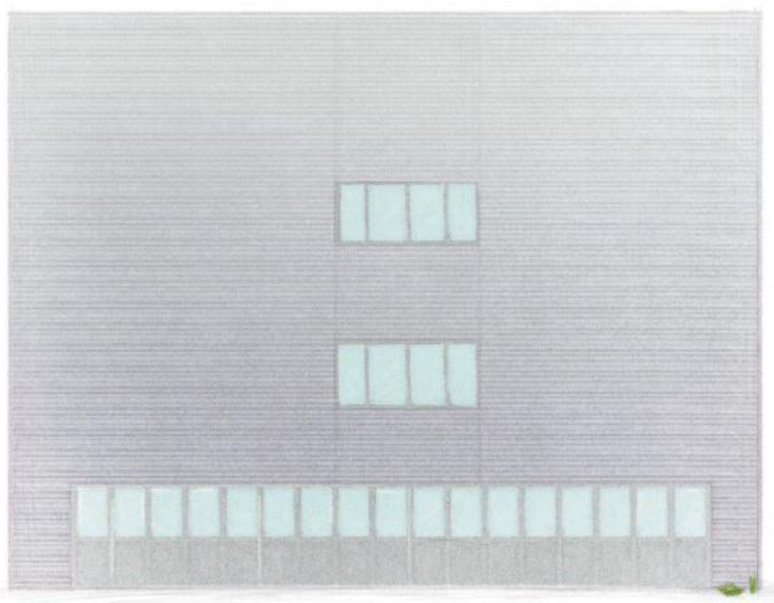
HOE
Waterverf

Siegfried Woldhek

OOGOPSLAG

ENERGIEHONGER

ELEKTRICITEITSVERBRUIK DATACENTERS EN WONINGEN IN 2024

5100 GWH
ALLE DATACENTERS IN NEDERLAND

4300 GWH
ALLE WONINGEN ZUID-HOLLAND

BRON: REGIONALE KLIMAATMONITOR, CBS

Graphic en research **Kwennie Cheng**

Kwennie Cheng visualiseert het nieuws

WETENSCHAP

FOTO GETTY IMAGES

Kapverbod? De bijl erin!

Natuurbescherming kan ook averechts uitpakken. Zoals in de Filippijnen, waar de ontbossing juist toenam.

4/7

& VERDER

2/3

Astronomie
Die flits van tien miljoen lichtjaar ver weg... was dat een nieuw zwart gat?

8/9

Entomoloog
Samuel Ramsey over de 'ongelooflijke intelligentie' van bijen

12/13

E-bikes
Veilig verkeer dankzij een fiets die meedenkt met de berijder

De eerste afbeelding van een zwart gat, gemaakt met behulp van de Event Horizon Telescope. FOTO NASA

Met een nieuwe app kan iedereen het licht van een sterexplosie signaleren. Terwijl kunstmatige intelligentie oprukt, blijkt de menselijke blik nog altijd van onschatbare waarde.

Door **Lucas Ellerbroek**

Tien miljoen jaar geleden stierf een ster in stilte. Haar kern implodeerde, een schokgolf joeg de buitenlagen de ruimte in. Wat overbleef, werd samengeperst tot een zwart gat. Het licht van die explosie reisde sindsdien door de kosmos – tot het vanavond, tien miljoen lichtjaar verderop, neerploft op een telescoopspiegel in Chili. Minuten later verschijnt hetzelfde beeld op het scherm van je telefoon. Jij bent de eerste mens op aarde die het ziet – en vastlegt.

Dat kan met de nieuwe Black Hole Finder-app: een zogeheten burgerwetenschapsproject (*citizen science*), waarin iedereen mag meehelpen bij de zoektocht naar zogenoemde transiënten: kosmische uitbarstingen, die als plotseling lichtpunt zichtbaar worden op een telescoopbeeld. Denk aan botsende sterren en supernova's – exploderende zware sterren. Sommige van zulke gebeurtenissen kunnen uiteindelijk leiden tot zwarte gaten. Geen flitsende *artist's impressions*, maar ruwe data – een lichtvlekje hier, een ruispatroon daar. Precies zoals sterrenkundigen het zelf zien.

Black Hole Finder is bedacht door sterrenkundige Peter Jonker van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Jonker is gespecialiseerd in het detecteren en duiden van transiënten. De app koppelt gebruikers rechtstreeks aan BlackGEM, een aantal Nederlandse telescopen in Chili die de hemel continu afspeuren naar zulke signalen.

Elke waarneming wordt direct naar de app doorgestuurd. Als gebruiker krijg je drie beelden van hetzelfde stukje hemel: de nieuwe opname, een oudere opname en een verschilbeeld waarin alleen veranderingen zichtbaar zijn. Een zoekplaatje dus, waar de derde afbeelding de oplossing al weggeeft. Verschijnt er een wit vlekje, dan is de vraag: is dit een echte sterexplosie, of iets anders – een fout in de detector, een kosmisch deeltje dat de detector raakt of een passerende satelliet? Met een paar tikken op het scherm geef je je oordeel. Wat het stipje precies is, bepalen astronomen pas later, na vervolgwaarnemingen. Maar door honderden mensen tegelijk te laten meekijken, worden echte astronomische verschijnselen sneller uit de ruis gefilterd.

Je zult misschien denken: leuke bezigheidstherapie voor sterrenkundefans, maar is dit niet typisch een klusje voor AI? Jonker ziet dat anders. „Waar mensen goed in blijven, en ik weet niet of AI dat volledig zal overnemen, is context", zegt hij. Een lichtstipje op een beeld is niet zomaar een stipje. Staat het naast een melkwegstelsel? Dan is de kans groot dat het daarbij hoort, en dus interessant genoeg voor vervolgwaarnemingen. „Zulke associaties ziet een mens meteen. Je kunt er AI voor trainen, maar dat is lastig en mogelijk duur."

Naast die context speelt ook reactiesnelheid een rol. De beelden komen vrijwel direct na de waarneming binnen. Voor sommige uitbarstingen telt elke minuut: je wilt er rap bij zijn, voordat het signaal vervaagt. „We hebben niet overal ter wereld sterrenkundigen klaarzitten wanneer het in Chili nacht is", zegt Jonker. „Met de app overbrug je dat: ergens is altijd iemand wakker die kan meekijken." Zo ontstaat een continue stroom van ogen, verspreid over de wereld.

De app werd gebouwd door het Nederlandse bedrijf Pocket Science, dat zich specialiseert in burgerwetenschap. Het principe is eenvoudig: veel mensen leveren samen een enorme hoeveelheid waarnemingen. Daardoor ontstaat een meetnetwerk dat met een beperkt aantal instrumenten niet haalbaar is.

Verrassend harde wetenschap

Dat levert soms verrassend harde wetenschap op. Met de iSPEX-app brachten duizenden Nederlanders luchtvervuiling in kaart met hun smartphone. De resultaten kwamen goed overeen met satellietmetingen en professionele meetstations, en bereikten bovendien een veel fijnere resolutie.

In de sterrenkunde, een wetenschap die draait op waarnemingen, heeft burgerwetenschap zich al langer bewezen. In Galaxy Zoo classificeerden vrijwilligers enorme aantallen sterrenstelsels en hielpen zo patronen bloot te leggen. In Planet Hunters ontdekten gebruikers exoplaneten die computers hadden gemist. Bij Loss of the Night bleek uit tienduizenden waarnemingen dat sterren sneller uit het zicht verdwijnen dan gedacht – een resultaat dat in een *Science*-publicatie belandde. Black Hole Finder past in dat rijtje.

Voordat gebruikers iets te zien krijgen in de app, is er al veel werk verricht. Promovenda Daniëlle Pieterse uit de groep van Jonker ontwikkelde software om voorgrondobjecten uit de datastroom te filteren. Dat zijn vooral nabije planetoïden, die niets met sterexplosies te maken hebben. „Je wilt niet dat de app volloopt met rondvliegende stenen uit het zonnestelsel", zegt ze. Haar algoritme koppelt waarnemingen aan bekende banen van ruimterotsen en verwijdert die signalen voordat ze in de app verschijnen. Wat overblijft is een schonere selectie, met meer kans op echte gebeurtenissen.

Sterrenkundige Steven Bloemen, eveneens van de Radboud Universiteit, is project manager van BlackGEM. Zij aan zij met Jonker ontwikkelde hij de 'sterrenkundige achterkant' van de app. „Er zijn al transiënten via de app opgepikt voordat we ze zelf hadden gezien", zegt hij. In een veld waar minuten het verschil kunnen maken, is dat geen detail.

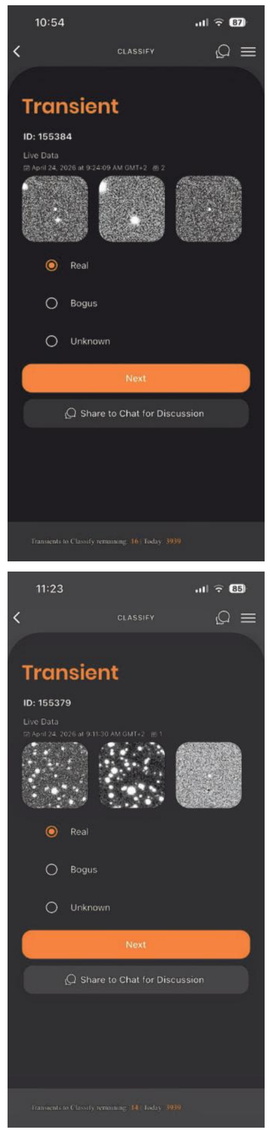
Die snelheid is cruciaal omdat de app niet het eindpunt is, maar het begin van een keten. Zodra een veelbelovend signaal is gemarkeerd, volgen vervolgwaarnemingen met grotere telescopen, vaak in meerdere golflengtes tegelijk. „Je moet er op tijd bij zijn", zegt Bloemen. „Anders kun je die spectra niet meer nemen en weet je dus ook nooit wat het was. Een belangrijke drijfveer daarbij is het opsporen van het licht dat hoort bij zwaartekrachtgolven – rimpelingen in de ruimtetijd die ontstaan bij botsingen van compacte sterren."

Bloemen kijkt ondertussen alweer naar de volgende stap. Kunstmatige intelligentie speelt nu al een rol in het voorselecteren van beelden, en zal in de toekomst waarschijnlijk nog meer werk overnemen. Maar dat betekent niet dat de mens verdwijnt. Integendeel, zegt hij. De rol verschuift. Waar een model snel kan classificeren, kan een gebruiker helpen bij twijfelgevallen, bij context, of bij de beslissing of iets vervolgwaarnemingen waard is. En als ook dat geautomatiseerd raakt, ontstaat er weer een nieuwe taak. „Je blijft altijd iets overhouden waar menselijke interpretatie nodig is", is zijn verwachting.

Zelfs als AI dit op termijn net zo goed kan, blijft de vraag of je dat ook moet willen. „Je kunt bladeren weghalen met een bladblazer", zegt Jonker, „maar het kan ook met een hark. Met een hark werk je stiller en zuiniger, je ziet beter wat je doet en kunt bijsturen waar nodig. Sommige dingen kun je automatiseren, maar dat hoeft niet altijd – meedoen voegt iets toe."

Voor Jonker levert Black Hole Finder een belangrijke bijvangst op: betrokkenheid. „Ons team wil laten zien hoe de wetenschappelijke methode werkt, en dat het een gezamenlijke inspanning is. Los van de wetenschappelijke oogst is dat voor ons een belangrijke drijfveer." „Je moet ook de geest voeden", zegt hij. „Mensen leven niet alleen van brood." Sterrenkunde biedt ruimte voor verwondering – het besef dat je kijkt naar iets wat zich ver buiten je eigen wereld afspeelt, en toch ineens op je scherm verschijnt. „Die verwondering", zegt Jonker, „die wil ik delen."

De app laat drie beelden zien: de nieuwe opname, een oudere opname en een verschilbeeld.

> Sommige dingen kun je automatiseren, maar dat hoeft niet altijd – meedoen voegt iets toe
>
> **Peter Jonker** Radboud Universiteit

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

nrc
ZATERDAG 2 MEI & ZONDAG 3 MEI 2026

Een deel van een bos is gekapt om ruimte te maken voor een plantage op het eiland Palawan.
FOTO GETTY IMAGES

ONTBOSSING

Bosbescherming pakt averechts uit: in de Filippijnen nam de kaalslag toe

Wereldwijd stranden pogingen om bossen te herstellen, met schadelijke gevolgen voor de biodiversiteit en het klimaat. Eén van de grootste herstelprogramma's ter wereld had zelfs een averechts effect, blijkt uit onderzoek van *NRC* en Lighthouse Reports.

Door **Felix Voogt**, **Lucelle Bonzo** en **Min Lawi Lun**

Een dicht bladerdek, dat is wat een satelliet op 8 december 2016 fotografeert, enkele kilometers ten westen van het Filippijnse dorpje Santa Teresa. Op de foto staan lichtgrijze wolkjes scherp afgetekend tegen het donkere bos daaronder. Het uitgestrekte groene landschap wordt alleen onderbroken door het bruine water van een snel slingerende rivier.

Maar ruim drie jaar later is alles anders. Begin 2020 passeert de satelliet hetzelfde gebied en maakt opnieuw een foto, dit keer op een onbewolkte dag. Waar eerst bomen stonden, zijn nu kale vlaktes. In de bruine aarde staan lange strepen die lijken op bandensporen, daaromheen liggen velden van talloze kleine groene stipjes, in nette rijen naast elkaar: de aanplant van jonge boompjes. Alleen de nabijgelegen rivier volgt nog hetzelfde slingerende pad. Wat bracht deze ingrijpende verandering op gang?

In 2018 is dit gebied geselecteerd voor het National Greening Program (NGP), een programma voor bosherstel. Maar het tegenovergestelde gebeurt, tonen satellietbeelden van dat jaar. Het oorspronkelijke bos wordt gekapt.

De groene stipjes die daarna verschijnen zijn de eerste tekenen van een vers aangelegde cacaoplantage. Als die in de jaren daarna verder groeien, blijven grote kale vlakken bestaan. Het gebied wordt nooit meer zo groen als het was voordat de 'vergroening' moest beginnen.

Dat lijkt paradoxaal, maar gebeurde de afgelopen vijftien jaar keer op keer, in alle uithoeken van de Filippijnen. Het NGP, één van de grootste programma's voor herbebossing ter wereld, heeft ontbossing verder aangejaagd. Dat blijkt uit onderzoek van de journalistieke onderzoeksorganisatie Lighthouse Reports in samenwerking met *NRC*.

We verzamelden kaartgegevens van alle 133.000 Filippijnse gebieden die voor het NGP zijn geselecteerd en combineerden die met gedetailleerde satellietgegevens over bosverlies van de afgelopen vijfentwintig jaar. Uit die analyse blijkt een duidelijk patroon: in het jaar dat een gebied wordt geselecteerd voor herbebossing, is de ontbossing keer op keer het allergrootst.

De kaalslag is een direct gevolg van het programma, blijkt bovendien uit overheidsdocumenten en interviews met betrokkenen, en is niet uniek voor de Filippijnen. Wereldwijd, van Madagaskar tot Finland, hebben maatregelen voor natuurbescherming onbedoelde, averechtse effecten.

Nationale overheden blijven ondertussen vertrouwen op herbebossing als instrument om de effecten van hun fossiele uitstoot te dempen. Als hun plannen niet worden gerealiseerd, kunnen internationale klimaatafspraken op losse schroeven komen te staan. Dan zal de aarde nog verder opwarmen dan de modellen nu al laten zien.

Onwaarschijnlijke proporties

„Soms lijken we te vergeten", zegt een Amerikaanse voice-over in de officiële campagnevideo van het NGP, „hoe belangrijk de bossen zijn voor ons land." Donkere bossen trekken aan de camera voorbij, een spectaculaire zonsopkomst rijst achter de bergen. Ricardo Calderon, topambtenaar van het ministerie van Milieu, benadrukt even later hoe groot de opgave is. Het bladerdek op de Filippijnen is sterk gekrompen, zegt hij terwijl de filmmuziek blijft spelen, van 67 procent in de jaren vijftig, naar 23 procent nu. „Dit moet worden hersteld."

Het is een ambitieus doel, waarmee het NGP vijftien jaar geleden van start gaat: anderhalf miljard nieuwe bomen op anderhalf miljoen hectare grond. Boerencoöperaties en inheemse gemeenschappen zullen de boompjes tegen betaling opkweken, planten en verzorgen. Het is het „vlaggenschip" van de Filippijnse milieubescherming en wordt internationaal gezien als voorbeeld, vanwege de manier waarop het klimaatverandering en armoede tegelijkertijd moet bestrijden.

In de jaren daarna groeit de doelstelling van het ambitieuze programma van 1,5 miljoen naar 7,1 miljoen hectare, een gebied groter dan Nederland en België samen. Het NGP draagt al bij aan „een verbetering van cruciale habitats", schrijft de regering in 2017 in een nationaal plan, „waardoor het uitsterven van bedreigde flora en fauna een halt is toegeroepen."

Niet veel later ontstaan de eerste barsten in het Filippijnse succesverhaal. Door de haast waarmee het programma is uitgerold, sterft een groot deel van de geplante boompjes. Tegelijkertijd krimpt het budget dat de regering voor het programma vrijmaakt, naar minder dan een derde van het oorspronkelijke bedrag. Stilletjes verdwijnt de vaart uit het vlaggenschip van het Filippijnse natuurbeheer.

> Bos werd verwoest, het land afgepakt en er kwamen bananenbomen

Waar ging het mis? Niet alleen bij de stervende aanplant, blijkt uit de data-analyse van Lighthouse Reports die is uitgewerkt door *NRC*. De grootste schade is meestal al aangericht voordat er ook maar één zaailing is geplant.

Het jaar dat een gebied voor herbebossing wordt geselecteerd, bereikt de ontbossing een absolute piek, blijkt als we alle NGP-gebieden bij elkaar optellen. Dat jaar is het bosverlies gemiddeld 85 procent hoger dan in de zes jaar die daaraan voorafgingen. Het jaar daarop daalt de ontbossing direct weer met 27 procent, en vlakt daarna verder af tot het oorspronkelijke niveau.

Neem bijvoorbeeld de bijna zesduizend gebieden die in 2014 zijn geselecteerd voor het NGP. In die gebieden bereikt de ontbossing datzelfde jaar een piek: in 2014 verdwijnt ruim twee keer zo veel bos als gemiddeld in de afgelopen 25 jaar.

Deels is dat te verklaren. Het jaar 2014 is ook in de rest van de Filippijnen een jaar met relatief veel ontbossing. Maar als we daarvoor corrigeren, vindt nog steeds verreweg de meeste ontbossing in het selectiejaar plaats. Dat geldt ook voor de gebieden die in de daaropvolgende zeven jaar worden aangewezen. Telkens is de ontbossing het grootste in het jaar dat de herbebossing juist zou moeten beginnen.

Het is een opvallend patroon, dat toch nog nergens anders is beschreven. Geen van de officiële evaluaties en kritische rapporten over het NGP beschrijft het plotselinge bosverlies dat uit de cijfers blijkt.

Een verklaring blijft dan ook uit, totdat geograaf Jorge Llopis van de universiteit van Barcelona de resultaten onder ogen krijgt. „Dit lijkt sterk op dat wat ik zelf onderzoek", zegt hij via een videoverbinding. „Het lijkt erop dat het programma ontbossing op de een of andere manier beloont"

Llopis werkte dertien jaar op Madagaskar, waar hij met name onderzoek deed naar het landgebruik bij beschermde tropische bossen. Toen hij de historische ont-

LEES VERDER OP PAGINA W6

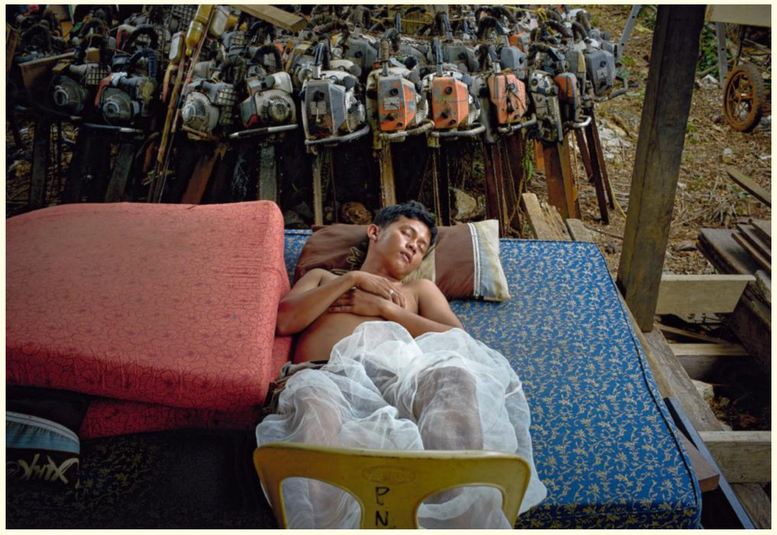

Ontbossing op het eiland Luzon, in 2022, om een weg aan te leggen. Daarna zijn aardverschuivingen ontstaan na regenval. FOTO THE WASHINGTON POST VIA GETTY IMAGES

Over dit onderzoek

De satellietgegevens die in dit onderzoek zijn gebruikt komen van de Amerikaanse universiteit van Maryland, die wereldwijd voor elk vierkant van 30 bij 30 meter in kaart bracht of alle bomen hoger dan 5 meter zijn verdwenen. Daarnaast stelt de Filippijnse overheid kaartgegevens beschikbaar van alle ruim 133.000 gebieden die de afgelopen vijftien jaar zijn geselecteerd voor het NGP.
Dit artikel is het nieuwste resultaat uit een langer lopend onderzoek van Lighthouse Reports naar bosbescherming in Zuidoost-Azië. Naast NRC werkte ook de Filippijnse nieuwswebsite DavaoToday daaraan mee.

Met medewerking van: Eva Constantaras, Margot Gibbs, Viktoriia Maksymova, Thin Lei Win en Paul Soriano. Onderzoek voor dit artikel werd ondersteund door het Journalismfund Europe.

Een milieubeschermer slaapt naast een groot aantal in beslag genomen kettingzagen op Palawan. FOTO GETTY IMAGES

VERVOLG VAN PAGINA W5

bossing rondom twee natuurgebieden in het noorden van het Afrikaanse eiland met satellietgegevens in kaart bracht, viel hem iets op. De meeste bomen verdwenen vlak voordat het gebied officieel de beschermde status kreeg.

„Dat was een verrassing", zegt Llopis. „Eerst dacht ik dat het een fout in de data was. Ik heb de analyse drie, vier keer opnieuw gedaan om het zeker te weten. Maar die piek bleef elke keer verschijnen."

Bosbescherming had hier mogelijk een averechts effect, concludeerde Llopis. Op Madagaskar zijn lokale gemeenschappen sterk afhankelijk van het bos voor hun levensonderhoud, legt hij uit. „En ze weten wat bosbescherming inhoudt: vanaf een bepaald moment in de toekomst kunnen ze de bossen niet meer kappen of op dezelfde manier gebruiken." Dat kan een motivatie zijn om het snel te kappen, voor het zover is.

Llopis keerde later terug naar de dorpen rondom het natuurgebied op Madagaskar, met de grafieken uitgeprint op grote posters. De toename van ontbossing die uit die grafieken bleek, verraste de inwoners niet. „Wat verwacht je dan dat we doen", zeiden de inwoners volgens Llopis. „Je weet toch hoe belangrijk het voor ons is om dat gebied te kunnen gebruiken?"

Hij besloot op zoek te gaan naar meer voorbeelden van natuurmaatregelen die een averechts effect hebben. Drie jaar geleden vond hij, na een systematische zoektocht, zo'n tweehonderd wetenschappelijke artikelen die iets dergelijks beschreven. „Maar de wetenschap heeft het verband tussen al die verschillende gevallen nog niet gelegd."

Eén van de best onderzochte voorbeelden die Llopis tegenkwam, is de Endangered Species Act. Die Amerikaanse wetgeving, ingevoerd in 1973, is in feite een lange lijst van soorten planten en dieren die in hun voortbestaan zijn bedreigd en daarom wettelijk worden beschermd. De roodkopspecht stond bijvoorbeeld vanaf het begin op die lijst, waardoor ook het leefgebied van de vogel werd beschermd.

„Stel je voor: je bent eigenaar van duizend hectare land en tweehonderd hectare daarvan is het leefgebied van die vogel", zegt Llopis. „Dan weet je, zodra die op de lijst komt, dat je dat nooit meer kan kappen en het land niet meer kan ontwikkelen."

Dat stelt de eigenaar voor een dilemma. „Als je een natuurliefhebber bent, zal je misschien denken: wat een privilege dat ik het leefgebied van deze vogel op mijn land heb. Maar zo niet, dan zorg je ervoor dat dat leefgebied zo snel mogelijk van je land verdwijnt." Dat laatste gebeurde met het leefgebied van de roodkopspecht, blijkt uit onderzoek.

Zo kan milieubescherming leiden tot ontbossing. Llopis kwam hetzelfde fenomeen daarna op meer plekken tegen, van gecertificeerde palmolieplantages in Indonesië, tot een Natura 2000-gebied in Finland.

„Eén van de opvallende dingen", zegt Llopis, „is hoe uiteenlopend de maatregelen zijn die dit soort gedrag kunnen veroorzaken." De precieze omstandigheden verschillen, maar het resultaat is elke keer hetzelfde: goedbedoelde beleidsmaatregelen belonen het verkeerde gedrag.

Terwijl sommige programma's ontbossing aanjagen omdat ze gemeenschappen de mogelijkheid ontnemen om van hun land te leven, kampen andere juist met het tegenovergestelde probleem: gemeenschappen zien zich gedwongen het bos te kappen, om te kunnen profiteren van de voordelen die het programma hun biedt. „Dat laatste", zegt Llopis, „lijkt ook het geval in de Filippijnen."

Teofilo Tredez, Filippijns natuuractivist en zelfstandig milieuhandhaver, zag met eigen ogen hoe financiële prikkels het NGP ondermijnden. Namens de PNNI, een verband van verschillende lokale milieuorganisaties, werkt hij op het eiland Palawan, een van de meest afgelegen gebieden in het land. Het langgerekte eiland staat bekend als '*the last frontier*', vanwege de haast ongerepte natuur die in de rest van het land al grotendeels is verdwenen.

Tredez struint de uitgestrekte bossen af op zoek naar mannen met kettingzagen. Als hij iemand op heterdaad betrapt, zonder de juiste vergunningen, neemt hij de kettingzaag in beslag. De Filippijnse wet staat zo'n 'burgerarrest' toe. Ook het NGP kent Tredez bijzonder goed. Op Palawan hield hij enkele jaren toezicht op het nationale programma, in opdracht van de lokale overheid. Vorig jaar sprak hij met de Filippijnse nieuwswebsite *DavaoToday*, die de gespreksverslagen deelde met Lighthouse Reports en *NRC*.

„De nadelen van het NGP wegen zwaarder dan de voordelen", zegt Tredez in het verslag. Lokale overheden wijzen regelmatig gebieden aan voor beplanting, terwijl daar al bossen staan. „Ze oefenen druk uit om te planten, ook al is het gebied daarvoor niet geschikt."

Inheemse gemeenschappen en boerencoöperaties die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van het programma, kiezen vervolgens eieren voor hun geld. „Die gemeenschappen zijn geneigd om het geld aan te nemen, de bossen te kappen en nieuwe aan te planten."

Torenhoge ambities

Dat overheden ongeschikte gebieden aanwijzen voor herbebossing, was zeven jaar geleden ook al op te maken uit een rapport van de nationale rekenkamer. Dat werd toen eveneens toegeschreven aan de torenhoge ambities van het programma. Daardoor hadden lokale overheden „niet de capaciteit hadden om gestelde targets te halen", en werden gebieden aangewezen „zonder de benodigde inspecties, plattegronden en planning".

„Lokale overheden hebben geprobeerd het ministerie duidelijk te maken dat de doelstellingen hun capaciteit ver te boven gaan", schreef de rekenkamer. „Maar er werd geen gehoor gegeven aan hun bezwaren. Dus hadden ze geen andere keuze dan de orders op te volgen." Dat die gehoorzaamheid ten koste ging van bestaande bosgebieden, wordt in het rapport van ruim honderd pagina's niet opgemerkt.

Tredez zag met eigen ogen hoe bosgebied keer op keer moest plaatsmaken voor kokos-, rubber- of palmolieplantages. In plaats van een biodivers bos met inheemse bomen, bracht het programma vaak plantages, met een monoculturuur van exotische gewassen, vertelt hij de verslaggever van *DavaoToday*. „In Del Monte werd het bos verwoest, het land afgepakt van de inheemse bevolking en werden bananenbomen geplant."

In slechts een kwart van het aangewezen gebied worden bossen aangeplant zonder enige commerciële functie, blijkt uit de administratie van het programma. Verder zijn het productiebossen, vaak commerciële plantages voor cacao, rubber of hout, die het landschap overnemen.

De Filippijnse regering gaf zelf toestemming voor die productiebossen. Het programma voor herbebossing moest immers ook armoede bestrijden. De opbrengsten uit gewassen zoals cacao, rubber en hout zouden lokale gemeenschappen bovendien motiveren om het bos te blijven beheren.

De grootste Filippijnse exporteurs van die gewassen leveren (via tussenpartijen) aan Europese afnemers, blijkt uit douanegegevens van Import Genius en bedrijfsverklaringen. Dat betekent dat grondstoffen uit ontboste gebieden mogelijk terechtkomen in chocoladerepen, autobanden en bouwmaterialen die door Europese consumenten worden gekocht.

Om plaats te maken voor de plantages, worden vaak zogenoemde 'secundaire bossen' gekapt, blijkt uit het verhaal van Tredez. Dat zijn bossen die op natuurlijke wijze zijn teruggegroeid, nadat het gebied eerder door mensen is gekapt of ontgonnen. Dat maakt het kappen van zulke bossen niet minder erg. Het is volgens Filippijnse wetgeving en internationale richtlijnen evengoed verboden. Secundaire bossen hebben minder ecologische waarde dan onaangetaste oerbossen, maar zijn nog altijd veel beter voor de biodiversiteit en voor het klimaat dan de uniforme plantages die er door het NGP voor in de plaats komen.

Maar soms gaat zelfs ongerept oerwoud tegen de vlakte, zegt Tredez. „Een gebied met oerbos werd geselecteerd voor NGP. Om het budget te claimen, verwoestten ze dat bos en plantten fruitbomen en bamboe daarvoor in de plaats."

Ministerie reageert niet

NRC heeft het Filippijnse ministerie van milieu gevraagd om een reactie, maar dat had na vier weken en een verstreken deadline nog niet inhoudelijk gereageerd. Vorig jaar gaf hetzelfde ministerie wel antwoorden aan *DavaoToday*, die ze deelde met Lighthouse Reports en *NRC*. Daarin wil het ministerie niet expliciet erkennen dat bossen zijn gekapt om ruimte te maken voor het NGP.

Geconfronteerd met verhalen over gekapte bossen, noemen ze aanvankelijk alleen de „voorbereidende werkzaamheden" die het programma formeel toestaat, „zoals het wegborstelen van gras en onkruid, het wieden rond de planten en het graven van plantgaten". Dat zijn kleine ingrepen, die satellieten niet als ontbossing registreren en de piek in onze data dus ook niet kunnen verklaren.

Maar verderop in hetzelfde antwoord zegt het ministerie dat „partners" er soms voor hebben gekozen om „bepaalde delen van het gebied vrij te maken van vegetatie, als die bestaat uit invasieve soorten, met name in gebieden met aangetaste vegetatie." Dat er bossen zijn gekapt, in strijd met Filippijnse wetgeving, zegt het ministerie niet.

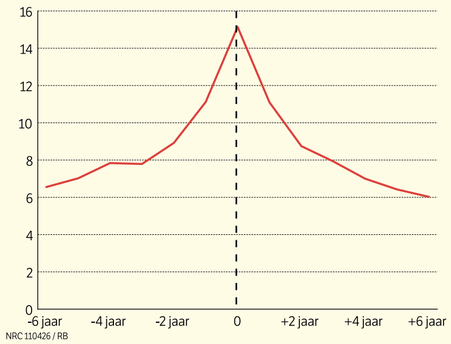
Het NGP gaat ondertussen door, zij het met een steeds kleiner budget. De ambitie om een gebied zo groot als Nederland en België te bebossen, is formeel nooit bijgesteld.

Ook in de rest van de wereld blijven overheden vertrouwen op herbebossing om de gevolgen van klimaatverandering te verzachten, blijkt afgelopen november tijdens de klimaatconferentie in het Braziliaanse Belém. Bij aanvang van het congres erkent VN-baas António Guterres dat het met bestaande plannen niet zal lukken om de aarde onder 1,5 graden Celsius opwarming te houden. Een dag later presenteren onderzoekers van de Melbourne Universiteit een rapport, waaruit blijkt dat de herbebossingsplannen die deelnemende landen hebben ingediend volkomen „onrealistisch" zijn.

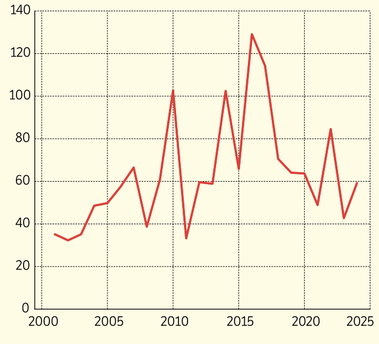
Opgeteld zouden de geplande bossen, bedoeld als compensatie voor toekomstige CO_2-uitstoot, een gebied moeten beslaan zo groot als het Australisch continent. Dat is onhaalbaar, concluderen de onderzoekers. Daarmee zijn de vooruitzichten voor het klimaat nog slechter dan uit de officiële scenario's blijkt.

Het grootste areaal ging steeds verloren in het jaar dat een bos werd aangewezen voor bescherming

De ontbossing in gebieden die voor het NGP zijn geselecteerd,
vanaf zes jaar vóór selectie tot zes jaar daarna, in duizenderen hectare

Ontbossing Filippijnen,
in duizenderen hectare

NRC 110426 / RB

Satellietbeelden van voor (2016) en na (2020) grootschalige kap in het bos nabij het Filippijnse dorpje Santa Teresa. Het gebied werd in 2018 geselecteerd voor het National Greening Program, een programma voor bosherstel.

Samuel Ramsey met een raat van de honingbij. FOTO NADEGE LAICI/NATIONAL GEOGRAPHIC

INTERVIEW **SAMUEL RAMSEY** ENTOMOLOOG

Bijen kunnen spelen, denken, problemen oplossen – en ze worden wereldwijd bedreigd

Het gaat slecht met de bij, zegt onderzoeker Samuel Ramsey. Wetenschapscommunicatie is een belangrijk onderdeel van zijn werk. „Als een boodschap niet pakkend is, onthouden mensen hem niet."

Door **Anne van Kessel**

Ze duwt zo hard als ze kan. Ze steekt haar kop vooruit en gooit haar ronde harige lijf in de strijd. Langzaam gaat het blauwe blokje naar achteren, zodat de weg vrij is. Nu het rode blokje nog. Ze duwt. En duwt. En duwt. Net zo lang totdat de draaischijf met de opening waarin ze loopt precies boven het bakje met suikerwater is en ze erin valt. Een mechanisme als de verstelbare strooiopeningen van een zoutvaatje. Gekraakt door een bij.

Een kwartier geleden zag ze voor het eerst een andere bij dit klusje klaren. En puur door dat gedrag te observeren, kan zij het nu ook. „Bijen hebben een ongelooflijke intelligentie", zegt de Amerikaanse bijenonderzoeker Samuel Ramsey (37). „Ze spelen, ze gebruiken gereedschap, ze leren en kunnen probleemoplossend denken. Het zijn veel complexere organismen dan mensen denken."

Vroeger, toen hij opgroeide in Maryland, sprak hij met een stuk minder bewondering over insecten. „Als je ze niet begrijpt, zijn het angstaanjagende wezens", zegt Ramsey in Amsterdam, waar hij is voor de presentatie van de National Geographic-serie *Secrets of the Bees*, waaraan hij meewerkte. Als kind was hij doodsbang voor ze. „Een bewapende kont is gewoon eng. En dan die kaken die de verkeerde kant op bewegen." Hij beweegt zijn handen voor zijn mond van links naar rechts.

Om van zijn angst af te komen, namen zijn ouders hem mee naar de plaatselijke bibliotheek, waar hij naar eigen zeggen in één zomer alle beschikbare boeken over insecten las. „Op mijn zevende wist ik zeker dat ik entomoloog wilde worden."

> Op mijn zevende wist ik zeker dat ik entomoloog wilde worden

Dat hij van meer dan een miljoen beschreven insecten bij de bijen uitkwam, was toeval. Terwijl hij al flink op weg was met zijn promotieonderzoek naar schildwantsen, moest hij plotseling stoppen. „Mijn begeleider zei dat iets in mij niet overeenkwam met hoe een onderzoeker zou moeten zijn en stuurde me weg met de boodschap dat ik niet promotiewaardig was." Hij zat negen maanden thuis, leerde in die tijd Thais - „omdat die taal zo mooi klinkt en iedereen meer dan één taal zou moeten spreken" - en zocht ondertussen naar een nieuw lab. „De enige hoogleraar die mij als 'vluchteling'-student wilde opnemen, was de bijenonderzoeker en zo begon het."

Inmiddels leidt Ramsey een eigen lab aan de University of Colorado Boulder. Hier doen hij en zijn collega's onderzoek naar verschillende van de 20.000 bijensoorten. Van gierbijen tot hommels. Maar het meeste werk doet hij met de westerse honingbij.

Wetenschapscommunicatie is een belangrijk onderdeel van zijn werk. Hij maakt video's voor zijn YouTube-kanaal en Instagram en treedt op als zingend entomoloog. Zo maakte hij een „*goofy version*" van het liefdeslied dat cicaden produceren om een partner aan te trekken. En werkte hij twee jaar mee aan de *Secrets of the Bees*-serie. „Als een boodschap niet pakkend is, onthouden mensen hem niet."

Die aandacht is volgens hem hard nodig, want het gaat wereldwijd slecht met bijen, zowel met wilde bijen als bijenvolken bij imkers. De achteruitgang van deze bestuivers raakt niet alleen de natuur, maar ook de wereldwijde voedselproductie; bijen bestuiven het overgrote deel van onze groenten, fruit en noten. In Nederland overleefde 22 procent van de bijenvolken de winter van 2024-2025 niet. Dat is meer dan het dubbele van de 10 procent die wetenschappers als natuurlijke sterfte zien. In Amerika was het nog dramatischer. „Vorig jaar verloren we meer honingbijen dan ooit", zegt Ramsey. „Meer dan 60 procent van de kolonies stierf in één jaar."

De belangrijkste boosdoener? De varroamijt.

„Stel dat er meerdere parasieten ter grootte van een hand op je lijf zitten", zegt hij. „En dat die niet wat bloed aftappen, maar je lever vloeibaar maken en langzaam opslorpen?" Het is een van de belangrijkste ontdekkingen van de entomoloog: de varroamijt voedt zich niet met bloed, maar met het vetlichaam van bijen, een orgaan vergelijkbaar met de lever. Specifiek zuigt de parasiet vitellogenine op, een eiwit dat hij voor zijn eicellen gebruikt. Maar de bijen hebben het eiwit ook nodig om eicellen te vormen en het speelt een belangrijke rol in hun afweer. Dat maakt de mijt zo dodelijk.

Nieuwe bestrijdingsaanpak

Deze ontdekking vraagt volgens Ramsey om een nieuwe bestrijdingsaanpak. „Decennialang pompten we steeds meer chemicaliën de natuur in, zonder voldoende effect." Onder mijten heerst inmiddels grote resistentie. Volgens de entomoloog moeten we ervoor zorgen dat de mijt het vitellogenine niet kan gebruiken.

In een nog niet gepubliceerd artikel beschrijft hij hoe het eiwit van het verteringssysteem van de mijt naar zijn eitjes gaat. „De mijt heeft verschillende transporteiwitten nodig voor deze route. Mijn doel is ervoor te zorgen dat het rna dat voor deze transporteiwitten codeert, niet meer afgelezen kan worden. Dan zal de mijt geen eicellen meer kunnen maken en zal de populatie langzaam verdwijnen."

Zover is het nog niet. En ondertussen zoekt Ramsey ook naar andere oplossingen. In zijn lab doet hij onderzoek naar bijen die een manier vonden om van de mijt af te komen. Ze zijn afkomstig uit een geneticalab dat, door resistente exemplaren te kruisen, een steeds resistentere honingbij heeft gecreëerd. „Het zijn eigenlijk heel chagrijnige, overgevoelige bijen die zodra ze iets op hun lijf voelen, zichzelf poetsen." Veel vaker dan hun niet-resistente soortgenoten.

Die resistentie komt ook in de natuur voor onder soorten die samen met de mijt geëvolueerd zijn. Azië is het enige continent waar alle elf honingbijensoorten voorkomen. De varroamijt komt er oorspronkelijk vandaan. Voor zijn project Honey Beenome wil Ramsey het dna en rna van alle soorten in kaart brengen om te kijken welke resistente genen ze hebben en welke virussen met ze meereizen. Samen met zijn studenten en lokale experts verzamelt de bioloog bijen uit nesten op de meest onbereikbare plekken: van boomtoppen tot vulkanen.

Eigenlijk zou hij dit jaar de laatste soorten verzamelen; een expeditie naar Vietnam en Borneo stond al gepland. Maar tijdens een wandeling met zijn vriend brak hij zijn been en nu loopt het project een jaar vertraging op. „Ik wilde net zo stoer zijn als hij en van een rots springen. En toen hoorde ik mijn eigen bot knappen. Ik had geluk dat mijn vriend mij terug kon dragen."

Met crispr, een techniek om heel precies dna te bewerken, hoopt hij uiteindelijk de resistente genen van de wilde honingbijen over te dragen naar de honingbijen in de VS. „Natuurlijk is dat niet iets wat we zomaar gaan doen, maar ik denk dat het de beste oplossing is."

Al die kennis heeft alleen zin als imkers er ook mee aan de slag gaan. En dat vraagt vertrouwen. De coronapandemie maakte voor Ramsey duidelijk dat wetenschappers op dat gebied nog veel werk te doen hebben. „We verkondigden: luister naar ons, wij weten hoe je voorkomt dat je doodgaat. En toch haalden mensen hun adviezen liever van zelfverklaarde experts op TikTok." Door regelmatig met bijenhouders te praten over zijn onderzoek, hoopt hij het vertrouwen te winnen voor nieuwe behandelmethoden als crispr.

En ook dit bijenprobleem lossen we volgens hem alleen op als iedereen meewerkt. „Een imker die zijn kolonie niet behandelt tegen varroa, besmet niet alleen zijn eigen bijen." De mijten reizen mee met foeragerende bijen en infecteren kolonies van buren die wél goed voor hun dieren zorgen, legt hij uit. „Ik ben mijn broeders bijenhoeder", zegt Ramsey, die opgroeide in een streng christelijk milieu.

Maar varroa is misschien niet eens het grootste gevaar voor de westerse honingbij. *Tropilaelaps mercedesae* rukt op, ofwel de tropimijt. „Ze planten zich razendsnel voort, maar ik denk dat we de echte reden waarom ze zo gevaarlijk zijn nog niet kennen. We weten eigenlijk bijna niets", zegt Ramsey. „Decennialang negeerden we hem omdat hij zich alleen leek te kunnen voortplanten in tropisch klimaat in Zuidoost-Azië." Dat bleek een misvatting. De mijt dook inmiddels op in Rusland, Georgië en Azerbeidzjan. Een publicatie eerder dit jaar toont dat zwermende bijen de mijt kunnen meenemen naar nieuwe kolonies, ook in gematigde klimaten. „Bizar", noemt hij het. „Heel lang dachten we dat tropi om te overleven brood [door bijen gefermenteerd stuifmeel, opgeslagen in raten] nodig had."

Eind vorig jaar onderschepte de Amerikaanse douane voor de haven van New Jersey een zwerm reuzenhoningbijen op een vrachtschip uit Zuid-Azië. De bijen droegen levende tropimijten bij zich, na twee weken op open zee.

Precies dezelfde fouten

Volgens Ramsey ligt er een ander probleem aan ten grondslag. „We hebben de neiging problemen te negeren zolang ze zich in landen afspelen die wij als 'ontwikkelingslanden' bestempelen. Pas als ze een grote westerse economie raken, zien we het als een probleem." Met de tropimijt, zegt hij, maken we precies dezelfde fouten als destijds met varroa. „Tropi klopt op onze deur, maar we zijn totaal onvoorbereid."

Toch houdt hij hoop. „De groep wetenschappers die bijen bestudeert is diverser dan ooit. Diverse ecosystemen zijn de gezondste ecosystemen. Diverse onderzoeksgroepen zijn het beste in problemen oplossen." Ramsey ziet zichzelf als voorvechter van rechtvaardigheid, gelijkheid, diversiteit en inclusie. Lange tijd moest hij zich als homoseksuele zwarte man overal aanpassen. „Ik was te gay voor de christenen en te christelijk voor de gays", zei hij daar eerder over. „En veel wetenschappers dachten dat die zwarte jongen met bos dreadlocks niets kon bijdragen."

Nu hij zelf een lab leidt, ziet hij het als een taak de deur open te houden voor andere „odd kids". Hij haalt zijn favoriete scène uit de documentaire aan. Een zwerm bijen in de regen rouleert steeds van plek zodat de kern altijd warm blijft, terwijl de buitenste rijen de kou trotseren. „Het vermogen van bijen om elkaar te vertrouwen, heeft hen een van de meest succesvolle organismen op aarde gemaakt. Wij mensen kunnen daar zoveel van leren."

Boven: *Melipona beecheii*, een angelloze bij, in een bijenkorf. **Midden:** Samuel Ramsey kijkt hoe hommels met balletjes in de weer zijn. Naast hem zijn collega Alice Bridges. De foto is genomen in een lab van de Queen Mary University of London. **Onder:** Honingbijen tijdens een onderzoek naar hun interactie met de varroamijt.
FOTO'S NADEGE LAICI/NATIONAL GEOGRAPHIC

> Tropi klopt op onze deur, maar we zijn totaal onvoorbereid

Advertentie

Vanaf 9 mei te beluisteren
in je favoriete podcast-app

KOE
KOEKS
KIND

Een dna-test zet het leven van podcastmaker Cas Reijnders en zijn familie op z'n kop: zijn vader blijkt niet zijn genetische vader. In de nieuwe NRC-podcast Koekoekskind duikt hij samen met Kim Bos in de wereld van sjoemelende gynaecologen.

Vanaf 9 mei te beluisteren in je favoriete podcast-app
Ga naar nrc.nl/koekoekskind voor meer over de podcast

nrc

Advertentie

Adverteren? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24 - De brieven onder nummer sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr.

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Azië

ZUIDOOST AZIË SPECIALIST
WWW.PTTRAVEL.NL
PT TRAVEL

Europa

U FIETST, UW HOTEL VAART ACHTER U AAN!
www.fenikscharter.nl
Nog enkele plaatsen vrij:
Brugge - Amsterdam, 13-20 oktober.
Mail: info@fenikscharter.com of bel 06-53147553

Frankrijk

Logeren bij Nederlanders in Normandie
www.bb-sainte-mere-eglise.com
MH, Maison les Hirondelles

Portugal

WWW.JEEIGENBERG.NL
Rust, ruimte, privacy en zon aan de kust van de Alentejo

Lapland

De winterse magie van
FINS LAPLAND
Boek je natuurlijk bij
BBI TRAVEL EXPERIENCE
8-daagse reis Immelmökit Chalets vanaf €1070 PP*
Nu ook met KLM
*Incl. vluchten met Transavia, transfers en verblijf op basis van logies. Vanaf-prijs geldig bij vertrek op 9 januari, gebaseerd op 4 personen. Onder voorbehoud van drukfouten en/of prijswijzigingen.
www.bbi-travel.nl/fins-lapland | 050-3036000

Consumenten

Vraag & aanbod

CONCERTO EN PLATO ZOEKEN MOOIE LP's en SINGLES
Bel bij collecties voor een afspraak of kom gezellig langs in een van onze winkels.
Concerto Amsterdam en alle Plato's in Nederland.
www.concerto.nl of https://www.platomania.nl/concerto-plato-winkels
dick@concerto.nl 06-53314016

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, MUNTEN EN HORLOGES.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.OUDGOUDPRIJS.NL

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

Klassieker verkopen?

Voelt als afscheid nemen van een goede vriend
Wij helpen graag, door verkoop in opdracht (consignatie) of inkoop Bel of mail Bas 06 33 701 582 of bas@classiccarsconnection.nl Of www.cccz.eu
Een klassieker geef je door

Kunst & Antiek

Waardevolle boek en bijbel RESTAURATIE!
www.boekbinderijkok.nl 50 jaar vakmanschap!

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.
Bij ons geen gezeur. Directe betaling
Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen
038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

TE KOOP GEVRAAGD klassieke of antieke auto's ook defect
Venema Antiques & Classic Cars
Rijksweg 17 te Drempt. Geopend op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!
Ga naar:
WWW.ZADKINEMEDIA.NL

Duurzaam vergroenen

Groep Ginkel
Zwemvijvers, zwembaden en waterpartijen
Natuurgezuiverd water
ginkelgroep.nl
Familiebedrijf sinds 1903

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN
GROEPS-CURSUS 675- 2e persoon half geld
✓ Vaste methode
✓ Beproefd systeem
✓ Handelen met structuur
✓ Onze robot voert het uit
Robbin Rob Adam
Cursusdata vd Valk Breukelen: vrijdag 12 juni en 26 juni
incl. koffie, broodjes en lopend buffet. Gratis parkeren
Aanmelden: 010 519 21 15 of robwessels.nl
Originele reacties cursisten
Robot draait heerlijk
Ik ben erg te spreken over jullie robot. Het rendement is opvallend goed en hij werkt precies volgens opdracht. Als ik bijvoorbeeld 100 euro invoer, blijft hij net zolang doorgaan tot dat bedrag is bereikt.
Trucjes van Rob
Ik vond het verbazingwekkend om de trucs te zien die Rob gebruikt om geld uit de beurs te halen.
6%? Lekker hoor
Door de grote koersbewegingen heb ik deze maand maar liefst 6% rendement behaald!
40%
We zijn verwend met lekkere 40% drankjes.
WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

Plaats ook uw advertentie in Bijzondere Zaken. www.ZADKINEMEDIA.nl

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING
Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)
WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

RELATIEBEMIDDELING
Ook u kunt weer verliefd worden!
mens&relatie
www.mens-en-relatie.nl
BEL 088 - 022 19 00

VAN SLOBBE
EXCLUSIEVE
PARTNER SEARCH
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeets.nl

Ze bestaat. Echt.
DPSPartnerSearch.nl distinguished & discreet

Voor ondernemende en ontwikkelde singles
DTNG.
WWW.DTNG.NL

Match Hunters
Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden.
Start jouw zoektocht vandaag nog.

Man zoekt Vrouw

Zoek vrouw, lief, ongecompliceerd, blij ei voor een fijne LAT relatie. Ben weduwnaar, 70 en heb mijn leven (opnieuw) goed op de rit. (Klein)kinderen zijn belangrijk voor me. Interesse, reageer alsjeblieft. Br.o.nr.:21042026

Voor natuur- en muziekminnende man (87-030-wedn.-hbo) zachtmoedig, gezond, loyaal en maatschappelijk betrokken, zoek ik een sociale, fitte en ondernemende vriendin (weduwe). Sophie van den Heuvel, 0294-257226 - svdh@ensemble-relatie.nl

Dating

Stoute vlinders?
secondlove

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers. Ga naar ZADKINEMEDIA.NL

e-Matching.nl - Dating hbo/wo niveau
online daten | speeddaten | persoonlijke coaching
Schrijf gratis in en ontmoet direct singles in je eigen leeftijdscategorie en regio
www.e-matching.nl - Durft u het aan?

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

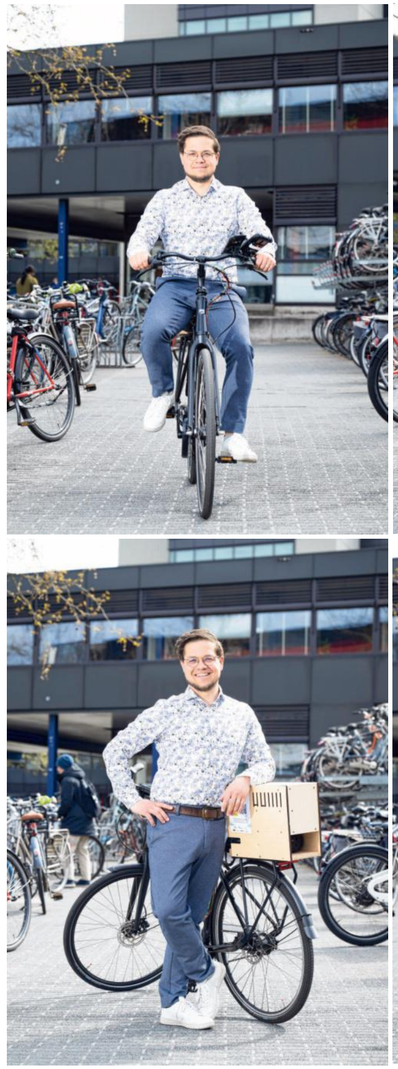
SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!
Ga naar ZADKINEMEDIA.NL, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

JONG GELEERD

Rijden op een e-bike die bij gevaar zelf op de rem trapt

Het aantal ernstige fietsongevallen stijgt. Kun je elektrische fietsen slimmer en veiliger maken, vroeg Mario Boot zich af. „Fietsen is mij met de paplepel ingegeven."

Het zal toch niet!? Ik had me hier zo op verheugd, een proefritje met een prototype intelligente elektrische fiets, die ingrijpt op gevaarlijke punten in het verkeer. Valt dat nu op het allerlaatste moment toch in het water? Mario Boot (34), die de fiets heeft gepreapareerd, kijkt niet begrijpend. „Hè, de accu leeg?", zegt hij terwijl hij een schakelaar op en neer beweegt. „Vanochtend was-ie nog 68 procent!"

Na nog wat vergeefse pogingen stelt hij teleurgesteld voor terug naar binnen te gaan, naar zijn voormalige werkkamer. Om de e-bike daar aan de oplader te leggen. En om wat meer te vertellen over zichzelf en over zijn onderzoek.

Boot heeft bij e-bikers de fietsbeleving van enkele slimme technologieën, bedoeld om het fietsen veiliger te maken, onderzocht. Hij is er eind vorige maand op gepromoveerd aan de Universiteit Twente in Enschede - de eerste stad in Nederland waar in het centrum sinds kort een verbod geldt voor fatbikes.

Bij een kop koffie vertelt Boot dat hij is opgegroeid in Zoutelande, onderdeel van de Biblebelt. „Mijn ouders waren progressief, maar de omgeving was er een van: niet klagen, maar dragen." Mede door de vele gesprekken met zijn moeder raakte hij gefascineerd in de werking van de menselijke geest, van emoties, gedrag, en het beïnvloeden daarvan. „Mijn moeder was haar tijd ver vooruit. Ze startte een Wereldwinkel, en leidde die succesvol ondanks een zware bipolaire stoornis. Ik heb lange gesprekken met haar gevoerd over hoe ze bijvoorbeeld een manische episode beleefde, en wat er allemaal in haar hoofd omging." Daarnaast, vertelt Boot, experimenteerde hij als student met psychedelica. „Er ging een wereld voor me open."

Er kwam nog een andere fascinatie bij toen Boot voor zijn master *human-centered media* aan de Universiteit van Amsterdam een onderzoeksstage deed bij Exertion Games Lab, onderdeel van Monash University in Melbourne, Australië. Dat probeert de menselijke beleving tijdens interactieve spellen te verbeteren. Hij raakte geboeid door het transhumanisme, dat hij omschrijft als „het versterken van menselijke vaardigheden via geavanceerde technologie". „Veel mensen vinden cyborgs eng, maar pacemakers niet."

Boot zegt bijzonder geïnteresseerd te zijn in de vraag hoe fietstechnologie de mensheid kan verbeteren. „Fietsen is mij met de paplepel ingegeven. Lange tijd legden mijn ouders jaarlijks meer kilometers af per fiets dan met de auto."

Fiets geeft snelheidsadviezen

Boot vertelt dat hij één van de zes promovendi was binnen het project *smart connected bicycles*. Naast de universiteiten van Twente en Delft namen TNO, Saxion Hogeschool en fietsfabrikant Accell (bekend van merken als Batavus, Sparta en Koga) eraan deel. Binnen het project is een serie technologieën onderzocht rond de vraag: hoe maak je het fietsen op een e-bike veiliger? Kun je er bijvoorbeeld voor zorgen dat mobiele telefoons van e-bikers onderling informatie uitwisselen over actuele (gevaarlijke) verkeerssituaties, zonder de privacy te schenden? Kun je de fiets snelheidsadviezen laten geven zodat de fietser bij verkeerslichten steeds gladjes, zonder plotselinge manoeuvres, door groen licht kan?

Meer veiligheid is nodig, zegt Boot, want voor fietsers is het verkeer de laatste decennia complexer en gevaarlijker geworden. Cijfers van het CBS laten zien dat het totaal aantal verkeersdoden de laatste 50 jaar weliswaar is afgenomen van zo'n 3.000 tot circa 700, maar de laatste tien jaar is er onder fietsers juist een stijging van het aantal dodelijke ongevallen. „Het verkeer is drukker geworden", zegt Boot. Er zijn allerlei nieuwe typen voertuigen, die je slecht hoort. Ze gaan met allerlei snelheden. „Mensen fietsen op e-bikes gemiddeld 0 tot 5 km/h sneller dan op reguliere fietsen."

Dan heb je ook nog de veel snellere speedpedelecs, flitsbezorgers, opgevoerde fatbikes. Daarnaast is het door de komst van elektrische fietsen voor oudere mensen makkelijker geworden om op de fiets te stappen. Het zijn vooral mensen boven de 70, en dan met name mannen, die betrokken zijn bij dodelijke fietsongevallen. Boot vindt trouwens dat de autolobby veel te weinig verantwoordelijkheid neemt voor verkeersongevallen. Boot noemt zichzelf fietsactivist, en vindt dat de hardnekkige dominantie van de auto in het verkeer moet worden doorbroken. „Zelfs voor ritjes tot 5 kilometer wordt de auto wereldwijd ontzettend vaak gebruikt. Voor de fiets is er een enorm potentieel."

Voor het onderzoek dat hij heeft gedaan - de beleving van nieuwe technologie bij fietsers evalueren - is doorgaans weinig aandacht, zegt Boot. „In verkeerskundige theorieën en modellen wordt onderschat wat voor een sterke lichamelijke en emotionele beleving fietsen is. Denk aan het genot van een toevallige ontmoeting onderweg, of een prachtig doorkijkje, de zon op je gezicht, geuren en kleuren."

Boot onderzocht bijvoorbeeld hoe e-bikers het ervaren als ze een signaal krijgen bij het naderen van een bekend gevaarlijk of druk punt. En wat doen ze dan? Minderen ze snelheid? Hij onderzocht drie soorten signalen: een trilling via een handschoen, een piepje via een hoofdtelefoon en informatie via een beeldscherm. Ook onderzocht hij hoe mensen het vinden als de e-bike bij het naderen van zo'n punt de trapondersteuning stopzet. Of, nog ingrijpender: afremt op de motor. „In het sporadische geval dat die beleving in het verleden al werd onderzocht, gebeurde dat met vragenlijsten vóór en na het fietsen", zegt Boot. Maar herinneren mensen zich dan wel precies wat ze beleefden?

Hij ontwikkelde een systeem waarbij mensen tijdens het fietsen op de mobiele telefoon aan het stuur konden aangeven hoe prettig of onprettig ze momenten tijdens het fietsen vonden. Ook werd hartslag en huidgeleiding geregistreerd, via respectievelijk een meetband om de borst en de pols. Zulke data zeggen iets over emoties, en kunnen inzichten uit vragenlijsten en interviews aanvullen, zegt Boot. „Uit mijn experimenten blijkt dat hoe intenser de ingreep is, hoe onprettiger mensen dat vinden." Een geluid op de hoofdtelefoon werd als minder onprettig ervaren dan een trilling in de handschoen. Het afremmen door de e-bikemotor werd als het meest onprettig ervaren. Sommigen voelden zich aangetast in hun autonomie. Maar de snelheidsreductie was in dat geval wel hoog, 3 km/h in 15 seconden. Boot vindt dat „bijzonder interessant", zeker als je denkt aan gevaarlijke kruisingen of drukke stadscentra.

Op grotere schaal herhalen

Ondanks de nadelen van de interventies zagen sommige deelnemers wel degelijk waarde. „Als ingrepen ongelukken besparen, zullen mensen de toepassingen wellicht sneller accepteren." Zijn experimenten waren nog te klein van opzet - hij voerde er drie uit, met steeds zo'n twintig tot dertig personen, van verschillende leeftijden - om algemene uitspraken te doen voor de hele Nederlandse e-bikepopulatie. In zijn proefschrift beveelt hij aan de experimenten op grotere schaal te herhalen.

Boot checkt de accu, en de rest van de apparatuur die in een houten bakje op de drager van de e-bike staat. „Alles doet het weer." Gelukkig! We gaan naar beneden, en even later stap ik op de prototype e-bike. „Je moet boven de 20 km/u uitkomen, pas dan werkt de afremming", geeft Boot me nog mee. Ik zet de vaart er goed in, en met de trapondersteuning op niveau 2 (van de 5) fiets ik de campus af, om dezelfde voorgeprogrammeerde route van zo'n 4 kilometer te fietsen die proefpersonen eerder hebben afgelegd. De drukke Hengelosestraat nadert. Veel eerder dan verwacht remt de fiets plotseling af. Het is echt een schok. Ik schrik me rot! De rest van de route grijpt de fiets nog drie keer in, onder andere bij een winkelcentrum. Het blijft schrikken, en vervelend.

„Dat afremmen kan nog wel wat geleidelijker", geeft Boot naderhand toe. Er is meer dat beter kan. Nu remde de fiets automatisch af bij een aantal voorgeprogrammeerde, doorgaans drukke punten. „Maar vaak genoeg is het verkeer daar ook heel rustig." Bij voorkeur stemt de e-bike real time af op de verkeerssituatie. En ook op de gemoedstoestand van de fietser. „Iemand die net slecht nieuws heeft gekregen reageert anders dan iemand die blij en energiek is."

Vier dagen later stuur ik Boot nog een e-mail. Ik ben helemaal vergeten te vragen wat hij eigenlijk van het fatbikeverbod vindt dat in Enschede is ingevoerd. „Ik zie de problemen met mensen op fatbikes, maar een lokaal verbod vind ik geen duurzame oplossing. Het wordt een warboel en een kat-en-muisspel, want je ziet nu alweer *skinny bikes* verschijnen die niet onder het verbod vallen. Liever zou ik wereldwijd veel meer wederzijdse liefde zien."

Marcel aan de Brugh

FOTO'S ERIC BRINKHORST

WIE IS **MARIO BOOT?**

- ***Woont***
  Met zijn Letse vrouw Anita Kalmane-Boot (40) en zoontje Leonard (2) in Overdinkel, zo'n 15 kilometer ten oosten van Enschede.
- ***Hobby's***
  Urban exploring, dat is het verkennen van oude leegstaande, liefst industriële gebouwen, op zoek naar schoonheid. Thuis klussen, en muziekfestivals bezoeken, zoals het Portugese Boom-festival.
- ***Gaat de komende maanden***
  Met het gezin eerst een reis maken door Europa, en daarna in Zuidoost-Azië. Vervolgens verhuizen naar Zeeland, en werk zoeken.

Advertentie

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/bloemen

Advertentie

Volg ons via:

nrc carrière›
samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

Cedergroep via Leeuwendaal	**Twee Leden Raad van Toezicht**	Amsterdam	30020
EpilepsieNL via ADJ	**Directeur-bestuurder**	Houten	30024
Klaverblad Verzekeringen	**Senior Business Controller**	Zoetermeer	30018
Metropoolregio Rotterdam Den Haag	**Bestuursadviseur**	Rotterdam	30037
Schiphol Area Development Company via Colourful People	**Business Controller**	Schiphol	30035
Stichting Beter Leven keurmerk	**Senior Bestuurssecretaris**	Utrecht	30022
Universiteit van Amsterdam via Chasse Executive Search	**Rector Magnificus**	Amsterdam	30010

consultancy

Gemeente Hoeksche Waard	**Senior adviseur Beschermd Wonen & Maatschappelijke Opvang**	Maasdam	30016

directie / management

Cibap via ADJ	**Manager Bedrijfsvoering, Finance en Control**	Zwolle	30025
De Zorggroep via Governance Search	**Directeur Wonen**	Venlo-Blerick	30029
Gemeenschappelijke Regeling Sociaal Drechtsteden via Galan Groep	**Directielid Bestaanszekerheid & Zorg (S15)**	Dordrecht	30038
Goudappel via TwynstraGudde	**2 leden Raad van Commissarissen**	Deventer	30007
KB, nationale bibliotheek	**Senior Contractmanager Huisvesting**	Den Haag	30040
Maastricht University via Perret Laver	**Voorzitter, College van Bestuur**	Maastricht	30036
Omgevingsdienst Haaglanden	**Teamleider Grondwater**	Den Haag	30027
Regio Midden-Holland	**Programmamanager Wonen**	Gouda	30015
Riedel B.V. via YER	**Teamleider Packing**	Ede	29972
ROC Mondriaan via Colourful People	**Onderwijsdirecteur Hospitality, Beauty en Sport**	Den Haag	30023
Scalabor via BeljonWesterterp	**Directeur-bestuurder**	Arnhem	30013
YER	**Company Secretary/HR Global Grievances/Office Manager**	Rotterdam	30004
YER Nederland B.V.	**General Manager Engineering**	Rotterdam	29991

directie / management

YER Nederland B.V.	**Business Unit Manager Engineering**	Hybride	29992

finance

Algemene Onderwijsbond	**Business Controller**	Utrecht	30014
ARKEMA B.V. via YER	**Finance Manager Benelux**	Oosterhout	30031
Gemeenschappelijke Regeling Sociaal Drechtsteden via Galan Groep	**Concerncontroller GR Sociaal**	Dordrecht	30039
Het Oranje Fonds via ES - Partners in Search	**Business Controller**	Utrecht	30028
Het Waterlaboratorium via YER	**Business Controller**	Haarlem	29983

inkoop / logistiek

Heros Sluiskil B.V. via YER	**Inkoper Industrie & Recycling**	Sluiskil	30017

IT

Provincie Noord-Holland	**Agile Coach/Scrum Master**	Haarlem	30032

juridisch

Radboud Universiteit	**Juridisch Informatiespecialist Onderwijs**	Nijmegen	30034
Sijben en Partners Advocaten Het Onderwijskantoor via YER	**Arbeidsrecht Advocaat/Jurist**	Heerlen	29971

onderwijs

Hogeschool van Hall Larenstein Velp	**Lector Transitieprocessen in Stedelijk en Landelijk Gebied**	Velp	30005

projectmanagement

Gemeente Voorschoten	**Projectleider Realisatie Infrastructuur Energietransitie**	Voorschoten	30033

research & development

Provincie Noord-Holland	**Adviseur Verkeersmanagement**	Haarlem	30041

RvC / RvB / RvT

ROC van Twente via Chasse Executive Search	**Lid College van Bestuur**	Rijssen	30030
Rochdale via ADJ	**Lid Raad van Commissarissen**	Amsterdam	30026
Tactus via Governance Search	**Twee Leden Raad van Toezicht**	Deventer	30019
Vonk via Leeuwendaal	**Lid Raad van Toezicht**	Noord-Holland	30021

sales / commercieel

Fortune Coffee via BeljonWesterterp	**Commercieel Directeur**	Zoetermeer	30001

OVER DE HORIZON

ROBBERT DIJKGRAAF

FOTO MERLIJN DOOMERNIK

Tussen drama queen en zwart gat

COLUMN

Negativiteit loont. Had ik gewild dat deze column viraal gaat, had ik er een woedende kop boven moeten zetten: ‘ALARM: Politiek stuurt land regelrecht het ravijn in.’ Onderzoek toont namelijk aan dat elk extra negatief woord in een krantenkop de kans dat men erop klikt met 2,3 procent verhoogt. In sociale media geeft moreel-emotionele taal 20 procent meer kans op verspreiding per woord. Algoritmes zijn gebouwd op aandacht en niets genereert zoveel aandacht als boosheid. Morele verontwaardiging produceert een dopamine-respons in ons brein.

Als er één domein is waar negativiteit bij uitstek werkt, dan is het de politiek. En dit is misschien wel het fundamentele verschil met wetenschap. Toen ik de overstap naar Den Haag maakte, verscheen er een cartoon in *de Volkskrant*. Op een dun trapje daalde ik af van een kleine planeet genaamd Princeton in een groot zwart gat getiteld ‘Politiek Den Haag’.

Politiek en wetenschap zijn in menig opzicht elkaars spiegelbeeld. Wetenschap ziet zichzelf graag als universeel, precies, rationeel en win-win. Als een onderzoeker een ontdekking doet, kunnen anderen daarop voortbouwen. Politiek daarentegen is nationaal of lokaal, opzettelijk ambigu - iedere politicus weet dat het levensgevaarlijk is een precies antwoord te geven –, emotioneel en *zero-sum*. Het totale aantal Kamerzetels blijft 150. De winst van de ene partij is het verlies van de andere.

Maar het grootste verschil zit in de grondhouding. Wetenschap is intrinsiek optimistisch. Iedere dag leren we meer, ontdekken we iets nieuws. Problemen worden gekoesterd als kansen voor doorbraken. Bij een collega hangt een poster met „Wiskunde is zo’n *drama queen*. Ze kan onmogelijk zoveel problemen hebben.”

In het Haagse zwarte gat geldt de tegenovergestelde wet. Wanneer een probleem intensief wordt bediscussieerd, gaan burgers er juist negatiever over denken. Meer debat geeft geen beter begrip of een concrete oplossing, maar juist meer verontwaardiging en frustratie. Een crisis wordt een politiek verdienmodel.

Immigratie is daar een mooi voorbeeld van. Er is een goed gedocumenteerde correlatie tussen media-aandacht voor immigratie en negatievere publieke percepties, los van de werkelijke cijfers. Burgers staan vaak positief tegenover concrete beleidsvoorstellen, denk aan klimaatmaatregelen, maar zodra die politiek worden verpakt, slaat de stemming om. Niet het beleid maakt somber, maar de verpolitieking ervan.

Het bittere is dat juist op gebieden waar wetenschappelijke vooruitgang wordt geboekt, zoals groene energie en medische innovatie, de politieke stemming vaak negatief wordt verdraaid. Zo spreekt men graag over de klimaatcrisis en het zorginfarct. We kunnen problemen oplossen, maar de discussie erover doet ons geloven van niet. Zoals in de bekende cartoon van Gummbah: „Wil je er over zeuren of wil je het oplossen? Over zeuren.”

Dat negativiteit werkt is geen toeval, maar elementaire psychologie. Ons brein is geëvolueerd om een beter oog te hebben voor bedreigingen dan kansen. Wie de giftige slang in de bosjes niet zag, ging dood. Miste je die voedzame bessen, dan was er vast nog een ander struikje verderop. Wanneer we politiek nieuws lezen, gaat onze hartslag omhoog bij negatieve berichten. Zo is ons brein nu eenmaal gebakken.

Politici zijn zich hier maar al te goed van bewust. Negatieve campagneboodschappen worden beter onthouden en beïnvloeden stemgedrag sterker. Amerikaanse presidentsverkiezingen zijn vaak geen keuze *voor* een kandidaat, maar *tegen* het alternatief. Vandaar dat meestal de twee meest gehate politici het tegen elkaar opnemen.

Hoe verbreek je deze spiraal? Zelfs een politicus die positief wil overkomen, wordt door de businessmodellen van de media al snel gedwongen tot scherpte en conflict. Nuance is verliesgevend. Het is wrang dat ook politieke campagnes voor een positief tegengeluid het meest effectief werken als ze de frontale aanval kiezen en de tegenstander keihard aanpakken. Zo word je zelfs als positivo het zwarte gat ingezogen.

Negatieve campagneboodschappen worden beter onthouden

Maar laten we eerlijk zijn: we wijzen wel heel gemakkelijk naar de politiek, alsof wij zelf niet verslaafd zijn aan negativiteit. Niets verbindt zo goed als gedeelde verontwaardiging - zelfs over de verontwaardigingscultuur, zoals in deze column.

We zitten graag aan de ‘goede kant’. We fulmineren tegen desinformatie en polarisatie. We delen artikelen over hoe slecht het gaat: de falende politiek, de sensatiebeluste media, het achteruitkachelende onderwijs. Hoe harder je waarschuwt, hoe hoger je morele status. We cultiveren een geïnformeerde vorm van cynisme, maar het blijft cynisme.

Daadwerkelijke problemen verdienen een eerlijke plaats, ergens tussen de wetenschappelijke *drama queen* en het politieke zwarte gat. De Amerikaanse psychiater Theodore Rubin vatte het mooi samen: „Het probleem is niet dat er problemen zijn. Het probleem is dat we het tegendeel verwachten en denken dat het hebben van problemen een probleem is.”

Er zijn vele subtielere vormen van negativiteit waaraan we ons allemaal schuldig maken. We voelen ons slachtoffer van instituties die we te machtig denken: de falende overheid, megalomane techbedrijven. We koesteren wantrouwen tegen medeburgers die we niet willen leren kennen. We geven de moed op omdat de politiek toch niets verandert. We vluchten weg in onze eigen bubbel en delen alleen ons eigen gelijk.

Hier ligt de pijnlijke waarheid: wij zijn allemaal op een of andere manier medeplichtig aan een cultuur van negativiteit.

Misschien begint het doorbreken hiervan door het stellen van wat simpele vragen: Waar zag ik vandaag voor uitgang? Wie deed iets goeds? Wat werkte wel? Niet als naïef optimisme, maar als een bewuste correctie op het pessimisme dat miljoenen jaren overlevingsstrijd bij ons heeft ingesleten. Natuurlijk kunnen we ook blijven klagen over het geklaag. Dat is lekker veilig. En het levert gegarandeerd meer clicks op.

Natuurkundige **Robbert Dijkgraaf** is universiteitshoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

DURF TE VRAGEN

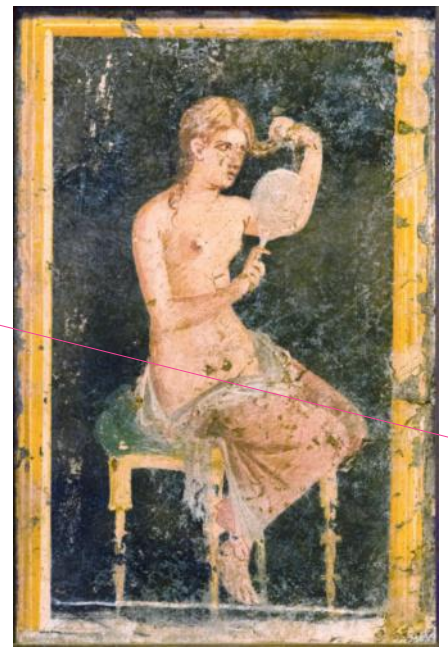
Hoe maakten ze vroeger spiegels?

Narcissus moest het doen met een wateroppervlak. Hij staarde in een vijver om zijn eigen reflectie te kunnen bewonderen. Van een spiegel rept het verhaal niet: *een plat voorwerp om jezelf in te kunnen bekijken* – in onze taal genoemd naar het Latijnse *speculum*, van het werkwoord *specere*, kijken. Toch bestonden er al wel spiegels, in de Oudgriekse wereld waarin het verhaal is ontstaan. En al helemaal rondom het begin van de jaartelling, toen de Romeinse schrijver Ovidius het opschreef zoals wij het nu kennen.

De oudst bekende spiegels zijn gevonden in de Turkse regio Anatolië en zijn zo'n 8.000 jaar oud. Het gaat om artefacten van obsidiaan: natuurlijk gevormd vulkanisch glas. Ze hebben de vorm van halve bollen, waarbij één kant superglad gepolijst is. Dat polijsten moet vele dagen werk hebben gevergd, en eeuwen aan opgebouwd vakmanschap. Of de 'spiegels' echt als zodanig zijn gebruikt, is nog onderwerp van debat: ze zijn vooral gevonden in graven. Wellicht dienden ze als statussymbool, of speelden ze een religieuze of ceremoniële rol.

Ook allerlei Midden-Amerikaanse culturen gebruikten obsidiaanspiegels, vanaf circa 1500 v.Chr. De context was waarschijnlijk spiritueel: de duistere, onscherpe weerspiegeling hielp de mensen in contact te treden met de goden. De Azteken vereerden bijvoorbeeld Tezcatlipoca: de 'God van de Rokende Spiegel'. Wie daarop googelt, stuit overigens vooral op hedendaagse zoektochten naar een diepere waarheid.

De oude Egyptenaren en Mesopotamiërs maakten spiegels van gepolijst metaal. De echte doorbraak kwam in de vroege Renaissance. Venetiaanse ambachtslieden brachten een reflecterende metaallaag aan op de achterkant van een glasplaat. Die glasplaten maakten ze door eerst cilinders van glas te blazen, die ze – als die nog heet waren – aan één kant opensneden en plat neerlegden, om ze vervolgens te laten afkoelen en dagenlang te polijsten. Voor de metaallaag gebruikten de Venetiërs een amalgaam van tin en kwik. Deze spiegels waren revolutionair: groter, helderder en luxueuzer dan ooit tevoren. Ze waren echter ook heel kostbaar om te maken, en de giftige kwikdampen eisten hun tol onder de arbeiders.

Spiegels in de eerste (links) en de 19de eeuw. FOTO GETTY IMAGES

Een flinterdunne metaallaag

Het idee van zo'n glasplaat is dat je daarmee een doorzichtige, perfect gladde drager hebt voor je flinterdunne metaallaag. Het spiegelen gebeurt nog steeds alleen door het metaal, dus niet door het glas, maar dat metaal is op deze manier veel gladder dan je een metalen plaat ooit zou kunnen krijgen. En het metaal zit áchter het glas, en niet ervoor, omdat het dan minder snel beschadigt en corrodeert.

Dat is nog steeds het principe van moderne spiegels – maar er zat nog één evolutiestap tussen. Rond 1835 ontwikkelde de Duitse chemicus Justus von Liebig een chemisch proces waarbij zilver neerslaat op glas, vanuit zilverzouten in een oplossing. Dat was een grote verbetering ten opzichte van oudere methoden: spiegels werden helderder en betaalbaarder. Zo kwamen ze voor het eerst binnen bereik van 'gewone' huishoudens.

Ook moderne spiegels bestaan uit een glasplaat die is gepolijst en voorzien van een laagje metaal. Meestal is dat aluminium, maar soms nog steeds zilver. Het metaal wordt eerst verhit tot een damp, bijvoorbeeld met een elektronenbundel. De vrijkomende, losse metaalatomen bewegen door een vacuüm en slaan neer op de glasplaat. Het metaallaagje wordt zo extreem egaal en dun: maar enkele nanometers dik. Daardoor zijn spiegels nu zo spotgoedkoop, zelfs als er zilver in zit.

Nienke Beintema

GOED BETER BEEST

Verkeersslachtoffer / *Erinaceaus europaeus* / egel

Jaarlijks worden er naar schatting tussen de 100.000 en 300.000 egels doodgereden in het Nederlandse verkeer. Dat blijkt althans uit al wat oudere cijfers van de Zoogdiervereniging. Er zijn zelfs schattingen dat een op de drie egels in Nederland platgereden aan zijn einde komt. De auto is daarmee de grootste vijand van dit zoogdier dat op de Rode Lijst staat. En een nieuwe bedreiging is robotmaaier, vooral 's nachts en in de schemering. Bij naderend gevaar rolt de egel zich op, effectief tegen roofdieren, maar dat biedt geen bescherming tegen autobanden of ronddraaiende messen.

Deense biologen denken nu een oplossing te hebben gevonden voor dit probleem. Ze deden onderzoek aan twaalf opvangegels en enkele dode exemplaren en kwamen tot de conclusie dat egels uitzonderlijk goed kunnen horen in het ultrasone bereik. Dankzij de gespecialiseerde bouw van hun binnenoor horen ze hogere tonen dan mensen, ook ver boven het bereik van honden en katten. Het menselijk gehoor gaat tot 20.000 hertz, dat van honden tot 45.000 hertz en katten kunnen nog tot 65.000 hertz waarnemen. Egels bereiken 85.000 hertz.

Dat betekent dat er een 'kanaal' is in het ultrageluid waarmee je alleen egels bereikt. En daarin zou je specifiek deze dieren kunnen waarschuwen, zonder dat je andere dieren stoort. Met een speciale ultrasone egeltoeter kun je robotmaaiers en auto's egelvriendelijk maken, suggereren de Denen in hun artikel.

Er is nog wel veel werk aan de winkel voordat het zover is, schrijven de onderzoekers. Eerst moeten we goed begrijpen hoe egels reageren op ultrageluid, welk geluid hen kan verjagen, of ze daar niet aan wennen en ten slotte of dat over een voldoende grote afstand werkt om aanrijdingen te voorkomen.

Sander Voormolen

Jonge egel. FOTO GETTY IMAGES

OPHEF

Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Een weddenschap? Bij Parijs werd het ineens verdacht warm

Op 6 en 15 april steeg de temperatuur in Parijs binnen enkele minuten plotseling zo'n *drieëneenhalve graad*. Althans, dat rapporteerde het weerstation op de luchthaven Charles de Gaulle, een databron waarmee voorspellingenmarkt Polymarket weddenschappen over het Parijse weer beslecht. Anonieme gebruiker 'xX25Xx' wedde op beide dagen dat de temperatuur boven de achttien graden zou stijgen, en won in totaal 34.000 dollar. De Franse politie onderzoekt of er gesjoemeld is met de meetapparatuur.

De verdachte temperatuurstijgingen werden opgemerkt door meteoroloog Ruben Hallali, die op 15 april ook ontdekte dat een gebruiker van Polymarket voorspellingen deed die precies overeenkwamen met de piekende temperaturen. Geen enkel weerstation in de buurt vertoonde dezelfde stijgingen, en meteorologisch waren de metingen niet te verklaren. Kort na de melding verdween het account.

Op internetfora als Discord speculeren gebruikers van het gokplatform over de precieze manier van beïnvloeding. Een aansteker of een föhn bij de temperatuursensor lijkt het meest waarschijnlijk, al heeft de politie het onderzoek nog niet afgerond. Météo-France levert geen commentaar over mogelijke oorzaken.

Luchthaven Charles de Gaulle. FOTO EPA

Hallali waarschuwt voor de alomtegenwoordigheid van voorspellingsmarkten als Polymarket. De sensoren waar zulke platforms zich op baseren zijn moeilijk te beschermen tegen gesjoemel, schrijft hij op LinkedIn. „Fraude van 34.000 dollar is een nieuwtje, maar het echte probleem blijft onderbelicht."

Via Polymarket is op meer zaken te wedden. Gebruikers sloten voor miljoenen dollars weddenschappen af op bijvoorbeeld het mogelijk ontslag van de Amerikaanse tv-presentator Jimmy Kimmel en gebeurtenissen als de heropening van de Straat van Hormuz.

Voorspellingsmarkten maken gebruik van *wisdom of crowds*: het idee dat mensen, hoewel ze individueel geen goede voorspellingen doen, in grote groepen gemiddeld genomen dicht bij het juiste antwoord zitten. Bekend is de Iowa Electronic Markets, opgezet voor onderzoeksdoeleinden. Deze bleek de verkiezingswinst van Barack Obama in 2008 nauwkeuriger te voorspellen dan gewone peilingen.

Wedden met voorkennis op Polymarket komt de laatste tijd vaker voor. Zo is een Amerikaanse militair onlangs opgepakt voor het inzetten op het vertrek van de Venezolaanse president Nicolás Maduro. Hij zou daarmee zo'n 400.000 dollar hebben verdiend.

Berend Nieuwhof

Punt.

MOEDERS

‘Je moeder fotograferen is anders’

VEERTIEN FOTOGRAFEN PORTRETTEERDEN HUN MOEDER

nrc›
#48 05| 2026

MAGAZINE

BY APPOINTMENT TO
HM THE KING
MANUFACTURERS OF
MOTOR VEHICLES
JAGUAR LAND ROVER LIMITED
COVENTRY

BY APPOINTMENT TO
HM THE QUEEN
MANUFACTURERS OF
MOTOR VEHICLES
JAGUAR LAND ROVER LIMITED
COVENTRY

RANGE ROVER

5 YEAR WARRANTY

Min./max. gecombineerd verbruik: 2,7-12,0 l/100 km, resp. 37,0-8,3 km/l, CO_2-uitstoot 62-272 g/km.
Afgebeeld model uitgerust met opties en accessoires. Wijzigingen en fouten voorbehouden.

COLOFON

NRC MAGAZINE
is een uitgave van
Mediahuis NRC

HOOFDREDACTEUR
Patricia Veldhuis

REDACTIE
Milou van Rossum
(chef)
Menno Sedee
Nathalie Wouters
Gert Jonkers
Arjen Fortuin

VORMGEVING
Anne-Marije Vendeville
(artdirector)
Yannick Mortier
Martien ter Veen

FOTOREDACTIE
Marloes Heineke

DIRECTEUR-UITGEVER
Dominic Stas

COMMERCIEEL DIRECTEUR
Madelon Fortuin
m.fortuin@nrc.nl

INTERNATIONAL SALES MANAGER
Gertjan Dijkhuizen
g.dijkhuizen@nrc.nl

SALES ALGEMEEN
sales@nrc.nl
adverteren.nrc.nl

TRAFFIC & SALES SUPPORT
traffic@nrc.nl
Telefoon
+31207553051

DRUK
Roularta Printing

ADRES REDACTIE
Postbus 3372,
1001 AD Amsterdam

E-MAIL
magazine@nrc.nl

FOTO FERRY VAN DER NAT

VOORWOORD

Er zullen weinig fotografen zijn die hun kinderen nooit hebben gefotografeerd. Maar een portret van een moeder blijkt toch minder vanzelfsprekend. Voor dit nummer over moeders vroegen wij veertien fotografen om een foto van hun moeder. Voor een aantal was het de eerste keer dat ze hun moeder serieus fotografeerden, en soms was dat een confronterende ervaring: doordat ze goed moesten kijken, werd opeens duidelijk dat hun moeder ouder aan het worden is. „Dat is raar als je je hele leven een jonge moeder hebt gehad", zegt Ferry van der Nat, wiens moeder Rita deze maand op de cover staat.

De portrettenserie voelt, ook door de korte interviews met de fotografen, als één liefdesverklaring. Het andere uiterste is de relatie die actrice en schrijver Yolanda Entius met haar had - relatie is eigenlijk al een te groot woord, want haar moeder brak met al haar kinderen. Omdat het haar weinig deed, vreesde Entius dat ze net zo koud was geworden als zij. Tot ze haar uitvaart moest regelen - de executeur die dat zou doen wilde er zijn vakantie niet voor onderbreken. Doordat ze zich daarvoor in haar moeder moest verplaatsen, voelde ze toch weer een band met haar. Die was eenzijdig, bleek toen ze hoorde dat haar moeder alle kinderen had onterfd.

Het boek dat Entius schreef over haar moeder verschijnt op 12 mei, in dit nummer een (bewerkte) voorpublicatie. Het is een verbijsterend verhaal, dat ook laat zien dat je je nooit helemaal los kunt maken van je moeder.

Tot slot: we hebben een nieuwe rubriek, Relatiestatus, waarin schrijver Saskia Noort zich verdiept in de moderne liefde. De eerste aflevering gaat over vijftigplussers zoals zij, die vaak in hun eentje wonen, niet zelden ruim, ook als ze een partner hebben: latten lijkt de norm onder mensen die al een paar relaties achter de rug hebben. Ondertussen ligt ze er als moeder wakker van dat haar dochter geen geschikt huis kan vinden om een gezin in te stichten.

Milou van Rossum
NRC Magazine, m.vanrossum@nrc.nl

SEIKO
SINCE 1881
SEIKO
KING SEIKO
AUTOMATIC 3 DAYS
The Newest Classic
KING SEIKO
www.seikowatches.com #SLA083

12 **WIJZER**
Actrice Jetty Mathurin: ‘Moeders kunnen hartstikke foute dingen doen’

15 **MOEDERS IN DE KUNST**
Moederschap was lang afwezig in de kunst, nu niet meer. ‘Dat is geen trend, maar een symptoom van een grotere verschuiving’

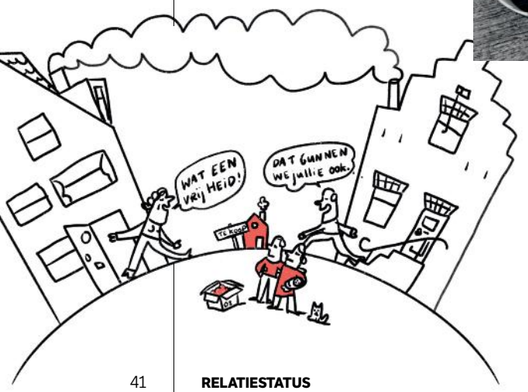

28 **MOEDERFOTO**
Veertien fotografen maakten een portret van hun moeder. ‘Ik had een zielige foto kunnen maken, maar dat is te makkelijk’

INTERVIEW
Schrijver en podcastmaker Stéphanie Hoogenberk kreeg een kind net nadat haar moeder was overleden aan kanker. Ze schreef er een boek over
20

41 **RELATIESTATUS**
In de eerste aflevering van deze rubriek vraagt Saskia Noort zich af: is latten, en dus twee huizen bezet houden, asociaal?

COLUMN
De scheiding van zijn ouders heeft zijn leven ook verrijkt, weet Soortkill nu. ‘Besef! Ik heb drie moeders’
52

44 **VOORPUBLICATIE**
De moeder van Yolanda Entius brak met haar kinderen. Entius schreef haar een lange brief. ‘Hoe kon het zover komen?’

MOEDER-DOCHTERRETRAITES
Met cacaoceremonies, vrouwencirkels en fotoshoots proberen moeders en dochters hun band te versterken
53

EN VERDER
9 Jente Posthuma **10** Agenda **26** Opgelost
42 Stijlfamilie **56** Ribbens geeft door **57** Zin in
63 Beautycase **64** Modern eten
66 Onweerstaanbaar

TOPTIEN
De tien favoriete moeders van kunstcriticus Joyce Roodnat tonen de goede én slechte kanten van moederschap
58

INHOUD

Play Every Day met de perfecte shorts van MR MARVIS. Dit seizoen introduceren we The Short Weekenders: shorts van canvas met een iets kortere fit voor een ontspannen look. Ontdek ook vertrouwde favorieten zoals The Originals – 10 jaar en nog altijd favoriet – of ga voor The Piqués en The Short Linens in nieuwe kleuren. Maak de look compleet met onze polo's, overhemden en truien. Tijdloos design, gemaakt in Portugal. Shop nu op **mrmarvis.com** of in een van de MR MARVIS winkels.

Certified B Corporation

COLUMN

JENTE POSTHUMA

FOTO WENDELIEN DAAN

DE TOERIST

Ik was naar Schiermonnikoog voor de première van de opera *De toerist*, geschreven door Fien Veldman. Zij is een vriendin, denk ik. Ik weet nooit zo goed vanaf welk moment je nieuwe mensen in je leven een vriendin mag noemen. Een keer gebruikte ik het woord zonder erbij na te denken bij iemand en toen zei ze: O, noem je mij al een vriendin. Zij is nu een kennis. (Een kennisje, zou mijn oma zeggen.) Een andere keer noemde iemand me al vrij snel vol overtuiging haar vriendin en toen bleek, nadat ze me eerst op meeslepende manier haar leven in had getrokken, dat ze van gedachten was veranderd. Dat raakte me meer dan ik had verwacht. Daarna twijfelde ik een tijdlang aan mezelf, totdat ik daar genoeg van had en mijn focus verlegde. (Je moet toch door, zou mijn oma zeggen. Ook als je in cirkeltjes lijkt te gaan.)

Op Schiermonnikoog had ik een elektrische fiets gehuurd, want het waaide hard en ik wilde naar de Balg, het uiterste puntje van het eiland, waar zeehonden op zandbanken liggen. In Fiens libretto, dat ik al had gelezen, stond dat zich daar met laag tij de derde dimensie opent. Het grijze gebied. Daar waar je, als je niet uitkijkt, je vorm verliest. Na een paar weken veel binnen zitten en schrijven had ik wel zin in een andere dimensie. Volgens Google Maps leidde er een weg naartoe: de Reddingsweg. Die hoefde ik alleen maar te volgen. De zon scheen, ik droeg een lange wollen jas en een grote maar toch bescheiden Gucci-zonnebril en zo vloog ik over de paden, tot ik opmerkte dat ik de afslag naar de Reddingsweg had gemist. Maar ik had nergens een afslag gezien. Ik besloot een klein stukje via de kwelder door te steken, daar liepen paadjes doorheen.

De eerste meters fietste ik door het drassige gras, wat er dom uit moet hebben gezien, maar gelukkig was er niemand. Al snel werd de grond moerassiger en het gras hoger en liep ik met mijn fiets aan de hand. Dit voelde niet goed. Met iets verhoogde hartslag keek ik weer op Google Maps. Kwelderpad stond er, hooguit een paar meter bij mij vandaan. En nog iets verder: Reddingsweg. Achter de hoge begroeiing dacht ik inderdaad een glimp van een soort fietspad te zien. Intussen zakten mijn voeten steeds dieper in de drek en raakten grote sprieten slijkgras verstrikt tussen mijn spaken. Hijgend naderde ik het fietspad. En toen bleek dat geen pad maar een grote waterplas. Wat op asfalt had geleken was de spiegeling van het wateroppervlak. Nu werd ik echt bang. Waar was ik? Hoe was ik hier in godsnaam terechtgekomen? Er was geen Reddingsweg, besefte ik. Er was nooit een Reddingsweg geweest. Waarom geloofde ik altijd alles? Wie was ik eigenlijk? En waar ging het allemaal naartoe? Als ik hier bleef staan zou ik langzaam in het moeras verdwijnen. Je moet toch door, dacht ik. Ook als dat betekent dat je terug moet. In de verte zag ik het Baken van de Kobbeduinen, waar ik vandaan kwam, waar Fiens hoofdpersoon, een toerist, op een bankje zat en dacht: hier moet ik zijn. Daar dacht zij het nog allemaal te weten, net als ik vanmorgen.

—

Jente Posthuma is schrijver.

IN MEI

24

FOTO PAUL KOOIKER

2 Theaterpremière *The Elephant*, waarin „met humor, verdriet en een vleugje vampirisme" de complexiteit van een queer relatie belicht wordt. Van theatermaker Toni Blackwell. Frascati, Amsterdam **3** Internationale Dag van de Persvrijheid: door de VN ingesteld om vermoorde journalisten te herdenken en solidariteit te tonen met journalisten die gevangenzitten **4** Het Met Gala, waarmee The Metropolitan Museum of Art in New York geld ophaalt voor z'n kostuumafdeling, heeft als thema 'costume art' **5** *John, zoon van John*, de nieuwe Douglas Stuart (die in 2020 de Booker Prize won met *Shuggie Bain*). Uitgeverij Wereldbibliotheek **6** De 23ste roman van Isabel Allende: *Mijn naam is Emilia del Valle*. Uitgeverij Wereldbibliotheek **7** Na 21 jaar werkt Stella McCartney weer samen met H&M. De collectie vol biologische en gereyclede stoffen is online en bij selecte winkels te koop **8** David Attenborough wordt 100. De BBC heeft een weeklang een speciale programmering en er komen twee nieuwe docu's uit **9** Biënnale Venetië. Gecureerd door de vorig jaar onverwacht overleden Koyo Kouoh. T/m 22-11 **10** Moederdag **11** Uitreiking Libris Literatuur Prijs 2026 **12** *Vergeten plekken, vergeten mensen. Een atlas van het Nederlands slavernijverleden*, door Leendert van der Valk. Uitgeverij Boom **13** Koningin Máxima opent de Arnhemse modebiënnale State of Fashion **14** Niche elektronische muziek en door kunstenaars en architecten vormgegeven installaties. Horst Festival in Vilvoorde, België. T/m 16-5 **15** Eerste van tien concerten van Suzan & Freek in Gelredome, Arnhem **16** Harry Styles in de Johan Cruijff ArenA, Amsterdam. Tien avonden, t/m 5-6 **17** Theaterpremière *Het incident*, over klassenverschillen. Alle rollen worden gespeeld door June Yanez. ITA, Amsterdam **18** Grandslam-tennistoernooi Roland Garros in Parijs. Finales 6 en 7-6 **19** Voor het eerst in Nederlandse theaters: *Work Body* van de Oostenrijkse theatermaker Michael Turinsky over wat het betekent om arbeider te zijn. Onderdeel van Performing Arts Festival Spring (14-5 t/m 23-5) op verschillende locaties in Utrecht **20** Bioscooppremière *Star Wars: The Mandalorian & Grogu*. Met Pedro Pascal, Sigourney Weaver en Jeremy Allen White **21** Theaterregistratie *All My Sons*, van Ivo van Hove en met Bryan Cranston (*Breaking Bad*), in de bioscoop **22** Open dag Rijksakademie van Beeldende Kunsten, Amsterdam. T/m 25-5 **23** Lentekabinet Festival. Experimentele elektronische muziek in natuurgebied Het Twiske. Ook 24-5 **24** Duotentoonstelling fotograaf Paul Kooiker en modeontwerper Lisa Konno. Museum Kranenburgh, Bergen **25** Laatste dag: de tentoonstelling *Metamorfosen* in het Rijksmuseum, Amsterdam. Met werk van o.a. Femmy Otten (zie pagina 15-19) **26** Boek *Zusters in Iran*, over de opstanden in Iran en de rol van vrouwen daarin. Door journalisten Nilo Tabrizy en Fetemeh Jamalpour. Uitgeverij Zwartjes & Labovic **27** Theaterpremière *Sexodus*, over een actrice die vecht tegen de druk om eeuwig 24 te lijken, geschreven i.s.m. Bregje Hofstede. Onderdeel van opera-, muziek- en theaterfestival O. Festival (22-5 t/m 31-5) op verschillende locaties in Rotterdam **28** Seizoen 2 van *The Four Seasons* op Netflix, met Tina Fey en Colman Domingo **29** Negentiende solo-album Paul McCartney: *The Boys of Dungeon Lane* **30** Arabische-muziekfestival Nawafiz met concerten, eten, workshops en een soul. TivoliVredenburg, Utrecht **31** De 109de editie van de Giro d'Italia finisht in Rome

25

ULAY, S'HE_1973–74, COPYRIGHT THE ARTIST, COURTESY ULAY FOUNDATION

1

FOTO GETTY

IN JUNI

1 PinkPantheress – producer van het jaar bij de Brit Awards 2026 – in AFAS Live, Amsterdam **2** *Tussen feest en protest*, het boek over de geschiedenis van de Amsterdamse Pride van *NRC Magazine*-redacteur Menno Sedee en Michiel Klaassen. Uitgeverij Nieuw Amsterdam **3** Holland Festival. Alle podiumkunsten denkbaar, op verschillende locaties in Amsterdam. T/m 28-6 **4** Bioscooppremière: *Scary Movie*. Deel zes in de serie satirische horrorfilms, met dezelfde hoofdrolspelers als in het eerste deel uit 2000 **5** Retrospectief modeontwerper Gianni Versace. Musée Maillol, Parijs

2

WIJZER

OOK MOEDERS DOEN FOUTE DINGEN

Actrice Jetty Mathurin (74) speelt volgende week een moederdagvoorstelling. Dit is wat ze leerde in het leven: je kunt in Nederland niet meer spelen met vooroordelen en dicht bij je familie wonen is rijkdom.

Door
Joke Mat

Fotografie
Pieter Numan

„Onze moederdagvoorstelling *Wat ik van mama weet* gaat niet alleen over hoe geweldig en goed moeders zijn. **Moeders kunnen ook hartstikke foute dingen doen.** Een moeder is ook maar een mens. Ik sta op het podium met Jörgen [Raymann], Jeannine [La Rose] en mijn kleinzoon Ruskey die muziek maakt, en we praten over de invloed van het moederschap. Bij de voorbereiding hadden we al verschrikkelijk veel lol.

Vroeger in Paramaribo vertelde mijn moeder ons, haar zeven dochters, over een vrouw met een heel hoge positie bij Suralco, een multinational in Suriname. Ze zei dat dat háár baan zou zijn geweest als ze had gesolliciteerd. Maar dat deed ze niet want haar moeder en ooms, die in het buitenland werkten, hadden haar gevraagd voor hun moeder te blijven zorgen. De les die wij daaruit moesten trekken was: **je kunt beter spijt hebben van de dingen die je gedaan hebt, dan van de dingen die je niet hebt gedaan**. Dat heeft mede mijn keuzes bepaald. Ik heb wél een carrièreswitch gedaan, ben weggegaan van mijn gezin in Cuijk om voor een groter publiek op te treden en te werken als actrice.

We waren vanuit Suriname in Cuijk beland omdat mijn man er via zijn werk een flat kon krijgen. Als het enige zwarte gezin in het dorp werden wij vaak door de gemeente of instanties gevraagd ‘ons land van herkomst te vertegenwoordigen’. Het idee was dat we dan dingen van Suriname lieten zien. Op zondagmorgen zongen we met het hele gezin - we hebben drie kinderen - in het buurthuis. Dat was mooi, dat waren warme bijeenkomsten. Met Kerst zongen wij onze kerstliedjes, de teksten pasten we aan: ‘I’m dreaming of a *green* Christmas’ - met mangobomen. **Optreden is ook een manier om te zeggen: wij zijn hier en je kan niet om ons heen.** Met carnaval liet ik al mijn familie uit Amsterdam komen. Allemaal dezelfde kleding aan en mee in de optocht, met onze muziek de straat op. Als ik de foto’s zie kan ik daar nog steeds van genieten.

Ik stond in die tijd voor de klas en had een logopediepraktijk, mijn man nam veel van de zorg voor onze kinderen over. Mijn moeder en tantes, die bij ons waren, keurden dat af en durfden dat ook te zeggen. Met dat Surinaamse accent, tegen mij: ‘Heb je zijn eten al gezet?’ En: ‘Guus is een goede vader voor zijn kinderen’ - met andere woorden: jij bent geen goede moeder. **Zoals je gebekt bent, moet je spreken** en dat deden ze. Zo is midden jaren tachtig mijn personage Taante ontstaan. Taante hoefde niet duidelijk articulerend ABN te spreken, zoals ik in mijn werk deed. Met Taante kon ik het ook allemaal zeggen zoals het was, ik kon zelfs de burgemeester op zijn kop geven. Mijn eerste voorstelling werd prima ontvangen.

‘Ik was niet alleen die stoere vrouw die voor zichzelf koos. Ik was op dat moment niet in staat moeder te zijn’

‹ Mijn kleindochter vroeg eens waarom ik niet meer met opa ben. Ik zei: ik weet het niet. Ik voelde me opgesloten in Cuijk. Het podium dat ik daar had, was te klein, ik móést naar Amsterdam. En eerlijk gezegd dacht ik: mijn man komt me wel achterna. Ik zag zoveel mogelijkheden in Amsterdam, ook voor hem. Maar dat gebeurde niet. Mijn man was tevreden in het dorp. Nu denk ik: **als je kijk op de toekomst uiteenloopt, dan spreek je dat uit en zoek je er een vorm voor**. Wij konden dat niet, maar ik kan nu zien dat wij verder geen slechte relatie hebben gehad.

Taante speel ik nog steeds, maar mijn personage Stanley doe ik niet meer. Stanley heeft een gouden tand, een petje achterstevoren op zijn hoofd, hij grijpt in zijn ballen - helemaal volgens de vooroordelen over mannen uit de Bijlmer. Stanley is geen karikatuur, integendeel. Ik laat zien dat hij ook kan luisteren, kan veranderen. Stanley heeft alle recht om te bestaan. Maar de samenleving is zo verhard en agressief geworden. **Je kunt niet meer spelen met vooroordelen, dat kan averechts werken.** In *Vrouwenvleugel*, jaren geleden, zei een mede-actrice al op de binnenplaats tegen mijn personage: ‘Jullie mannen zijn altijd pleite hè?’ Ik wil niet dat er zo over zwarte mannen gepraat wordt. Ik doe er niet aan mee.

Toen ik net in Amsterdam woonde, had ik best een pittige tijd. Geen huis, geen werk. Op een avond kwam mijn *afo*, mijn overgrootmoeder, bij me in een droom en zei dat ik een ritueel moest doen, een *kra tafra*. Je *kra* is je diepste binnenste, je eigen ik; *tafra* is een maaltijd. Het was een ritueel dat ik niet kende. Maar ik droomde alles wat ik nodig had en onthield het toen ik wakker was. De volgende dag haalde ik al die kruiden, knollen en kalebassen bij het kraampje van een Surinamer in de Bijlmer en voerde het ritueel uit zoals mijn afo het me had verteld. Een paar dagen daarna, heel wonderlijk, ontving ik onverwachts een doos uit Suriname met haar kleding, die in Paramaribo altijd in een kist boven in ons huis had gestaan. Terwijl niemand wist dat zij bij me was gekomen in mijn slaap, me had verteld hoe ik mezelf weer op kon krikken. Zie je, ik krijg kippenvel als ik dit vertel. Eerder praatte ik er niet over, Winti-rituelen waren tot 1971 in Suriname verboden. En nog zijn er mensen die erop neerkijken. Maar **je moet je niet laten remmen door wat je denkt dat anderen zullen denken**. Het is mijn waarheid. Waarop ik mag teren en waardoor ik me gezegend kan voelen.

Door het programma *Verborgen verleden* heb ik ontdekt dat reizen, je verplaatsen naar een beter leven, me in het bloed zit. Van beide kanten. In de archieven heb ik mijn betovergrootvader gevonden. Zijn moeder, Antje, is over het zoute water ontvoerd naar Zuid-Amerika. Maar ik leg liever de nadruk op de veerkracht van mijn voorouders. Die ze hebben doorgegeven aan mij en de komende generaties. **Het is belangrijk om je pijn te verwerken en je kracht te erkennen. Dat brengt je vooruit.** Met Keti Koti heb ik niet zoveel meer. Wat valt er te vieren aan het feit dat ze ons vrij maakten? Dat ze ons een recht gaven dat we altijd al hadden?

Ik heb mijn jongste dochter een paar jaar bij haar tante in Amsterdam laten wonen. Zij heeft een podcastserie gemaakt waarin ze me daar vragen over heeft gesteld. Ze was niet boos op me, maar dat dertienjarige meisje in haar wilde toch weten waarom ik zo met haar was omgegaan. **Confronterende vragen zetten je aan het denken.** Ik was niet alleen die stoere vrouw die voor zichzelf koos. Ik was op dat moment niet in staat moeder te zijn. Ik was met mezelf bezig, omdat ik gek werd. Het was een identiteitscrisis, en ik zat ook boordevol schuldgevoel. Je gaat weg uit je gezin, uit je huwelijk: je hebt het fout gedaan. Daarover ben ik eerlijk geweest tegen haar.

Mijn jongste dochter woont nu naast mij met haar gezin. Als het druk is in huis komt mijn kleinzoon van vijftien bij mij op de bank liggen. **Het is rijkdom om zo dicht bij elkaar te wonen.** Laatst ben ik gevallen in de badkamer, ik kon niet meer overeind komen. Mijn schoonzoon hoorde de klap en ze belden me op. Toen ik niet opnam, kwamen ze me helpen. Dan is het echt fijn dat ze hiernaast zijn. Pas was er een programma op tv van mensen die een mantelzorgwoning op hun erf wilden. Ze hadden de ruimte en ze hadden een vergunning. Maar de buren hebben het tegengewerkt. Hoeveel van die gevallen zijn er niet? Ik ervaar hoe goed het is om dicht bij mijn kinderen en kleinkinderen te zijn.” —

Jetty Mathurin

1951 Geboren in Paramaribo
1970 Diploma kweekschool in Suriname
1977 Logopedie-opleiding in Nederland afgerond
1985 Eerste optreden als personage Taante
1988 Verhuizing van Cuijk naar Amsterdam
1993 Rol van Smorrie in tv-serie *Vrouwenvleugel*
2004 Titelrol in film *Madame Jeanette* van Paula van der Oest
2007 Zevende solovoorstelling als cabaretier
2017 Laatste cabaretvoorstelling in DeLaMar-theater
2022 Betsy Verbruggen in *Goede Tijden, Slechte Tijden*
2023 Omi in *The Story of Travis*, regiedebuut Romana Vrede
2026 Rol in film *Laatbloeiers*
2026 Moederdagvoorstelling *Wat ik van mama weet* (10 mei, Stadsschouwburg Utrecht)

Jetty Mathurin heeft drie kinderen, acht kleinkinderen en twee achterkleinkinderen. Ze woont in Amsterdam.

In de beeldende kunst is nu pas ruimte voor de repetitieve, vermoeiende, eenzame en ranzige kanten van het moederschap.

Door
Nathalie Wouters

MOEDER MAAKT KUNST

Tanja Ritterbex, *Laundry Day*, 2025, 120 x 100 cm, acrylverf op doek

„Er zijn goede kunstenaars die kinderen hebben. Natuurlijk zijn die er. Ze heten mannen.” De Britse kunstenaar Tracey Emin (62), die dit in 2015 in vrouwenblad *Red* zei, kreeg nooit kinderen, en maakte meerdere werken over haar twee abortussen. Marina Abramovic (79) onderging er drie, omdat moeder worden „een ramp” voor haar werk zou zijn geweest, zei ze in 2016 in de Duitse krant *Tagesspiegel*. Ook de Amerikaanse kunstenaar Judy Chicago (86), die kunst heeft gemaakt over de bevalling (zoals *Birth* uit 1984: een psychedelisch borduurwerk van bijna zes meter waarin een vrouw in tweeën lijkt te splijten), wilde geen kinderen. „Ik had onmogelijk kinderen kunnen krijgen én de carrière kunnen hebben die ik nu heb”, zei ze in 2014 in *The Guardian*.

Niet gek dus dat Femmy Otten, toen ze begin deze eeuw aan de kunstacademie in Den Haag studeerde, van docenten te horen kreeg dat ze moest kiezen: óf kunstenaar worden óf moeder. „Als je eenmaal kinderen had, zou je niks interessants meer te vertellen hebben”, zegt ze.

WOLK BLOED

Otten (44) werd toch moeder, van twee dochters. En daarover maakt ze, zeker de laatste jaren, veel werk. Een van de twee voormalige klaslokalen die ze huurt in een oude meisjesschool in Den Haag is gewijd aan haar marmeren beelden en houtsnijwerk, het andere aan tekeningen en schilderijen, zoals een olieverfschilderij van een bevalling in bad. Uit de opengesperde vulva vloeit een wolk bloed, het hoofdje van de baby is al te zien. In een waterbassin in Oostende ligt Ottens versie van Atlas: een hoogzwangere vrouw die liggend op haar zij de wereld op haar voeten laat balanceren, een marmeren beeld van 3,5 meter lang. In de tentoonstelling *Metamorfosen* in het Rijksmuseum in Amsterdam is op dit moment haar werk *We Once Were One* te zien: een uit lindenhout gekerfde vrouw van 2,3 meter hoog, met op haar torso een enorme vulva die ze als een soort mantel draagt.

„Ik wil ruimte creëren voor verhalen die altijd al bestaan hebben, maar nooit in de canon van de kunstgeschiedenis zijn opgenomen”, zegt Otten. Haar werk is aangekocht door onder meer Stedelijk Museum Schiedam en Museum Voorlinden. Er hangen dertien werken van haar in de rechtbank in Amsterdam.

Met haar ‘moederkunst’ is ze nog succesvoller dan met de kunst die ze daarvoor maakte. Al zijn er ook afhakers. „Er kwamen altijd veel mannen naar mijn tentoonstellingen, maar nu hoor ik van sommige mannen dat ze denken: dit gaat over moederschap, dat is niet voor mij. Terwijl mijn werk juist over universele ervaringen van het mens-zijn gaat.”

MARIA

„Moederschap, zwangerschap, de bevalling en de zorg voor kinderen zijn, afgezien van Maria en figuranten, lang afwezig geweest in de kunst”, schrijft de Nederlandse kunsthistoricus Joke de Wolf in haar vorig jaar verschenen boek *Het Moedermodel*. „En áls het er al was, dan zag je alleen een idyllische weergave.” De Deense kunstenaar Lise Haller Baggesen noemde dat „het moedervormige gat in de hedendaagse kunst”, een term die sindsdien vaak terugkomt in boeken en artikelen.

Maar de afgelopen jaren is moederschap geëmancipeerd tot een serieus onderwerp in de kunst. De ene na de andere tentoonstelling - en trouwens ook boeken, podcasts en symposia - wordt eraan gewijd. Zoals *Mother!* in 2021 in het Deense Louisiana Museum. Of *Acts of Creation: On Art and Motherhood* (2024), dat begon bij museum Arnolfini in Bristol en daarna rondreisde door het Verenigd Koninkrijk. In Kunstpalast, Düsseldorf, was vorig jaar *MAMA: From Mary to Merkel* te zien.

Joke de Wolf legt het begin van de trend in 2012. Ze noemt in haar boek meerdere kunstprojecten over moederschap die in die periode uitkwamen. De rondreizende tentoonstelling en het boek *Mothernism* (2013) van Baggesen zette het thema volgens De Wolf definitief op de kaart.

„De aandacht voor moederschap in de kunst is geen trend, het is een symptoom van een grotere verschuiving”, zegt schrijver, kunstenaar en beleidsadviseur Mirthe Berentsen (41). „Tijdens de tweede feministische golf begon de mythe van de autonome, witte, mannelijke kunstenaar langzaam te barsten. Die mythe bepaalde decennialang wat als serieuze kunst gold, wie mee mocht doen, en wat als ‘vrouwenonderwerp’ werd weggezet. Het persoonlijke is politiek, de leus van de tweede golf, heeft de kunsten fundamenteel veranderd.”

„Moederschap is een onderwerp dat raakt aan de kern van ons bestaan”, staat in de eerste alinea van *Mothering Myths: An ABC of Art, Birth and Care*, de catalogus van de eerste grote, en zeer goed besproken, Nederlandse tentoonstelling over moederschap, *Good Mom / Bad Mom*, vorig jaar in het Centraal Museum in Utrecht. „Iedereen heeft een moeder, en vroeg of laat wordt iedereen geconfronteerd met de vraag naar hun eigen mogelijke ouderschap. Toch wordt moederschap al lange tijd beschouwd als een privézaak en niet als een publieke aangelegenheid: iets dat zich binnenshuis afspeelt.”

SENTIMENTEEL

De Schotse Caroline Walker (44) heeft een tijd getwijfeld of ze wel werk over haar moederschap kon maken, vertelde ze in 2024 in het online magazine van kunstbeurs Art Basel: „Ik was bang dat het als sentimenteel gezien zou worden, of dat ik mijn relevantie zou verliezen - dat mensen zouden denken dat ik een baby had gekregen en nu nergens anders meer aan kon denken.” Inmiddels worden haar schilderijen voor tonnen geveild en zijn ze aangekocht door musea als het Tate in Londen en het Institute of Contemporary Art in Miami.

De schilderijen geven je het gevoel dat je bij een doodnormaal gezin naar binnen gluurt. Een moeder die haar baby in slaap wiegt in een donkere kamer, een moeder die een speelgoedje boven een huilende baby op een kleedje houdt, naast een rommelig tafeltje waarop onder meer een lege melkfles en een babyfoon staan; in hedendaagse moederkunst ligt de nadruk op de repetitieve, vermoeiende, eenzame en soms ronduit ranzige kanten van het moederschap.

Het werk van de in Iran geboren kunstenaar Tala Madani (44) zit in de collecties van onder meer het MoMA in New York, het Tate Modern in Londen en het Stedelijk Museum in Amsterdam. In haar serie schilderijen en animaties genaamd *Shit Moms* beeldt ze moeders af als bruine poepvlekken.

Het krijsende jongetje dat zich op een schilderij van de Nederlandse Rini Brakkee (42) tijdens het tandenpoetsen uit de armen van zijn moeder probeert te wringen, is zo realistisch dat het haast onprettig is om naar te kijken. Onderdeel van dezelfde serie (*The Most Important Job*, 2019) is een schilderij met een moeder die lusteloos uit haar ogen kijkt terwijl ze een spartelend kind met een rood aangelopen hoofd ondersteboven vasthoudt.

In het Bonnefantenmuseum in Maastricht is op dit moment de tentoonstelling *Mama steht Kopf* van Tanja Ritterbex te zien. In het schilderij *Laundry Day* (2025) zit ze samen met haar dochter op de grond voor de wasmachine. Ze staren verveeld voor zich uit.

In Foam, het Amsterdamse fotomu- ›

Links Tala Madani, *Shit Mom (Quads)*, 2019, 183 x 183 cm, olieverf op doek
Onder Femmy Otten, *Untitled*, 2022, 60 x 35 cm, olieverf op doek

‘Er kwamen altijd veel mannen naar mijn tentoonstellingen, maar nu hoor ik van mannen dat ze denken: dit gaat over moederschap, dat is niet voor mij’

Rechts Rini Brakkee, *The Most Important Job IV*, 2019, 24 x 30 cm, olieverf op paneel
Onder Verena Blok, *Anneliese, January 2024, Berlin*, 120 x 80 cm

‘Openingen zijn áltijd tussen vijf en acht op een doordeweekse dag. Daaraan kun je zien dat de hele kunstwereld nog is ingesteld op kunstenaars zonder enige zorgverplichting’

seum, hangt een enorme close-up van een kwakje bloed. Menstruatiebloed? Of een vroege miskraam? Even verderop een foto die inzoomt op een T-shirt met melkvlekken rond de borsten. Er zijn zorgeloos buitenspelende kinderen. Een grote foto van een hoogzwangere, op een paar witte sokken na naakte vrouw. Ze hurkt op de grond en kijkt recht de camera in, zelfbewust en een tikkeltje angstig. Op een andere foto is een abortuspil van dichtbij te zien.

„De enige beelden die ik kende van zwangerschappen waren kitscherige foto’s op sociale media van heel gelukkige vrouwen die trots hun perfecte ronde buiken laten zien”, vertelt Verena Blok (35), die de foto’s maakte. *Love Shit* heet haar tentoonstelling. „Tot ver in de twintigste eeuw werden zwangere buiken in de kunst verstopt onder wijde jurken, omdat het een duidelijk signaal was dat er seks had plaatsgevonden. Toen Demi Moore in 1991 naakt en zwanger op de cover van *Vanity Fair* stond – echt een doorbraak was dat – mocht dat blad alleen verkocht worden met witte papiertjes die de foto bedekten.”

Blok wil in haar tentoonstelling het moederschap laten zien in al zijn „rommelige, ambivalente, soms tegenstrijdige en ongemakkelijke” vormen. Abortus hoort daar ook bij, zegt ze. Er is een vitrine met fragmenten uit het dagboek dat ze bijhield toen ze een tijdje in een abortuskliniek werkte, vlak nadat ze zelf moeder was geworden.

MONDJESMAAT

Blok werd zwanger toen ze in het tweede jaar van de Rijksakademie in Amsterdam zat. „Ik was een vreemde eend in de bijt, niemand daar zat in een soortgelijke fase. Dat was een heel isolerende ervaring. De gesprekken met medestudenten gingen daarna vooral over mijn zwangerschap, niet meer over mijn werk en onderzoek.”

Toen haar zoon eenmaal geboren was, merkte ze dat ze er „maar mondjesmaat” over durfde te vertellen bij openingen. „Vooral bij mannen hield ik me in. Ugh kinderen, zag je ze denken. Ik ken prominente curatoren die nog steeds denken dat ze niet over hun gezinsleven mogen praten omdat ze dan niet serieus worden genomen.”

Femmy Otten ging na haar twee bevallingen vrijwel meteen weer aan het werk. De tweede keer eindigde dat in een burn-out. „Er is in de kunstwereld eigenlijk geen mogelijkheid om zorgtaken op je te nemen voor een langere periode. Want als je er eenmaal uit ligt, lig je eruit. Het idee van de geniale kunstenaar met een leven waarin niets anders telt dan de kunst, zit nog in elk haarvat van het systeem.”

Mirthe Berentsen zegt dat moederschap ondanks alle aandacht nog niet volledig serieus wordt genomen als thema in de kunst. „Iemand als Tala Madani – van de *Shit Moms* – wás al een heel succesvol kunstenaar voordat ze werk over het moederschap ging maken. Omdat zij die positie had, kon zij zich een uitstapje naar het moederschap veroorloven. En zo kan ik nog wel meer namen noemen.”

Berentsen is bezig met een boek waarin ze zoekt naar nieuwe vormen van samenleven en zorgen, *We moeten het hebben over het gezin*, dat later dit jaar uitkomt bij uitgeverij Das Mag. Ze maakte de podcast *Tussen kunst en kind*, reed vorig jaar door Nederland met een huifkar voor haar kunstproject *Beyond the Nuclear Family* en organiseert symposia en panelgesprekken over ouderschap en kunst.

In 2022 vertaalde ze *How Not to Exclude Artist Mothers (and other parents)* van de Britse kunstcriticus en curator Hettie Judah. Een manifest met concrete handvatten voor kunstinstellingen om toegankelijker te worden voor kunstenaars met kinderen, vooral moeders.

ROKEN EN KUNST KIJKEN

Wat bijvoorbeeld heel eenvoudig anders kan, is het tijdstip van openingen, zegt Berentsen: „Die zijn áltijd tussen vijf en acht op een doordeweekse dag. Daaraan kun je zien dat de hele kunstwereld nog is ingesteld op kunstenaars zonder enige zorgverplichting. Het stamt uit de tijd dat mannen na hun werk nog even naar de salon gingen om te roken, drinken en kunst te kijken. Na afloop stond er thuis nog eten te wachten en lagen de kinderen al in bed. Iedereen met een kind weet dat de uren tussen vijf en acht totale mayhem zijn. Het slechtste tijdstip denkbaar om naar een opening te gaan.”

Over residenties is Berentsen ook kritisch. „Ouders kunnen en willen vaak niet zomaar drie maanden naar de andere kant van de wereld. Terwijl residenties wel belangrijk zijn voor je cv. Het wordt tijd om na te denken over residenties tijdens schoolvakanties, of bijvoorbeeld in stukjes geknipt, met na elke week een pauze.” Berentsen is een van de mentoren bij de eerste Nederlandse kunstresidentie speciaal voor kunstenaars met kinderen die vorig jaar begon. De kunstenaars werken in hun eigen atelier en worden begeleid via online sessies. Eind mei vindt de eindpresentatie plaats in kunstcentrum Odapark, Venray. Er is kinderopvang aanwezig.

In 2024 introduceerde het Mondriaan Fonds, de belangrijkste geldschieter in de Nederlandse kunstwereld, de Voucher Kunstenaar met Kind. Een subsidie die kunstenaars kunnen aanvragen om hun kind mee te laten reizen naar een residentie of bijvoorbeeld het opbouwen van een tentoonstelling in het buitenland. Verena Blok was een van de eerste kunstenaars die het aanvroeg. Daardoor konden haar partner en kind mee naar een residentie in Mexico en had ze budget om een oppas in te huren.

TRADWIVES

Júíst nu moet er werk over ouderschap gemaakt worden, zegt Berentsen. „Er is een enorme conservatieve backlash gaande waardoor allerlei rechten rondom reproductie en zelfbeschikking ons weer worden afgenomen.” In de VS werd Roe vs. Wade teruggedraaid, waardoor er geen grondwettelijk recht op abortus meer bestaat. In Italië is ivf alleen nog mogelijk voor heterostellen. In Rusland is ‘propaganda’ voor een kinderloos leven verboden sinds 2024. Sociale media staan vol *tradwives* die traditionele rolpatronen omarmen en een Maria-achtige vorm van moederschap uitdragen: totale devotie. „Het is belangrijk dat er kunst gemaakt wordt die een niet-conservatief tegengeluid laat horen.”

Bijvoorbeeld het werk van de Amerikaanse fotograaf Jess T. Dugan, die afgelopen april hun boek *Love Pictures* uitbracht. Als kind van een lesbische moeder en als non-binaire ouder van een jong kind, wil hen op een genuanceerde manier queer ouderschap in beeld brengen. Dat levert beelden op die niet vaak voorkomen in de kunstgeschiedenis, zoals de foto waarop hen twee weken na hun genderbevestigende borstoperatie poseert naast hun moeder – allebei topless. Maar ook het type foto dat elke ouder ter wereld van zichzelf heeft: een ouder die een pasgeboren baby knuffelt.

Juist heel alledaagse taferelen kunnen in deze context impact hebben, schreef Dugan recent op Substack. „Toen mijn dochter nog een baby was, nam ik haar mee naar een kunstbeurs in Chicago. Na afloop ontving ik een briefje van een jonge queer persoon die me vertelde dat ze me in de stand met mijn dochter had gezien en dat ze zich voor het eerst had voorgesteld dat het voor haar misschien ook mogelijk zou zijn om een gezin te stichten.”

Love Shit van Verena Blok, t/m 25 mei, Foam Amsterdam. foam.org. *Metamorfosen*, t/m 25 mei, Rijksmuseum Amsterdam. rijksmuseum.nl. *Mama Steht Kopf* van Tanja Ritterbex (onderdeel van overkoepelende tentoonstelling *Bitches Brew*), t/m 6 september, Bonnefantenmuseum Maastricht. bonnefanten.nl

HAAR EN MAKE-UP VANNESSA CHAN

STÉPHANIE HOOGENBERK

Schrijver en podcastmaker Stéphanie Hoogenberk was zwanger terwijl haar moeder dodelijk ziek was. Ze schreef er een boek over: *Wij vinden dat fijn*.

Net als in haar boek over vriendschap spaart ze niemand, ook zichzelf niet. „Ik heb me heel schuldig gevoeld dat ik me zo ergerde aan mijn moeders gekerm en haar lijden aan het eind.”

Stéphanie Hoogenberk is allergisch voor haarverf.

Door
Rinskje Koelewijn en **Famke Seine**

Fotografie
Wendelien Daan

D

De moeder van Stéphanie Hoogenberk (40), schrijver en podcastmaker, overleed op 6 februari 2025. Uitgezaaide bot- en longkanker. De dochter van Stéphanie Hoogenberk, Lore, werd geboren op 11 mei 2025. Moederdag. Over de maanden waarin de dood over nieuw leven kwam te liggen – ze kreeg daags na haar moeders diagnose ook een miskraam – schreef ze *Wij vinden dat fijn*, een dagboekachtig verslag over het naderende verlies. Mee naar dokters en specialisten, op maandag en dinsdag naar Sittard om voor haar moeder te zorgen, nog een laatste weekend samen weg. Lachen (veel) en huilen (nog meer).

De gewone sterf- en rouwdingen, maar dan bekeken en beschreven op z'n Hoogenberks. Akelig precies beent ze menselijke interactie uit. Dat deed ze met haar vriendschappen in haar eerste boek *We hebben het over je gehad*, en zo doet ze het in haar vrijwel wekelijkse podcast *De Shitshow* met Janneke van der Horst. Elke ontmoeting, elk gesprek, elk appje kan studiemateriaal zijn. Bedoelen mensen wat ze zeggen, of bedoelen ze iets anders te zeggen? Wanneer haar moeder net is overleden, stuurt een kennis een appje: „Ik hoorde van je moeder, wat verdrietig, *but you can do it*!!" Vrienden zeiden dat ze áltijd een beroep op hen mocht doen, en dan doet ze dat, geven ze – met een smoes – niet thuis. Hoe kán dat?

Van het spuien van verbazing en verbijstering heeft ze haar beroep gemaakt. Vaak kan ze zelf lachen om haar ergernis en irritatie, soms overheerst de teleurstelling. Haar moeders huisarts vindt ze een slappeling, de oncoloog onbeschoft, drie van de vijf verloskundigen vindt ze niet erg aardig, sowieso vallen veel dokters tegen.

Haar *inner circle* komt ook aan de beurt. Minutieus schrijft ze over wat tantes, nichtjes, haar vader, zijn vriendin en haar eigen vriendinnen doen en zeggen, broers en zussen heeft ze niet. Ze zoomt in op Ton, de mantelzorgende vriend van haar moeder. Op de verre vriendinnen van haar moeder die er als de kippen bij zijn om op ziekenbezoek te komen. Op de mensen van wie ze haar huis kocht in Amsterdam-West – ze wisten dat ze hoogzwanger was én een dode moeder had, namen niet alleen de gordijnen mee, maar ook de rails waaraan ze hingen.

Dat kun je kleinzerig van haar vinden, kleinzielig zelfs. Maar ze slaat zichzelf niet over, ook haar eigen gevoelens en gevoelentjes ontrafelt ze en dát levert iets op waar andere mensen wat aan kunnen hebben. Hoe moet je je tijdens een sterfbed verhouden tot de vriend van je moeder? Kun je én vreselijk veel van je moeder houden én je ergeren aan haar lijdensweg? Waarom zegt iedereen dat haar moeder zo vredig is gestorven, terwijl zij het allesbehalve vredig vond? En de onderliggende vraag van dit intieme dagboek-boek: hoe word je moeder als de jouwe je heeft verlaten?

We zitten nog geen vijf minuten op het terras bij Café Cook, vlak bij haar huis in Amsterdam-West – we hebben al behandeld dat Den Haag een koude stad is, dat ze allergisch is voor haarverf, dat mannen die ze in de Shitshow-podcast beledigen soms heel kinderachtig reageren, en dat ze tijdens haar eerste zwangerschap pánisch was voor uitlaatgassen – of zij zegt, zachtjes maar hoorbaar, dat ze nú al overprikkeld is. De komende drie uur en een kwartier wordt het niet veel rustiger. Klinkt aanstellerig, zegt ze, wijzend op haar hoofd. „Al die gedáchtes die daar maar de hele dag doorheen gaan."

Tot twee weken geleden schreef ze nog aan haar boek. „Het is allemaal nog heel vers," zegt ze. Ze zet, preventief, haar zonnebril op. „Ik ben een snelle huiler."

Je boek is hyper-persoonlijk.

„Het is persoonlijk, maar niet particulier. Ik had geen zin om er 'roman' op te plakken, want dan heeft het minder waarde. Niet veel mensen zullen dit zo durven op te schrijven – soms denk ik: ben ík nou gek dat ik het wél doe…"

Je komt er ook niet altijd even sympathiek uit naar voren.

„Nee?"

Als je schrijft dat je moeders pijn voor jóú onverdraaglijk is.

„Ik heb me heel schuldig gevoeld dat ik me zo ergerde aan haar gekerm en haar lijden aan het eind. Je zo slecht voelen over jezelf, dat wil je niet. Dus op een keer, toen ik weer op de terugweg was van Sittard naar Amsterdam, dacht ik: dat ga ik bespreken met mijn vriend of dat een raar gevoel is. Hij is de liefste, de zachtste persoon die ik ken, heel tolerant. En hij zei dat hij met zijn moeder precies hetzelfde had gehad. Een kind wil een ouder niet zien lijden, zei hij, een ouder die zwakte toont, daar verzet een kind zich tegen. En dan is zo'n gevoel voor mij genormaliseerd. Dat zijn de allerleukste momenten in mijn relatie, en ook met vriendinnen: dat iemand precies hetzelfde heeft als jij. Het maakt zoveel minder eenzaam als je weet dat je niet de enige bent met zo'n afschuwelijke gedachte. Ik schrijf het op, omdat ik vind dat we het erover moeten hebben."

Ze wilde graag twee dagen per week voor haar moeder zorgen, haar moeder vond één wel genoeg. Ze gaat mee naar doktersafspraken, dringt aan op een andere huisarts, een ander ziekenhuis, een betere behandeling. Haar moeder en vriend Ton lijken haar af te remmen.

Je raakt in discussie met de oncoloog.

„De generatie van mijn moeder is gewoon veel te bescheiden tegenover artsen, daar erger ik me groen en geel aan. Van de ene op de andere dag kon mijn moeder niks meer eten of drinken. Ze werd steeds magerder en het leek erop alsof ze daaraan zou gaan sterven. We wisten nog maar net dat ze bot- en longkanker had, hè, er was nog geen definitieve diagnose, geen behandelplan, niks. De huisarts zei: 'U bent ernstig verzwakt, vervélend.' Mijn moeder en Ton vonden hem een prima huisarts en ze hádden al flink op deuren lopen bonzen, zeiden ze, om hulp te vragen. Ik mee naar het ziekenhuis, naar die arts." Ze doet alsof ze op een beeldscherm kijkt. „'Mevrouw heeft een ontstoken talgkliertje, daarom zakt het eten niet.' Ik voelde dat het niet klopte wat hij zei, dus ik stelde nog een vraag en daarop reageerde hij ronduit onbeschoft."

Misschien vond hij dat jouw moeders ziekte jouw zaak niet was?

„Denk je dat hij tegen mijn moeders vriend zou hebben gezegd: 'Je hebt niet goed geluisterd.' Al hád ik niet goed geluisterd dan nog had hij niet zo hoeven reageren. Mijn moeder en Ton vonden die arts ook weer 'zo'n aardige man', maar ik stond erop dat mijn moeder een second opinion kreeg bij een andere arts en dié heeft een uur voor ons uitgetrokken en wist meteen: dat niet meer eten komt door de oxycodon. Een bekende bijwerking van die pijnstilling. Ze kon beter kindermorfinepleisters plakken, de dag erop at ze weer biefstuk."

Je hebt nooit gedacht: was ze toen maar gegaan. Dat had haar lijden bespaard.

„Nee, absoluut niet. We hebben nog negen kwalitatieve maanden gehad."

Zij ook?

„Ze voelde zich goed, ze is nog negen kilo aangekomen, we hebben gewandeld, gesprekken gevoerd. We hebben echt zo'n fijne, leuke tijd gehad. Tuurlijk, je hebt die aftakeling aan het einde, maar het is een immens verschil of je binnen één maand afscheid moet nemen, of negen maanden hebt."

Ton nam de zorg voor je moeder op zich. Het lijkt alsof je je buitengesloten voelde.

Haar zonnebril gaat weer op. „Ton was er nog maar zes jaar, ik zag hem niet als stiefvader, maar echt als vriend van mijn moeder, ze woonden niet samen. In zo'n ziekteproces moet je je tot elkaar zien te verhouden, elkaar niet voor de voeten lopen. Dat was nieuw."

Kreeg hij te veel de regie over haar leven?

„Ik was blij met die regie. Anders had ik een jaar in Sittard kunnen gaan wonen, en ik vond het al best somber als ik daar een of twee dagen was. Ik dacht dat hij ook wel ferm zou spreken tegen de artsen, maar ik kwam erachter dat dat niet zo was. Ik moest me er wel tegenaan bemoeien, maar ook beleefd blijven. Mijn moeder werd volledig afhankelijk van hem. Ze zei ook steeds dat het zo zielig was voor Ton dat hij straks alleen kwam te zitten. En dan zei ik: 'Mama, voor mij is het ook erg, je weet toch dat dit voor mij het ergst denkbare is?'"

Heeft Ton je boek gelezen?

„Nee."

Wil hij het lezen?

„Ik heb geen idee." Na haar moeders dood hebben ze elkaar nauwelijks nog gesproken, zegt ze. Meer wil ze er niet over kwijt. Hij vond het niet fijn dat ze over haar moeder schreef in columns voor *NRC* en *De Limburger*. Zij weet zeker dat haar moeder het wél leuk vond. „Ze stuurde me appjes door van vriendinnen die haar in die stukjes herkenden. Soms zei ze wel: 'Je hebt me wel weer lekker geportretteerd, zeg.' Maar daar maakte ze ook een beetje theater van."

Waarom ben je een boek gaan schrijven?

„Janneke [van der Horst] en ik waren net begonnen elkaar mails te schrijven en dan zouden we wel zien of dat iets kon worden. We waren een maand bezig, we hadden er plezier in, ik schreef al een paar keer dat ik me zorgen maakte over mijn moeder die minder eetlust had. Ik was altijd bang, ze had al twee keer borstkanker gehad. Toen kreeg ze de diagnose en ik kon alleen nog maar in bed liggen, dus ik zei tegen Janneke: ik stop even met die mails. Maar toen gingen we die artsenmolen in, de ziekenhuisbezoeken, en dat was allemaal zo traumatisch dat ik dacht: ik ga het toch opschrijven, ik ga alles documenteren. Janneke heeft een keer in de podcast gezegd dat ze in een wetenschappelijk artikel had gelezen dat dagboekschrijven heel belangrijk is om mentaal rein te blijven. Vooral voor vrouwen schijnt het helend te zijn. Ik ging schrijven, mails, aan Janneke. Bijna dwangmatig, drie, vier keer in de week. Alsof ik mijn trauma bij haar ›

Stéphanie Hoogenberk

1985 Geboren in Geleen
2009 Lerarenopleiding Nederlands (Fontys Hogeschool Sittard)
2012 Master Nederlandse Taalkunde (Universiteit van Amsterdam)
2012 Doet publiciteit voor voetbaltijdschrift *Hard Gras*
2016 Reportages voor *Volkskrant Magazine*
2018 Reportages voor *Quote*
2020 Columnist *Linda*
2021 Podcast *De Shitshow* met Janneke van der Horst
2023 Debuut *We hebben het over je gehad*
2026 Boek *Wij vinden dat fijn* (Prometheus)

Stéphanie Hoogenberk woont met haar vriend M. en dochter Lore in Amsterdam.

‘Het maakt zoveel minder eenzaam als je weet dat je niet de enige bent met een afschuwelijke gedachte’

‘Het is handig als iemand van buitenaf zegt dat een moeder haar geluk niet van jou mag laten afhangen’

over de schutting gooide. Hier, voor jou. Later kwam er ruimte voor lichtheid. De bezoekjes van vriendinnen aan mijn moeder, de dorpse gesprekjes, de gesprekken met mijn vader, hij is ook altijd een goed iemand om te beschrijven. In het begin schreef ik alles op mijn laptop, met komma’s en punten, later typte ik alles op mijn iPhone. Schrijven, schrijven, schrijven. Ik zou het iedereen aanraden, een dagboek bijhouden en nog beter, het aan iemand schrijven die erop reageert. Het heeft de helft van het verdriet gescheeld.”

Niet iedereen maakt er een boek van.

„Ik heb er vorm aan kunnen geven en ik vind het fijn om mensen te laten lezen wie ik mis. De dood van een ouder is altijd een grote dood, ook als er geen goede band was. Ik had eigenlijk nog nooit echt een boek gelezen over de dood van een moeder als de band wél goed was. En ik wil de band met mijn moeder omschrijven als heel goed.”

Je schrijft dat je op je 29ste in therapie ging om van haar los te komen.

„Ik heb lang best wel kattig gedaan tegen mijn moeder. Iedereen zei: je hebt zo’n lieve moeder en dan dacht ik: ja, ik weet het. Ik wist niet waar dat gedrag vandaan kwam. In therapie kwam ik erachter dat ze ook iets onbehoorlijks deed, namelijk toch heel erg op mij leunen. Mijn ouders scheidden toen ik 22 was. Ik was al uit huis en het was geen verrassing, maar toch vond ik die scheiding een van de grootste dieptepunten in mijn leven. We belden elke dag en dan hoorde ik dat ze down was en dat verdroeg ik niet. Ik studeerde in Amsterdam, ik struggelde, ik wilde ook een relatie, maar nog belangrijker vond ik het dat zij een nieuwe relatie kreeg. Een kind wil dat z’n ouders gelukkig zijn, die loyaliteit zit zo diep. Het is handig als iemand van buitenaf dan zegt dat een moeder haar geluk niet van jou mag laten afhangen.”

Je vader denkt dat het door hun scheiding komt dat jij zo laat een relatie kreeg.

„Ik denk dat hij dat intuïtief goed aanvoelde. Ik had er geen ruimte voor, het hele idee van zo’n prille relatie en dat iemand je dan kan verlaten terwijl jij net verliefd aan het worden bent. Ik dacht ook echt dat het niet voor mij was weggelegd, de ouders van een jeugdvriendin hadden ooit tegen me gezegd dat mannen niet houden van verwende meisjes zoals ik, dominante types. En ik had dus ook nog mijn moeder die, wat is het, tien jaar lang alleen was. Die zondagen alleen waren echt wel zwaar voor haar. Mijn vader had snel een nieuwe partner, daar hoefde ik me geen zorgen over te maken, zo zag ik het echt.”

Hoe is dat gegaan, loskomen van je moeder?

„Van mijn therapeut mocht ik nog maar één keer per week een kwartier bellen met mijn moeder. In het begin deed ze een beetje spottend, zo van: ‘O fijn, we mogen weer bellen.’ Maar het heeft geholpen. En het gekke is, toen de wederzijdse afhankelijkheid doorbroken was en onze band normaliseerde, kreeg zij een vriend.”

Hoe heb je M. gevonden, je huidige vriend?

Stralend: „Tinder.” Hij heeft al een dochter van 18, zij woont bij hen en slaapt in het tuinhuisje.

Na twee uur op het terras begint de zon te branden. Ze smeert haar gezicht grondig in met zonnebrand. Daarna kiest ze - hardop - een broodje van de menukaart. „Ik neem de tosti met pastrami, of nee, de avocado - die is heel lekker, krijg je ook heel lekker brood bij, maar die pak ik altijd, dus ik neem de aubergine. En de hibiscuslimonade, die moet je nemen.” Als de broodjes komen, deelt ze de messen en vorken uit en verdeelt het brood.

Je bent moeder geworden...

„Dat ging eigenlijk best soepel. Ik had me zo goed voorbereid, ik had al van vrienden gehoord hoe verschrikkelijk zwaar het is, een baby. Mijn kraamtijd was een roze wolk. Het scheelt misschien dat ik al wat ouder was, 39, en wat het ook is, als je zo’n belangrijk iemand als je moeder verloren hebt, kun je al die liefde op de baby richten. Maar zelfs als alles goed gaat en je hebt een vriend die veel doet en je voelt je goed, dan toch voel je iets van eenzaamheid. Als ik alleen met haar in de wandelwagen over straat liep... Janneke zei dat zij dat ook had. Ik denk dat elke prille moeder een bepaald soort eenzaamheid voelt.”

Had je gewild dat je moeder bij de bevalling was geweest?

„O, nee, nee. Maar ze was zeker komen kramen, daar zou ze van genoten hebben. Mijn dochter is een kopie van haar. We waren bij het consultatiebureau, daar werkt de broer van een tante en hij zei: ‘Stef, pre-cies je moeder.’ Ze zou het heerlijk hebben gevonden en ik zou haar elke dag hebben gebeld.”

Nu had je een doula aan je bed.

„Ja, ja, geweldig was dat. Ik was er zelf nooit opgekomen, maar de dag voor de crematie van mijn moeder wilde ik een massage. Heel Sittard afgebeld, nergens een zwangerschapsmassage te krijgen. Er was nog één plekje in Roermond, twintig minuten rijden verderop, op de ochtend voor de crematie. Ik erheen, want ik stond strak van de spanning. Mooi wit huis aan het water, knotwilgen in de tuin, een wit Maria-kapelletje. Zo’n fijne plek. Die massage was heerlijk, fijne vrouw. Na afloop vraagt ze: ‘Hoe is je moeder gestorven?’ Ik zeg: ‘Euthanasie, en het was zo afschuwelijk.’ Zij had haar moeder verloren toen ze net zo oud was als ik, ook euthanasie en ze had precies dezelfde ervaring. Haar broer en zus waren er ook bij geweest en die hadden het wel prachtig gevonden. Daar was ik zo blij om, want ik dacht dat ik me er zo alleen bij had gevoeld omdat ik enig kind ben, maar daar lag het dus niet aan.”

En je ging vertellen over de doula...

„O ja, die masseuse was zelf ook doula en ze kende een goeie in Amsterdam.”

Had je ook een doula gevraagd als je moeder nog had geleefd?

„Weet ik niet. Ik had nu zo’n behoefte aan een zacht iemand aan mijn bed en zij was geweldig. Ze heeft foto’s gemaakt, dat wilde ik niet, want ik had geen zin in bloederige taferelen, maar ze heeft toch een fotoboek gemaakt en ik ben daar zo blij mee. Zij heeft ook de *matrescence* gezien bij mij, dat is de overgang van vrouw naar moeder, die schijn je in iemands blik te kunnen zien.”

Wat was er zo afschuwelijk aan de euthanasie?

„Je denkt, iemand krijgt een injectie en doet rustig zijn ogen dicht. Zo werkt het dus niet. Ze maakte een soort stikgeluid. Daarna heb ik nog aan die arts gevraagd of ze nou gestikt was. Nee, nee, zei hij, een reutelende ademhaling kan er soms bij horen. Dat had hij dan van tevoren moeten zeggen. Iedereen die erbij was in de kamer zat toch weer soort van te jokken. Ze zeiden dat het zo mooi was. Zo vredig was ze gegaan. Zo’n mooi einde. Zelfs mijn vriend deed eraan mee. Op de terugweg in de auto vroeg ik: vond je het nou echt mooi? Je mag het eerlijk zeggen. Nou, zei hij, het was wel even akelig. Hè, hè, zie je wel. Het is zo eenzaam als je denkt dat je de enige bent met zo’n ervaring.”

Naast onze tafel zijn drie jonge vrouwen komen zitten. Twee hebben een slapende baby op hun buik gebonden, één wiegt een wandelwagen. „Een clubje”, zegt Stéphanie Hoogenberk. „Ik heb geen clubje.” Ze heeft ook geen appgroepje, zegt ze. „Maar dat wil ik wel. Ik heb heel veel zin om over babydingen te praten met andere moeders.”

OPGELOST

TREES MERX
buigt zich over problemen waarvan je niet wist dat je ze had.

Veertien fotografen portretteerden hun moeder. „Ik merkte dat ik de foto's helemaal niet goed kon beoordelen; ik zag de hele tijd alleen m'n moeder."

Tekst
Menno Sedee

JE MOEDER FOTOGRAFEREN IS ANDERS

Pagina 28
Coco Olakunle (36)
Joan (69), 2026

„Ik moest een nieuwe lamp testen, en toevallig was mijn moeder bij me in de studio. Ik vroeg of zij model wilde staan, en dat ontaardde in een hele shoot.
„Het was voor mij best een bijzonder moment, omdat ik nooit op die manier naar mijn moeder kijk. Ik nam echt de tijd om naar haar gezicht te kijken. Van de buitenkant lijkt ze niet op mij: zij is wit en ik niet. Mijn vader komt uit Nigeria.
„Ineens zag ik een kwetsbare kant van mijn moeder. Mijn moeder is nergens bang voor, heel stoer. Maar als je niet gewend bent gefotografeerd te worden, is dat heel spannend: sta ik er wel goed op, doe ik het goed, zie je niet m'n onderkin? Het is gewoon een vrouw van bijna zeventig die mooi op de foto wil staan.
„Mijn moeder is altijd iemand geweest die als eerste en als laatste op de dansvloer staat, altijd hoog in haar energie zit. Ze is een paar jaar geleden van Zutphen naar Amsterdam verhuisd. Ze woont in het Begijnhof in het centrum, en maakt veel gebruik van de stad. Ik kan niet zomaar langskomen, want de kans is groot dat ze die avond aan het kanoën is om de maneschijn te bekijken, of iets dergelijks.
„Ik zie haar veel, maar juist dan heb je niet door dat iemand ouder wordt. Dat zag ik nu wel door zo lang naar haar features te kijken, haar haar, neus, mond. Daar werd ik een beetje nerveus van. Ik zie niet voor me hoe ik door het leven zou gaan als zij er niet is."

Pagina 29
Marie Wanders (36)
Sjoukje (69), 2026

„Mijn moeder is altijd in beweging. Ze woont met mijn vader op het platteland van Twente, maar deze foto is in de tuin van mijn zusje in Utrecht gemaakt. Zij woont in ons ouderlijk huis. Mijn moeder werkt veel buiten in de tuin. De natuur kan niet stilstaan, dus mijn moeder ook niet. Er is altijd wat te doen: weidepaaltjes slaan, houthakken, de paarden, kippen en hondjes te eten geven. Ze pauzeert met een boek, maar dat wordt eigenlijk altijd een dutje.
„Ik had gevraagd of ze een combinatie van nette kleren en werklaarzen aan wilde doen. Over het algemeen loopt ze in spijkerbroek en fleecetrui, maar ze gaat netjes gekleed naar de bridge. Ze is best chique. Ze heeft haar parels om, dat zie je niet op deze foto, wel haar gouden armband. Ze is heel bescheiden, zet zichzelf altijd op de achtergrond, waardoor ze een beetje verdwijnt. Op deze foto probeert ze niet op de plantjes te stappen."

Kees de Klein (37)
Diana (62), 2026

„Ik had mijn moeder uitgenodigd in mijn studio, die had ze nog nooit gezien. Tijdens het fotograferen merkte ik dat ik de foto's helemaal niet goed kon beoordelen; ik zag de hele tijd alleen maar m'n moeder. Dat heb ik nooit. Dus bleef ik maar gewoon foto's maken. Op eentje laat ze een traantje om iets, op een ander moest ze heel erg lachen. Op deze foto kijkt ze alsof we in gesprek zijn, alsof ze luistert. Ze is in van alles geïnteresseerd, is heel avontuurlijk. Ze is nu onwijs aan het drummen. Ze wilde met drumsticks op de foto, maar ik dacht: je bent niet alleen maar een drummer.
„M'n vader was mee, die trok allemaal lieve gezichtjes naar m'n moeder. Ze liepen weer verliefd de studio uit. Tijdens de lunch zag ik de appel en vroeg ik: het lijkt me fijn als je dat appeltje nog eens schilt. Dat is zo'n universeel moedersymbool. Mijn vriend was er ook, de appel ging netjes in vieren, zo lief. Dezelfde dag vroeg mijn vader aan mij: moeten we niet eens gaan hiken in Schotland? Ik zal zijn foto daar wel nemen."

Wendelien Daan (61)
Ineke (86)
Mam, 2026

„Mijn ouders hebben een grote tuin bij hun huis in Friesland. Ze komen daar niet vandaan, maar wilden met hun vier kinderen in de natuur wonen. Mijn moeder heeft groene vingers en houdt van bloemen en planten, daarom deden we bloemetjes in haar haar.
„Mijn moeder is totaal niet fotogeniek, als je kijkt naar vakantie- of familiefoto's. Ze is meestal niet aan het opletten, of heeft net haar mond vol taart. Nu was ze ontspannen en alert. Ze deed haar best, ging zelfs op de grond liggen. Ze heeft geen uitgebreide garderobe, viel me ineens op. Slechts één klein rekje. Ze doet elke dag hetzelfde aan, zei ze. Mijn moeder doet altijd haar eigen ding, trekt zich van niemand iets aan.
„Toen ik vroeg of haar truitje ook uit kon, had ze daar totaal geen gêne over. Mijn vader bemoeide zich er wel mee: niet te bloot voor *NRC*, zei hij. Ik vind het interessant om de huid te laten zien als die ouder wordt. De schoonheid ervan, het lijnenspel."

Lin Woldendorp (31)
Liesbeth (toen 63, nu 66)
Voor altijd nabij, 2023

„Nu gaat het iets beter met m'n moeder, maar een paar jaar terug was er veel twijfel. Blijft ze leven, gaat ze dood? Ze was moe van alle chemo- en immunotherapie.
„We zijn allebei drager van een gen waardoor ons lichaam kanker niet direct herkent. Zij was de eerste in de familie bij wie bekend was dat ze het Lynch-syndroom had, daarvoor stierven veel mensen gewoon jong.
„Zij is nu voor de zoveelste keer ziek. Vijf jaar geleden begon ik haar te fotograferen. Dat was voor mij een manier om om te gaan met het verdriet, de dood, en om het beter te begrijpen.
„Andere foto's die ik van haar heb gemaakt zijn poëtischer. Hier zie je haar ogen, en haar blik. Die raakt me gewoon, is echt, rauw. Ze is niet bezig met de foto. Het is een moment dat ik graag wil vasthouden. Je ziet dat ik dicht bij haar kan komen. Ik voel me heel veilig bij haar.
„Mijn moeder is zacht, puur, creatief, liefdevol, geaard. Door de kanker wordt ze ook dieper geraakt door het leven. Ze praat erover, gaat het niet uit de weg. Juist omdat ze het donkere stuk aankijkt, staat ze in het leven."

Anuschka Blommers (56) en Niels Schumm (57)
Ineke (links, moeder van Niels, toen 55, nu 82) en Anke (rechts, moeder van Anuschka, toen 53, nu 80), 1999

Anuschka Blommers: „Voor een tentoonstelling over moeders wilde Gallery Speak For in Tokio een foto van ons. We hebben toen toch onze moeders gefotografeerd, omdat dat eigenlijk portretten zijn van ons. Als je ons kent, zie je meteen wie welke moeder is."
Niels Schumm: „Ik weet nog dat ze de foto's verschrikkelijk vonden."
AB: „Ze vonden zich er niet mooi op staan."
NS: „Hard licht. Geen glamour. Weinig opsmuk."
AB: „Realistisch."
NS: „Wij zijn inmiddels ouder dan zij toen waren."
AB: „Maar het voelt nog steeds of ze op de foto ouder zijn dan wij."
NS: „Moederschap staat los van leeftijd."
AB: „We fotograferen vaker familieleden voor onze modefoto's, omdat dat intiemer is. Maar onze moeders hebben we al een tijdje niet gefotografeerd."
NS: „Ze zijn ook in de tachtig. Al hoeft dat natuurlijk niet uit te maken."
AB: „Ik zou het leuk vinden mijn moeder weer eens te fotograferen. Maar ik mag haar alleen nog van de achterkant fotograferen, uit een soort ijdelheid. Ze wil graag jong blijven. Ze draagt meer kleding van jonge mensen dan ik, ze was dol op de kleding van de CoolCat voordat het failliet ging, nu van de Bershka. Nog steeds heeft ze dat lange blonde haar."
NS: „Mijn moeder is wat meer op de achtergrond."
AB: „Zij is ook niet veranderd. Misschien zouden we ze nog een keer moeten fotograferen, Niels."
NS: „Dat doet je moeder echt niet."
AB: „Jawel, als het een goede reden heeft. Maar ze is nu in Spanje."

Paul Kooiker (62)
Sara (toen 94, nu 95), 2025

„Ik vind deze foto erg dubbel. Mijn moeder kan bijna niet meer lopen, horen of zien, maar is nog helemaal bij. Ze heeft een goed geheugen en is slim. Ze heeft ook nog geen grijze haren, heel vreemd. Ze is nog heel positief en lacht altijd als ze mij ziet. Ik ga er iedere week heen. Maar ze kan niet meer lezen, terwijl ze altijd veel las. Alle mensen om haar heen overlijden. Ze maakt er het beste van, maar ik vind het moeilijk om te zien. Eigenlijk is ze te oud. Ik had een zielige foto van haar kunnen maken, dat ze in een stoel zit en voor zich uit staart. Maar dat is te makkelijk.
„Deze foto heb ik een jaar geleden gemaakt, toen ze haar nieuwe stofzuiger wilde laten zien. Haar vorige ging veertig jaar mee. De foto heeft iets grappigs, het lijkt een reclame, en door die kuif lijkt het alsof het ding in haar gezicht blaast. Terwijl ze helemaal niet meer kan stofzuigen, dat doet de hulp. Hoe ze hem heeft gekocht weet ik ook niet, vorige week kocht ze nog een nieuwe wasmachine. Ze koopt ook kleren en schoenen online.
„Ze woont nog op zichzelf, in een gelijkvloerse flat in Capelle aan den IJssel. Gelukkig is dat vlak bij Rotterdam, ze is een echte Rotterdammer. Anders had ze het niet volgehouden."

Pieter Numan (46)
Fenneke (76), 2026

„Dit riet groeit achter het huis van mijn moeder in Friesland, waar ik ben opgegroeid. Het staat symbool voor mijn moeder: ze is niet te breken. Ze heeft best veel meegemaakt, maar is heel sterk. Veel moeders zijn onverwoestbaar. Riet staat ook voor bescherming, flexibiliteit, veerkracht en kwetsbaarheid. Ik was niet de makkelijkste vroeger, en nog steeds heb ik geen standaard leven voor iemand van 46, maar ze blijft me steunen door dik en dun.
„Sinds mijn vader in 2020 overleed is onze band sterker geworden. Ik ben er vaker, doe klusjes in de tuin, we zijn op vakantie gegaan naar Toscane. Ik ben me ervan bewust dat het leven eindig is, des te meer als ik bij haar ben. Ze grapte nog: mooi, kunnen we meteen een foto maken voor mijn begrafenis. Gelukkig is ze nog heel actief en gezond, ze doet vrijwilligerswerk.
„Nu vind ik het een gemiste kans dat ik mijn vader niet heb gefotografeerd. Ik lijk best veel op hem, dat zou ook een onderzoek zijn naar mezelf."

Eva Roefs (33)
Hannie (65), 2026

„Mijn moeder is balletdanseres geweest en heeft een superatletisch lichaam. Dat vind ik ook mooi aan haar. In eerste instantie wilde ik haar allemaal gekke dingen laten doen, met theatrale dansbewegingen, maar later besefte ik dat het daar niet om gaat. Je ziet het aan haar houding: altijd superrecht, haar benen een klein beetje uitgedraaid. Ze is super in control over haar lichaam, dat ze heel goed verzorgt. Ze doet nog elke dag oefeningen en stretches, dat heeft ze nooit niet gedaan. Soms legt ze haar been op de koelkast, en dan denk ik: ik kan niet eens de vloer aantikken.
„Tijdens de shoot kon ik haar makkelijk sturen, ze zei bijna niks. Balletdansers zijn gewend om aanwijzingen op te volgen. Ze moest op een hoog blok gaan staan, dat wiebelde ook, maar ik weet dat zij dat kan. Ik durfde haar alles te vragen. Ze had eerst een panty aan, maar dan zie je niet goed wie het is. Die ging gewoon uit. Ze heeft mooie benen. Ik hoop dat ik net zo'n elegante vrouw word als zij.
„Ik had er nooit over nagedacht om m'n moeder te fotograferen. Toen ik de foto in de doka afdrukte dacht ik: wat goed dat ik haar nu in m'n archief heb."

Meredith Joeroeja (30)
Helen (59), 2026

„Ik woon samen met mijn moeder en hondje Everest, dat we Effie noemen, in Lelydorp, Suriname. We hebben een grote achtertuin. Daar wilde ik haar fotograferen, in haar eigen omgeving.
„Ik vind het altijd grappig hoe ze op foto's lacht: een beetje verbaasd. De kleding die ze aanheeft heeft ze zelf gemaakt. Ze houdt van simpele patronen, hier heeft ze een jurk met zakken aan. Lekker vrij. Vroeger maakte ze ook altijd de kleding voor mij en m'n zus. We zijn daardoor opgegroeid in creativiteit, met ook veel dans en muziek. Mijn zus is nu kunstenaar, ik heb ook een kledinglijn, samen met mijn moeder.
„Ik ben heel dankbaar dat ze m'n moeder is. Ze is positief, zorgzaam, supportive. Gewoon een algeheel warm persoon. Ouders zijn het eerste voorbeeld voor hun kinderen, die liefde die zij geeft wil ik later doorgeven aan mijn kinderen."

Rineke Dijkstra (66)
Truus (toen 63) en Ad (toen 66)
Castricum aan Zee, 29 juli 1991

„Een paar jaar nadat ik was afgestudeerd aan de Gerrit Rietveld Academie gaf ik mezelf twee maanden vrij om over de toekomst na te denken. Ik was niet tevreden met het werk dat ik deed: veel in opdracht, waarbij mensen enorm poseerden. Ik zocht naar onbevangenheid, natuurlijkheid. Op de laatste dag kreeg ik een fietsongeluk en brak ik mijn heup. Tijdens het revalideren moest ik veel zwemmen. Toen ben ik mezelf gaan fotograferen vlak nadat ik dertig baantjes had getrokken, zodat ik te moe was om een pose aan te nemen. Ik vond het mooi dat je in badpak de lichaamshouding goed kunt zien. Daardoor kreeg het iets sculpturaals.
„Dat wilde ik verder onderzoeken. Ik nam vrienden en mijn ouders mee naar zee, dat leek me een mooie achtergrond. Het licht is er altijd anders. Mijn ouders woonden nog in Castricum, waar ik ben opgegroeid, op drie kilometer van het strand.
„Ik had net een 4 bij 5 inch technische camera gekocht, en moest daar veel mee oefenen: het is een enorm ding, met een statief, een doek, een balg en er gaan platen in zo groot als ansichtkaarten. Even je camera verplaatsen gaat dus niet, daardoor werk je langzamer en leer je goed kijken.
„Het waren de testbeelden voor mijn latere serie *Strandportretten* [1992-1998, foto's van pubers op het strand waarmee Dijkstra wereldberoemd werd]. Die gaat over de overgangsfase van kind naar volwassene, wanneer je nog aan het zoeken bent. Die pubers poseren ook, maar hun houding zegt veel over wie ze zijn.
„De foto van mijn ouders kwam ik een jaar of tien geleden weer tegen bij het opruimen van mijn archief. Ik vond hem meteen bijzonder, omdat hij zo goed laat zien wie ze zijn. Mijn moeder was een sterke vrouw, zelfstandig en veerkrachtig. Mijn vader was extraverter en uitgesprokener. Ze hadden een heel goed huwelijk, dat zie je mooi terug in hun houding. Hun benen staan in dezelfde stand, en een beetje naar elkaar toe. Ook de ruimte tussen hun benen vind ik mooi, die lijnen.
„Twee jaar na deze foto is mijn vader overleden. Mijn ouders zijn op de foto even oud als ik nu ben. Dat besef ik nu pas. Dus het is mooi dat we hem nu publiceren."

Ferry van der Nat (60)
Rita (79), 2026

„Ik vind het een tikje droevig portretje, terwijl ze helemaal niet zo is. Maar ik zette haar in dezelfde houding als op een foto waarop ze veertien is. Daarop kijkt ze dromerig, heel schattig. Het is de enige foto die ze heeft waarop ze nog echt een meisje is, haar haar nog zwart, met een beetje babyvet op haar wangen. Ze kreeg mij al op haar achttiende, dus ze was daarna maar even zonder mij.
„Op die foto had ze een nepleren jasje over een coltrui aan, maar leren jasjes vind ik lastig bij oude vrouwen. De parelketting heeft ze dag en nacht om. Ik heb een paar keer eerder mijn moeder gefotografeerd, maar dan ging ze altijd gek doen. Dan verstijft ze helemaal, en blijft ze naar mij kijken. Dan zie ik de foto's en denk ik: laat maar. Nu ging het goed, want ze wist wat ze moest doen.
„Je moeder fotograferen is anders. Normaal streef je in de studio naar een band met het model. Met je moeder heb je die band al. Ik vond het ook confronterend; ze wordt ouder. Dat is raar als je je hele leven een jonge moeder hebt gehad. We hebben samen winkels gehad, en verkopen nog steeds vintagekleding online.
„Ze is een pittige tante, komt op voor alles en iedereen. Komt omdat ze een lastige jeugd heeft gehad, denk ik. Nu ze ouder wordt moet ze haar energie managen, wat natuurlijk niet meevalt als je overal zin in hebt."

Sebiha Oztas (44)
Zekiye (toen 56, nu 65)
Annem ('Mijn moeder'), 2017

„Mijn moeder is op haar negentiende als bruid van Turkije naar Nederland gekomen. Mijn vader kende ze al van kinds af aan, hij kwam op z'n tiende naar Nederland. Ze wilde politieagent of kunstenaar worden, maar die dromen heeft ze moeten opgeven.
„Ze had in Nederland veel moeite met hoe ze door haar schoonmoeder werd behandeld, dat kan je mentale mishandeling noemen. Mijn oma maakte vaak kwetsende opmerkingen, ook in het bijzijn van anderen. Mijn moeder moest in huis alles doen, maar het was nooit goed genoeg. Pas toen mijn ouders op zichzelf gingen wonen, werd de band met haar schoonmoeder sterker. Mijn vader greep destijds niet in uit respect voor zijn moeder, maar had daar later spijt van.
„Mijn moeder klaagde hier vroeger vaak over, maar dan kapte ik haar af. Tijdens het maken van deze foto liet ik haar het hele verhaal vertellen. Ik liet voorwerpen zien om emoties los te maken. Van foto's van mijn kinderen werd ze blij, van voorwerpen van mijn oma, zoals haar adressenboek of sleutels in een klein portemonneetje, boos en verdrietig. Achteraf was ze opgelucht. Ze zei dat het voelde als therapie.
„Het huilen lijkt zwak, maar het is krachtig dat ze dat durft te laten zien. Rauwe eerlijkheid. Eerst wilde ze dat ik de foto nergens liet zien, later maakte het haar niet meer uit. Vorig jaar is mijn broertje (40) omgekomen in een motorongeluk, met mijn schoonbroertje (22). Nu zeggen we tegen elkaar: wat hadden we het eigenlijk goed. Dit is pas echt verdriet. Als ik haar nu weer zou fotograferen, hoe zou haar verdriet er dan uitzien?"

Saskia Noort beschouwt de moderne liefde. Dit keer: is het asociaal om te ***latten***?

Vanochtend bezocht ik met mijn dochter en haar vriend het vierentwintigste huis van iets meer dan zestig vierkante meter, met twee ieniemienie slaapkamers, een keuken uit 2005 die volgens de makelaar „nog prima volstaat", een bad/wasmachinekamer en een doodenge trap waar ik haar al vanaf zie lazeren, met een toekomstige baby in haar armen. De buurt is 'opkomend', de vraagprijs van 550.000 euro dient overboden te worden.
Als ik bij de koffie vertel dat een vriendin van mij gaat trouwen maar niet samenwonen, zucht ze. „Wat een stelletje asocialen", zegt ze en ik begrijp het. Mijn volwassen kind maakt zich al geen illusies meer, en biedt op elke pijpenla of opknapper, verlangend naar het starten van een gezin, en deze vriendin houdt samen met haar aanstaande echtgenoot twee eensgezinswoningen bezet.
„Waarom eigenlijk?", vraag ik deze vriendin 's avonds bij de wijn. Ze is midden vijftig, haar verloofde net zestig, beiden hebben kinderen die al half het huis uit zijn. Ze zegt ruimte voor zichzelf nodig te hebben, en dat het de relatie fris houdt. Bovendien snurkt hij heel erg, en wil ze hem en zijn half thuiswonende dochter niet in de weg zitten. Meer dan een miljoen Nederlanders hebben inmiddels een latrelatie, schreef economenwebsite *Me Judice* vorig jaar op basis van cijfers van het Generations & Gender Programme, en 46 procent van het totaal aantal huishoudens is eenpersoons. Een stijgende trend, zeker onder vijftigplussers. Vooral de boomers hebben het gemakkelijk gehad op de woningmarkt. Ze kraakten ooit panden en kregen al een hypotheek bij een pak melk. Nu zitten ze hun eigen nazaten in de weg.
En ik begrijp ze, ik ben zo individualistisch dat ik niet eens een relatie wil. Zou ik die wel hebben, dan zou samenwonen zeker geen optie zijn. Ik heb decennia van mijn leven gewijd aan inschikken en compromissen sluiten. Me losworstelen uit mijn huwelijk is het moeilijkste dat ik ooit deed en ik wil nooit meer terug naar die verstikkende symbiose. Dus ja, waarom zouden wij in onze gouden jaren weer bij elkaar moeten kruipen en afstand doen van onze fragiele, moeizaam opgebouwde vrijheid en ruimte? Raadde onze relatietherapeut ons niet aan nooit al je eieren in een mandje te bewaren? Nou dan.
Tegelijk lig ik wakker van de teleurstelling van mijn kind iedere keer als ze weer met tonnen wordt overboden. Het kleinmaken dat ze doen in hun tiny house, tegenover het ruimte innemen van ons. Mijn lattende vrienden die nu zoeken naar een derde, gezamenlijk vakantiehuis, het fanatisme waarmee ze hun souterrain airbnb'en.
Dus ja, hoe begrijpelijk en gewenst ook, latten is natuurlijk asociaal, en een privilege waar de nieuwe generatie alleen maar van kan dromen. „Misschien moet je ook iets meer buiten de Randstad zoeken, schat", zeg ik mijn dochter na de vierentwintigste overbieding. Ze rolt met haar ogen. „Wat dacht je ervan als je zelf eens even lekker buiten de Randstad gaat wonen?" Even zie ik het voor me hoe ik door een lege, vreemde dorpsstraat loop, op weg naar de lokale Chinees. Nee, ik zou de adviezen die ik mijn kinderen geef, zelf nooit opvolgen. „Weet je, ik zeg altijd: *don't blame the person, blame the system*." Mijn dochter kijkt me vermoeid aan. „Tuurlijk, mam. Alleen *the system* bestaat ook uit jullie boomers." „Ik ben geen boomer, ik ben Gen X", zeg ik, heel zachtjes.

Saskia Noort is schrijver.

‘ONZE OUDERS MOEDIGDEN ONS AAN ONSZELF TE ZIJN’

Sagid Carter (31) is radiomaker en stemacteur, haar zus Yaël Carter (29) pr-strateeg.

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Jaimy Gail

Haar en make-up
Vannessa Chan

SAGID „Als kind waren Yaël en ik altijd toneelstukjes aan het doen of films aan het naspelen. De meeste ouders klappen dan enthousiast, maar onze vader zei soms: nee, dit vind ik niet goed. Vervolgens gaf hij aanwijzingen hoe het beter kon. Op een leuke manier, hij nam ons gewoon héél serieus. Toen ik mee wilde doen aan het Junior Songfestival, zei hij: liefie, je kan veel dingen, maar zingen kan je niet. Als hij ergens enthousiast over was, dan wist je ook dat hij het echt meende. Dat heeft me veel zelfvertrouwen gegeven.

„Yaël was al veel jonger met mode bezig dan ik. Bij mij begon het toen ik op mijn zeventiende mijn haar afknipte. Een impulsieve beslissing. Solange Knowles, de zus van Beyoncé, was te gast bij *Oprah* en mijn moeder zei: ik denk dat dat korte haar jou ook wel zou staan. Ik heb meteen een foto van Solange uitgeprint en ben daarmee naar de kapper gegaan. Als vrouw je haar eraf scheren bleek best een ding. Beauty wordt erg aan je haar gelinkt. Door het eraf te halen zet je jezelf neer als iemand die het niets kan schelen wat andere mensen van je vinden. Dat was niet per se mijn bedoeling, maar het gaf me een enorm gevoel van vrijheid. Inmiddels heb ik al vijftien jaar geen haar meer.

„Toen ik in 2024 een trip naar Senegal maakte, was ik erg onder de indruk van hoe kleurrijk en intuïtief West-Afrikaanse vrouwen zich kleden. Dat heeft me geïnspireerd om zelf ook meer plezier te hebben met kleding. Al merk ik dat ik toch snel een saaie broek pak als ik even naar de winkel moet. Als je je mooi aankleedt, krijg je in Nederland algauw te horen: ‘Waar ga jij naartoe?!’ Daar heb ik niet altijd zin in.

„Ik heb jaren bij radiostations als 3FM gewerkt. Daar moest ik best veel nummers draaien die ik niet leuk vond en voelde ik me inwisselbaar. Nu heb ik een eigen radioshow op YouTube – Club Carter Radio – met een community van 33.000 volgers die elke maandag op mij zitten te wachten. Onze ouders werkten toen we klein waren ook in de muziek. Er stond áltijd muziek aan thuis: Fleetwood Mac, Prince, Earth, Wind & Fire. Daar heb ik mijn brede muzieksmaak aan te danken.”

YAËL „Ik ben al zolang ik me kan herinneren into mode. Op mijn tiende zat ik altijd achter mijn computer alle fashion weeks te bekijken, kende ik alle creative directors uit m’n hoofd en las ik *Vogue*. Mijn tante heeft me voor mijn twaalfde verjaardag meegenomen naar Milaan. Ik had een map bij me met uitgeprinte adressen van de hoofdkantoren van grote modehuizen. Ik wilde langsgaan, maar eenmaal in Milaan durfde ik niet meer. Ik weet nog goed dat ik toen dacht: hopelijk kom ik hier ooit terug met een duidelijk doel. Toen ik jaren later pr deed voor Dsquared2 en naar hun show tijdens Milaan Fashion Week mocht, was dat een *fantasy come true*.

„Sagid en ik zijn altijd al close. We wonen tegenover elkaar en zien elkaar minstens één keer per week, maar soms wel vijf keer. We waren niet de meest standaard kinderen. Sagid was een nerd die altijd aan het lezen was, ik ging op mijn twaalfde in een nette pantalon en op loafers naar school. Onze ouders moedigden ons heel erg aan om onszelf te zijn.

„Al sinds de middelbare school draag ik bijna alleen maar zwart. Ik had altijd iets met personages in series en films die ook veel zwart droegen: Edna Mode uit *The Incredibles*, Cruella de Vil uit *101 Dalmatiërs*, Wilhelmina Slater uit *Ugly Betty*. Niet per se de aardigste vrouwen, maar ze hadden een sterke drive en waren slim. Die liefde voor zwart past goed bij mijn werk. Het is een ongeschreven regel dat een pr-persoon bij een evenement altijd zwart draagt. Je mag niet de show stelen.

„Het leukste aan de modewereld vind ik dat er heel unieke mensen rondlopen. Mensen waarvan ik denk: wauw, hoe kóm je erop om dat te dragen. Die gewoon *completely unapologetically* zichzelf zijn, dat vind ik heel inspirerend.

„Zelf heb ik een minimalistische stijl. Ik hou van een mooie coltrui, een pantalon, een goede grote blazer. Het liefst zou ik een hele kleine garderobe zonder ruis hebben. Een uniform eigenlijk. Zoals Tonne Goodman van de Amerikaanse *Vogue*, zij draagt vaak een simpele witte spijkerbroek met een blazer en ziet er geweldig uit.”

Sagid (links) draagt een pak van Massimo Dutti, schoenen van Zara (geleend van Yaël), oorbellen van COS, een gouden familiering die van haar oma en moeder is geweest, en twee gouden ringen uit een vintage boetiek in New York. **Yaël** draagt een pak van Studio NK, schoenen van Zara, oorbellen van haar moeder en een ring van haar oma.

De moeder van actrice en schrijver Yolanda Entius brak met haar kinderen. Dertig jaar nadien schreef Entius haar een lange brief. Dit is een (bewerkt) fragment uit haar nieuwe boek *PS. Brief aan mijn moeder.*

Illustraties
Leonie Bos

MOEDER,

M

Moeder,

Onlangs ontving ik een brief waaruit ik begreep dat we zijn onterfd. Hij was ondertekend door een notaris uit Montferland, maar het kwam me voor dat niet hij de afzender was, maar u. Mij bekroop het akelige gevoel dat u vanuit uw graf het woord tot ons richtte, een soort nagezonden mededeling, kil en zakelijk als ik van u gewend ben. En hoewel de inhoud ervan mij niet onbekend was, zo zwart-op-wit raakte het me.

Geloof me, het gaat me niet om het geld (en ik kan, mocht ik dat willen, aanspraak maken op de helft van mijn kindsdeel) maar om de gedachte. Ik besefte dat ik, in de maanden rondom uw dood, toch weer iets voor u was gaan voelen, waarna ik halfbewust was gaan denken dat u, op uw beurt, ook veranderd was. Ten onrechte, zo bleek. De brief kwam als een terechtwijzing. Hij vroeg om een reactie. Dat u altijd heeft gepersisteerd in uw vijandigheid mag hard zijn, dat ik zélf zo versteend ben vind ik onverdraaglijk en ongezond.

Ik besloot u terug te schrijven maar kreeg het lange tijd niet voor elkaar. Niet omdat mijn woorden u niet zullen bereiken - dat zouden ze bij leven en welzijn ook niet hebben gedaan - maar omdat ik geen idee had hoe ik moest beginnen. Beste mama? Dat klinkt raar, als ik al meerdere mama's had dan was u zeker niet de beste. Lieve? Lieve mama? Nee, lief kan ik u niet noemen, al heel lang niet meer, en mama eigenlijk ook al niet; het is me te intiem. Moeder dan, en niet je en jij, zoals we gewend zijn, maar u? Gezien de afstand wel zo toepasselijk, maar omdat we elkaar nooit hebben gevousvoyeerd ook heel onnatuurlijk. Marietje dan of Ria? Nee, dat riekt te veel naar vriendschap en zou voorbijgaan aan het feit dat u biologisch gezien wel degelijk mijn moeder bent. En daarmee is alles eigenlijk gezegd. Want hoewel elke verwijzing naar het moederschap me te veel is, kan ik er niet omheen: u bent mijn moeder en ik uw dochter.

Moeder dus, zonder adjectief, en u; het onnatuurlijke neem ik voor lief en bij nader inzien past het wel. Want als iets onze relatie kenmerkt is dat het wel: onnatuurlijk. Of beter misschien: tegennatuurlijk, de term die Ischa Meijer gebruikte toen hij aan zijn moeder schreef. Het zou niet kies zijn mezelf met hem te vergelijken, of zijn moeder met u - de dood van een zoon is nog geen Holocaust (en ook dat is ongepast: het ene verdriet afwegen tegen het andere) - maar de kinderen werden, net als wij (Do, Ilse en ik), uit het ouderlijke nest gewipt; moeder Meijer koos, net als u, radicaal voor haar man, ten koste van haar kinderen. Ik heb me altijd verwant gevoeld met Ischa, met het verschil dat hij wel degelijk van zijn moeder lijkt te houden. Hij haat; hij hunkert. Dat neigt toch wel naar liefde.

Onze relatie daarentegen gaat zó tegen de natuur in, tegen wat ouders en kinderen van nature voor elkaar zouden voelen, dat ik toch wel aan de natuurlijkheid ervan ben gaan twijfelen. Ik ben het moederschap als een functie gaan beschouwen, een rol waarvoor u decennia terug al heeft bedankt en waar ik nooit aan ben begonnen. Onlangs, bij mijn toespraak op uw crematie, kreeg ik het woord domweg niet over mijn lippen. Moeder, had ik geschreven, mijn moeder, maar daar aangekomen stokte ik. Door er ons van te maken, ónze moeder - u bent immers niet alleen mijn moeder, maar ook die van Do en Ilse - en door aan u te denken als de moeder van Ilse, die geen moeite heeft met dat woord, lukte het. Het was van een mathematische logica, de uitkomst van een simpel sommetje: als Ilse zich uw dochter voelt dan bent u haar moeder. En als ik de zus van Ilse ben - en dat ben ik, daarvoor heb ik geen wiskunde nodig - dan ben ook ik uw dochter en u dus mijn moeder.

Op mijn bureau ligt een foto. Ik vond hem vlak voor uw dood in een van uw zorgvuldig gerangschikte albums. Het is juni 1963. U staat samen met Do en Ilse in een wei vol margrieten, ergens in de Alpen. Prachtig bent u. Onder een strak rood truitje, mouwloos, draagt u een cross your heart-bh - een woord uit lang vervlogen tijden dat me zomaar te binnen schiet. U heeft een lichtblauwe, katoenen broek aan. Uw donkere haar zit in een knot. Do en Ilse, kleuters nog, dragen tuinbroeken in de kleur van uw broek. Misschien heeft u alles uit hetzelfde lapje stof genaaid. Ze hebben uw hand vast - Do uw rechter, Ilse de linker - en houden hun kortgekapte koppies schuin tegen de zon. Waar ik uithang weet ik niet. Te klein, vermoed ik, voor een wandeling in de bergen. Of misschien lig ik, buiten beeld, in een lichtblauw hansopje op een kleedje in het gras.

Het is een vredig tafereel, een en al harmonie. En toch: de grote breuk, hij ís al in de maak, hier op de foto, al is daar niets van te zien. De zon schijnt. De hemel is blauw, net zo blauw als die katoenen broek van die mooie jonge vrouw en haar dochters. Geen vuiltje aan de lucht. Ware het niet dat het geluk in uw fotoalbum voorzien is van een opmerkelijke notitie in blauwe inkt. In de kantlijn staat iets over een ruzie, tussen u en papa. Die ruzie zou de laatste zijn geweest.

Een aanwijzing is het, een baken in de mist. Alsof er even iets oplicht in de grauwe nevel waarin u gevangen zit. Maar wat geeft het prijs? Over u, over papa en over waarom jullie ons, jullie kinderen, decennia na die foto zouden verbannen? Waar ging die ruzie over? Vond die plaats vóór of na het nemen van de foto? En waarom heeft u erbij gezet dat het de laatste was?

Zo'n dertig jaar zit er tussen het nemen van die foto en de dag, eind '95, dat jullie ons uit jullie leven gooiden. Zo'n dertig jaar dus ook, besef ik met een schok, tussen toen en nu. Hoe kon het zover komen? De gebeurtenissen die tot de breuk hebben geleid kan ik wel zo'n beetje navertellen. Een bekend rijtje van aanleiding, oorzaak en gevolg dat ik als een boodschappenlijstje op kan dreunen: om te beginnen natuurlijk de angst voor papa - zijn razernij, zijn ongetemde drift, zijn tirannie - waar we allemaal, u en wij, onder gebukt gingen. En de stilte, dat aanvaarden, dat niet bewegen, dat domme buigen, dat ziekmakende zwijgen waartoe we werden verplicht. En dan heb ik dus niet over wat daarvóór gebeurde - al die dingen in je eigen, jonge leven die je niet meer weet of maar half bewust hebt meegemaakt - alsof je hebt zitten slapen bij de belangrijkste scènes uit de film.

Is daar op die vakantiedag iets gebeurd, hoe klein ook, wat je een *plotpoint* kan noemen, het begin van een verhaal dat in Hollywoodfilms met een zware basstem onder de trailer wordt gezet? Werd daar tussen de margrieten iets in gang gezet wat ertoe zou leiden dat u zich dertig jaar later wel van ons af móést keren? Want dat er iets noodzakelijks in uw handelen zat, ligt aan de basis van alle theorieën die ik in de loop der jaren heb ontwikkeld: het was geen keuze, maar nood. U kon domweg niet anders; er valt u niets te verwijten.

(...)

We moeten het over Andreas hebben, moeder. Ik heb er geen zin in, ik zeg het maar eerlijk, en loop er al maanden tegenaan te hikken, en alles wat erover te zeggen valt, heb ik net zo vaak herhaald als u het heeft verzwegen en verdraaid. Maar ik kan er in deze brief toch niet omheen: Andreas, dat opkontje naar de grote breuk. Of preciezer: we moeten het over uw versie daarvan hebben, want u heeft, ontdekte ik een jaar of tien geleden, de geschiedenis zo doelbewust herschreven dat ik me opnieuw genoodzaakt zie mij daartoe te verhouden.

Dat ik fout was, wist ik. Dat wil zeggen: ik ben me er altijd van bewust geweest dat ik de opstandige was, een bedreiging voor de status quo. Ik nam wat ik aantrof niet zomaar voor lief. Ik stelde vragen waarin u niets anders dan een aanval zag, een bestorming van de wereld die u, rond papa's tirannie, had opgebouwd. Ik trapte daar een kier in en manoeuvreerde me een weg naar buiten. Ik werd de ander, een bedreiging, uw vijand.

Gaandeweg bent u alles wat ik deed stelselmatig gaan wantrouwen. En daar raakte ik, net zo gaandeweg, zó aan gewend dat ik er ook zelf (in zekere zin) in ging geloven. Ik was fout, ik had schuld. Niet dat ik ergens spijt van had, maar omdat ik de ogenschijnlijke rust verstoorde, hing dat om mij heen. Ik was de oorzaak van ellende. Het is in me gaan zitten als regen in een wollen vest dat niet helemaal droog is opgeborgen. Ik wás de luis in de pels en zou dat (ook buiten ons gezin) blijven. Ik kan het niet laten de onderste steen boven te krijgen, geheime agenda's bloot te leggen, het tapijt waaronder rotzooi is geschoven weg te trekken. Daar ben ik niet trots op want ik handel niet vanuit een keuze, maar vanuit drift: ik kan niet anders. Als ik ook maar even vermoed dat iemand iets wegmoffelt, blijf ik, ook als het alleen maar averechts werkt, doorvragen. Ik drijf mensen in een hoek. Dat kan de bedoeling niet zijn, denk ik als het al te laat is en moet constateren dat ik er niets mee heb bereikt.

Ook u heb ik, nadat ik het huis uit was, alleen maar opgejaagd. Ik zei wat u niet wilde horen of weten en u sloeg mij van u af. Dat had ik dusdanig aanvaard dat het me niet meer raakte, en daarmee bedoel ik dat het me ook écht niet meer beroerde, wat meteen de vraag oproept of ik niet hard op weg was net zo koud en star te worden als u.

Pas toen ik in 2015, decennia na dato dus, uw reconstructie van de gebeurtenissen uit 1995 onder ogen kreeg, trof me dat, zoals heel veel later de brief van de notaris over onze onterving me zou treffen. Ik begreep dat u mij, ook in een conflict waarin ik slechts een bijrol vervulde, tot kwade genius had gebombardeerd. In een tekst die u in 2001 op uw Remington tikte, en waarvan ik in 2015 een kopie in handen kreeg, werkt u er stelselmatig naartoe een schuldige aan te wijzen.

Maar eerst de feiten. Laat ik beginnen met de gebeurtenis- ›

Biologisch gezien bent u wel degelijk mijn moeder. En daarmee is alles eigenlijk gezegd

sen waar u en ik het wel zo'n beetje over eens zijn en waarover ik dus kort kan zijn.

De situatie is in 1995 als volgt. Ik ben alweer zeventien jaar de deur uit. Tussen ons - u en papa en mij - gaat het zozo. Ruzie is er niet, maar we zien elkaar zelden. De betrekkingen tussen jullie en Do en Henk zijn misschien wel goed te noemen. Jullie zien hen met enige regelmaat, ze wonen in de buurt. Het is november: nog een week en jullie gaan traditiegetrouw met Do en Henk en de kinderen Sinterklaas vieren. Maar dan kom ik, of beter: dan komt Ilse, en in haar kielzog ik. Ilse is opnieuw zwaar psychotisch. Ze is opgenomen in een instelling, Schakenbosch als ik me goed herinner. Bij het opruimen van haar flat heb ik iets gezien wat me meer zorgen baart dan de berg afval die tot aan mijn navel reikt of haar aan gort geslagen meubeltjes: de naam van Andreas, onze oppas uit Den Haag, in chocoladeletters op het behang.

Dat daaronder ook de naam van papa staat, zeg ik er - als ik u spreek in de stationsrestauratie van Gouda - niet bij. Wél vertel ik dat Andreas ons seksueel misbruikte. Dat gebeurde in de Convivastraat, maar ook op de camping in Zevenhuizen en Duinrell. Hoe ik weet dat ook Ilse en Do misbruikt zijn weet ik niet, maar in mijn herinnering was ik een jaar of vier, Ilse zes en Do acht. Andreas moet een jaar of achttien zijn geweest; hij reed motor. Veel heb ík er niet aan overgehouden, zeg ik er nog bij, maar ik weet niet precies wat hij bij Ilse uitspookte en al helemaal niet wat voor impact het op haar heeft gehad.

Ik zie u schrikken en raad u aan naar Do te gaan. Dit is niet iets wat een moeder in haar eentje moet verstouwen en met mij kunt u niet praten. Met mij is dat immers meteen iets raars. (Vertwijfeld vroeg u me ooit wat ik toch bedoelde als ik het over praten had. 'Bedoel je zoiets als wat Greet Hofmans doet?' Ik moest het navragen, had nog nooit van Hofmans gehoord en toen ik begreep dat u praten verwarde met handopleggen en gebedsgenezing, wist ik niet of ik moest lachen, kwaad worden, of janken.) Later die dag belt u Do. Do op haar beurt vindt dat u het tegen papa moet zeggen, al was het maar omdat jullie nog altijd contact met Andreas hebben; hij is als een zoon voor jullie, vooral voor papa.

Jullie eigen zoon stierf toen hij nog geen zes weken was. Er zijn geen foto's van hem, geen bewaarde rompertjes of sokjes, geen rammelaar, geen mutsje, niets. En ik wist, tot voor kort, niet eens of hij een grafje kreeg (na uw dood vond ik in een van uw fotoalbums een foto van een gedenksteen in Den Haag). U heeft nooit over hem kunnen of willen praten - niet met mij, Do of Ilse, niet met papa, niet met tante Toos, uw zus. Alleen al bij het noemen van zijn naam verstijfde u, en zelfs nu aarzel ik hem te noemen, maar ik kan niet om hem heen: Vincent, jullie eerste kind, 'gestikt in de lakentjes' zoals dat toen heette.

Andreas, de buurjongen met zijn glimmende motor, nam - zo ben ik dat gaan zien - zijn plaats in. Hij werd jullie vriend, de enige, en is dat al die tijd gebleven. Dat is zowel een reden om het papa wél als om het hem niet te zeggen. U besluit te zwijgen, waarop Do laat weten het papa dan wel zélf te vertellen.

Zij en Henk stappen in de auto. Bij jullie aangekomen staat u haar in de deuropening op te wachten. „Het is al niet meer nodig", zegt u, „ik heb het hem zelf verteld." De rest is, zoals dat dan heet, geschiedenis. Met de moed der wanhoop klampt u zich vast aan wat nog rest van de regie, maar het is te laat. Een heel levenswerk zal uit uw handen glippen.

Papa is laaiend, niet op Andreas, maar op ons. En omdat het Do is die daar in de woonkamer staat, krijgt zij de volle laag. Waarom we dat niet eerder hebben verteld? En zou Do het er niet zelf naar hebben gemaakt? En dan wordt Do kwaad. Na al die jaren komt ook Do, de voorbeeldige dochter, moeder van jullie kleinkinderen, als laatste in de rij in opstand. Zelfs Henk doet een duit in het zakje. „Als het mijn dochters betrof dan wist ik het wel", zegt hij (schrijft u). „Ik ging nog vanavond naar Andreas toe en zou hem eens flink de waarheid vertellen. Ik zou als vader voor mijn dochters opkomen." Do scheldt papa uit, noemt hem een klootzak, of iets van die strekking. Dat laat hij niet over zijn kant gaan. Papa eist excuses. Komen die er niet dan is het uit, maar het kan ook andersom zijn geweest: dat Do zelf excuses eiste voor de insinuatie dat ze als achtjarige een „te kort rokje" zou hebben gedragen. Dat is haar in het verkeerde keelgat geschoten. Hoe het ook zij - ik was er niet bij natuurlijk; ik heb het uit de tweede hand, die van Do, en het is meer dan dertig jaar geleden dat ze me dit vertelde - in beide versies komt het erop neer dat Do en Henk woedend jullie huis verlaten en dat er excuses worden geëist die niet worden gemaakt en dat Sinterklaas dat jaar niet doorgaat.

Het zal niet meer goedkomen tussen jullie. Do en papa komen geen van beiden op hun woorden terug. Papa verbiedt u de omgang met uw oudste dochter, en in de slipstream van de breuk glippen Ilse en ik domweg mee. We zullen papa nooit meer zien, zelfs niet in zijn kist, u en de familie zullen zijn dood voor ons verzwijgen. Tot zover de feiten.

In uw reconstructie van zes jaar na dato - en die ik jaren nadien onder ogen krijg - heeft u alle begrip voor papa's handelen. Wat u niet begrijpt is wat, of beter wie, Do ertoe heeft bewogen haar poot stijf te houden, want daar ligt de kern van uw probleem: ook Do heeft nu haar tanden laten zien. Dat ze uit eigen beweging handelt komt niet bij u op. Iemand moet haar daartoe hebben aangezet. Papa verdenkt Henk, ú weet vrijwel zeker dat ik het ben. Overal doem ik op als de bron van het kwaad, papa en Andreas worden uit de wind gehouden.

Do is dan en dan bij mij langsgeweest in Amsterdam, en vlak voor ze definitief „die harteloze beslissing neemt", zoals u het afblazen van het sinterklaasfeest noemt, heeft ze mij aan de lijn gehad. En is het niet opvallend dat Do formuleringen gebruikt die ook ik zou hebben gebezigd? Als een volleerd propagandaschrijver bedient u zich van het magische mechaniek van afzwakken, herformuleren en wegwuiven. Over Ilse ondertussen vrijwel geen woord.

„DECEMBER-WOORDEN 1995" zet u in kapitalen boven uw verslag daarvan uit 2001. Op verzoek van papa die in het ziekenhuis ligt zet u de gebeurtenissen nog eens voor hem op een rijtje, schrijft u in de eerste alinea. Of dat waar is valt te betwijfelen. Zo heeft u het louter over 'Aad' waar, als uw schrijven daadwerkelijk voor hem geweest was, 'je' beter op zijn plaats zou zijn. Door telkens te benadrukken dat uw verslag bedoeld is voor uw zieke man - u wilt „zijn geheugen opfrissen" - werpt u juist de vraag op voor wie u dit verslag nou eigenlijk schrijft.

Al na een paar alinea's dringt zich de gedachte op dat u zich aan het verdedigen bent: u heeft met uw versie van het verhaal de waarheid in pacht, vergissen is uitgesloten. U put niet alleen uit uw geheugen waarin alles „staat gegrift" maar ook uit uw agenda's waarin u destijds een en ander heeft beschreven.

Hier moet ik even stilstaan bij het feit dat ik wekenlang naar uw tekst op zoek ben geweest. Ik kon hem niet meer terugvinden. Niet op papier, niet in mijn computer. Ik wist dat hij bestond maar

‹ hij was foetsie. Aanvankelijk vervloekte ik mezelf omdat ik uitgerekend dit was kwijtgeraakt. Later begon ik te twijfelen. Bestond er wel zo'n document? Had ik de tekst, en vooral wat ik me van de inhoud ervan herinnerde, verzonnen? Het geheugen is onbetrouwbaar, zelfs als de dingen in „je geheugen staan gegrift". Soms draait dat geheugen je een loer, soms ook geef je zelf een draai aan de dingen, door ze te herbenoemen of door er iets anders overheen te krassen dat het origineel gaat overstemmen: een oorlog wordt een politionele actie of een militaire operatie, je noemt de man die zijn land verdedigt een agressor en dictator, wetenschap is een mening, jóúw mening is de stem van het volk en wie sterk of rijk is heeft gelijk; het is van alle tijden.

Kon het zijn dat ik u ervan was gaan verdenken mij als zondebok te zien en had ik van mijn verdenking een feit gemaakt door het aan een document te koppelen waarin het allemaal zwart-op-wit stond? Deed ik, kortom, wat ik u verweet? Reden te meer om door te zoeken. En toen ik die tekst, goddank, dan uiteindelijk had teruggevonden, was het me een mirakel hoe die in mijn bezit kon zijn gekomen. Tot ik mijn mailbox doorspitte en een bericht tegenkwam van Nadine, die hem blijkbaar in november 2015 voor me had gescand nadat haar moeder - tante Toos, uw zus - hem bij een of andere opruimactie was tegengekomen.

In 2008, zeven jaar na het schrijven van uw verslag, en ruim een jaar na papa's dood, maar vooral ook vlak voor u weer contact zocht met Do, zou u die tekst aan tante Toos hebben gegeven, met de boodschap dat zij zo zou weten wat u uw kinderen zou willen vertellen. Waarom u dat dan niet rechtstreeks zelf aan ons vertelde is even raadselachtig als kenmerkend. Het antwoord ligt in uw tekst. Daaruit spreekt niet de behoefte om papa's geheugen op te frissen, noch de wil om ons, uw kinderen, iets te vertellen wat wij nog niet wisten, maar de wil om u te rechtvaardigen.

U begint uw verhaal met een resumé van wat ik in die stationsrestauratie over Andreas vertelde. Eerst wordt het u „zwart voor de ogen", maar nog in dezelfde zin vermeldt u dat er „geen sprake bleek te zijn van verkrachting maar noem het doktertje spelen, vader en moedertje spelen, of nieuwsgierigheid". Volkomen onschuldig dus. U belt Do en vertelt over het „schokkende verhaal" dat u van mij heeft gehoord. Kinderlijke nieuwsgierigheid is nu toch ineens weer schokkend, maar een zin later alweer niet meer dan een spelletje.

In de alinea die volgt gaat u uitleggen dat van seksueel misbruik geen sprake was. „Do heeft mij verteld dat het erop neerkwam dat Andreas haar hielp bij haar huiswerk. Daartoe ging zij naar beneden. Van het een kwam het ander. Het heeft ongeveer drie jaar geduurd, en toen wilde zij niet meer en is ze ermee gestopt. Dat laatste vertelde ze mij letterlijk. Het is dus overduidelijk dat van Andreas geen enkele drang of dreiging is uitgegaan. Zij zocht hem op, het initiatief ging van haar uit."

Ook in mijn geval moet het initiatief van mij zijn uitgegaan. U schrijft: „Dat Yolanda het van Do en Ilse wist levert voor mij de theorie op dat zij hen heeft bespied en haar stopwoordje indachtig als peuter: 'ik ook' heeft toegepast."

Nadat u overtuigend heeft aangetoond dat wat er gebeurde door ons in gang is gezet geeft u een beschrijving van Andreas zoals u hem leerde kennen, „een nakomertje, spelend met zijn treintjes, geen donjuan, een sneu knaapje dat nooit seksuele voorlichting had gehad (...) geen vriendjes had, alleen die buurmeisjes, die ook nieuwsgierig waren". U reduceert Andreas, die oud genoeg was om motor te rijden en onze oppas te zijn, tot een kind dat heel onschuldig met zijn buurmeisjes speelde. „Dat kinderen doktertje spelen is van alle tijden", schrijft u. „Welk leeftijdsverschil toelaatbaar is, weet ik niet, is ook wel afhankelijk van de ontwikkeling van het kind. Dat ik nooit enig vermoeden heb gehad, verwijt ik mezelf niet. Het bestond wel, ook in mijn jeugd, alleen was men er niet zo open over, en er derhalve minder alert erop."

En zo zuivert u in overdachte woorden na Andreas ook uzelf - mocht er eventueel tóch iets laakbaars zijn gebeurd - van iedere blaam. Dat het niets voorstelde zal ook Ans, Andreas' toenmalige vrouw, bevestigen. In januari zoekt u Andreas op. U confronteert hem, zoals u het noemt. Hij ontkent niet, maar verklaart zich niet te hebben gerealiseerd dat er iemand „moeilijkheden mee zou kunnen hebben". Hij besluit, ook al laat u hem „de mogelijkheid het voor Ans te verzwijgen" (waarom eigenlijk zou je onschuldige kinderspelletjes willen verzwijgen?) zijn vrouw in te lichten. De volgende dag belt Ans u op en stelt u gerust: „Ze verzekerde me dat ze er niet moeilijk over deed."

Nog maar weer eens het bewijs dat er al met al niet veel aan de hand was, zelfs Ans ziet er geen kwaad in. Dat het niet de vraag is wat Ans erin ziet, maar wat wij en vooral Ilse erin zagen, lijkt u volledig te ontgaan. U denkt alleen nog aan die pakjesavond die niet door dreigt te gaan „waarna de schade", zo laat u Do dreigend weten, „onherstelbaar" zou zijn. „Dat wil je toch niet?"

Waarom ben ik vergeten, maar een paar weken na de ruzie met Do belt u mij, vanuit een cel; bellen mag niet, papa heeft ieder contact met ons verboden. Als ik voorstel om naar u toe te komen, drukt u me op het hart dat niet te doen. Papa zal me wat aandoen. Als ik zeg dat ik niet bang meer voor hem ben, neemt u daar geen genoegen mee. „Jij weet niet waartoe hij in staat is." „Waartoe dan?" vraag ik. U geeft geen antwoord. „GEHERSENSPOELD" heb ik u, zo lees ik in uw verslag van dat gesprek, u bent er „KAPOT VAN" - de kapitalen zijn van u.

De dag waarop de finale ontknoping plaatsvindt is een dag die u, tijdens het schrijven van uw decemberwoorden, „voor de zesde maal herbeleeft". Definitief blaast Do de boel af omdat het „toch niet gezellig kan worden". U noemt het een „zwarte bladzijde" in uw bestaan, „zoals 24 juli 1956" - de dag waarop Vincent stierf. U vergelijkt een feestje dat niet doorgaat met de dood van uw zoon. En nee, zomin als u gaat over de impact van Andreas' seksuele escapades op uw kinderen, zomin ga ik over de gevoelens die u bij het afgelasten van pakjesavond had, maar komaan! Vincents dood was een ramp die u overkwám. Dát vergelijken met een sinterklaasfeestje dat niet doorgaat omdat papa „wel kan spreken, maar niet praten" zoals u tegen Henk zou hebben gezegd, en niet „in staat is tot excuses" en vooral ook omdat u pal achter hem blijft staan. U gunt papa zijn onvermogen - het ligt niet aan hém, hij kán het gewoon niet - terwijl u van Do het onmogelijke eist. Aan mij nu de taak u uw onvermogen om daarop te reflecteren te gunnen. Ik kan het niet.

Het wás geen natuurramp, moeder. Er was vrijwel niets voor nodig om het schip vol pakjes de haven binnen te loodsen. Tenzij die natuurramp papa was. De storm waarvoor u telkens weer ging liggen, vaak nog voor die was opgestoken. En u eiste van al uw dierbaren, wilden ze u dierbaar blijven, dat zij hetzelfde deden. Dat zelfs Do niet meer ging liggen, kon u niet geloven. Dat moest door een ander komen: mij, Yolanda.

„Vele malen herhaalde Do: 'Je hebt je kinderen in de steek gelaten. Je zult moeten kiezen, mam.' Dit moet van Yolanda afgekomen zijn. (...) Ik heb Do geantwoord dat ik 40 jaar geleden gekozen heb en dat ik daarbij blijf."

U was een weg ingeslagen die nog maar één kant op ging. Had u in de spiegel gekeken dan had u achter zich een terugweg gezien, een pad dat uit één woord bestond: sorry. Stilletjes naar de andere kant van het land verhuizen was blijkbaar makkelijker.

Terborg werd jullie bestemming. Weg van Ilse en mij, en weg van Do en haar gezin.

„Geen kinderen", vulde u in toen u zich liet inschrijven bij de gemeente Oude IJsselstreek. En toen u in 2011, vier jaar na papa's overlijden, bewindvoering aanvroeg, liet u de kolom onder het kopje 'kinderen' leeg. Dat was niet omdat uw geheugen al was weggevallen en ook niet omdat u ons in geen jaren meer gezien had. Er was mondjesmaat maar wel degelijk weer contact. En toch vulde u niets in onder dat kopje waarin naar kinderen werd gevraagd. Administratief veegde u ons zomaar van de kaart.

Yolanda Entius: *PS. Brief aan mijn moeder.* Nijgh & Van Ditmar. Verschijnt 12 mei.

Een jaar nadat haar tirannieke vader was gestorven, begon actrice en schrijver Yolanda Entius (64) aan een roman over het gezin waarin ze was opgegroeid, *Het kabinet van de familie Staal* (2011). Ze dacht dat ze haar ouders, die in 1995 met hun kinderen hadden gebroken, daarmee van zich had afgeschreven. Tot ze na de dood van haar moeder in 2023 hoorde dat zij en haar zussen onterfd waren.
Omdat de executeur die de uitvaart zou regelen daarvoor niet zijn vakantieadres wilde verlaten, had zij dat op zich genomen. Al tientallen jaren had ze geen gevoelens meer gehad voor haar moeder. „En daar had ik me mee verzoend", zegt ze. „ Maar door in te bedenken hoe ze het gehad zou willen hebben, door het mooi te laten verlopen, begon ik me weer een beetje een dochter te voelen, en daar was ik best blij mee." Het testament deed haar beseffen dat die hernieuwde band alleen in haar eigen hoofd bestond. En met dat besef ontstond net als na de dood van haar vader de noodzaak erover te schrijven. „Het moest gewoon opgeschreven worden."
In *PS. Brief aan mijn moeder* beschrijft ze die breuk, wat daaraan voorafging, de laatste jaren van haar moeder en probeert ze te begrijpen waarom ze was hoe ze was. Dat de titel lijkt op Ischa Meijers *Brief aan mijn moeder* (1974) is geen toeval. „Ook hij had een moeder die zich tegen haar kinderen keerde, maar heel volgzaam was tegenover haar echtgenoot."

'Geen kinderen', vulde u in toen u zich liet inschrijven

FOTO WENDELIEN DAAN

OPPERMOMMA, MOMMA TWO EN ZWITSERLAND

Ik was een jaar of zeven toen ik me realiseerde dat mijn ouders uit elkaar gingen. Is dat überhaupt mogelijk, dacht ik, een vader en ma die niet meer samen zijn? Ik kon me niets ergers bedenken. Maar naarmate die libi vorderde, begon ik in te zien dat die scheiding m'n libi juist heeft verrijkt.

Besef! Ik heb drie moeders. Naast mijn biologische momma, mijn oppermomma, heb ik er twee bonusmoeders bijgekregen: de enige andere vrouw met wie mijn vader een kind kreeg, en de laatste vrouw waar mijn vader mee leefde voor hij de pijp uit ging, zijn langste relatie. Dankzij die drie moeders heb ik ook veel siblings: een zusje, een broertje uit dezelfde baarmoeder als ik, twee broers van wie één de enige is met wie ik volbloed related ben. M'n andere brada is eigenlijk stief, en me broertje half. En tot slot nog een bonuszus die in theorie mijn stiefzus is. Mijn vader zei altijd dat wij niet aan stief-achtige constructies doen, dus zijn het voor mij allemaal gewoon broers en zussen. Shout-out naar me pa voor dat.

De rijkdom van opgroeien met meerdere moeders is dat ze verschillende kwaliteiten in mijn leven hebben kunnen aanbrengen. Met mijn biologische momma kan ik het logischerwijs het beste vinden, want op haar lijk ik gewoon het meest, zowel in uiterlijk als innerlijk. Van haar heb ik m'n gevoel voor orde en structuur. Mijn bio-momma is gericht op het leiden van een zeer geordend, voorspelbaar en ingetogen bestaan.

M'n andere ma, de moeder van mijn zusje, die ik voor het gemak vanaf nu momma two noem, neem ik altijd als voorbeeld van hoe je licht kan vinden in je donkerste momenten. In 2014 werd er bij haar enige zoon kanker geconstateerd. Twee jaar lang heeft hij dit gevecht gevoerd, tot-ie in de palliatieve zorg belandde. Wonder boven wonder overleefde hij die shit. Momma two, die hem uiteraard in alles bijstond, vond dat men in het palliatieve stadium zorg aanbiedt zonder liefde. Toen alles achter de rug was besloot zij een bedrijf op te richten als antwoord op dat gemis. Anno nu is zij een zorgaanbieder met twee tehuizen in Nederland en, als de goden haar bij blijven staan, niet ver van nu ook een in Suriname. Haar zoon is de onderdirecteur. Zij herinnert me aan het belang van lef, geloof en ondernemersgeest.

Met mijn derde momma kan je het beste praten over koetjes en kalfjes. Die enkele keer in mijn libi dat ik intentioneel verzeild raak in smalltalk is tijdens ons periodieke theekransje. Soms moet het ook gewoon even over niets gaan.

Wel moet ik zeggen dat het lang heeft geduurd voor mijn moeders eye to eye konden zien. Dat lag niet aan mijn derde moeder. Haar noemen wij in de familie Zwitserland. Als zij met een wapen tegen haar hoofd kant moest kiezen, links of rechts, zou zij voor de overkant gaan. Het laatste wat zij met wie dan ook heeft is een probleem. Maar mijn oppermomma kon het bloed van momma two lange tijd wel atten. Daar speelde mijn vader een rol in: de overgang van de ene naar de andere relatie verdiende allesbehalve een schoonheidsprijs.

Na de lancering van mijn een-na-laatste boek kwam het toch nog goed. Beiden waren ze aanwezig, en toen we na de lancering op aandringen van momma two eindigden in een random burgerbar, zaten al mijn broers, zussen en m'n twee moeders lachend aan een langwerpige houten tafel burgers te eten. Iemand merkte op dat het onmogelijke toch mogelijk was, en we sloten de avond af met een group hug. Heel even wenste ik dat mijn pa getuige kon zijn van het moment. Maar terwijl we elkaar knuffelden realiseerde ik mij dat het juist zijn afwezigheid was die de verzoening mogelijk had gemaakt.

—

Soortkill is schrijver.

Op moeder-dochterretraites leren moeders loslaten.

VAN RUPS NAAR VLINDER

Door
Esther Elligens

Illustraties
Lotte Dijkstra

D

De dochter van Rianne van Echtelt (50) uit Muiderberg zag het aanvankelijk echt niet zitten om mee te gaan. Een moeder-dochterretraite in de natuur, zonder telefoon, slapen in een tent - dat klonk niet bepaald aanlokkelijk. „Ze wilde zelfs liever thuisblijven om te studeren voor haar geschiedenistoets”, vertelt Van Echtelt. Na dagen aandringen besloot ze het over een andere boeg te gooien. „Toen ik zei dat ze niet hoefde te gaan en we het hele weekend zouden afblazen, wilde ze toch mee. De druk was ervan af.”

Het is nu drie jaar geleden dat Van Echtelt samen met haar toen dertienjarige dochter naar een Rite of Passage-weekend voor moeders en tienerdochters op een landgoed in Limburg ging, georganiseerd door organisatie Wilde Bloem. Haar dochter kampte al langer met angsten, en Van Echtelt vond het moeilijk om haar te steunen. „Voordat ik zwanger was van mijn dochter, heb ik bij twintig weken zwangerschap een baby verloren. Daardoor ben ik altijd ontzettend bang geweest om ook háár te verliezen. Ik vreesde dat ik die angst op haar heb overgedragen.” Ze hoopte dat het weekend hen dichter bij elkaar zou brengen, en misschien ook iets zou losmaken.

MAGISCHE BEDDING

In Nederland is het aanbod aan moeder-dochterretraites de afgelopen jaren flink gegroeid. Er zijn er inmiddels tientallen verspreid door het hele land: voor moeders met dochters onder de tien jaar, voor moeders met pubers of voor moeders met volwassen dochters. Er worden cacaoceremonies, vrouwencirkels en fotoshoots ingezet. Een retreat kan „een magische bedding waar heling plaats kan vinden” zijn (Wombfulness, 597 euro per duo, overnachting in een tent), of „een soort mini-vakantie” waarin „jullie je band te versterken en jullie authentieke zelf te ontdekken” (Maartje Heger Retreats, 549 euro voor de moeder, 449 euro voor de dochter, in een boerderij). Het ene weekend richt zich op het verbeteren van de communicatie tussen moeder en puberdochter, het andere juist op samen stil zijn en mediteren. Maar het doel is steeds hetzelfde: de band versterken, vieren of verdiepen.

„We zijn als moeders de eerste rolmodellen voor onze dochters”, zegt Agnes Eising (52) uit Zutphen, opgeleid als jurist maar nu al tien jaar eigenaar van Wilde Bloem, dat een „een weekend vol verbinding” aanbiedt (495 euro per duo). Haar dochter van zeventien assisteert soms. Tijdens de Rite of Passage-weekenden, voor moeders met dochters tussen de twaalf en achttien jaar, staat de puberteit centraal. Hoe blijf je communiceren met je dochter terwijl zij zich van je los probeert te maken? En hoe kan je je dochter zo goed mogelijk begeleiden tijdens „de reis van rups tot vlinder”, zoals Eising het noemt?

Als openingsactiviteit laat Eising de moeders door de dochters naast elkaar zetten op volgorde van jong naar oud. Niet om een oordeel te vellen over leeftijden, maar om te laten zien dat elke vrouw in elke levensfase belangrijk is en ervaringen te delen heeft. „Moeders hebben zoveel wijsheid door te geven. Daar staan we niet elke dag bij stil.”

SPANNINGEN

Over de moeder-dochterrelatie is veel gezegd en geschreven. De band wordt vaak aangeduid als mooi en uniek, maar staat ook bekend als intens. Dochters hebben gemiddeld meer contact met hun moeder dan zonen, maar dat contact gaat daarom ook gepaard met meer spanningen, blijkt uit Amerikaans onderzoek onder ruim honderdvijftig moeder-kindparen.

De band tussen moeders en dochters kan zeker complex zijn, maar of die ook uniek is, valt te betwisten, zegt Marian Bakermans-Kranenburg, hoogleraar aan de Portugese universiteit ISPA en de Chileense Universidad San Sebastián, gespecialiseerd in hechting en ouderkindrelaties. „Er is meer onderzoek gedaan naar moeders en dochters dan naar vaders en dochters, dus dat is moeilijk te vergelijken.” Volgens haar is er geen wetenschappelijk bewijs dat de moeder-dochterband per definitie specialer of anders is dan de relatie tussen moeder en zoon, of vader en dochter, of vader en zoon.

Ook moedercoach en retraitebegeleider Marjolein Vos (40) uit Zutphen had een complexe relatie met haar moeder. „Ik heb als kind niet de aandacht gekregen die ik nodig had. Hierdoor maakte ik me klein en deed ik alles voor haar om maar een beetje liefde te krijgen.” Nu organiseert zij het ‘Menarcheweekend’ voor moeders en dochters van negen tot dertien jaar waar ze kunnen werken aan „het verdiepen van hun relatie” - met onder andere acroyoga (een vorm van yoga waarbij beoefenaars elkaar optillen), een *sharing circle* en een bonte avond.

Ook haar eigen moederschap is nog steeds niet altijd makkelijk, zegt ze. „Ik zag dat ik opnieuw heel hard mijn best deed, maar nu voor de liefde van mijn dochters. Terwijl het helemaal niet hun taak is om mij liefde te geven.” Haar dochters zetten zich soms erg tegen haar af. Zo vinden ze haar werk „verschrikkelijk” en „gênant”, zegt Vos. „Het enige wat ze op dit moment zeker weten in het leven, is dat ze niet willen zijn zoals ik.” Ze heeft therapie gevolgd om beter met die afwijzing om te gaan. „Een goede moeder is niet iemand die alles goed doet, maar iemand die naar zichzelf durft te kijken.”

Tijdens de retraites merkt ze dat ze niet de enige is die worstelt. „Moeders hopen tijdens het weekend hun band met hun dochter te versterken, maar soms wil een dochter gewoon met andere meiden spelen.” Dat kan moeilijk en confronterend zijn, maar ook dat hoort bij een moeder-dochterband, vindt Vos.

DRUK OP DE RELATIE

Loslaten is een belangrijk thema tijdens moeder-dochterretraites. Aan het einde van de retraites van Vos vormen de moeders een haag waar de dochters een voor een doorheen lopen. Een symbolisch moment: je geeft je kind het vertrouwen om haar eigen pad te bewandelen, „op weg naar vrouw-zijn”. Tijdens de moeder-dochterdagen (119 euro per persoon, inclusief vegetarische lunch) die coach en familie-opsteller Angèle Babeliowsky (59) samen met haar 23-jarige dochter organiseert bij haar thuis in Kortenhoef, laat ze de dochters en moeders naar elkaar toe lopen om hun grenzen te ervaren. Daarna wordt de dochter gevraagd zich 180 graden om te draaien, zodat zowel moeder als dochter kunnen ervaren hoe het loslaten voelt.

Van Echtelt kreeg op de retraite in Limburg de opdracht haar dochter in een kringgesprek toe te spreken. „Ik vertelde haar dat ik alle vertrouwen in haar had. Dat ze ook zonder mij wel haar weg in het leven vindt. Dat ik altijd naast haar zou staan, maar haar niet meer te stevig vast zou houden.”

Loslaten gaat niet alleen over afstand nemen, maar ook over verwachtingen bijstellen. Zoals voor Renee van Houten (39) uit Rotterdam, die al vijf jaar met haar dochter (nu zeven) naar retraites gaat. Van Houtens zwangerschap was niet gepland en de eerste jaren als alleenstaande moeder vielen haar zwaar. „Alle verantwoordelijkheden kwamen op me af. Ik vond het heel lastig dat ik me nooit meer even kon terugtrekken, maar altijd een klein wezentje om me heen had.”

Tijdens de retraites kan ze even op adem komen – „alle dagelijkse, praktische zorgtaken zijn er dan even niet” – en leert ze minder druk op de relatie te leggen. „Ik weet nu dat ik mijn dochter niet in alles hoef te voorzien. Zoals drukke sociale activiteiten of samen knutselen. Dat is niet aan mij besteed.” Op zo’n weekend trekt haar dochter voor die dingen naar de begeleiding of andere moeders toe, zegt Van Houten. „En dat is helemaal prima. Voor rust en veiligheid komt ze naar mij.”

‘IK WEET NU DAT IK MIJN DOCHTER NIET IN ALLES HOEF TE VOORZIEN, ZOALS DRUKKE SOCIALE ACTIVITEITEN OF SAMEN KNUTSELEN. DAT IS NIET AAN MIJ BESTEED’

MENSTRUATIE VIEREN

Tijdens moeder-dochterretraites staat regelmatig het veranderende lichaam centraal, zoals de menstruatiecyclus. „In sommige gezinnen is dit nog steeds een moeilijk onderwerp, terwijl dit zo’n belangrijk moment is waarop meisjes kunnen leren blij te zijn met hun lichaam”, zegt retraitebegeleider Eising.

Om dat gesprek op gang te brengen, vraagt zij moeders hun eigen ervaringen met menstruatie met de groep te delen. „Ik had er nooit bij stilgestaan dat je je menstruatie ook kunt vieren”, zegt Wies Mensink (48), die drie jaar geleden samen met haar toen dertienjarige dochter deelnam. „Toen mijn dochter na de retraite ongesteld werd, hebben we dat uitgebreid gedaan.”

Het is goed om met meisjes over dit soort onderwerpen te praten, maar dit hoeft niet per se de moeder te zijn, zegt hoogleraar Bakermans-Kranenburg. Ook de vader kan dit doen. Dat moeder en dochter allebei vrouw zijn en menstrueren, is niet bepalend voor de relatie. „Zo kunnen karakter en gedeelde interesses net zo goed bepalend zijn.”

Familietherapeut Gerrie Reijersen van Buuren vindt de moeder-dochterretraites een mooi initiatief, zolang de invloed van de vader niet wordt onderschat. „De band met de moeder staat niet op zichzelf. De relatie tussen de vader en de moeder werkt direct door in hoe veilig en verbonden het kind zich voelt. En dus ook hoe het zich tot de moeder verhoudt.” Hetzelfde geldt voor de weekenden voor vaders en zoons, die ook worden georganiseerd, met activiteiten als speurtochten en houthakken. Waardevol, zulke een-op-een tijd tussen ouder en kind, zegt Reijersen van Buuren. Maar wie de band écht wil versterken, kan het beste met het hele gezin op retraite.

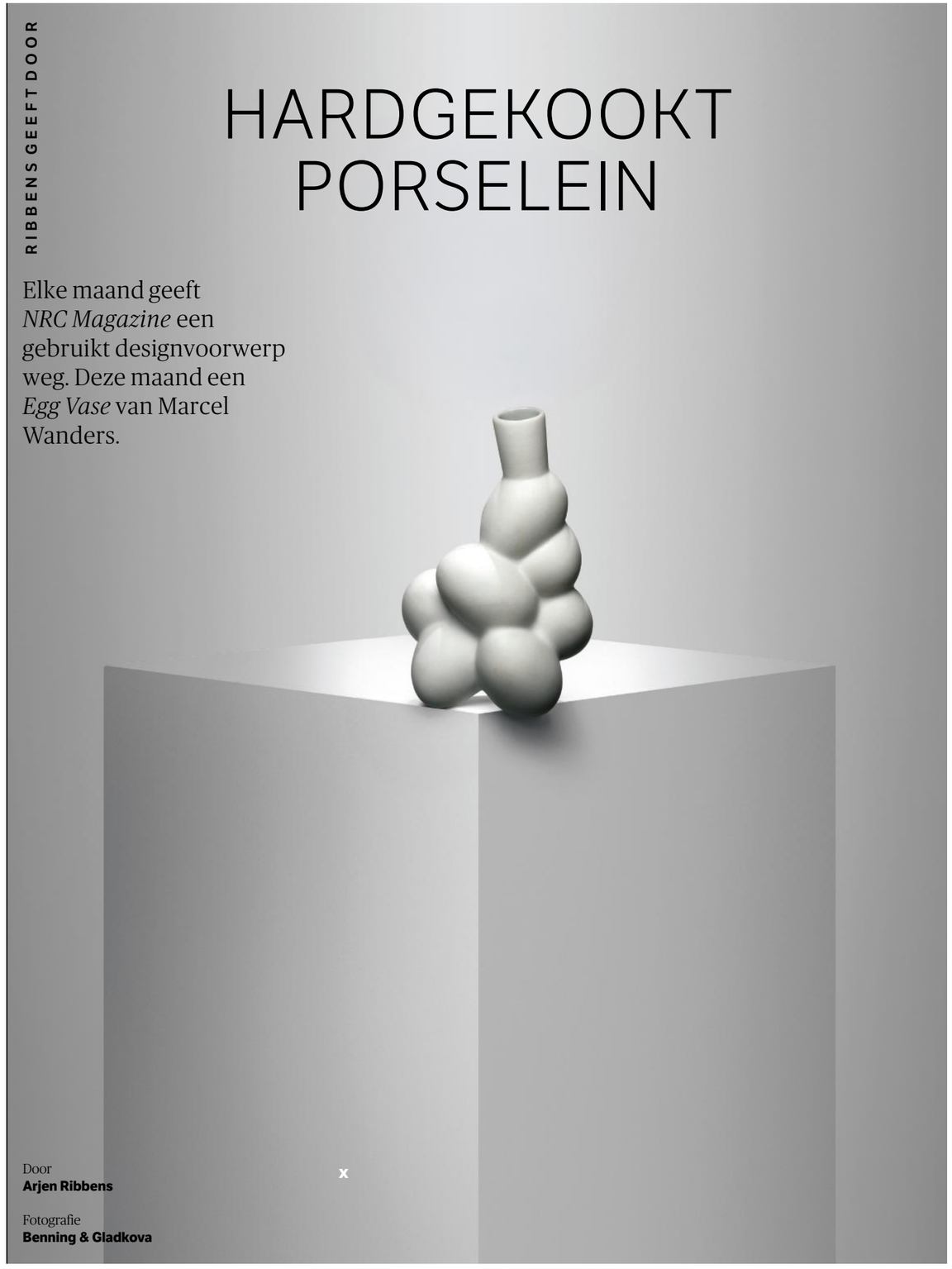
ZWEVERIG

Voor Rianne van Echtelt was het Wilde Bloem-weekend een goede ervaring. Zowel zij als haar dochter hebben sinds de retraite meer vertrouwen in zichzelf en elkaar, zegt ze. En hoe erg haar dochter er eerst ook tegenop zag, afgelopen maart had ze zelfs haar jongere zusje, dat nu veertien is, overgehaald om ook te gaan. Die heeft het alleen iets anders beleefd. „Ze vond het iets te zweverig”, zegt Van Echtelt. „Volgende keer gaat ze liever een weekendje met haar vader op pad. Die kiest altijd voor een luxe hotel.”

RIBBENS GEEFT DOOR

HARDGEKOOKT PORSELEIN

Elke maand geeft *NRC Magazine* een gebruikt designvoorwerp weg. Deze maand een *Egg Vase* van Marcel Wanders.

Door
Arjen Ribbens

Fotografie
Benning & Gladkova

Grofweg heb je twee soorten ontwerpers, zei Marcel Wanders in 2003 in een interview met *NRC*: poëten en stilisten. De poëten zoeken grenzen op, onderzoeken nieuwe technieken, doen dingen die nooit eerder zijn gedaan. Hun zoektocht resulteert in baanbrekende producten die het vak richting geven. De stilisten zijn minder bekend maar vaak succesvoller. Zij weten precies wat grote bedrijven verlangen en wat veel mensen in huis willen hebben.
Wanders (1963) kampte destijds nog met het imago van de grappige poëet, zei hij. Iemand die van geknoopt touw een stoel maakte, of vazen met behulp van een spons of een pulkje snot. Producten die vooral musea collectioneerden. Zijn droom, vertelde Wanders, was om met vernieuwende producten wél grote groepen mensen te bereiken. Daarin is hij als geen andere Nederlandse ontwerper geslaagd. Het mede door hem opgerichte meubellabel Moooi (2001) vormde de springplank naar een bijzonder succesvolle internationale carrière. Hij werkte voor hippe Italiaanse designlabels, gaf de businessclass in KLM-vliegtuigen vorm en richtte hele hotels in: het barokke handschrift van Marcel Wanders, met zijn voorliefde voor overdrijven en decoratie, kun je overal tegenkomen.
NRC Magazine biedt een *Egg Vase* (1997) aan, een product uit Wanders' vroege, dichterlijke periode waarin hij naar vernieuwende vormen zocht. Voor een project van het designlabel Droog en de Duitse porseleinfabrikant Rosenthal ontwierp hij gietvormen door hardgekookte eieren in een condoom te stoppen. Doordat alleen de binnenkant is geglazuurd, ogen de vazen alsof ze zijn gemaakt van eierschaal.
Valens Verhelst bood de vaas op Marktplaats aan. Hij is dol op design, vooral design van Marcel Wanders, zegt hij. De vaas, gekocht op een antiekmarkt, sprong eruit tussen het kleurrijke meubilair van zijn ouders. „Nu woon ik op mezelf en heb ik een volledig wit gemeubileerd huis", zegt Verhelst. „De vaas viel dus niet meer op."

Vaas

Tot **15 mei** kunt u via ribbensgeeftdoor@nrc.nl laten weten waarom u deze vaas wil hebben. De mooiste motivatie (maximaal 100 woorden) wint. In juni maken we de winnaar bekend.

Lichtbak

De Mona Lisa-lichtbak van Virgil Abloh uit het vorige nummer gaat naar Emma Koehler: „Mijn ex vond dat ik net zo geheimzinnig lachte als Mona Lisa, de Abloh-versie hing al snel in ons huis. Tot hij bij een ruzie uitriep niet meer naar mijn schijnheilige lach te kunnen kijken en het werk aan gruzelementen sloeg. Nu ook hij van het toneel is, zou het supertof zijn als Mona Lisa haar plaats weer mag innemen."

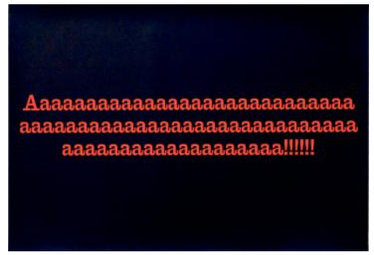

FOTO COURTESY OF THE ARTIST

Cultuur, design, mode en ander vrolijks waar een redacteur van *NRC Magazine* zich op verheugt.

1

Er is niets dat ik zo graag boven mijn bank zou hangen als dit **werk van Nora Turato**, die performances en beeldende kunst maakt waarin taal altijd een grote rol speelt. Dit is de handzame versie (100 x 70 cm) van de 62 meter lange muurschildering die tot eind vorig jaar op de buitenkant van de Kunsthalle in Wenen te zien was en ook 76 a's en 6 uitroeptekens bevatte. Als iemand die voornemens is luider van zich te laten horen, voel ik me extreem aangetrokken tot deze lekker primaire, ongeremde uitroep. In editie van 50 stuks te koop via kunsthallewien.at voor 500 euro (zonder lijst).

2

Op de middelbare school dacht ik door de leeslijst bij het vak Nederlands dat literatuur saai was, tot ik *Story of My Life* (1988) van Jay McInerney in het Engelstalige rek van onze schoolbieb tegenkwam. Een enorm grappig boekje over een verveelde socialite met een leeg bestaan vol feestjes, drugs en designerkleren in New York in de jaren tachtig. Sindsdien lees ik alles wat hij uitbrengt, ook al is het al lang niet meer zo geniaal als zijn boeken uit de jaren tachtig. Zijn popcultuur-referenties maken me nog steeds aan het lachen. Op mijn nachtkastje ligt nu het in april verschenen ***See You on the Other Side*** klaar, het vierde en laatste deel uit zijn serie over het New Yorkse echtpaar Russell en Corrine Calloway.

3

Ik kende beautymerk Augustinus Bader alleen van hun bejubelde, maar 290 euro kostende dagcrème en had nooit gedacht klant te willen worden bij een bedrijf met zulke onsympathieke prijzen. Maar in mijn eeuwige zoektocht naar de beste lippenbalsem met een beetje kleur ben ik er nu toch uitgekomen. In samenwerking met regisseur Sofia Coppola – wat mij betreft een van de smaakvolste mensen op aarde – verkopen ze een **'tinted balm'** in drie steengoeie kleuren. Ook niet goedkoop: 44 euro, maar daar kan ik me nog wel overheen zetten.

Nathalie Wouters

TOPTIEN MOEDER

FOTO MERLIJN DOOMERNIK

Moederschap is een terugkerend thema in het werk van *NRC*-kunstcriticus Joyce Roodnat, die haar favoriete moeders aanwijst.

Door
Esther Elligens

Joyce Roodnat (70) had nooit een sterke kinderwens. Totdat ze op haar 31ste in Cannes *Raising Arizona* (1987) van Joel en Ethan Coen zag. „Die film zit vol baby's. Het overviel me compleet. Daarna zag ik overal kinderwagens." Het was in de jaren negentig niet gebruikelijk om als ambitieuze vrouwelijke kunstjournalist een kind te krijgen, zegt ze. Toen ze, niet lang na *Raising Arizona*, zwanger was, vertelde ze dat trots op de redactie. „Er viel een stilte. 'Wat moedig', fluisterde een vrouwelijke collega."
Eenmaal moeder genoot ze volop. En bleek het moederschap prima met haar carrière te combineren, mede dankzij haar partner. „Wij deden het echt samen. Dat scheelt natuurlijk alles", zegt Roodnat. Moederschap werd een terugkerend thema in haar columns, recensies en essays. In haar boek *Met moeder mee* (2022) loopt ze routes door Amsterdam die ze vroeger altijd met haar moeder liep. Pas tijdens het schrijven realiseerde ze zich hoe zwaar haar moeder het moet hebben gehad als alleenstaande, gescheiden moeder in de jaren zestig. Echtscheiding was in die tijd nog *not done*. Bovendien kon ze zelden weg van huis om iets voor zichzelf te doen en was er weinig geld.
Het thema moederschap is volgens Roodnat zo boeiend omdat het beeld ervan door de tijd heen sterk fluctueert. „Vroeger werd het weggestopt. Of extreem geïdealiseerd. Neem Maria. Een maagd bovendien. Waar slaat dat op? Toch heeft dit beeld van moederschap de kunsten eeuwenlang beheerst." Tegenwoordig overheerst het idee dat moederschap vooral zwaar is, ziet ze. Maar dit ligt volgens Roodnat niet aan het moederschap, maar aan de vaders. „Het is zo jammer dat mannen hun rol als vader niet serieus nemen. Ik gun het ze zo. Het ouderschap kan zo leuk zijn."
Roodnat koos haar tien dierbaarste moeders uit de kunst, die goed het mooie en minder mooie van moederschap laten zien. Een film die hier absoluut níét in slaagt is *Hamnet* (2025), volgens Roodnat, over Shakespeares vrouw die worstelt met het verlies van haar kind. „Ja, ik weet dat die geregisseerd is door een vrouw, maar in deze film zie je toch echt het moederschap door de *male gaze*. Te zacht, te mystiek en daarom totaal ongeloofwaardig."

FOTO'S GETTY, SAKE ELZINGA

10

Julia Lennon

MOTHER (JOHN LENNON, 1970)

Joyce Roodnat: „In zijn nummer 'Mother' zingt John Lennon: *Mother, you had me. But I never had you. I wanted you. But you didn't want me. So I just got to tell you: goodbye.* Moederschap heeft twee kanten: die van de moeder en die van het kind. En net zoals je altijd moeder blijft, blijf je altijd kind. Ook al heeft je moeder je verlaten, en ook al ben je een wereldberoemde zanger, je blijft een kind dat naar zijn moeder verlangt.
„Ook een moeder die er niet meer is, blijft moeder. Als je in het hoofd van je kind bestaat, dan besta je. Het nummer doet me denken aan de Italiaanse film *Kaos*. Daarin ziet de hoofdpersoon zijn overleden moeder op een stoel zitten en zegt: 'Ik ben niet verdrietig dat je er niet meer bent, maar ik ben verdrietig dat je niet meer aan me kunt denken.' Ik schiet alweer vol. Omdat ik aan mijn eigen moeder moet denken, die er niet meer is. Toch is ze altijd bij me."

9

Kniertje

OP HOOP VAN ZEGEN (HERMAN HEIJERMANS, 1900)

„Kniertje is een moeder en vissersvrouw uit het toneelstuk *Op hoop van zegen* uit 1900. Een tijd waarin rijke rederijen vissers de zee opstuurden in wrakke boten, wat ze vaak met de dood moesten bekopen. Het gezin van Kniertje is straatarm, al haar zoons moeten de zee op om geld te verdienen. Maar haar jongste zoon durft de zee niet op. Toch stuurt zij hem weg. 'Je moet', zegt ze. En ja hoor, er komt een storm en het schip vergaat. Haar zoon overleeft het niet. Is het haar schuld? Is ze een slechte moeder? Nu zouden we zeggen: er is altijd een keuze, ze had tegen de rederij in opstand kunnen komen. Maar soms voelt het onmogelijk om de heersende macht te bevechten. Kniertje kon het in ieder geval niet en moest het duur bekopen. Uit dit toneelstuk komt dan ook de uitdrukking 'de vis wordt duur betaald'."

8

Mother and Child

BARBARA HEPWORTH, 1934

„Kunstenares Barbara Hepworth werd in haar tijd weggezet als slechte moeder. Ze had een drieling, was alleenstaande moeder, had weinig geld en bracht haar kinderen daarom tijdelijk naar een kindertehuis. Dit was desastreus voor haar reputatie. Maar in haar kunst zie je dat Hepworth heel goed wist wat moederschap inhield en hoeveel het met haar deed. Ze heeft veel beelden gemaakt met het thema moederschap. Dit beeld, *Mother and Child*, vind ik zo mooi en puur. Moeder en kind zitten aan elkaar vast, maar zijn tegelijk los van elkaar. In de moeder, in haar buik, zit een gat. Dat gat is haar baarmoeder, waar het kind ooit gezeten heeft. En in dat gat past alleen dat kind. Je blijft voor altijd met elkaar verbonden, ook al ben je twee losse vormen."

7

Immacolata

L'AMICA GENIALE (2018-2024)

„De moeder uit de serie *L'amica geniale* (*De geniale vriendin*), naar het boek van Elena Ferrante, is geweldig. En de actrice die haar speelt ook. Ze hinkt, ze is scheel, ze scheldt en ze slaat. Ze heeft altijd kritiek op haar kinderen. Ze is geen moeder die haar kinderen knuffelt of zegt dat ze van hen houdt. Ze weet niet anders. Ze komt uit een achterbuurt in Napels in de jaren 50. Er is geen geld. Ze wordt geslagen door haar man. Maar wat er ook gebeurt en hoe slecht ze het ook hebben, ze zal altijd aan de kant van haar kinderen staan en alles voor ze doen. Of haar kinderen nou een beroemde schrijver worden of bij de maffia gaan, ze steunt hen door dik en dun. Die keiharde solidariteit, dat voel ik zelf als moeder ook. Mocht mijn dochter van het rechte pad raken, dan kom ik alsnog naar de gevangenis met een cake met een vijl erin verstopt."

6

Laurence Coly

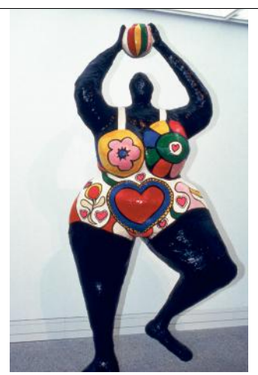

SAINT OMER (ALICE DIOP, 2022)

„In de film *Saint Omer* staat het personage Laurence Coly terecht voor het verdrinken van haar baby. Het verhaal is een moderne versie van Medea, die, nadat ze door haar grote liefde Jason werd verlaten en ingeruild voor een ander, haar kinderen vermoordde. In *Saint Omer* is de moeder, een immigrante, ook veel kwaad aangedaan. De rechter vraagt: waarom heb je het gedaan? Ze antwoordt: ik weet het niet. En dat vat alles samen. Soms wordt je zoveel kwaad aangedaan dat je het niet meer weet en het kwaad zelfs het moederschap overvleugelt. Als je door een ander, of door de maatschappij, wordt uitgewist, besta je eigenlijk niet meer. Ik voel daarom mee met deze moeders. Je kunt hun vreselijke daden niet begrijpen, maar toch weet je dat wat hen is aangedaan zo erg is, dat het sterker was dan het moederschap. Dat is misschien wel het ergste kwaad dat er bestaat."

5

Nana

NIKI DE SAINT PHALLE, 1965-2002

„Nana's zijn de gigantische, kleurrijke beelden van de Franse beeldhouwster en schilderes Niki de Saint Phalle en zijn over de hele wereld te vinden. De eerste die ik zag, hing aan het plafond van het station in Zürich. Ik werd er meteen vrolijk van. Nana's zijn krachtige, dansende, blije vrouwen met zachte rondingen, enorme borsten en brede heupen. Ze zijn niet noodzakelijk zwanger, maar zien er wel uit als een soort oervrouw: warm, moederlijk en lijfelijk. En gezellig. Als ik mijn kleinkind uit bed haal, wil ze eerst even lekker tegen me aan zitten. Dan zing ik voor haar. Ik voel haar dan genieten van haar kleine lichaam tegen het mijne. Zo gezellig. Dat belichaamt voor mij de Nana."

FOTO'S HBO, FILMDEPOT, GETTY, ANP/ROGER VIOLLET, WALT DISNEY PRODUCTIONS

4

Moeder Courage

MUTTER COURAGE UND IHRE KINDER (BERTOLT BRECHT, 1939)

„Moeder Courage is een moeder in een tijd waarin er helemaal geen ruimte is voor het moederschap. Het toneelstuk van Brecht gaat over een alleenstaande moeder die met haar drie kinderen probeert te overleven in een oorlogsgebied. Ze is geen lieve moeder. Ze is snoeihard. Als een van haar kinderen komt te overlijden, lijkt ze er zelfs nauwelijks op te reageren. Maar dat betekent niet dat ze niet om haar kinderen geeft. Dit is wat oorlog doet. En toch, zelfs in oorlogstijd blijf je moeder. Moeder Courage is moeder tegen de klippen op. Het doet me denken aan de moeders in Gaza. Het is onbegrijpelijk hoe die moeders het met hun kinderen volhouden. Maar ze doen het. Ze houden vol voor hun kinderen. Dat vind ik zo sterk. Deze moeders zijn helden."

3

Mary Poppins

MARY POPPINS (ROBERT STEVENSON, 1964)

„Ook pseudo-moeders horen in deze toptien thuis. Dit soort moeders zijn in films en series zeer geliefd. Mary Poppins is zo'n voorbeeld. Of Maria von Trapp. Of *The Nanny*. Pseudomoeders zijn eigenlijk de ideale moeder. Of zoals Mary Poppins zelf zegt: „*I'm practically perfect in every possible way.*" Ze zijn zowel een vriendin als een moeder en beschermer. Ze hebben alle tijd, ze kunnen zich inleven in de kinderen en gaan mee in hun fantasie. Ze zijn streng en toch ontzettend lief. En als het even meezit, maken ze ook nog de vader blij en beginnen ze daar een relatie mee. De pseudomoeder is perfect. Maar zo is het natuurlijk niet in het echt. Een 'echte' moeder kan nooit al deze dingen zijn. Het is het ultieme kinderideaal."

2

Julie

NEW MOTHERS (RINEKE DIJKSTRA, 1994)

„Rineke Dijkstra fotografeerde vrouwen net na hun bevalling. Deze foto van moeder Julie (*Julie, Den Haag, 29 februari 1994*) is prachtig. Dit is ook moederschap: geweld. Een bevalling is geweld. Geweld tegen het lichaam. Daar moeten we niet moeilijk of etherisch over doen. Of doen alsof het zo'n mooie ervaring is. Wel is het een oerervaring. Enerzijds zie je op de foto het geweld van een bevalling, anderzijds zie je het onvoorwaardelijke ouderschap dat meteen na een bevalling ontstaat. Kijk maar naar het gezicht en de houding van Julie. Aan alles zie je: 'van mijn kind blijf je af'. 'Als je ook maar een vinger uitsteekt naar mijn kind, dan bijt ik hem eraf.' Het is een instinct. Moederschap kleeft direct aan je."

FOTO ANP/MARY EVANS

1

Anna Magnani

BELLISSIMA (LUCHINO VISCONTI, 1951)

„Anna Magnani belichaamt voor mij alles waar het moederschap om draait. De film *Bellissima* gaat over een moeder in een achterstandswijk die haar dochter aanmeldt voor een filmrol. Het is hun enige kans om uit de armoede te komen. Het meisje is eigenlijk niks bijzonders. Maar voor haar moeder is zij het mooiste meisje dat er bestaat. Ze doet er alles aan om het kind beroemd te krijgen. Eigenlijk is ze helemaal geen leuke moeder: ze buit haar dochter uit. En met succes: ze mag op auditie komen. Tijdens de auditie begint het meisje te huilen en krijgt de jury de slappe lach. Haar moeder ziet dit gebeuren. Maar dan gaat toch de wens van de moeder in vervulling: de jury vindt haar dochter zo grappig dat ze een contract krijgt aangeboden. Haar antwoord? 'Ik heb haar niet gebaard om door jullie uitgelachen te worden.' Ze slaat het contract af, ook al was het haar diepste wens. Haar kind, haar 'bellissima', laat ze niet uitlachen. Ik moet gelijk weer huilen als ik eraan denk. Dit is het moedergevoel. Als het erop aankomt, kies je voor je kind."

FOTO'S GETTY

FEMINISTISCHE PONY

Ultrakorte pony's zijn dé haartrend bij vrouwen. Veel mannen hebben er een hekel aan.

Door
Esther Elligens

Illustratie
Martien ter Veen

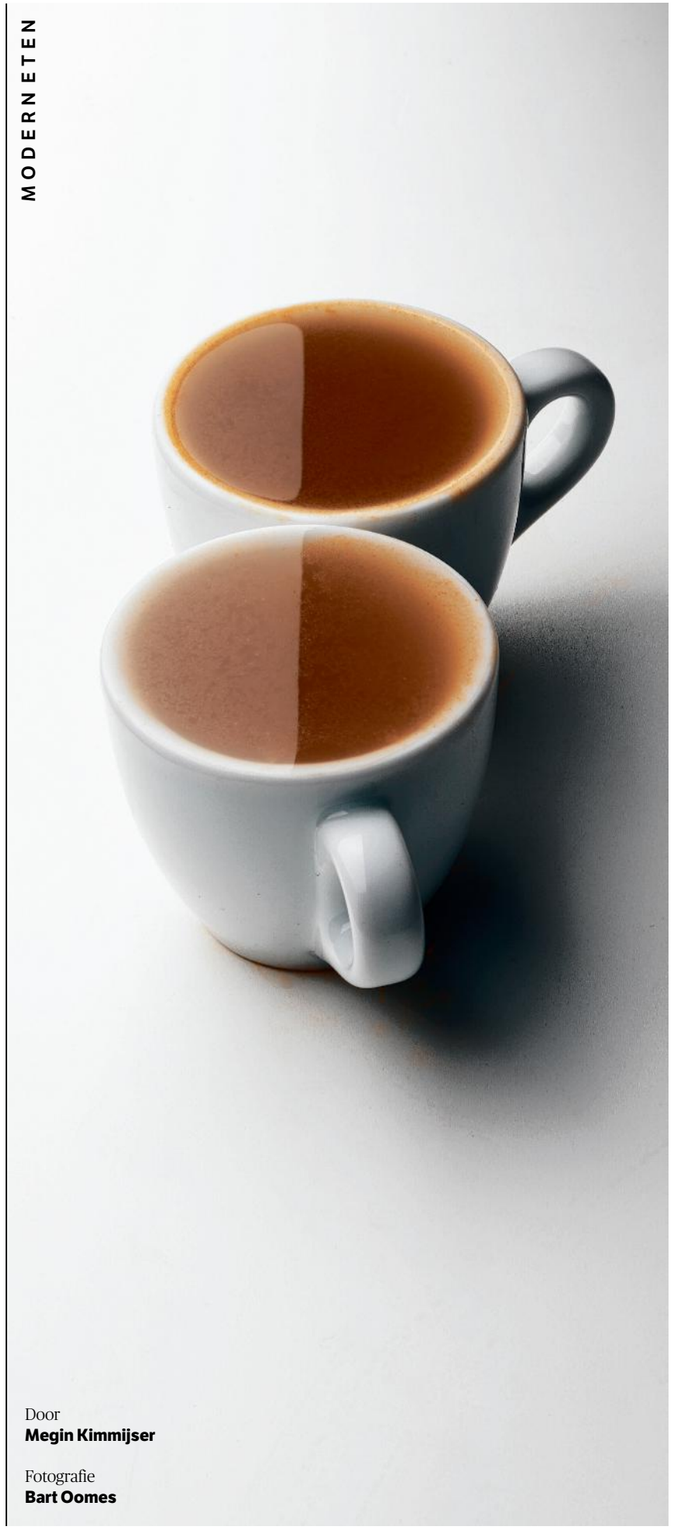
DE ENE PONY IS DE ANDERE NIET. Denk aan *curtain bangs*, zwoel en lang, zoals Brigitte Bardot ze droeg. Of aan de pony's van Jane Birkin en Françoise Hardy, slordig nonchalant, tot over de wenkbrauw. Of aan die van Audrey Hepburn, kort en elegant. En dan is er nog de micropony, of *micro bangs*, door vrouwenbladen als *Marie Claire* en *Allure* uitgeroepen tot dé haartrend van 2026. Deze ultrakorte pony zou het gezicht benadrukken, is gedurfd, 'edgy', en hoort daarom bij de *cool girl aesthetic*. Soms strak en steil, zoals bij Lady Gaga en Zendaya, soms rafelig en ongelijk, zoals bij Miley Cyrus en Cara Delevingne, maar altijd extreem kort, het liefst slechts een paar centimeter onder de haargrens.

Niet alleen de lengte onderscheidt micro bangs van de meer klassieke pony. Een ander verschil is de mening die mannen erover hebben. Zij zouden minder gecharmeerd zijn van micro bangs. Mede daarom worden ze ook wel aangeduid als 'feminist bangs' of 'man-hating bangs'. Een vriend (46) van me noemt ze „jongensachtig". Een ander (41) zegt: „Je moet er het gezicht voor hebben, maar over het algemeen lijkt het op het haar van een LEGO-poppetje." Op sociale media zijn de reacties vaak negatief. „Ook zonder je lelijke pony hoef ik je niet", „geen man heeft je ooit gewild" en „ik ben blij dat je geen kinderen hebt", reageren mannen onder de posts van vrouwen met micro bangs. Op datingapp Hinge kom ik een man tegen die in zijn profiel als antwoord op 'my biggest fear' heeft ingevuld: „Women with micro bangs".

Het zal vrouwen een worst wezen. Op TikTok en Instagram knippen ze hun pony gerust nog een stukje korter. Ze filmen zichzelf met schaar in de hand, begeleid door teksten als: „Ik ga nog korter omdat mannen nog steeds denken dat hun mening relevant is" of „omdat er de laatste tijd te veel mannen tegen me praten". Een influencer vat het zo samen: „*The shorter the bangs, the further men stay.*"

Al in de 19de eeuw riepen ultrakorte pony's sterke reacties op. Historicus Rosie Harte schrijft op haar Substack dat een Schotse krant uit 1840 micro bangs – toen zelfs 'lunatic bangs' genoemd – uitriep tot „een van de allerlelijkste trends". „Het geeft elke vrouw een brutale, onbeschaamde, harde uitstraling", citeert Harte de krant. Het ging zover dat in de late 19de eeuw veel vacatures voor huishoudelijke hulpen expliciet vermeldden dat vrouwen met pony's niet hoefden te reageren. Ook haalt Harte *The Daily Gazette* aan, die in 1878 schreef over een mannelijke werkgever die zo woedend werd over de 'idiote pony' van zijn werkneemster, dat hij die er eigenhandig afknipte.

Haarstylist Jodie Stains uit Amerongen (31) geniet ervan dat haar micro bangs mensen, „vooral mannen", kunnen afschrikken. Ze draagt ze al tien jaar met trots. „Micro bangs zijn vooral populair in de queer community, waar ik mezelf ook toe reken. Het liefst gecombineerd met geblondeerde wenkbrauwen en veel piercings in het gezicht." Stains nam de pony niet alleen voor de lol. „Tien jaar geleden woonde ik in het centrum van Rotterdam en kon ik 's nachts niet alleen over straat zonder lastig te worden gevallen. Daar had ik genoeg van. Ik begon mijn uiterlijk te veranderen. Ik nam tatoeages, piercings en knipte mijn pony steeds korter. Het werd een soort sport voor mezelf om agressie uit te stralen." Maar, benadrukt ze, ze draagt haar micro bangs niet alleen om zich te beschermen tegen de blikken van mannen, maar vooral voor zichzelf. „Het hoort bij mij. Bovendien staat het me prachtig." En niet élke man is tegen micropony's. Schrijver Ruben Jacobs (42), die reageerde op een oproep van mij: „Het heeft iets strengs en rebels, dat schrikt sommige mannen af. Mij niet. Ik vind het juist sexy."

In plaats van koffie een kopje ***bottenbouillon*** in de ochtend

Door
Megin Kimmijser

Fotografie
Bart Oomes

Bij slager Stan Alkemade (64) vraagt er elke dag wel een klant om een zak botten. In de vriezer van zijn biologische slagerij in Haarlem liggen al sinds de opening in 1990 kilozakken met runderbotten en kipkarkassen. „Maar vroeger kochten klanten ze vooral voor de hond", zegt hij. „Nu trekken ze er een bottenbouillon van." Vooral mensen tot een jaar of veertig vragen geregeld naar zijn recept: „Reken ongeveer anderhalve liter water per kilo botten en voeg wat zout toe. Door de botten eerst te roosteren en soepgroenten als ui, wortel en selderij toe te voegen, krijg je meer smaak." Het verschil met fond, een dikke bouillon van botten, zit in de trektijd en de hoogte van het vuur: fond trek je in vier uur op middelhoog vuur, bottenbouillon acht uur op laag vuur.

Edgar Bout (20) van slagerij De Groene Weg in Breda moet botten bijkopen om aan de vraag te voldoen. Freek Schell (59) van Slagerij Schell in Rotterdam verkoopt sinds twee jaar zijn eigen runder- en kippenbouillon van botten, en het loopt storm. Dat komt volgens Schell vooral door de gezondheidsclaims die online te vinden zijn. Zo prijzen drogisterijketen Holland & Barrett en online speciaalzaak WholyBones bottenbouillon aan als middel voor een gezonde darmwand en een mooie huid, doordat het collageen bevat. Actrice Gwyneth Paltrow, oprichter van wellnessplatform Goop, vertelde in 2023 in een podcast dat ze dagelijks bottenbouillon drinkt bij de lunch. Het collageen uit de botten zou goed zijn voor haar spijsvertering. Die claims zetten influencers ertoe aan op sociale media te laten zien hoe ze hun bouillon maken en drinken: vaak verwerkt in soepen of sauzen, soms een kopje ter vervanging van koffie in de ochtend.

Dat kán prima, zegt Marije Verwijs, gezondheidsexpert bij het Voedingscentrum, zolang je niet te veel zout toevoegt en verder gevarieerd eet. Bouillon bevat gelatine, dat rijk is aan eiwitten (voornamelijk collageen), en mineralen, zoals calcium, maar de claim dat bottenbouillon zou zorgen voor gezonde darmen en een mooie huid is volgens haar onvoldoende wetenschappelijk onderbouwd. „Voel jij je er goed bij? Dan kun je het blijven drinken. Maar zie het niet als een wondermiddel." Voor slager Freek is dat geen bezwaar. „Mijn moeder maakte het vroeger voor me als ik griep had. Nog steeds drink ik het als ik ziek of brak ben. Daarna voel ik me weer helemaal het ventje."

Paddenstoelenrisotto
Fruit sjalot en knoflook. Bak kastanjechampignons en eekhoorntjesbrood kort mee en zet apart. Voeg risottorijst toe aan dezelfde pan en roer er steeds 100 ml runderbottenbouillon door tot de rijst gekookt is. Meng de paddenstoelen, 1 el boter en Parmezaan erdoor. Serveer met verse tijm en rozemarijn.

Vietnamese pho
Breng bottenbouillon van varkensschenkel aan de kook met ui, gember, 5 hele steranijs, 6 hele kruidnagels, 1 el koriander zaad, een kaneelstokje en 2 el vissaus. Laat kort trekken. Kook rijstnoedels, leg er dungesneden gebakken rundvlees op en schenk de bouillon erover. Serveer met Thaise basilicum, taugé, koriander, bosui en limoen.

FYEO

LEVEN ZONDER BRIL

Nooit meer vieze brillenglazen, geïrriteerde ogen of op zoek naar je leesbril?
Een ooglaserbehandeling of lensimplantatie bij FYEO maakt het mogelijk. Met vijftien vestigingen in Nederland zitten we ook bij jou in de buurt.

Je nieuwe leven zonder bril begint op **FYEO.nl**. Daar vind je alle informatie over de verschillende behandelingen en kun je ook gemakkelijk een gratis vooronderzoek inplannen.

Scan hier

VOOR HET INNERLIJKE KIND

Kunstenaar Iekeliene Stange (41) is zwanger van haar eerste kind, maar ze begon al jaren geleden met het verzamelen van kinderboeken.

Door
Menno Sedee

Fotografie
Marie Wanders

DRIE VAN DE BESTE VRIENDEN VAN IEKELIENE STANGE SCHRIJVEN KINDERBOEKEN. Dat is geen toeval, zegt ze. Ze is kunstenaar, veel van haar vrienden zijn kunstenaar, veel kunstenaars hebben de rijke fantasie van een kind en dus maken kunstenaars vaker kinderboeken. „De meeste volwassenen worden steeds rationeler."

Stange, oud-topmodel, keramiekdocent en oprichter van performance-collectief Splitter Splatter, is hoogzwanger van haar eerste kind, maar kinderboeken verzamelt ze al zeker zeven jaar. „Ik ga altijd even bij de kinderboeken kijken in de boekwinkel."

We zitten op een stoel voor haar kast met zo'n vijftig kinderboeken, in een kamer met uitzicht op het riet, de sloten en de weilanden van Oostzaan. Aan de muur hangen prenten van de bevriende kinderboektekenaars en -auteurs Ibo Bakker en Victor Engbers, op de bank en in de kast liggen handgemaakte fantasiefiguren en buiten in het water een kopie van de boot uit *De schippers van de Kameleon*, op Marktplaats gekocht. „Tijdens vaartochtjes roepen mensen 'Hey Hielke en Sietse!' tegen ons."

„Sowieso hebben we het gevoel dat we in een Kameleon-verhaal terecht zijn gekomen", zegt Stange. Met lichtkunstenaar Nick Verstand en hun hond Pillow is ze net uit Amsterdam verhuisd. „Het is zo Nederlands hier, met die knotwilgen." Bij gebrek aan een kind lezen ze vooralsnog voor aan hun hond.

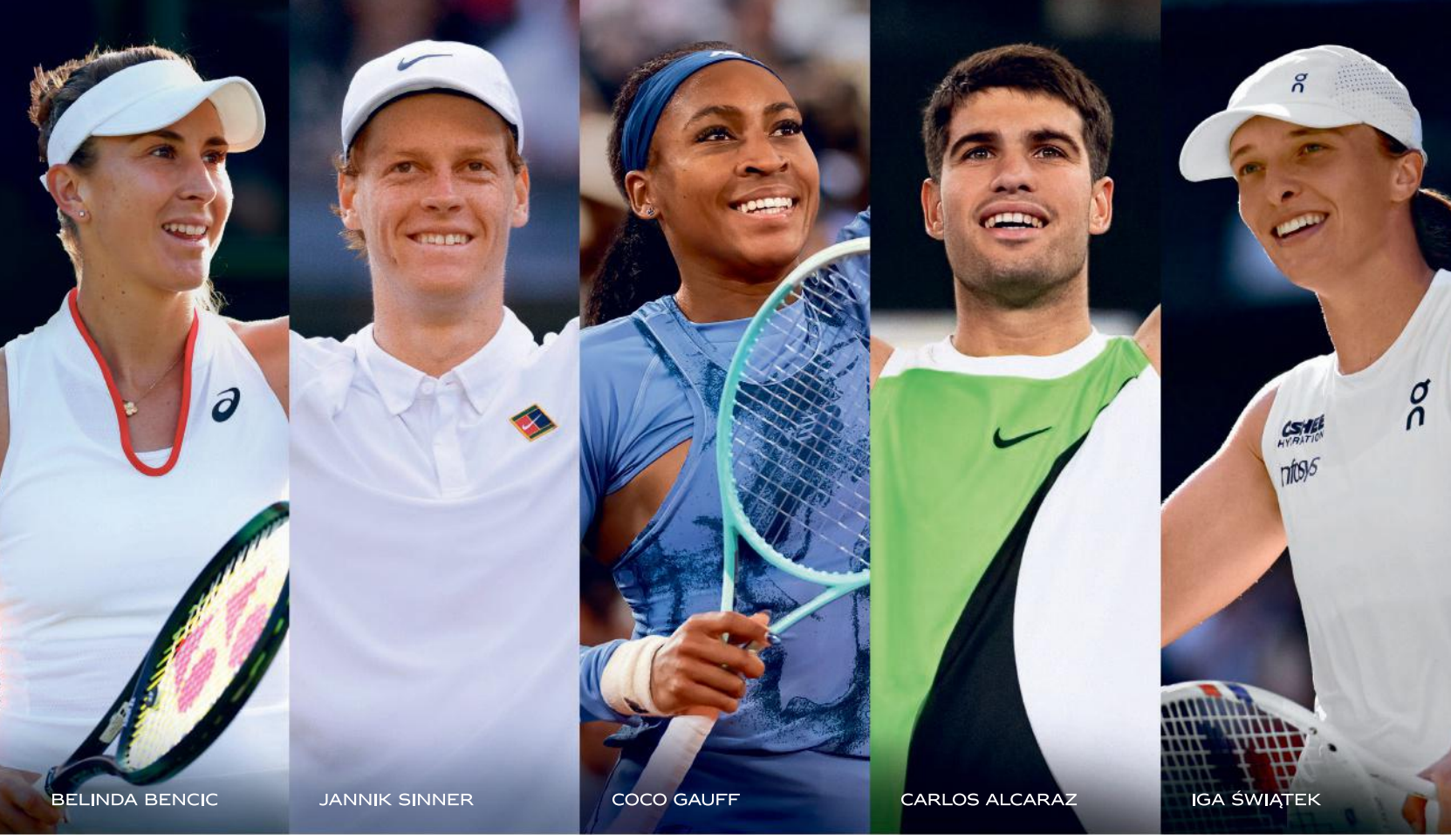
Haar ouders lazen al veel voor. Stange pakt enkele klassiekers uit de kast: *Verhalen van de betoverde molen* (Monique Gorde, 1987). *Sjakie en de grote glazen lift* (Roald Dahl, 1972). *„Jip en Janneke* en *Meester Pompelmoes* natuurlijk." De boeken die haar nu aantrekken stralen „eigenheid" en „bezieling" uit: vaak door de handgeschilderde illustraties. Ze kende Ibo Bakker al van zijn prentenboeken over Uiltje voordat ze vrienden werden. Victor Engbers is bekend van Kapitein Knut, een man in onderbroek die allemaal avonturen beleeft.

In de boekwinkel kiest ze vaak boeken „met een hoog fantasiegehalte", zoals *Platvoetje* (Dieter en Ingrid Schubert, 1986) over een grootvoetig heksje. Haar persoonlijke favoriet is *Momo en de tijdspaarders* (Michael Ende, 1973), een echt leesboek voor wat oudere kinderen, „een kritiek op de consumptiemaatschappij".

Ze haalt inspiratie uit „het innerlijke kind", zegt ze. „Als wij optreden zie je altijd een schaapachtige glundering op het gezicht van de mensen in het publiek." De voorstellingen van Splitter Splatter hebben iets weg van poppentheater, waarbij de spelers zelf de poppen zijn. De kostuums bedekken het hele lichaam, ook het gezicht. Voor elk van de vijf leden van het collectief heeft Stange een kostuum gebreid, per stuk maanden werk.

Uiteraard is Stange zelf begonnen aan een kinderboek. „Een soort Alice in Wonderland-verhaal, over een jongen die in een boom klimt en dan in een andere wereld terechtkomt, allemaal avonturen beleeft, en dan wakker wordt. Hij denkt dat hij alles gedroomd heeft, maar dan blijkt er nog iets in zijn haar te zitten."

REACH FOR THE CROWN

STEUNT HET TENNIS SINDS 1978

DE DATEJUST

ROLEX